

પ્રથમ પીયૂષ પયોનિધિ પરમતપસ્વી પૂજ્યપાદ

પન્થાસજી મહારાજ શ્રીમાન્ મણિવજયજી ગણી (દાદા)નું

સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

—૧૯૧૧—

શાહુલવીકિત.

દાદાદેવ મુધર્મના સદ્ગુરુ ચિંતામણી તુલ્ય જે
પૂજ્યારાખ્ય પ્રશસ્ત ભાવિજનને દેતા સદાનંદ તે
જે જન્મ બ્રહ્મચારિ શ્રેષ્ઠ તપસી જ્ઞાન્યાદિ ધર્મે ભર્યા
તે સાધુતમ પં० મણિવજયજી વંદુ થવા નિર્જરા.

ભૂમિકા

ચૌદસે સુમાલીશ ગ્રંથરત્નોના પ્રણેતા પરમર્ષિ શ્રીમાન્ હરિ-
ભદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના લક્ષિતવિસ્તરા ગ્રંથમાં દર્શાવેલા
“યતિતત્ત્વમુત્તમપુરુષનિર્દર્શનેષુ” આ એકજ વચન જેઓ ॥
સ્મરણમાં હશે તેઓને ‘મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો એકથી અનેક-
વાર શામાટે લખવાં કે વાંચવાં?’ એનું રહસ્ય અગમ્ય નથી.
મકાન ચણનારા કારીગરોને જેમ નકશાનો આધાર લેવો પડે છે,
નૂતન ચિત્રકારને જેમ ભિન્ન ભિન્ન શિલ્પિઓના જીદાજીદા નમુના-
ઓનો આધાર લેવો પડે છે, તેમ આ દુનિયામાં નવીન અસાધારણ
અનુભવ પ્રમાણે જીવન ઘડવામાં નિર્ભગતાની છેક હદે પહોંચવા
જેવી આપણી દયાજનક સ્થિતિમાંથી કાંઈક અપૂર્વ બળ, અપૂર્વ
ઉત્સાહ, અપૂર્વ ગુણ તેમજ અપૂર્વ ઉદ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં—આપણને
આ લોકમાં થઈ ગયેલા તે લોકોત્તર મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો
સત્ય આધાર રૂપે છે. એ ચરિત્રો, વાંચનારને અને સાંભળનારને
ખચિત ઉપદારક અને માર્ગદર્શક છે એ નિઃસંશય છે.

અઢારમી ઓગણીસમી સદિના કેટલાક ભાગ સુધી યતિઓનું
સામ્રાજ્ય અધિક બળવાન હતું, શિથિલાચાર અધિદાધિક વૃદ્ધિ પામ્યો
હતો, પરિણામે શાસનમાં તેવા લોકોત્તર મહર્ષિઓની ઓછાશ થતી
ગઈ એટલે કે તેવા સંવેગી ત્યાગી મુનિવરોની સંખ્યા ઘણીજ
અદ્ય થઈ ગઈ.

ને કે પરમાત્મા મહાવીરદેવનું શાસન આ યુગના અંતપર્યંત પણ જીવનું અને જંગનું રહેવાનુંજ છે, તેના ઝળહળતા પ્રકાશને કાંઈપણ આવરી શકે એમ નથી છતાં તેવા સમયમાં તેના વિસ્તારમાં કાંઈક ટુંટી મર્યાદા થાય ખરી પરંતુ વચમાં વચમાં તેવા પ્રભાવક મહાપુરુષોના પ્રતાપે ફરીથી વિસ્તૃતદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

તે અવસરનો શ્રાવકવર્ગ પણ 'યતિઓથી જ અમારાં ધર્મનું સંરક્ષણ થવું છે' એમ સમજી શિથિલાચારીઓનો અંતેવાસી થયો હતો. આવા ઘટોટ્ટીના સમયમાં પણ તેવા આદર્શ મહાત્માઓએ પ્રાણાંત કળેટા વેડીને ધૈર્યશાસનની ધર્મધ્વજા વિસ્તરણ પ્રદેશમાં ફરકાવી હતી, તે સંવેગી મહાત્માઓએ ગલન પ્રદેશમાં વિહાર કરી અનેક પરિપક્વ અને ઉપસર્ગો મૂલન કરી દુનિયાને ત્યાગ માર્ગનું સાચું ભાન કરાવ્યું હતું. જેથી શ્રાવકવર્ગમાં ધીમે ધીમે શિથિલાચારીઓ પ્રત્યે મંદ આદર થવા લાગ્યો અને ત્યાગી મહાપિંઓ પ્રત્યે તેમની અભિરૂચી વૃદ્ધિ પામવા લાગી. ઝાગણીઓ સદિમાં પણ તે શિથિલાચારીઓનું જોર હતું. તેઓના તેમજ તે શિવાય ટુંટક ટુંટા વિગેરે અનેક વિપક્વોઓના પ્રત્યાઘાતોની સામા થઈ અનેક મહાત્માઓએ અડગ સેવા બદલવી છે.

નિઃશ્ચિંતરોમણિ પરમગુરુવર્ય દાદા શ્રી મણિવિજયજી આ મહાપિંઓમાંના એક હતા તેમના ગુપ્ત પણ અદ્ભુત ગુણો-આત્મબળ, ત્યાગ તથા કર્તવ્યપરાયણતા વિગેરે જોતાં આ ટુંક જીવનચરિત્ર તો એક ઘણો અસ્પ્ર પ્રયત્ન કહેવાય તોપણ ઉપકાર, માર્ગદર્શન અને આત્મજીવનના ઉત્કર્ષના ઉદ્દેશથી એ રહામુર્તિનું જીવન અતિશય ઉપકારક છે. એમના જીવન સંબંધી વિશેષ હકીકત મળી શકી નથી. માત્ર થોડીક હકીકત કાંઈક દીપ્તનકરણે મળેલી તે ઉપરથી તથા કેટલીક હકીકત ગુરુવર્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વર-જીના મુખથી સાંભળી આ ઉભયના આધારે તે પૂજ્ય ગુરુ ગુરુવર્યનું સક્ષિમ જીવનચરિત્ર લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

શ્રીમદ્દેવો જન્મ

હમરો જિનમંદિરો, અનેક લોકોત્તર તથા કૌટિકીતીથો, પૌષઠ શાળા, વિદ્યાશાળા, ધર્મશાળા, દાનશાળાઓથી વિભૂષિત, ધનધાન્ય-દિથી ભરપૂર, અનેક તપોવીર, દાનવીર, ધર્મવીરોની જન્મભૂમિ, ગુર્જર-ભૂમિના ચુંઆલ નામે વિભાગમાં, અમદાવાદ જિલ્લાના વીરમગામ તાલુકામાં, શ્રી(મહા)નાથ) ભોયણી તીર્થથી નૈઋત્યકાણમાં, અધાર નામના ગામમાં વીસાશ્રીમાલી વણિક જાતીય જીવનદાસનામે શ્રેષ્ઠી

રહેતા હતા. જેમને શીલ સુગંધી ગુલાબ સમાન ગુલાબ્યાઇ નામનાં ધર્મ પત્ની હતાં. પતિ પત્ની ઉભય શ્રીજિનધર્મનાં પરમભક્ત હતાં. સંતોષપૂર્વક ગૃહસ્થાવાસનું પાલન કરતાં જિનભક્તિ, ગુરુભક્તિ, અને આવશ્યકાદિ સંત્ક્રિયાનું આરાધન કરવામાં મશગુલ રહેતાં હતાં. તેઓને રૂપચંદ નામનો એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો. ત્યારપછી સં. ૧૮૫૨ ના ભાદરવા મહિનાના શુક્રવરના રત્નગર્ભા શ્રીમતી ગુલાબ્યાઇએ ઉજ્જવલ મૌકિતક સમાન એક પુત્ર રત્નને જન્મ આપ્યો. પૂર્ણચંદ્ર સમાન પુત્રમુખ દેખી માતાપિતાને અતિ હર્ષ થયો. પુત્રનો જન્મ-મહોત્સવ કરી, તેનું **મોતીચંદ** નામ પાડ્યું. મોતીચંદ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. ‘પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં’ આ કહેવતને અનુસાર આદ્યાવસ્થામાંજ તેનામાં હવિષ્યમાં થનારા મહાન ગુણોની ઝાંખી ખીલવા લાગી. નૈસર્ગિક ઔદાર્ય તેના મુખ ઉપર ઝળકવા લાગ્યું. તેનો આનંદી સ્વભાવ માતાપિતા આદિ કુટુંબીજનો અને અન્ય સર્વ જનસમૂહના અંતરમાં પ્રેમનો ઉભરો ઉત્પન્ન કરતો હતો. અનુક્રમે યોગ્ય અવસરે માતાપિતાએ મોતીચંદને ભણવા મોકલ્યો. વિદ્યાગુરુ પાસે વ્યવહારિક કેળવણી લેવા માંડી. સાથે સાથે માતાપિતા તરફથી ધાર્મિક બોધ પણ મળતો રહ્યો. ઉદાર હસમુખો અને શાંત મોતીચંદ પોતાના ઉત્તમ વિનયાદિ ગુણોથી સુખત પુત્રની આગાહી દર્શાવતો સર્વજનોનું અધિકાધિક આકર્ષણ કરવા લાગ્યો. વિદ્યાગુરુ પાસે યોગ્ય વ્યાવહારિક જ્ઞાન સંપાદન કરી મોતીચંદ પિતાના ધંધામાં જોડાયો અને વિશુદ્ધ વ્યવહારપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. રત્નકુક્ષીધારક શ્રીમતી ગુલાબ્યાઇએ મોતીચંદના જન્મ પછી નાનચંદ અને પાનાચંદ નામના બે પુત્રો અને પાનાબા નામની એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો. મોતીચંદ પોતાના પિતાશ્રી જીવનદાસની સાથે વ્યવહારમાં કુશળ થયા અને પોતાની પ્રામાણિકતાથી ગ્રાહકવર્ગમાં પણ પંકાયો. એક અવસરે કોઇક પ્રયોજન નિમિત્તે જીવનદાસ શેક પોતાના કુટુંબ સહિત ખેડાજીલ્લામાં રહેલા પેટલી ગામમાં ગયા. **સુનિરાજશ્રી કીર્તિવિજયજી.**

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના શાસનસામ્રાજ્યની ધુરા વહન કરનાર અનેક સૂરિપુરંદરો આ ભારતવર્ષમાં પોતાના જીવન પર્યંત પ્રભુના પવિત્ર ધર્મનો દિવ્ય પ્રકાશ ફેલાવી પરલોકમાં સધાવ્યા, જે પુણ્યસ્થાનક જગદ્વંશ મહર્ષિઓએ અઘાપિ પર્યંત પ્રભુના ત્રિકાલાબાધિત અવિ-કારી શાસનને અવિચ્છિન્ન પરંપરાએ જળવી રાખ્યું છે અને તેવ

મહર્ષિઓ આ યુગના અંતપર્યંત પણ જનજનને એ નિઃસંશય છે. જેઓમાં પ્રભુના પ્રથમ પદ્મધર તરિકે સર્વાક્ષરસન્નિપાતિ પંચમ ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામિજી થયા. તેમની પાટે ચરમકેવલી શ્રી જન્મસ્વામિજી થયા. તેમના પછી શ્રી પ્રભવસ્વામિજી વિગેરે ચતુર્દશ પૂર્વધર મહર્ષિઓ થયા ત્યાર પછી દશ પૂર્વધર શાસનપ્રભાવક પુરૂષસિંહો પદ્મપરંપરાએ થયા. ચાલત પડત મી પાટે હિંસકપ્રિય માંસમક્ષી મોગસવંશીય સમ્રાટ અકબર જેવાના નિર્ગુણ હૃદયમાં કૃપાસતાને ઉત્પન્ન કરનાર જગદ્ગુરુશ્રી હીરસુરિજી થયા તેમના પર પ્રવચન પ્રભાવક વિજયસેનમુરિજી થયા. ત્યાર પછી વિજયદેવમુરિજી થયા. તેમની પાટે એટલે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની પદ્મપરંપરાએ ૬૧ મી પાટે શ્રીવિજયસિંહમુરિજી થયા. તેમના શિષ્ય પન્યાસજી શ્રીસત્ય-વિજયજી ગણી થયા. એમનો જન્મ સપ્તાદશ ક્ષેત્રમાં લાડતુ ગામમાં થયો હતો. એમના પિતા દુગડગોત્રીય વીરચંદ નામે હતા. એમની માતાનું નામ વીરમહે હતું, અને પોતાનું નામ શીવરાજ હતું. વીરચંદ અને વીરમહે બંનેનું લુંકાપંથમાં હતાં. શીવરાજને એ માર્ગે પ્રથમથીજ અરિચર હતો. ત્યારે તેમને દીક્ષાની ભાવના થઈ અને માતાપિતાને સમગ્તવી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા ત્યારે, માતાપિતાએ લુંકામતમાં દીક્ષા અપાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ અુદ્દિશાળી શીવરાજે યુક્તિપૂર્વક તેઓને સમગ્તવી યોગ્ય માર્ગનું ભાન કરાવ્યું, અને તપગચ્છ નાપક વિજયસિંહમુરિજીને વિરક્તિ કરી પોતાના ગામમાં બોલાવ્યા. માતાપિતાએ પુત્રનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો. પોતે યોગ્ય માર્ગે જોડાયા અને ૧૮ વર્ષની ઉંમરે પુત્રને દીક્ષા અપાવી. જેમનું નામ સત્યવિજયજી રાખવામાં આવ્યું. મુનિશ્રી સત્યવિજયજી ગુરૂવિનયપૂર્વક સૂત્રસિદ્ધાંત ભણ્યા, મુત્ર, અર્થનું રહસ્ય જાણી ગીતાર્થ થયા અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાનો આદર કર્યો.

આ અવસરે યતિઓનો શિશ્વિજ્ઞાચાર દિનપર દિન વધી પામતો જતો હતો. સત્યગંવંષક સત્યવિજયજીને આ દૈશિક્ય પ્રત્યે ઘણા ઉત્પન્ન થઈ અને ગુરૂવર્ચ પાસે ક્રિયા ઉદ્ધારની આજ્ઞા સાગી. ગુરૂવર્ચે પણ યોગ્ય જાણી શિષ્યને આજ્ઞા આપી. આજ્ઞાપાત્રક મુનિ શ્રીસત્યવિજય-જીએ પ્રથમ મેવાડમાં વિહાર કર્યો. દિવસપુરમાં ચાતુર્માસ રહી યુદ્ધ ક્રિયાના પાત્રનપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ તપસનાં આદર કર્યો.

ઉપદેશક ત્યારે ઉપદેશને અપ્રસાર પેતાનું યુદ્ધ વર્તન જાણી તાજ તેની અસર યોગ્ય રીતીએ ઉપદેશ વર્ગ ઉપર થઈ શકે છે.

ચૌદસે ચુંભાલીશ ગ્રંથ રત્નોના પ્રણેતા સૂરિપુરંદર શ્રીમાન્ હરિ-ભદ્રસૂરિજી પણ દર્શાવે છે જે :—“સ્વયમપિ ચ તદાચારસ્ત-દગ્ધતો નિયમતઃ સેવ્યઃ” મતઘળ કે કથની અનુસાર રહેણીની અવસ્થા જરૂર છે.

મુનિરાજશ્રી સત્યવિજયજીએ છઠ્ઠી જીતી તપશ્ચર્યા કરવા માંડી. ઇંદ્રિયલોલુપતાને દેશવટો દબાવરસવિરસ આહારનો ઉપભોગ કરવા ધાંગ્યા અને પોતાની દેશનાશક્તિએ અનેક ભવ્યાત્માઓને પ્રભુ પ્રણિત પરમ શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપી વિશુદ્ધ માંગના પ્રવાસી બનાવ્યા. ત્યાંથી મારવાડમાં વિચરી મેડતા, નાગોર, બેધપુર, સોજત, સાદ્રી વિગેરે સ્થલોએ ચોમાસા કર્યા. આ અવસરમાં સંવત ૧૭૨૯માં શ્રીવિ-જયપ્રભસૂરિજીએ સોજતમાં એમને પંચાસપદ સમર્પણ કર્યું.

મારવાડમાં અનેક પ્રકારના લાભ કરી અનેક પ્રાણીઓને શુદ્ધ ધર્મમાર્ગમાં જોડી તેઓશ્રી વિચરતા વિચરતા અનુક્રમે ગુજરાતમાં આવ્યા અને પાટણ, રાજનગર વિગેરે સ્થળોમાં ચાતુર્માસ કરી વિરોધી વર્ગોના અનેક ઉપસર્ગો સહન કરી, યોગ્ય માર્ગનો ઉપદેશ કરી, સમતા સાગર, સરળ પરીણામી ગુરૂ મહારાજ ૮૨ વર્ષની ઉંમરે સંવત ૧૭૫૬ ના પોષ શુદ્ધ ૧૨ અને શનીવારે સિદ્ધિયોગે ચાર પાંચ દિવસની માંદગી ભોગવી નિર્વાણ પામ્યા.

તેમની પાટો કપૂરવિજયજી થયા એમનો જન્મ પાટણ પાસે વાગરોડ ગામમાં થયો હતો એમણે પણ ૧૪ વર્ષની ઉંમરે સં. ૧૭૨૩ ના માગશર શુદ્ધિમાં પાટણમાં દીક્ષા લીધી ૧૭૭૫ ના શ્રાવણ વદિ ૧૪ ને સોમવારે પાટણમાં એમનો દેહોત્સર્ગ થયો.

તેમની પછી અનુક્રમે ક્ષમાવિજયજી, જિનવિજયજી, ઉત્તમ-વિજયજી, પદ્મવિજયજી અને રૂપવિજયજી થયા. આ મહાત્માઓમાં શ્રી સત્યવિજયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખા નિર્વાણરાસ તરીકે શ્રી જિનહર્ષે લખી છે. શ્રી કપૂરવિજયજી તથા ક્ષમાવિજયજીની જિન-વિજયજીએ, જિનવિજયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખા શ્રી ઉત્તમવિ-જયજીએ, ઉત્તમવિજયજીની પદ્મવિજયજીએ અને પદ્મવિજયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખા શ્રી રૂપવિજયજીએ લખી છે.

રૂપવિજયજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી કૌર્તિવિજયજી મહારાજ. એમનો જન્મ ખંભાતમાં સંવત ૧૮૧૬ માં વીસાશ્રીમાર્ગે જ્ઞાતિમાં થયો હતો. ગૃહસ્થાવસ્થામાં એમનું નામ કપૂરચંદ હતું. ૪૫ વર્ષની ઉંમરે પાણીનાણામાં શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજ પાસે દીક્ષા અંગી-

કાર કરી હતી. પ્રથમથીજ ઉત્તમ સંસ્કારવાળા હોવાથી તેમજ વિદ્યાન ગુરુવર્ગના સમાગમથી દિનપ્રતિદિન ચારિત્રમાં વિશેષ તેજસ્વી થયા. નિરુપદી, વિશુદ્ધ વૈરાગ્યવાન આ મહાત્માએ ઓગણીસમી સદિમાં પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોથી જૈનસમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો. આ મહર્ષિની ત્યાગવ્રત એવી અપૂર્વ હતી કે જેને નિહાળી મુનિ અને ગૃહસ્થ ઉભયવર્ગના અંતરમાં અતિશય ચમત્કાર ઉત્પન્ન થતો હતો. તેઓશ્રીએ મારવાડ, માળવા, મેવાડ તેમજ ગુજરાતના પ્રદેશોમાં વિચરી અનેક ભવ્યાત્માઓને શાસનના અનુરાગી બનાવ્યા હતા. એમનો શિષ્ય સમુદાય પણ બૃહદા હતા.

લગભગ પંદરેક તેમના શિષ્યો હશે. તે અધાનાં નામે ઉપલબ્ધ થઈ શક્યાં નથી. જે જાણવામાં આવ્યાં છે તે આ નીચે પ્રમાણે:—

૧ શ્રી તપસ્વી કર્સ્તુરવિજયજી. તેઓશ્રી સોમસુંદરસુરિ અને શ્રી વિજયહીરસુરિ મહારાજની જનમન્મસિ પાટણપુર નગરમાં વીસા પોરવાડ જ્ઞાતીમાં સંવત ૧૮૩૭ માં જનમ્યા અને તેવીસ વર્ષની ઉંમરે સંવત ૧૮૭૦ માં દીક્ષા અંગીકાર કરી. શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી તપસ્વી બન્યા. આજે પણ તેઓ શ્રીતપસ્વીજીના ઉપનામથી ઓળખાય છે. રસના દ્રવ્ય ઉપર તેમનો અસાધારણ ટાણુ હતો. આંખીસ વર્ધમાન તપ્તી ઓળી લગભગ સંપૂર્ણ કરી હતી. આંખીસમાં પણ યદુ અદ્ય દ્રવ્ય વાપરતા હતા. તેઓ વડોદરામાં નિવાળુ પામ્યા. વડોદરામાં કોળિયાળની સામે પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં તથા રાજનગરમાં હુવારની પોળના મંદિરમાં તેમની સ્તુપ છે. આ તપસ્વી ગુરૂના શિષ્ય આપણા ચારિત્રનાયક તપસ્વી મુનિવર્ય શ્રી મણિવિજયજી થયા.

૨ શ્રી ઉદ્યોતવિજયજી-એમના સંબંધી વિશેષ લક્ષ્યત જાણવામાં નથી. એમના શિષ્ય અમરવિજયજી તેમના શિષ્ય ગુમાનવિજયજી તેમના શિષ્ય પંન્થાસજી પ્રતાપવિજય ગણી, જેમણે સં. ૧૬૬૯ માં ટાળ કર્યો તેમના પ્રશિષ્ય મુનિશ્રી શુદ્ધિવિજયજી વિગેરે લાકા વિવ્રમાન છે. મુનિશ્રી શુદ્ધિવિજયજી વિદ્યાન તથા તપસ્વી છે.

૩ શ્રી જીવવિજયજી-જેમણે-૧ સકળ તીર્થ વંદુ કરજોડ, ૨ અખંધ સદા ભગનમે રહેના, ૩ સુણ દય નાથિ તુજ પદ પંકજ મુજ મન મધુકર લીના વિગેરે અનેક વૈરાગ્યોત્પાદક, લહિતરસથી ભરપૂર ભાવવાહી સ્તવન સગવ્યા રચ્યાં છે.

દીક્ષાભિલાષા અને ગુરુપ્રાર્થના.

મોતીચંદના હૃદયમાં જ્ઞાનદીપક પ્રગટ થયો. વૈરાગ્ય તરંગોમાં હૃદય ઝીલવા લાગ્યું. સાંસારિક પદાર્થોની મોહકતામાં ભય દેખાવા લાગ્યો. તે મોહમાં મુકાઈ રહેલા ધન ધાન્યાદિની સામગ્રીવાળાઓમાં પણ દીનપણનો આભાસ થવા લાગ્યો. માત્ર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિનું એકાંતે આરાધન કરનાર પોતાના શરીરે પણ નિસ્પૃહી તે મુનિ મતંગજીની મુનિચર્યામાંજ સુખનો આભાસ થવા લાગ્યો. હવે ક્યારે મને મુનિપણની પ્રાપ્તિ થાય ! ક્યારે ગુરુ મહારાજની એકાંત સેવાનો લાભ મળે ! અને ક્યારે જ્ઞાનાદિ યોગનો આરાધક હું યોગી થાઉં ! આમ વૈરાગ્ય ભાવનામાં લીન થયેલ મોતીચંદને હવે દીક્ષાની ઉત્કંઠા થઈ રહી, અને ગુરુ મહારાજને પ્રાર્થના કરી કે:—

પ્રશમ પીયૂષ પયોનિધિ ! જ્ઞાન દિવાકર ગુરુ મહારાજ ! અત્યાર સુખી વાસ્તવિક રીતિએ હું અંધ હતો. મહારાજ ! આપે દેશના દષ્ટ આંજ મારાં નેત્રોમાં અપૂર્વ પ્રકાશ મૂક્યો. પ્રેમો ! ભવતારક ! આપ આ સંસારમાં કુળતાને માટે ઝાઝ સમાન છો. આ વિષય કષાય દાવાનળમાં બળતાને શાંત કરવા આપ જળધર સમાન છો. આપ અમારક વિષય તૃણશૂષ્પ દાહને સમાવવા અમૃત સમાન છો. હે ઉપકારી ! હવે તો તમારૂં શરણુ છે માટે આ રંકને ચારિત્ર રત્ન દષ્ટ આપ સમાન ચક્રવર્તી બનાવો આપના સંસર્ગથી અને આપની નિર્મળ કૃપાથી મારી વાંછિત સિદ્ધિ થશે.

ગુરુ મહારાજશ્રીએ પણ તેની ભાવના જાણી દીક્ષા પરિણામમાં દૃઢ બનાવ્યો. મોતીચંદે પણ હવે શીઘ્ર દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કરી ઘર તરફ પ્રયાણુ કર્યું.

મોતીચંદ ઘેર ગયા અને માતાપિતાને સંસારની વિટંબણા, મોહનું સામર્થ્ય, તેમાં પ્રાણીઓનું પારવશ્ય તેનાથી થતા અનેક અનર્થો અને પરિણામે કર્મબંધ તથા જન્મકુમારાદિનો વૈરાગ્ય, માતાપિતા સહિત દીક્ષાનું અંગીકાર કરવાપણું વિગેરે દર્શાવી પોતાનો આંતરિક વિચાર જણાવ્યો. પરંતુ પુત્ર મોહમાં મુકાયેલાં માતાપિતા તત્કાળ સાતુકુળ ન થયાં. અને મોતીચંદને વ્યવહાર કાર્યમાં જોડાવું પડ્યું. પરંતુ જેનો અંતરાત્મા ઉજ્જવળ થયો છે, સંસાર કારાવાસનું સ્વરૂપ જે બરાબર જોઈ રહ્યો છે, વિષય કષાયની જવાળાઓમાં બળતા પ્રાણીઓની વિડંબના જેને પ્રત્યક્ષ થઈ રહી છે, જેણે રૂપ, ચાવન, ધન, સ્વજનાદિનો પ્રેમ, અને હકુરાર્થ સ્વપ્ન સમાન જાણી

હીંથી છે, જે વનમાં દાવાનળમાં સપડાએલ દરિણુની માફક આ-
સંસારમાં પોતાને અશરણુ ગણી રહ્યો છે. સંસાર વાસમાં આશ્રવાનાં
અનેક રથાનો જે જોઈ રહ્યો છે તે મોતીચંદ, માતાપિતાના આશ્ર-
હથી ઘેર રહ્યો પરંતુ વ્યવહારમાં સઘળાં કાર્યોમાં તેનો અનાદરજ
રહ્યો. લોભાવનારાં અનેક સાધનો છતાં તેનું હૃદય પલટાયું નહીં અને
તેમાંથી મુક્ત થવાનાજ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તેની વૈરાગ્ય ભાવના
દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. છેવટે વ્યવહાર કાર્યમાં તેનો આવા
પ્રકારનો અનાદર દેખી માત્ર એક ધર્મસાધનમાંજ તેની વૃત્તિ ગણી
ધર્મોત્તમા માતાપિતાએ પુત્ર પ્રત્યે અત્યંત રાગ છતાં, પણ તેના ધર્મ
સાધનમાં અંતરાયભૂત ન થતાં કેટલીક મુદતે પુત્રની ઇચ્છાને આધીન થયાં.

એ અવસરમાં રાજનગરનો સંઘ રાધનપુરની યાત્રા કરવા
આગ્યો. તેની સાથે કીર્તિવિજયજી મહારાજ પણ આવ્યા છે એમ
જાણી મોતીચંદ રાધનપુર આવ્યા. ગુરૂ મહારાજનાં ચરણકમળ ભેટયા.
સર્વ મંદિરોની યાત્રા કરી, અને ગુરૂ મહારાજ પાસે અભ્યાસ કરવા
રહ્યા. અનુક્રમે ઉચ્ચવિહારી કીર્તિવિજયજી મહારાજને ત્યાંથી મરદેહ
તરફ વિહાર કર્યો. તેમની સાથે મોતીચંદ પણ મારવાડ તરફ પ્રયાણ
કર્યું. વિહાર કરતા ગુરૂ મહારાજ પ્રથમ તારંગજી તરફ ગયા. તાર-
ણગિરિની યાત્રા કરી માર્ગમાં અનેક ગ્રામોમાં જિનમંદિરોની યાત્રા
કરતા અનેક પ્રાણીઓને ધર્મોપદેશ કરતા ગુરૂ મહારાજ અર્જુનગિરિ
આવ્યા. જ્ઞેનોની સંપત્તિ, ઔદાર્ય અને પ્રભુભક્તિનું દિગ્દર્શન કરા-
વતાં ત્યાંના ચૈત્યોની યાત્રા કરી ત્યાં કેટલાક દિવસ સ્થિરતા કરી,
પ્રભુસેવાનો શાભ લીધો. ત્યાંથી મરૂભૂમિમાં ઉતર્યા ત્યાં પિંડવાડ,
આઠાણવાડ, વીરવાડ, સીરાહી, નાંદીયા, લેટાણા, દેણા વિગેરે
તીર્થોની યાત્રા કરી. ઘેડા, નાણા થઈ રાણપુરના ચતુર્મુખ ભવ્ય
જિનાલયમાં શ્રી યુગાદિવને ભેટયા. ત્યાંથી સાદડી, ધાણેરાવ, દેસુરી,
નાહુવાઈ, નાડોલ વિગેરે પંચતીર્થોની યાત્રા કરી. ગુરૂમહારાજ
ધર્મોપદેશ વૃષ્ટિથી મરૂભૂમિને નવપદ્મવ કરતા અનેક પ્રાણીઓને
યોગ્ય ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવી તેમને સુમાર્ગ સન્મુખ કરતા પાલી
શહેરમાં પધાર્યા અને આપણા ભાવિમુનિ મોતીચંદ પણ તેમની
સાથે ગૃહસ્થાવાસમાં પણ મુનિ માર્ગની તૃતીયા (અભ્યાસ) કરતા
પાલી નગરમાં આવ્યા.

આટલો સમય વિદ્વાન, શુદ્ધપ્રરૂપક, મહાત્યાગી ગુરૂમહારા-
જની સેવામાં અને તે પણ વિહારમાં સાથે રહેવાથી મોતીચંદને

મુનિ માર્ગનો ધણો સારો અનુભવ મળ્યો. તેમજ ગુરૂમહારાજને પણ મોતીચંદના સ્વભાવ, વર્તન વિગેરેનો અનુભવ થયો. તેનો હસ-મુખો ચહેરો, ઉદાર શાંત અને માયાળુ સ્વભાવ, નિષ્કપટીપણું તેનું દાક્ષિણ્ય અને વિશુદ્ધ ભક્તિથી ગુરૂમહારાજની તેના ઉપર અત્યંત કૃપા થઈ. ગુરૂશ્રીના પ્રથમ સમાગમે મોતીચંદભાઈ ચારિત્ર લેવા ઉત્સુક બન્યા હતા પણ હવે તો તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે:-ચારિત્ર લેવુંજ અને તે પણ આવા જ ગુરૂ પાસે. પાલી નગરની દિવ્ય મંદિરોની યાત્રા કરી ઉપકારી ગુરૂમહારાજને ત્યાં કેટલીક મુદત સ્થિરતા કરી જેથી ત્યાંના ભાવિ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ વિગેરે ઘણો હર્ષ પામ્યાં. મહારાજની મધુરવાણી અને વૈરાગ્યોત્પાદક દેશના સાંભળી આનંદમાં ગરકાવ થઈ ગયા અને દિવસે દિવસે અપૂર્વ ઉત્સાહ પ્રગટતો ગયો. મહારાજની સાથે આવેલા મોતીચંદની પણ લોકો અનન્ય ભક્તિ કરવા લાગ્યા. મોતીચંદે પણ પોતાના હૃમ્બેશનાં પ્રસન્નમુખ, મીલનસાર સ્વભાવ વિગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના હૃદયનું એવું આકર્ષણ કરી લીધું કે જેથી લોકોને પણ અહીં પ્રથમિકા પૂર્વક તેની ભક્તિની સ્પર્ધા થવા લાગી. હવે શહેરમાં મોતીચંદ દીક્ષાના અભિલાષી છે અને ઘોડીજ મુદતમાં દીક્ષા અંગીકાર કરનાર છે એવી વાતો ફેલાવા લાગી. લોકો મોતીચંદને મહાભાગ્યવાન માનવા લાગ્યા. વળી અત્યાર સુધીમાં ગુરૂ મહારાજના સહવાસથી પરિપક્વ થયેલ તેની વૈરાગ્યવાટિકા અત્યંત ખીલી નીકળી હતી. આ વૈરાગ્ય વાટિકાનો રંગ જોઈ પાલીના સંઘે એકત્ર થઈ ગુરૂ મહારાજને વિનંતિ કરી જે:-‘મહારાજ! આ પાલીના સંઘ ઉપર જેવી રીતે આપે કૃપા કરી, આપના દર્શનથી અને દેશનાથી અમોને કૃતાર્થ-પાવન કર્યા તેવીજ રીતે કૃપા કરો ભાગ્યશાળી વૈરાગ્યવાન અમારા સાધર્મિયંદુ મોતીચંદભાઈને અત્રે દીક્ષા આપી અમારી આ જ્ઞમિને પાવન કરી અમારી અભિલાષા પૂર્ણ કરો.’ ગુરૂ મહારાજએ પણ યોગ્ય અવસર જાણી પોતાની સમ્મતિ દર્શાવી. કહેવાની જરૂર નથી જે મોતીચંદ તો અનગાર થવાને અતિ ઉત્સુક હતા, અને મુદ્દર્તની રાહ દેખતા હતા. મહોત્સવ અને દીક્ષા

ગુરૂમહારાજશ્રીની સંમતિ મળવાથી સંઘમાં અપૂર્વ આનંદ થયો. મંદિરોમાં અષ્ટાન્હિકા મહોત્સવ શરૂ થયો. નાટક, ગીત, વાજત્રોના નાદ થવા લાગ્યા. મોતીચંદભાઈની ઘેર ઘેર પધરામણી થવા લાગી. સાધર્મિભાઈઓ અનેક પ્રકારે તેમની ભક્તિ કરવા લાગ્યા.

અનુક્રમે દીક્ષા દિવસ આવ્યો. આડંબરપૂર્વક વરધોડો ચઢ્યો. દીક્ષા સ્થાને આવ્યા. ઉત્સાહપૂર્વક મહાન સમુદાય એકઠો થયો. યાચકોને દાન દેવાયાં. દીક્ષા વિધિ શરૂ થઈ. મોતીચંદભાઈએ ત્યારે આભરણો ઉતારવા માંડ્યાં. ત્યારે સુદામળ હૃદયવાનનાં હૈયાં ભરાવા લાગ્યાં. ફેટલાકની આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. ફેટલાક અનુમોદન કરવા લાગ્યા. ફેટલાક મોતીચંદભાઈને, ફેટલાક ગુરૂમહારાજને અને ફેટલાક ઉભયને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યા. અને ફેટલાક વિપય કપાયરૂપ કીચડમાં ખુંચેલા પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગ્યા. પરંતુ મોતીચંદભાઈના મુખ ઉપર તો આજે અપૂર્વ આનંદની રેખાઓ તરવરતી હતી. આજે પોતાની અભિલાષા પૂર્ણ થાય છે, અંધનથી મુક્ત થવાય છે, અને ચારિત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેથી તેમના હૃદયમાં હર્ષના કદોડોડો ઉછળતા હતા. વિધિ ચાલુ થતાં સામાયિક ઉચ્ચરાવવાનો અવસર થયો એટલે ખીત વાજીંદાનો નાદ અંધ થયો. સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ અને ગુરૂ મહારાજને મનોહર દિવ્ય વાણીથી “ નચકર પૂર્વક કરેમિ ભંતે ” નો પાઠ વાળવાર ઉચ્ચરાવ્યો અને મોતીચંદભાઈને પોતાના શિષ્ય તપસ્વી મુનિવર્મા શ્રી કસ્તુરવિજયજીના શિષ્ય તરિકે સ્થાપન કરી તેમનું ‘ મણિવિજયજી ’ નામ આપ્યું. સુવર્ણમાં સુગંધ ભળી. વિનયી, વિવેકી, વૈરાગી મોતીચંદને ૧૮૭૭ માં ચારિત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થયું. ચોવિહાર ઉપવાસનું પચ્ચખાણ કર્યું. આગલે દિવસે એકાદશાનું કર્યું હતું ત્યાર પછી પણ યાવત્ જીંદગી પર્યંત એકાસણથી એકી તપસ્યા કરી નથી. દીક્ષાવિધિ સંપૂર્ણ થઈ એટલે લોકો વૈરાગ્ય તરંગોમાં ઝીંકતા મોતીચંદભાઈના ગુણોનું સ્મરણ કરતા સ્વસ્થાને ગયા. ગુરૂમહારાજને પણ નૂતન શિષ્ય સહિત અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

૧૮૮૧નાદિ ચર્ચા.

ખાત્યાવસ્થામાંજ જેના કામળ અંતઃકરણમાં ઉચ્ચ સંસ્કારો સ્થાપિત થયા હતા તે મોતીચંદ હવે મોતીચંદ મરીને મણિવિજયજી બન્યા. આગાર છોડી અણુગાર થયા. દુન્યવી પ્રપંચોથી વીરમી એકાંતે આત્મહિતના અવિચળ માર્ગના પ્રવાસી બન્યા. પૂજ્યપાદ શ્રી કીર્તિ વિજયજી મહારાજશ્રીના ઐશ્વર્ય પ્રથમ પરિચય વખતે તેમના દુઃખ સંહોદર ઉત્ત્વલ હૃદયમાં ઉદ્ભવેલી પવિત્ર ભાવનાને તો લગભગ સાત વર્ષ જેટલો દીર્ઘ સમય વીતી ગયો. આટલા સમય પર્યંત તો માતા પિતાના સ્નેહ તંતુએ મોતીચંદભાઈને દૈવ અંધનથી બાંધ્યા હતા તેઓ પણ સર્વ વિરતિના આવારક નિષિડ પ્રતિબંધકોને

વિચારી તેને ત્રોડવા માટે ગૃહજીવનમાં પણ અણગાર જેવું જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા હતા. છેવટે અંતરાય યુટ્યો, તે શુભ સમય આવી પહોંચ્યો, અને પ્રવ્રજ્યાના દૃઢ રંગી મોતીચંદલાઇની આશા સફળ થઇ. માતા, પિતા, બંધુ, ભગીની વિગેરે સ્વજન સંબંધી સ્નેહના દૃઢ બંધનો ક્ષણવારમાં ત્રોડી નાખ્યાં. સંસારની માયા છોડી. પૌદ્ગલિક સુખ વૈભવોનો પરિત્યાગ કર્યો. કારાવાસના કિંત્વ દુઃખથી વિદૂષિત પ્રાણી જેમ શરણ્યનું શરણું અંગીકાર કરે તેમ મુનિવર્યશ્રીએ ગુરૂ વર્યશ્રીના પવિત્ર ચરણે પોતાનું શીર ઝુકાવ્યું અને જીંદગી ભરને માટે તેમનાજ અનુચર થયા. તેઓશ્રી જે આજ્ઞા ફરમાવે તેજ પ્રમાણે કરવું આવો દૃઢ નિશ્ચય તેમના ઉન્નવળ અંતરમાં સુવર્ણાક્ષરે કોતરાર્ધ રહ્યો. સુકામળ શય્યામાં શયન કરનાર મોતીચંદલાઇએ આજે ભૂશય્યા સંધારા ઉપર શયન કરવાનો સ્વીકાર કર્યો. ઇષ્ટ મિષ્ટ ભેજનનો પરિત્યાગ કરી અંત પ્રાંત ચરસ વિરસ ભોજનમાં જ સંતોષ વૃત્તિ ધારણ કરી પરિગ્રહ મમત્વ દશાને દેશવટો આપ્યો. પ્રયાણ માટે વાહન અને ઉપાનહના ઉપભોગ કરનાર મોતીચંદલાઇએ કાંટા કાંકરા અને કચરાથી ભરપૂર માર્ગમાં પણ અણવાણે પગે ચાલવાની વૃત્તિ અંગીકાર કરી. સમગ્ર વિશ્વ પ્રત્યે મૈત્ર્યાદિ ભાવનાથી તેમનું હૃદય ઓતપ્રોત થયું. એક કુટુંબનો ત્યાગ કરી સમગ્ર વસુધાને પોતાનું કુટુંબ બનાવ્યું. પરભાવને છોડી સ્વરમણુતામાંજ મન વાળ્યું. પરિપક્વ અને ઉપસર્ગોના સૈન્ય બળને હંકારવા સિંહ પરાક્રમી બન્યા. રણંગણમાં મોહરાગનો વિજય કરવા ધર્મધ્વજ ધારણ કરી ધર્મધુરાને હસ્તગત કરી ૧૮૦૦૦ શીશંગરથને વિશ્વ ઉપર વહન કરાવવા લાગ્યા. ઇર્ષ્યા સમિતિ વિગેરે અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલક સુગત પુત્રે પોતાની માતાની અને માતાના ચરણે પડેલા અનેક સુપુત્રોની કીર્તિલતાને સમગ્ર વિશ્વમાં વિસ્તારી. ટુંકાણમાં એટલુંજ કે મુનિવર્યશ્રી મણિ-વિજયજીએ, ચિરંતન મુનિવરોએ સ્વીકારેલા નિર્મળ અને નિષ્કિંચન સંયમ રથમાં આરૂઢ થઈ મુક્તિ માર્ગે પ્રયાણ કર્યું.

ગુરુકુલ વાસમાં રહી જ્ઞાન, દર્શનચારિત્રનો અનુભવ લેતા ચરણ સિત્તરી, કરણ સિત્તરીનું આરાધન કરતા મુનિવર્ય ગુરૂ મહારાજ તેમજ અન્ય મુનિ સમુદાયના વિનય વેચાવચ્ચાદિમાં અપ્રતિગ્રહ સતત ઉદ્ધમ કરવા લાગ્યા. જેના પરિણામે થોડીજ મુદતમાં સર્વ મુનિ મંડળની પ્રીતિ સંપાદન કરી લીધી. સર્વ કાર્ષ એમના પ્રત્યે સ્નેહ ભરી દષ્ટિએ જોવા લાગ્યા. અને એમના વિનયાદિની એકે

અવાજે પ્રશંસા થવા લાગી. દુનિયામાં વિનય ગુણ એ એક મહાન વર્ણીકરણ છે. ગુણોનું મૂળ છે. સદ્ગુણ, દર્શન અને ચારિત્રનું મૂળ છે, મોક્ષનું પણ એ મૂળ છે. ચાહે દેશવિરતિ હો કે સર્વ વિરતિ હો. એ વિનય વિના કોઈપણ શોભા પામી શકતા નથી !! વિનિત લોકપ્રિય બને છે અને લોકપ્રિય અન્યોનું સ્વમાર્ગે આકર્ષણ કરી શકે છે. ધર્મ ઉપર બહુમાન કરાવી શકે છે. તથા અન્યને બોધિ-બીજની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. અન્યને ધર્મ માર્ગમાં જોડવામાં આ ગુણની અવશ્ય જરૂર છે. વિકૃતતા છતાં લોકપ્રિયતાના અભાવે બીજાઓને જોઈએ તેવા લાભ આપી શકાતા નથી.

કીર્તિવિજયજી મહારાજની આજ્ઞાથી ગુરૂ સાથે વિહાર કરતા પ્રથમ ચાતુર્માસ તેમણે ૧૮૭૭ માં મેડતા નગરમાં કર્યું. ચાતુર્માસ સંપૂર્ણ થયા પછી મહાભૂમિમાં વિચરતા અનેક તીર્થોની યાત્રા કરી લવ્ય કુમ્ભ વનને વિદસ્વર કરતા ગુજરાતમાં રાધનપુર નગરે આવ્યા અને સં. ૧૮૭૮ માં ચાતુર્માસિક સ્થિરતા ત્યાંજ કરી, ત્યારપછી શાંખેશ્વરજી આદિ તીર્થોની યાત્રા કરી ગુરૂવર્ય સાથે રાજનગર આવ્યા અને ગુરૂવર્ય સાથે સંવત ૧૮૭૮, ૭૬, ૮૦ ત્રણ ચૌમાસાં રાજનગરમાં કર્યાં. આ અવસરે કીર્તિવિજયજી મહારાજ વૃદ્ધાવસ્થા પામ્યા હતા. મહારાજશ્રી મણિવિજયજી દીક્ષા દિવસથી માંડી ઉપવાસાદિ તપ શિવાયના બીજા દિવસોમાં એકાસણુંજ કરતા હતા. તે પણ કામ ચોવિહાર એટલે આહાર અવસરેજ પાણી વાપરતા. તે શિવાય બીજા અવસરે પાણી પણ લેતા નહોતા. નાની કે મોટી તપસ્યા હોય, વિહારમાં હોય કે સ્થાને હોય, શરીરે આપાધા હોય કે શાંતિ હોય, પરંતુ પ્રાયઃચોવિહાર એકાસણું કરતા હતા. તપના ઉત્તર પારણે અને તપને પારણે પણ એકાસણું કરતા. ખરૂંજ છે જે:—**મહાજનો યેન ગતઃસ પંથાઃ ।** ગુરૂમહારાજશ્રી કસ્તુરવિજયજી વર્ધમાન તપનાં આયંબીલ દરરોજ કરે અને તેમના આ નૂતન શિષ્ય ચોવિહારાં એકાસણું કરે. આ સ્થિતિમાં ૧૮૭૬ ના ચૌમાસામાં ૨૭ વર્ષની ઉંમરે સોળ ઉપવાસ કર્યા, અને બીજે વર્ષે સં. ૧૮૮૦ માં અઠ્ઠાવીસ વર્ષની ઉંમરે માસક્રમણ કર્યું અને ત્રીજા ચૌમાસામાં સં. ૧૮૮૧ માં બત્રીસ ઉપવાસ કર્યા. આવી રીતે રાજનગરનાં ત્રણે ચૌમાસામાં મહાન તપસ્યા કરી, ત્યાગી તપસ્વી ગુરૂના શિષ્યમુનિશ્રી મણિવિજયજી તપસ્વી બન્યા. આટલી નાની વયમાં અને માત્ર પાંચ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયમાં આવી મોટી તપસ્યા થાય એ પુદ્ગલાનંદી

શરીર સેવકોને તો ખરે આશ્ચર્ય ઉપજાવે. પરંતુ સંસારની સ્થિતિ જાણી, કર્મબંધના સ્થાનોને વિચારી, નિર્જરાના અભિલાષી થઈ, શરીરની મૂર્છા છોડી, આત્મશક્તિની જોણે પીછાન કરી છે તેને તપસ્યામાં મુગ્ધવણ થતી નથી, પરંતુ તે તે અંશે શારીરિકાદિ મૂર્છાના બંધનથી મુક્ત થવાથી અધિકાધિક આનંદ થાય છે. રાજનગરનાં ત્રણે ચોમાસામાં શ્રીમદ્ને આવી રીતે તપસ્યા, ગુણક્રિયા વિગેરેનો અપૂર્વ લાભ મળ્યો.

આ અવસરમાં સંવત ૧૮૮૦ માં અમદાવાદમાં હુહારની યોજનામાં બાર મુનિવરોનાં ચોમાસાં હતાં. અમદાવાદથી વિહાર કરી કાઠિયાવાડ ગયા અને સંવત ૧૮૮૨ નું ચોમાસુ પાલીતાણામાં કર્યું. એ ચોમાસામાં સોળ ઉપવાસ કર્યાં. ત્યાંથી વિચરતા રાજનગર આવ્યા અને સંવત ૧૮૮૩ નું ચોમાસું રાજનગરમાં કર્યું. એ ચોમાસામાં પણ સોળ ઉપવાસ કર્યાં. સંવત ૧૮૮૪ નું ચોમાસુ ખંભાતમાં કર્યું, ત્યાં આઠ ઉપવાસ કર્યાં. સંવત ૧૮૮૫ નું ચોમાસુ રાજનગરમાં કર્યું. સં. ૧૮૮૬ માં રાધનપુર ચોમાસુ કર્યું. ચોમાસા પછી કચ્છમાં વિચર્યા ત્યાંની ભદ્રેશ્વર વિગેરે અનેક સ્થળોની યાત્રા કરી. સં. ૧૮૮૭ અને ૧૮૮૮ માં ભૂજનગરમાં બે ચોમાસા કર્યાં. ત્યાંથી પાછા વળતાં સં. ૧૮૮૯ માં રાધનપુર ચોમાસુ કર્યું. રાધનપુરના ચોમાસા પછી વિહાર લંબાવ્યો. ગુજરાતથી નીકળી મરઘરમાં વિચર્યા. ત્યાં પંચતીર્થો આદિ અનેક તીર્થોની યાત્રા કરતા અનેક લબ્ધિ જીવોને ઉપકાર કરતા મુનિવર્ય બુનારસ પહોંચ્યા અને સંવત ૧૮૯૦ નું ચોમાસુ બુનારસમાં કર્યું. મારવાડ અને પૂર્વદેશમાં જ્યાં શ્રાવકોની વસ્તિ થોડી થોડી હોવા છતાં નિરતિચાર ચારિત્રનું પાલણુ કરતા પદ્મસુંદર નામના મુનિ સાથે ગુરૂ મહારાજ ત્યાં વિચર્યા. બુનારસના ચોમાસામાં આયંબીલ ઉપર નવ ઉપવાસનો તપ કર્યો. બુનારસના ચોમાસા પછી ત્યાંથી આગળ પૂર્વ દેશમાં વિચરી સમ્મેત શીખરજીની યાત્રા કરી. ત્યાંથી પાછા ફરી સંવત ૧૮૯૧ નું ચોમાસુ કીસનગઢમાં કર્યું. ૧૮૯૨ નું ચોમાસુ પણ મારવાડમાં પુષ્કરણામાં કર્યું. ત્યાંથી વિચરતા મારવાડ ગુજરાત થઈ ૧૮૯૩નું ચોમાસુ જામનગરમાં કર્યું. એ ચોમાસામાં અકાષની તપસ્યા કરી. ૧૮૯૪ માં રાજનગર ૧૮૯૫, ૯૬ કચ્છદેશમાં ભૂજનગરમાં (ભૂજનાં ચાર ચોમાસાં ૮૭, ૮૮, ૯૫, ૯૬ માં કર્યાં તેમાં દશ અને બાર ઉપવાસની તપસ્યા કરી. કયા ચોમાસામાં કરી તે જાણવામાં નથી)

સં. ૧૮૯૭ માં પાલીતાણામાં ચોમાસુ કર્યું. ૧૮૯૮ જાણવામાં નથી. ૯૯ પીરાનપુર, ૧૯૦૦ લીંબડી. ૧૯૦૧ વાંકાનેર, ૧૯૦૨ લીંબડી, ૧૯૦૩ વિસસનપુર, ૧૯૦૪ પીરાનપુર, ૧૯૦૫ જાણવામાં નથી. ૧૯૦૬ રાજનગર. ૧૯૦૭ જાણવામાં નથી. ૧૯૦૮ રાધનપુર, ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૫ સુધી રાજનગર. ૧૯૧૬ પાલીતાણામાં શ્રીદયાવિમળજીને ભગવતિના યોગેશ્વરન કરાવી ભાવનગરમાં ગણિપદ આપી ત્યાં ચોમાસુ કર્યું. ૧૯૧૭ રાધનપુર. ૧૯૧૮ જાણવામાં નથી. ૧૯૧૯ પાલીતાણા. ૧૯૨૦ પીરાનપુર. ૧૯૨૧ વસો. ૧૯૨૨ થી ૩૫ સુધીનાં છેવટનાં ૧૪ ચોમાસાં રાજનગરમાં કર્યાં. ૧૯૨૩ ના જેડ શુદ્ધ ૧૩ પંન્યાસ ઓ સોભાગ્યાવળ્યજીએ પંન્યાસ પદ આપ્યું.

અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સર્વ મળી પદ ચોમાસાં થયાં તેમાં ૧ મેડતા, ૧ ખંભાત, ૧ ખતારસ, ૧ કીસનગઢ, ૧ પુષ્કરણ, ૧ જામનગર, ૧ વાંકાનેર, ૧ વિસસનગર, ૧ ભાવનગર, ૧ વસો, ૨ લીંબડી, ૩ પાલીતાણા, ૩ પીરાનપુર ૪ ભૂજ, ૪ સ્થળો જાણવામાં નથી ૫ રાધનપુર, ૨૮ રાજનગર.

અદાવત વર્ષની અવસ્થા થઈ ત્યાં સુધીમાં ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, રાજપુતાના અને પૂર્વદેશમાં સમ્મેત શીખર પર્યટ વિચર્યા પછી કારણસર સાત ચોમાસાં લાગલાગટ અમદાવાદમાં થયાં. ત્યાર પછી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં પણ કાઠિયાવાડ, પછી ઉત્તર ગુજરાત, વળી કાઠિયાવાડ, ત્યાંથી ગુજરાતમાં જૂદે જૂદે સ્થળે વિચરી, શારીરિકબળ અતિ ક્ષીણ થવાથી લગભગ સત્તર વર્ષની અવસ્થા પછીના ૧૪ ચોમાસાં રાજનગરમાં કર્યાં.

તપસ્યા:—શ્રીમદ્ની તપશ્ચર્યા તે કાઠિય અવર્ણનીય હતી. સતત વિહાર છતાં પણ નિયમિત તપસ્યા તે તેઓની ચાલુજ રહેતી હતી એકદરે ૧ અત્રીસ ઉપવાસ, ૧ માસક્રમણ, ૩ સોલ ઉપવાસ, ૧ ચાર ઉપવાસ, ૧ દશ ઉપવાસ, ૫ અઢાઈ, ચાર ઉપવાસ તે શિવાય અનેક અઠમ, છઠ અને તિથિ વિગેરેના છૂટા ઉપવાસો જેની ગણતરી કરવામાં આવી નથી. તથા આંખીલ વર્ષમાન તપની એકત્રીસ ઓળીઓ કરી હતી ઉપવાસ શિવાયના દિવસોમાં આંખીલ એકાસણાં તે ચાલુજ રહ્યાં. એકાસણાં કરવા છતાં એકવારજ એટલે ભોજનના અવસરેજ પાણી પીવું એ બહુ વિચારણીય છે શારીરિક અને માનસિક કાબુના અભાવે કેટલાકો જો કે રાત્રીભોજન કરતા નથી પરંતુ શયનપર્યંત પાણી પીયે છે. એકાસણાંમાં પણ નિયમિત આહારના અભાવે કેટલાકોને સાંઝ સુધીમાં અનેકવાર પાણી પીવાની જરૂર પડે છે, પરંતુ એકાસણું કરનારને ઉનોદરી કરે

અને સ્નિગ્ધ આહારની લોલુપતા છોડે તો અભ્યાસના પરિણામે ચોવિહાર એકાસણાનો તપ સુખપૂર્વક કરી શકે છે. આ તપ કરનારને આહાર પાણીનું પારવશ્ય અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં અનેક દુઃખોમાંથી કેટલો બચાવ થઈ શકે છે તે વિચારવાથી સહેજે જણાઈ આવશે. ભૂખ્યો થાય એને ભૂખનું દુઃખ અને તેનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ માટે અનેક વિટંબણાઓ. એવીજ રીતે તરસ્યાને પણ. પરંતુ જોણે ક્ષુધા અને તૃષ્ણા ઉપર કાબુ મેળવ્યો છે તેને એ દુઃખ અને વિટંબણાઓ નથી. જો કે ઔદારિક શરીરની સ્થિતિજ એવી છે કે તેને આહાર પાણી તો અવશ્ય જોઈએ છે પરંતુ નિયમિત મનુષ્ય અભ્યાસના પરિણામે એમાંથી ઘણા અંશે મુક્ત થઈ શાંતિ મેળવે શકે છે. જ્યારે અનિયમિત અને આહારાદિનો લોલુપી મનુષ્ય જંદગીભર અશાંતિ મેવે છે. માટે સર્વાંશે મુક્ત ન થવાય તો પણ તપનો અનુક્રમે અભ્યાસ કરનાર અનેક વિટંબણાઓથી મુક્ત થઈ શકે છે, એને આત્મશક્તિનું નિર્દર્શન થાય છે, મહાન નિર્જરાનો ભાગી થાય છે, એનો આત્મા હળવો થાય છે. અને જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે.

મુનિવર્યશ્રીમાં માત્ર બાહ્ય તપસ્યાનોજ આદર હતો એટલુંજ નહીં પરંતુ અભ્યંતર તપસ્યા વિનય, વૈયાવચ્ચ વિગેરે તો તેમનાં અસ્પષ્ટિત યાત્રુજ રહેતાં. કહેવાય છે જે ‘ **અજીર્ણ તપસઃ ક્રોધઃ** ’ ક્રોધ એ તપનું અજીર્ણ છે. વાતોમાં અને અનુભવોમાં એવા ઘણા પ્રસંગો જોવામાં આવે છે. પરંતુ પ્રશમોદ્ધિશ્રી મહાવીર પ્રભુનું અહોનિશ ધ્યાન ધરતા આ મહાત્માશ્રીના નિર્મલ હૃદયમાંથી પ્રશમ પરિણતિના સદ્ભાવે ક્રોધ તો ક્યારનોએ પલાયન કરી ગયો હતો. કહેવું પડશે કે આ મહર્ષિ ક્ષમા અને શાંતિની તો અપ્રતિમ મૂર્તિ હતી. **શિષ્ય વગ.**

૧. **અમૃતવિજયજી**;—કચ્છ દેશના ગઢ ગ્રામનિવાસી વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતીય આશપાળ શ્રેષ્ઠી અને કર્માત્મા નામની તેમની સ્ત્રી તેમના પુત્ર ઉભયચંદ્રે (અભયચંદ્રે નામ સંભવિત લાગે છે.) ૧૮૯૮ માં દીક્ષા અંગીકાર કરી તેમનું નામ અમૃતવિજયજી રાખવામાં આવ્યું. આ એમના પ્રથમ શિષ્ય થયા. એમના શિષ્ય મુનિશ્રી નેમ-વિજયજી થયા. નેમવિજયજીને બે શિષ્યો પુન્યવિજય અને ભોતી-વિજય થયા તેમાં હાલ એક ભોતીવિજયજી વિદ્યમાન છે.

૨. **બુદ્ધિવિજયજી** (બુદેરાવજી)—એમનો જન્મ પંજાબ દેશમાં ૧૮૬૩ માં થયો હતો. તેઓ બાળવ્રતચારી હતા એમણે

યોગ્ય ગુરૂના અભાવે ૧૮૮૮ માં દુબક મતમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. પરંતુ પાછળથી જેમ જેમ સૂત્રો વાંચતા ગયા, તેમ તેમ એ મત વિપરીત લાગવાથી સંવત ૧૯૦૩ માં સ્વયમેવ મુદ્દપત્તિ તોડીને સત્યમાર્ગ અંગીકાર કરી સંવેગી ગન્યા, પરંતુ તે દેશમાં સર્વગુરૂનો યોગ ન હોવાથી ત્યાં કેટલીક મુદ્દત વિચરી કેટલાક ગૃહસ્થોને યોગ્ય માર્ગ દર્શાવી, તેમને મૂર્તિપૂજકો ગનાવી, બીજા એ પોતાના સાધુઓને પણ પોતાના માર્ગે બેઠ્યા, વળી એક શ્રાવકને પણ ૧૯૦૮ માં સંવેગમાર્ગની દીક્ષા આપી. પછી પંજનગથી નીકળી મારવાડ થઈ ગુજરાતમાં આવ્યા. અતે રાજનગરમાં મહારાજશ્રી મણિવિજયજી પાસે સંવેગી તપગચ્છની દીક્ષા અંગીકાર કરી. યોગવલ્લભાદિ ક્રિયા પંન્યાસ સૌભાગ્યવિજયજીના હાથે થઈ. વડી દીક્ષા અવસરે તેમનું જુદેરાવજી નામ ગદગ્ધી બુદ્ધિવિજયજી નામ રાખવામાં આવ્યું. સાથે આવેલા એ મુનિઓ સૂળચંદજી અને વૃદ્ધિચંદજી તેમને પણ દીક્ષા આપી મુનિવર્ચશ્રી બુદ્ધિવિજયજીના શિષ્ય તરીકે સ્થાપન કર્યો. તેમનાં નામ અનુક્રમે મુક્તિવિજયજી અને વૃદ્ધિવિજયજી દેવામાં આવ્યા. બે કે આ નામો ફેરવવામાં આવ્યાં ખરાં પરંતુ પ્રથમનાં નામો અતિ પરિચિત હોવાથી અઘાપિ તેઓ પ્રથમનાં નામથીજ ઓળખાય છે. આ મહાત્માએ પંજનગમાં મૂર્તિપૂજકોનો ઉન્નિષ્ઠન થતો માર્ગ પુનઃ સજીવન કરવામાં પ્રયત્ન કર્યો તેમાં કેટલેક અંશે ફળીમૂત થયા. સંવેગીપણાની દીક્ષા અંગીકાર કરી ફરી પંજનગ ગયા. પુનઃ શુદ્ધમાર્ગનું સિંચન કરી ગુજરાત આવ્યા. અતે ૧૯૩૮ ના દ્વાગણ વદિ અમાસને દિવસે કાળ ધર્મ પામ્યા-એમતો શિષ્ય પરિવાર મહાન છે હાલ વિચરતા મુનિવરોમાં મોટો ભાગ એમતો છે. એમના પ્રથમ શિષ્ય-

(૧) મુક્તિવિજયજી (સૂળચંદજી) પંજનગમાં સ્વાતંત્ર્ય નગરમાં એમતો જન્મ ઓસવાળ જ્ઞાતિમાં સં. ૧૮૮૬માં થયો હતો. ૧૯૦૨માં જુદેરાવજી પાસે દુબકમતમાં દીક્ષા લીધી હતી અને ૧૯૦૩ માં તેમનીજ સાથે મુદ્દપત્તિ તોડી સંવેગી માર્ગ અંગીકાર કર્યો. ૧૯૧૨ માં યોગોદ્ધત કરી વડી દીક્ષા લીધી અને મહારાજશ્રી જુદેરાવજીના શિષ્ય ગન્યા. સંવત ૧૯૨૩ માં તેમને પંન્યાસજી મણિવિજયજી મહારાજે ગણીપદ આપ્યું હતું. અમદાવાદ, બોર, શીહોર વિગેરે સ્થળોમાં એમણે સારો ઉપકાર કર્યો છે. શેઠ દક્ષપત્તભાઈ તથા શેઠ પ્રેમાભાઈ વિગેરેને એમના પ્રત્યે બહુ સાદું માન હતું.

એમનો શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ પરિવાર પણ મોટા છે. જેમાં તેમના શિષ્ય ક્રમજીવિજયજી (વિજય ક્રમજીસૂરિજી) નો પરિવાર વિશેષ છે. એમના અન્ય શિષ્યો હંસવિજયજી, ગુલાબવિજયજી, થોભણવિજયજી, ન્યાયશાસ્ત્રના સારા અભ્યાસી દાનવિજયજી વિગેરે હતા. હાલમાં શ્રીવિજયક્રમજીસૂરિજી તથા ગુલાબવિજયજી તથા દાનવિજયજી તથા થોભણવિજયજીના પરિવારના મુનિઓ વિદ્યમાન છે. સમુદાયના મુનિવર્ગો ઉપર એમનો વિશેષ કાબુ હતો તેમજ વૃદ્ધિચંદ્રજી વિગેરે ગુરુભાઈઓ પણ એમનું બહુ માન કરતા હતા. સંવત ૧૯૪૫ ના માગશર વદિ છત્તે દિવસે ભાવનગરમાં તેઓ કાળ ધર્મ પામ્યા. અગ્નિસંસ્કાર સ્થાને એમનાં પગલાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યાં છે.

(૨) વૃદ્ધિવિજયજી (વૃદ્ધિચંદ્રજી) પંજાબ રામનગર શહેરમાં એમનો જન્મ ઓસવાળ ઝાતિમાં સંવત ૧૮૯૦ માં થયો હતો. ૧૯૦૮ ના આઘાઢ માસમાં મહારાજશ્રી છુટેરાવજી પાસે દિલ્લીમાં દીક્ષા લીધી અને ૧૯૧૨ માં યોગોદ્ધત કરી વડી દિક્ષા લીધી અને મુનિશ્રી વૃદ્ધિવિજયજી નામથી મુનિવર્ગશ્રી વૃદ્ધિવિજયજીના શિષ્ય થયા. એઓ શાંત સ્વભાવી હતા. એમના ઉપદેશની અસર બહુ સારી થતી હતી. ભાવનગર વિગેરે સ્થળોમાં એમણે બહુ ઉપકાર કર્યો છે અત્યારે પણ ભાવનગર એમના ઉપકારનું સ્મરણ કરે છે. એમના ૧ કેવળવિજયજી, ૨ ગંભીરવિજયજી, ૩ ઉત્તમવિજયજી, ૪ ચતુરવિજયજી, ૫ રાજવિજયજી, ૬ હેમવિજયજી, ૭ ધર્મવિજયજી, ૮ નેમવિજયજી, (વિજયનેમિસૂરિજી) ૯ પ્રેમવિજયજી અને ૧૦ કર્પૂરવિજયજી એ દશ શિષ્યો હતા એ સઘળાઓમાં માત્ર મુનિશ્રી રાજવિજયજી શિવાય નવ શિષ્યોનો પરિવાર હાલ વિદ્યમાન છે તથા નેમવિજયજી (વિજયનેમિસૂરિજી) અને કર્પૂરવિજયજી પોતે વિદ્યમાન છે. એમનો શિષ્ય પ્રશિષ્ય વર્ગ વિશેષ છે તેઓમાં ઘણા વિદ્વાનો છે. આચાર્યશ્રી વિજયનેમિસૂરિજી વિગેરે તેમનો શિષ્ય પ્રશિષ્ય વર્ગ શાસનને ઉપકાર કરી રહ્યો છે. એમણે ભાવનગરમાં ૧૬ અને અમદાવાદમાં ૧૨ બાર ચોમાસાં કર્યાં હતા. શારીરિક સ્થિતિ રોગગ્રસ્ત હોવાથી ભાવનગરમાં વિશેષ રહેવાનું થયું હતું. કુલ ૪૧ વર્ષ દીક્ષા પર્યાય પાળી. સંવત ૧૯૪૯ ના વૈશાખ શુદ્ધ સાતમે ભાવનગરમાં કાળધર્મ પામ્યા. એમના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાને એમની પાદુકા સ્થાપન કરવામાં આવી છે.

(૩) નીતિવિજયજી, એમનો જન્મ મુરતમાં થયો હતો. એમનું નામ

નગીનદાસ હતું. એમણે ૧૯૧૩માં ભાવનગરમાં મુનિવર્યશ્રી મુળચંદ-
જના હાથે દીક્ષા લીધી અને છુટરાવજના શિષ્ય થયા. એ પણ મહા-
પ્રતાપી હતા, કાવ્યશક્તિ પણ સારી હતી. ઉપદેશ શૈલી એવી અસરકારક
હતી જે એમની પાસે આવેલો મનુષ્ય અવશ્ય વૈરાગ્ય પામે. એમણે સંવત
૧૯૨૨ માં ડીસામાં એકી સાથે પાંચ શ્રાવકોને દીક્ષા આપી હતી તથા
વ્રત નિયમો પણ એમણે બહુ કરાવ્યા હતા. એમના હાલ વિદ્યમાન શિષ્ય
મુનિવર્યશ્રી સિદ્ધિવિજયજીનો પણ વૈરાગ્ય, શાંતિ અને ઉપદેશ શૈલી
બહુ ઉપકારી છે. અતિ વૃદ્ધાવસ્થા છતાં પણ અપ્રમત્તભાવે દર્શાવતું
એમનું વર્તન અનુકરણીય છે. મહારાજશ્રી નીતિવિજયજી વૃદ્ધાવસ્થામાં
ખંભાતમાં વિશેષ રહ્યા હતા. એમના શિષ્ય પ્રશિષ્યો પણ સારી
સંખ્યામાં છે. એમના શિષ્યો ૧ વિનયવિજયજી, ૨ મોતીવિજયજી,
૩ ભક્તિવિજયજી, ૪ દોસતવિજયજી, ૫ પ્રતાપવિજયજી, ૬ દર્શ-
નવિજયજી, ૭ તિલકવિજયજી, ૮ સિદ્ધિવિજયજી વિગેરે અનેક હતા.
હાલમાં મુનિશ્રી તિલકવિજયજી અને સિદ્ધિવિજયજી વિદ્યમાન છે અને
મુનિશ્રી વિનયવિજયજી અને સિદ્ધિવિજયજીનો પરિવાર વિદ્યમાન
છે સંવત ૧૯૪૭ના ભાદરવા શુદ્ધ આઠમે ખંભાત શહેરમાં તેઓ
કાળઘર્મ પામ્યા.

(૪) ખાંતિવિજયજી (ખયરાતિમજી) એમનો જન્મ પંજ-
બમાં થયો હતો. એમણે ટુંદકમતમાં સંવત ૧૯૧૧ માં દીક્ષા લીધી
હતી. અને સંવત ૧૯૩૦ માં સંવેગી મુનિવર્ય શ્રી છુટરાવજી પાસે
દીક્ષા લીધી હતી. તેઓને શાસ્ત્રબોધ સારો હતો. વૃદ્ધાવસ્થામાં અશક્ત
છતાં પણ ૪૬, અઃમની તપસ્યાઓ લાગલાગટ કર્યા જતા હતાં. તેઓ
તપસીજના ઉપનામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમના શિષ્ય મુનિશ્રી મોહન-
વિજયજી હાલ વિદ્યમાન છે. પાલીતાણામાં ૧૯૫૯ માં એમનો
સ્વર્ગવાસ થયો.

(૫) આનંદવિજયજી (આત્મારામજી-વિજયાનંદસૂરિજી) એ-
મનો જન્મ પંજબ દેશમાં લેહરા ગામમાં સંવત ૧૮૯૩ ના ચૈત્ર શુદ્ધ
૧ ને દિવસે થયો હતો. સંવત ૧૯૧૧ માગશર શુદ્ધ પંચમીએ ટુંદક
મતની દીક્ષા લીધી, સૂત્રો ભણ્યા અને બુદ્ધિમાન હોવાથી અર્થ ગ્રંથેપણ
કરતાં મૂર્તિપૂજની શ્રદ્ધા થઈ એટલે શ્રાવકોને શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ દઈ
મૂર્તિપૂજના શ્રદ્ધાળુઓ બનાવ્યા એમના ઉપદેશથી લગભગ સાત હજાર
શ્રાવકોએ ટુંદક મત છોડી શુદ્ધ સનાતન જૈન મત અંગીકાર કર્યો. પછી
પંજબથી વિહાર કરી ગુજરાત આવવા નીકળ્યા. માર્ગમાં મારવાડમાં

મુહપત્તિ તોડી અને વિહાર કરતા ખીજ પંદર સાધુ સહિત અમદાવાદ આઝ્યા, ત્યાં ખુરેરાવજી મહારાજ પાસે સં. ૧૯૩૧ માં સંવેગી તપા-ગચ્છની દીક્ષા અંગીકાર કરી મુનિશ્રી આનંદવિજયજી નામે તેમના શિષ્ય થયા. અન્ય પંદર મુનિઓ મુનિવર્ચશ્રી આનંદવિજયજીના શિષ્યો થયા. સંવત. ૧૯૪૩ ના કારતક વદિ પંચમીને દિવસે આનંદવિજયજીને પાલીતાણામાં સરિપદ મલ્યું. ત્યારપછી તેઓશ્રી વિજયાનંદસૂરિજીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા જે કે ખરી પ્રસિદ્ધિમાં તો આત્મારામજી નામજી રહ્યું. અત્યારે પણ તેઓશ્રી આત્મારામજી નામથીજ ઓળખાય છે. આ મહાત્માનું જ્ઞાન અતિ વિશાળ હતું. ઉપદેશ શક્તિમાં તો કોઈ એવું પ્રભાવકપણું હતું કે જેથી સ્વપર દર્શનોના શ્રોતાઓ ઉપદેશ સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થતા. અરુપલિત ગંભીર વાગ્ધારા, વચન માધુર્ય, પદાર્થને સ્ફુટ દર્શાવવાની કળા અને સમયસૂચકતા વિગેરે એટલાં બધાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં કે જેથી તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા લોકો તલસી રહેતાં હતાં. અન્ય દર્શનીયોનાં શંકાના સમાધાનો પણ એવી શાંતિપૂર્વક અને યુક્તિપૂર્વક કરવામાં આવતાં કે જેથી તે સાંભળનાર વારંવાર આવવાની ઇચ્છા ધરાવતા હતા. પોતાના સાચા પાંડિત્યથી તેઓ દેશ પરદેશમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા, નહિ કે આડંબર અને કોલાહલથી. મુનિવર્ગને પણ વાચના આપવામાં ઉત્સાહી હતા અને તે પણ એવી શાંતિપૂર્વક આપતા કે જેથી હિન્મેશાં તેમની પાસે મોટો મુનિ સમુદાય કાયમ રહેતો. ભવ્ય આકૃતિ અને ગાંભીર્યાદિ ગુણોથી મુનિ સમુદાયમાં તેમનો કાચુ પણ પ્રશંસનીય હતો. એટલા બધા લોકપ્રિય હતા કે જ્યાં જ્યાં વિચરે ત્યાં ત્યાં આજીજીજીના ગામોમાંથી પણ મહાન લોક સમુદાય ભેજો થતો. લોકો તેમનો સામૈયા વિગેરેથી મહાન સત્કાર કરતા. અઘાપિ મુરત વિગેરેમાં તેમનું સામૈયું લોકો સંભારે છે. ચિકાગો (અમેરિકા)માં ધર્મ પરિષદ મળી હતી. તેમાં મહારાજશ્રીને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું પરંતુ વાહનમાં મુસાફરી કરવાથી મુનિ આચારમાં રુખલના થાય માટે તેઓશ્રી ત્યાં ગયા નહીં પરંતુ તેમણે જૈનધર્મ સંબંધી એક મોટો નિબંધ લખ્યો, તે લઈને ગાંધી વીરચંદ રાઘવજી ચિકાગો ગયા અને પરિષદમાં વ્યાખ્યાન દીધું. ડોક્ટર રોડોફ હોર્નલને પણ એમના તરફ બહુ માન હતું. તેઓશ્રી વ્યાખ્યાન દેવું, વાચના આપવી, અન્યોની શંકાનાં સમાધાન કરવા છતાં પોતાના નિયમિત સ્વાધ્યાયમાં રુખલનાં થવા દેતા નહીં. આ ઉપરાંત તેમણે અનેક ગ્રંથો પણ લખ્યા

છે કે જે ગ્રંથો તેમના અનેક શાસ્ત્રોના અભ્યાસનું સુચન કરાવતા આદરપૂર્વક વંચાય છે. તે ગ્રંથોમાં ૧ તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ, ૨ જ્ઞેન તત્ત્વાદર્શ ૩ ચિદગો પ્રશ્નોત્તર, ૪ અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર ૫ સમ્યક્ત્વ શલ્યોદ્ધાર ૬ જ્ઞેનધર્મ વિષયક પ્રશ્નોત્તર વિગેરે અનેક છે. તેઓએ અનેક પૂજ્યો, સ્તવનો, સજ્જનો વિગેરે રચી પોતાના કવિત્વનો પણ અનુભવ દર્શાવ્યો છે. સંગીત કળા પણ તેમની પ્રશંસનીય હતી.

તેઓશ્રી ૧૯૪૭ માં પુનઃ પંચગમમાં ગયા અને શ્રાવકાને દહ કર્યા. ૧૯૫૧ ના માહ શુદ્ધિ ૧૩ ને દિવસે પટ્ટીમાં પંચ જિનચિંતની પ્રતિષ્ઠા કરી. પુનઃ ૧૯૫૨ ના વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૫ ને દિવસે ૧૭મ ધિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી. આવી રીતે જ્ઞેન શાસનમાં અનેક ઉપકાર કરી, સંવેગી માર્ગમાં ૨૧ વર્ષ દીક્ષા પર્યાયનું પાલણુ કરી, સંવત ૧૯૫૨ ના જ્ઞેન શુદ્ધિ ૭ ને મંગળવારે મધ્ય રાત્રીએ પંચગમ દેશમાં ગુજરાંવાલા ગામમાં અનેક શિષ્યાદિ મુનિવર્યો અને શ્રાવકવર્ગોને શોધાતુર મુકી આ જ્ઞેન શાસનનો ઝગમગતો તારો છેવટે પંચગમ-મંજ અરત પામી ગયો.

ગુજરાંવાલામાં એમના અર્ચનાલયના સ્થાને એક મહાન સમાધિ-મંદિર યંધાવવામાં આવ્યું છે; એ શિવાય ગુજરાત, માળવા, મારવાડ, પંચગમમાં અનેક ગામો અને શહેરોમાં એમની મૂર્તિ સ્થાપન કરવામાં આવી છે તથા એમના પુનિત નામથી અંકિત અનેક પાઠશાળાઓ ચાલે છે. સિદ્ધગિરિ ઉપર મુખ્ય ટુંકમાં પણ એમની મૂર્તિ સ્થાપન કરવામાં આવી છે. એમના શિષ્યો ૧૩ થયા હતા તેમનાં નામો આ પ્રમાણે:—૧ લક્ષ્મીવિજયજી, ૨ સંતોષવિજયજી, ૩ રંગવિજયજી ૪ રત્નવિજયજી ૫ ચારિત્રવિજયજી ૬ કુશળવિજયજી પ્રમોદવિજયજી ૮ ઉદ્યોતવિજયજી ૯ સુમતિવિજયજી ૧૦ વીરવિજયજી ૧૧ કાંતિવિજયજી ૧૨ જ્યવિજયજી ૧૩ અમરવિજયજી. સુમતિ-વિજયજી કાંતિવિજયજી અને અમરવિજયજી એ ત્રણ હાલ વિદ્યમાન છે. તથા શ્રી લક્ષ્મીવિજયજી, ચારિત્રવિજયજી, પ્રમોદવિજયજી ઉદ્યોત-વિજયજી, ઉપાધ્યાય શ્રીવીરવિજયજી, પ્રવર્તક શ્રીકાંતિવિજયજી, જ્યવિજયજી તથા અમરવિજયજીનો શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ પરિવાર વિદ્યમાન છે. સર્વ મળી એમના શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ પરિવાર લગભગ ૯૦ ની સંખ્યામાં છે. એમના પરિવારના મુનિ વર્ગમાં કેટલાક સારા વિદ્વાનો, વક્તાઓ, અને લેખકો છે. તેમજ ગુજરાત, માળવા, મેવાડ મારવાડ, પંચગમ દક્ષિણ વિગેરે સ્થળોમાં વિચરી અનેક પ્રકારે ઉપકાર કરી રહ્યા છે.

એમના મુખ્ય પદ્ધતિ આચાર્યશ્રી વિજયકમળસૂરીશ્વરજી છે જેઓ મહાન ભવ્યાકૃતિવાળા, પ્રતાપી, સરળ અને નિસ્પૃહી મહાત્મા છે. એમનું જન્મસ્થળ, માતાપિતા. જન્મતીથી વિગેરે જાણવા માટે અનેકવાર પ્રયત્નો થવા છતાં એ નિસ્પૃહી મહાત્માના મુખથી કાંઈ પણ જાણી શકાયું નથી. તેમજ એમના શિવાય કોઈપણ અન્ય જાણી શકે એવું નથી. લગભગ સિતેર વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા છે, શરીર અશક્ત થયું છે, છતાં બાળકની માફક શ્લેષોક્તિ ગોખે છે. ગામ-ડાઓમાં વિચરતાં ત્યાંના દાકોરો વિગેરેને જીવદયાનો ઉપદેશ દેતાં તેમની શરમથી જરા પણ રુખલના ન પામતાં બેઘડક સ્પષ્ટ ઉપદેશ દે છે. એમના ઉપદેશથી અનેક હિંસકોએ હિંસા છોડી છે. પ્રાયઃ ગામડાઓમાં વિશેષ વિચરે છે. કોઈપણ સમુદાયના ગુણવાન મુનિવર્ગ ઉપર તેઓ બહુ પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ જુએ છે.

(૬) આનંદવિજયજી (પંન્યાસ) એમનું જન્મસ્થળ વિગેરે કાંઈ જાણવામાં નથી. એમના શિષ્ય વર્ગમાં હાલ મુનિવર્ચશ્રી હર્ષવિજયજી શિષ્ય પરિવાર સાહત વિચરે છે. એમના પરિવારમાં નવ મુનિઓનો પરિવાર છે.

(૭) અંદનવિજયજી-એમને શિષ્ય પરિવાર નહોતો.

૩-પ્રેમવિજયજી-સંવત ૧૯૨૪માં વાગડ (કચ્છ) માં રહેતા યતિ પદ્મવિજયજીને સંવેગી દીક્ષા અંગીકાર કરવા ભાવના જન્યત થઈ અને ગુરૂની શોધ માટે ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યાં મણિવિજયજી મહારાજની સરળતા, શાંતિ વિગેરે ગુણોથી આકર્ષાઈ તેમની પાસે ફરી દીક્ષા લેવા વિચાર કર્યો અને યોગોદ્ધન કરી વડી દીક્ષા લઈ તેમના શિષ્ય થયા. તેમનું નામ પ્રેમવિજયજી દીધું. ત્યાર પછી તેઓ પ્રાયઃ વાગડમાં વિચર્યા છે. તેમના શિષ્ય મુનિવર્ચશ્રી જિતવિજયજી થયા તેમનો જન્મ પણ વાગડમાં થયો હતો. ગુજરાત કાકિયાવાડમાં કેટલાંક એમાસાં કરી તેઓશ્રી પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં વાગડમાં વિશેષ રહ્યા તેઓશ્રી પણ એક મહાન ત્યાગી, તપસ્વી હતા, વાગડ દેશમાં એમણે મહાન ઉપકાર કર્યો છે આજે આખો વાગડ દેશ એમના ઉપકારને સંભારે છે. ગયા વર્ષના આષાઢ માસમાં પંડાસવા ગામે તેમનો દેહોત્સર્ગ થયો તેમના શિષ્યો મુનિવર્ચશ્રી હીરવિજયજી, વીરવિજયજી તથા-ધીરવિજયજી અને હર્ષવિજયજી હતા. હાલ મુનિવર્ચશ્રી હીરવિજયજી અને હર્ષવિજયજી છે. શ્રીહીરવિજયજીના શિષ્ય વર્ગમાં પંન્યાસજી કનકવિજયજી ગણી મુનિશ્રી જુદ્ધવિજયજી અને તિલકવિજયજી છે. સર્વ મળી ૮ મુનિઓ વિદ્યમાન છે.

૪. ગુણભવિજયજી એમનાં જન્મસ્થાન વિગેરે હકિકત જાણવામાં નથી.

૫. શુભવિજયજી તેઓના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી નથી.

૬. સિદ્ધિવિજયજી (આચાર્યશ્રી વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી) રાજનગર ક્ષેત્રપાળની યોગમાં ક્રેડીવર્ષ મનસુખરામ તેમનાં સુપત્નિ ઉગ્રમખાર્દ-તેમને ૭ પુત્રા અને એક પુત્રી હતાં. સૌથી નાના પુત્ર ચુનીલાલ હતા. તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૧૧ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫ને દિવસે થયો હતો.

આશ્વાસરથીજ વૈરાગ્યવાન હતાં માતાપિતા વિગેરેના અત્યાગ્રહથી હજનગ્રંથીથી જોડાયા, પરંતુ વૈરાગ્યવાસનામાં ન્યુનતા થઈ નહીં. સુભાગ્યે સ્ત્રી સુકુલીન સાનુકુળ મળી, જેથી ભાવનાને પુષ્ટિ મળી. છેવટે સંવત ૧૯૩૪ ના જ્ઞેઃ વદિ ૨ ને રોજ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું અને વયોવૃદ્ધ દાદાશ્રી પં. મણિવિજયજીના શિષ્ય થયા. સ્ત્રીની ઇચ્છા પણ તે અવસરે દીક્ષા લેવાની હતી. પરંતુ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો હોવાથી પાંચ વર્ષ પછી સંવત ૧૯૩૯ માં ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. હાલમાં તેઓ લગભગ ૭૦ વર્ષનાં વયોવૃદ્ધ થયાં છે. તેમનો શિષ્યા વર્ગ પણ મોટો છે.

મુનિવર્ચશ્રી સિદ્ધિવિજયજીએ પ્રથમ ચોમાસામાંજ પોતાના વિનયપુણ્યથી ગુરૂવર્ચની પ્રીતિ સંપાદન કરી. વૃદ્ધ અને અશક્ત ગુરૂની સેવાનો સારો લાભ લીધો. ચોમાસુ સંપૂર્ણ થયા બાદ અનિચ્છા છતાં ગુરૂ આજ્ઞાને આધીન થઈ પોતાના ગુરૂભાઈશ્રી શુભવિજયજી સાથે વિદાર કરી રાંદેર ગયા અને ત્યાં વયોવૃદ્ધ અને ગ્લાન મુનિવર્ચશ્રી રત્નસાગરજીની સેવામાં હાજર થયા. લગભગ આઠ વર્ષ પર્યંત વિનય-પૂર્વક સેવા કરી તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરી, આકરણ તથા પ્રકરણાદિ શાસ્ત્ર જ્ઞાન મેળવ્યું લોક પ્રિયતાદિ ગુણોથી સંબંધમાં પણ ખુબ માનનીય થયા. ત્યાર પછી ફેટલીક મુદત સુધી શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના સમાગમમાં રહ્યા અને સૂત્ર સિદ્ધાંતોનો સારો અભ્યાસ કર્યો. પછી પાછા રત્નસાગરજી પાસે રહ્યા. ફેટલીક મુદત તેમની સેવા કરી પોતાના શિષ્ય રિદ્ધિવિજયજીને તેમની સેવામાં મૂકી અનેક સ્થળોએ ચોમાસા કર્યા અને શાસન સેવા અગતી. સંવત ૧૯૫૭ માં મુર-તના સંઘે આગ્રહ કરી પંચામજી શ્રી અતુરવિજયજી ગણીને બોલાવ્યા. તેમની પાસે ભગવતિ સૂત્રના યોગોદ્ધત કર્યા અને આપાઠ શુદ્ધિ ૧૧ દિવસે ૨૭ મુનિવરો અનેક સાધ્વીઓ તથા અન્ય શ્રાવક

આવિશ્વ વિગેરે સમુદાય મળી લગભગ પંદર હજાર મનુષ્યોના સમુદાયમાં પંન્યાસ પદારોહણ કર્યું. મહારાજશ્રીની પંન્યાસ પદ્ધતિનો મહોત્સવ મુરતમાં અપૂર્વ થયો લગભગ એક પખવાડીયાં સુધીમાં દેશાંતરોથી સાધર્મિ બંધુઓનું આવાગમન, તેમનો અનન્ય સત્કાર, મંદિરોમાં અષ્ટાન્હિક મહોત્સવ, વાડીમાં પાંચ પર્વતોની રચના, સમવસરણ, લોકનાલિકાની રચના, લગભગ ત્રીસ છોડનું ઉઘાપન તેમાં મધ્યમાં રહેલ અમૂલ્ય છોડની આકર્ષકતા તથા અન્ય છોડોમાં રહેલ ચંદુઆ, પુડીયા, રૂમાલ વિગેરેમાં રહેલી ચિત્રરચના, વિવિધ પૃગ્ગઓ, ભાવના, ગર્વેયાઓનાં આકર્ષક ગાન, વિવિધ પ્રકારનાં વાજાંત્રોના નાદ અપૂર્વ અપૂર્વ ધાર્મિક વરદોડાઓ અને જૂહત્ સ્નાત્ર વિગેરે ક્રિયાઓ અને તેમાં થતા મંત્રોચ્ચારોના માંગલિક ધ્વનિથી એ અવસરે સૂર્યપુરની શોભા એક અવર્ણનીય આનંદમય બની રહી હતી. શાસનભક્તિ અને તેમાં ધનાઢ્યોનું ઔદાર્ય દેખી હજારો મનુષ્યો અનુમોદના કરી પુન્યઉપાર્જન કરી રહ્યા હતા. આ મહોત્સવમાં લગભગ એકલાખ દ્રવ્યનો વ્યય થયો હશે દેશાંતરોથી છેક કલકત્તા પર્યંતના શ્રાવકોનો અગ્રગણ્ય ધણોખરો સમુદાય તે અવસરે આ મહોત્સવમાં એકત્ર થયો હતો. એવીજ રીતે ૧૯૭૫ ના માહ શુદ્ધિ પંચમીને દિવસે મહેસાણામાં એમનો આચાર્ય પદારોપણ મહોત્સવ ભારે ધામધુમથી થયો હતો.

એઓશ્રી ૧૯૫૭થી માંડી અઘાપિ પર્યંત દરવર્ષે ચોમાસી તપ કરે છે. એકવાર વર્ષો તપ પણ કર્યો હતો. વીસ સ્થાનક તપ પણ એકાંતરે ઉપવાસ કરી સંપૂર્ણ કર્યો. આ વર્ષના ચાતુર્માસમાં ચોમાસી ચાલુ તપમાં અઠાઇનો તપ કર્યો હતો. ત્રણવાર ત્રણ ત્રણ માસ પર્યંત મૌનાવસ્થામાં રહી સૂરિ મંત્રની આરાધના સંબંધી ઉપવાસ, આંખીલ, નીલી વિગેરે તપ કર્યા હતા એવી રીતે તપસ્વી ગુરના શિષ્ય પણ તપસ્વી થયા છે.

એમણે અનેક ગ્રંથોનું શોધન કર્યું છે. લગભગ સીતેર વર્ષની વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ આખો દિવસ ગ્રંથ શોધન કર્યો જાય છે. એમના શિષ્યો ૧ રિદ્ધિવિજયજી ૨ કમળવિજયજી ૩ આંતિવિજયજી ૪ ચતુરવિજયજી ૫ વિનયવિજયજી ૬ પ્રમોદવિજયજી ૭ શાંતિવિજયજી ૮ રંગવિજયજી ૯ ભેદવિજયજી ૧૦ કેસરવિજયજી ૧૧ જયવિજયજી વિગેરે હતા. હાલ ૧ રિદ્ધિવિજયજી ૨ રંગવિજયજી ૩ ભેદવિજયજી એ ત્રણ શિષ્યો વિદ્યમાન છે. તથા રિદ્ધિવિજયજી, વિનયવિજયજી, રંગવિજયજી, ભેદવિજયજી અને કેસરવિજયજીનો

શિષ્યાદિ પરિવાર વિદ્યમાન છે. સર્વ મળી લગભગ ૩૫ મુ નિઓ વિદ્યમાન છે.

૭ હોરવિજયજી:—એમના મંત્રથી વિશેષ હકીકત જાણવામાં નથી.

સર્વ મળી પંન્યાસજી મહાવિજયજી દાદાનો શિષ્ય પ્રાશન્યાદિ મુનિવર્ગ લગભગ ૩૫૦ ની સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે અને અન્ય અન્ય સ્થળોએ વિચરી ચારિત્ર આરાધન કરી શાસનમાં અનેક પ્રકારે ઉપદાર કરી રહ્યો છે તેમાં લગભગ ૨૭૫ ઉપરાંત મુનિવર્ગો તો જુદીવિજયજી (જુદેરાવજી) મહારાજના સમુદાયમાં છે.

સમકાલીન મુનિવરો

શ્રીમદ્દના સમયમાં પંન્યાસજી સૌભાગ્યવિજયજી તથા રત્નવિજયજી વિગેરે હાલનાં સમુદાયમાં તથા મુનિવર્ગશ્રી પં. ઉદ્યોતવિજયજી અમરવિજયજી વિગેરે હુદારનીયોગના સમુદાયમાં તથા સાગર સમુદાયમાં મુનિવર્ગશ્રી રવિસાગરજી તથા રત્નસાગરજી વિગેરે અને વિમળ સમુદાયમાં મુનિવર્ગશ્રી દાન વિમળજી, પં. દયાવિમળજી વિગેરે હતા. ભગવતિસૂત્રના યોગોદ્ધત્ત તથા ગણીપદ અને પંન્યાસપદ.

શ્રીમદ્દના ગુરુ તપસ્વી કંસ્તુરવિજયજી અને તેમના ગુરુશ્રી કીર્તિવિજયજી મહારાજનાં ગણી અથવા પંન્યાસપદ મંત્રથી કાંઈ ઉદ્દેશ્ય મળી આવ્યો નથી જેથી શ્રીમદ્દે યોગોદ્ધત્ત ક્યાં અને કાની પાસે ક્યાં તે જાણવામાં નથી પરંતુ તે અવસરે પંન્યાસજી રૂપવિજયજી મહારાજ હયાત હતા, તેમની પાસે અથવા સમુદાયના અન્ય કોઈ પંન્યાસજી પાસે ક્યાં હોય એમ મંત્રવે છે. શ્રીમદ્દે ભગવતિ સૂત્રના યોગોદ્ધત્ત તો પંન્યાસ સૌભાગ્યવિજયજી પાસે ક્યાં છે. પરંતુ તે ક્યારે ક્યાં તે મંત્રથી એ ઉદ્દેશ્યો જૂદા જૂદા મળી આવે છે.

૧ પં. શુભાગ્યવિજયજીનાં પ્રીયતકમાં લખ્યું છે જે:—ગુરુશ્રી મણિવિજયેપુ મદ્રિકભાવિ ધર્મરુચ્યાદિ પ્રધાન ગુણદર્શનાત્ પંન્યાસ શ્રી સૌભાગ્યવિજય ગણિભિઃ સંવદ્ધ્યક્ષિનન્દેન્દુ જ્યેષ્ઠ શુકલ ત્રયોરશ્યાં સિદ્ધાન્ત ભગવત્યાદિ યોગોદ્ધત્ત કાર-યિત્વા ગણિપદ પુર્વકં પંન્યાસપદં દત્તં ।

અર્થ:—ગુરુશ્રી મહાવિજયજીમાં ભદ્રિકભાવ તથા ધર્મરૂચી વિગેરે શ્રેષ્ઠ ગુણો દેખી પંન્યાસ સૌભાગ્યવિજયજી ગણિએ તેમને ભગવતિ વિગેરે સિદ્ધાંતના યોગોદ્ધત્ત કરાવી સંવત ૧૬૨૨ ના જેઠ શુદ્ધિ તેરસને દિવસે ગણિપદ સાથે પંન્યાસપદ આપ્યું.

આ ઉદ્દેશ્યમાં સંવત ૧૬૨૨ માં ગણિપદ અને પંન્યાસપદ એ સાથે થયાં એમ લખ્યું છે.

ખીન્ને ઉલ્લેખ:—પં; સૌભાગ્યવિમળજી વિરચિત પં. દયા-
વિમળજી ગણિ ચરિત્ર રચના ગર્ભિત-**દયાવેલી** ઢાળ ૫ મી.

આગ્યા સિદ્ધગીરીનીમાંહ, **સોલની** સાલેરે,
ત્યાં **મણિવિજય** મહારાજ, સાધુમાં માલેરે;
વહા ભગવતીના ભોગ તેમની પાસેરે,
આગ્યા ભાવનગરની માંહ, પછી ઉલ્લાસેરે ॥૩૥॥
ત્યાં જોડ્યું ઉપધાનનું કામ, સંધનું દુઃખ કાપ્યું રે,
જોડ્યું જાણી દાદાએ તામ ગણી પદ આપ્યું રે;
દૈશાખ વદિ પંચમી દીન વીસની સાલે રે,
ગુરૂ દાનવિમલ મહારાજ, સ્વર્ગ સધાવે રે ॥૪૥॥

આ ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે જે સં. ૧૯૧૬ પહેલાં ગણિ
પદ થયું છે વળી પં. દયાવિમળને પાલીતાણામાં યોગ વહેવરાવી
ભાવનગરમાં ગણિપદ આપ્યું એ સંભવિત પણ લાગે છે કેમ જે મહા-
રાજશ્રીનાં ચોમાસાઓમાં સં. ૧૯૧૬ નું ચોમાસુ ભાવનગરમાં થયું
છે. માટે ભગવતિસૂત્રના યોગોદ્ધન અને ગણિપદ તો સં. ૧૯૧૬ પહે-
લાના ગણી શકાય. અને પંચાસ પદ મહારાજશ્રીનું સં. ૧૯૨૨ માં
પંચાસ સૌભાગ્યવિજયજીના હાથે થયું હોય, એમ કલ્પના કરી શકાય.
શ્રીમદ્દત્તો બોધ.

મહારાજશ્રીનો અભ્યાસ પ્રકરણોમાં જીવચિંતર, નવતત્ત્વ દંડક,
સંપ્રહણી, ભાષ્ય છત્રિસીયો વિગેરે છ કર્મ ગ્રંથ પર્યંતનો હતો તેમજ
સિદ્ધાંતોનું પણ તેમને સાઈ જ્ઞાન હતું. તેમનું વ્યાખ્યાન શાંતિજનક હતું
તેમની શાંતિ અને લોકપ્રિયતાદિ ગુણોથી ઉપદેશની અસર બહુ સારી
થતી જેથી મહારાજશ્રીએ જ્યાં જ્યાં વિહાર કર્યો ત્યાં ત્યાં લોકોને જ્ઞાન,
દર્શન, વ્રત, જપ, તપ નિયમાદિ સંબંધી બહુ પ્રકારે ઉપકાર કર્યો છે.
વ્રતારોપણાદિ.

શ્રીરત્નવિજયજી, અને ઉમેદવિજયજી એ એ કહેવાના ઉપાશ્રયના
સમુદાયના તથા હર્ષવિજયજી વીરના ઉપાશ્રયના સમુદાયના તથા
દયાવિમળજી એ ચાર મુનિઓને ભગવતિસૂત્રના યોગોદ્ધન કરાવ્યા. શ્રી
રત્નવિજયજી, ઉમેદવિજયજી તથા હર્ષવિજયજીને ગણી પદ તથા પંચા-
સપદ આપ્યાં. અને દયાવિમળજી તથા મૂળચંદજીને ગણી પદ આપ્યાં.
એ શિવાય એ પરમ પુનિત મહાત્માએ અનેક ભગ્યાત્માઓને દીક્ષા
તથા વ્રતારોપણ વિગેરે ધર્મ ઉપકારો કર્યા છે. એમના ઉપદેશથી નવીન
મંદિરોની પ્રતિષ્ઠાઓ તથા જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યો થયાં છે. એકવાર હુહાર-

નીપોળે તથા એકવાર પાટણ અને ભાવનગર ઉપધાન વહન કરાવી માળ પહેરાવી હતી એ શિયાય પણ ઉપધાન વહન અને માળ પહેરાવવાની વિધિઓ તેમને હાથે અનેકવાર ધષ્ટ સંભવે છે. શા. ખહેચરદાસ સીરસ્તેદાર જેઓ પોતાના સન્નન્યથી રાજનગરમાં એક નામાકિત પુરૂષ થયા છે, તેમણે મહારાજશ્રી પાસે ઉપધાન વહન કરી માળા પહેરી હતી. તે અવસરે ઉપધાન વહનની ક્રિયાનો આદર વિશેષ હતો, એમ તે કાલીન મુનિવર્યોનાં ચારત્રો ઉપરથી જાણવામાં આવે છે.

સંવત ૧૯૨૩ ના આશા શુદિ બીજને રવિવારે મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી એક પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. શ્રાવક મગનલાલ વખતચંદ તેમાં અગ્રેશ્વરી તરીકે ભાગ લેતા હતા. ન્યારે સ્થાપના કરવામાં આવી, ત્યારે ગુરૂ મહારાજના પવિત્ર હસ્તે સ્થાપના કરાવી. એ અવસરે મુનિ કર્પૂરસાગરજી વિગેરે અનેક મુનિઓ તથા ૧ નગરશેઠ મયાભાઈ પ્રેમાભાઈ ૨ શા. ઉમાભાઈ હુડીસીંગ કેસરીસીંહ ૩ શા. ભગુભાઈ પ્રેમચંદ [મનસુખભાઈ શેઠના પિતાશ્રી] ૪ શા. ડાહ્યાભાઈ અનુપચંદ ૫ મ'જાભાઈ 'ગોકળભાઈ ૬ કાઉશાહ ૭ ત્રિદમદાસ નંદ્યુભાઈ ૮ વાડીલાલ પાનાચંદ ૯ વડીલ માણેકચંદ મે તીચંદ ૧૦ વિમળના ઉપાશ્રયવાળા જોષ-તારામ મોદી ૧૧ વિદ્યાશાળાવાળા રવચંદ જેચંદ સુબાજી ૧૨ શા. ગીરધરદાસ હીરાભાઈ ન્યાયાધીશ ૧૩ શા. મગનલાલ વખતચંદ વિગેરે મહાન શ્રાવક સમુદાય એકઠો મળ્યો હતો. પુસ્તકાલયની સ્થાપના જેવા એક ધર્મ કાર્યમાં પણ ભાગ લેનારા શ્રાવક વર્ગનાં જે નામે જેવામાં આવે છે તે ઉપરથી તે અવસરે શ્રીમાન વર્ગનો પણ ધર્મ કાર્યોમાં ભાગ લેવામાં ટેવો સારો રંગ હતો તે જાણી આવે છે. પ્રથમ નામ નગરશેઠનું જેવામાં આવે છે ત્યારે બીજું પણ અમદાવાદ શહેર બહાર વાડીમાં દહેરાસર બંધાવી લાખો દ્રવ્યનો વ્યય કરનાર શેઠ હુડીસીંગ કેસરીસીંગના સુપુત્ર ઉમાભાઈ શેઠનું નામ જેવામાં આવે છે. ત્રીજું પણ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં તન મન તે ધનથી તનતોડ મહેનત કરનાર, ઉદાર અને આહોશ શેઠ મનસુખભાઈના પિતાશ્રી ભગુભાઈ શેઠનું નામ જેવામાં આવે છે. તે શિયાયના બીજનઓ પણ તે અવસરના પ્રખ્યાત નેતાઓ છે. એ ખરૂં છે જે:-અગ્રેશ્વરીઓ જે ધર્મ કાર્યોમાં ભાગ લે છે તેમાં બીજનઓ પણ હેંસથી જોડાય છે. મંદિરો, ઉપાશ્રયો, પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ, દાનશાળાઓ, વિગેરે સાધનો કરી કરાવી જ્ઞાન, દર્શન,

ચારિત્રના આરાધનોમાં જ્યારે જ્યારે અગ્રેશ્વરીઓએ સારો ભાગ લીધો છે. ત્યારે ત્યારે મધ્યમ વર્ગોએ પણ તેમાં સારો ભાગ લીધો છે. એ આપણે જૈન શાસનના પૂર્વના ઇતિહાસથી સારી પેઢે જાણી શકીએ છીએ. જ્યારે વસ્તુપાળ જેવા એક મંત્રીએ સંઘ ડાઢ્યો, ત્યારે અનેક સંઘપતિઓ તૈયાર થયા અને તીર્થયાત્રા, સાધર્મિવાત્સલ્ય, દીનોદ્ધારાદિ અનેક કાર્યો થયાં. એક શ્રાવણ્યા પુત્રે જત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યાગી, કોડો સોનૈયાનો મોહ નિવારી, માતાને સમજાવી, દીક્ષા અંગીકાર કરી; ત્યારે એક હજાર શ્રેષ્ઠી પુત્રાદિઓએ તેમની સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી, વિદ્યાવિદ્યાસી ભોજ રામનું નગર બંધું વિદ્વાન, થોડાં વર્ષો ઉપર અમદાવાદમાં સુબાજી રવચંદ જેવંદની વિદ્યાશાળામાં શેઠ મનસુખભાઈ, ઝવેરી છોટાભાઈ, શા. મગનલાલ વિગેરે પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા હતા, તે અવસરે વિદ્યાશાળામાં શહેરના અનેક વિદ્યાર્થીઓ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા હતા. જેમાંના કેટલાએ શાસ્ત્રના જાણુ સારા ઓતાઓ થઈ શક્યા હતા. શાસ્ત્રકારો પણ કહે છે જે:-મહાજનો યેન ગતઃસ પન્થાઃ । અગ્રગામીઓને આમાં કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન કરવું એ ત્રણેનો લાભ મળી શકે છે.

તીર્થયાત્રાઓ-“તીર્થેષુ વસ્ત્રમણતો ન મન્વેન્નમન્તિ ।”

તીર્થયાત્રાનો મુસાફર સંસારની મુસાફરીથી મુક્ત થઈ જાય છે લગભગ ૫૯ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયમાં શ્રીમદેતીર્થયાત્રાનો પણ અનન્ય લાભ લીધો છે. જ્યારે સમ્મેત શીખરજીની યાત્રાની અભિલાષા થઈ ત્યારે તીર્થ સ્થાન અતિદૂર, આહાર પાણીની અગવડ અને વિકટ વિહાર હોવાથી અન્ય કોઈ મુનિ હામ બીડી શક્યા નહીં; ત્યારે શાસ્ત્ર આજ્ઞાને સંપૂર્ણ માન આપી, એકાકી વિહારનો કોઈ પણ પ્રકારે આદર ન કરતાં, અન્ય મુનિની ગંધણુ કરવા માંડી, તે અવસરે પદ્મશંખર નામના એક ખરતર ગચ્છીય મુનિવર મળી આવ્યા. શુદ્ધ હૃદયની ઉત્કટ અભિલાષા આગળ અંતરાય ક્યાં ટકી શકે ! એ મુનિવરે તૈયાર થયા. કોઈપણ ગૃહસ્થની સલાય વિના ગગનની માફક નિરાલંબ અને વાયુ પેરે અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરી, ઉણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ અને અને રસ ત્યાગ રૂપ તપનું બહુમાન કરતા, સંવત ૧૮૮૯, ૯૦ અને ૯૧ માં અનુક્રમે બનારસ, કીસનગઢ અને પુષ્કરણમાં ચાતુર્માસિક સ્થિરતા કરી, સમ્મેતશીખરાદિ તીર્થોની યાત્રા કરી, તીર્થંકર મહારાજોનાં પુનિત પાદકમળથી પવિત્ર થયેલ ભૂમિની સ્પર્શના કરી, જન્મ સફળ કર્યો. પુરૂષ પ્રયત્ન શું ન કરે ! પીરતાલીસવાર સિદ્ધા-

ચળછતી યાત્રાઓ કરી, તેમાં ત્રણ ચોમાસાં કર્યાં અને ફેટલીએ વાર નવ્વાણુ યાત્રાઓ કરી. સાતવાર ગિરનારની યાત્રાઓ કરી. પાંચવાર અર્ધગિરિની યાત્રા કરી. ત્રણવાર અમદાવાદની શહેર-યાત્રા કરી. એવાર સૂર્યમંડન પાર્શ્વનાથ નેહ્યા. એકવાર સૌરાષ્ટ્રનાં સર્વ તીર્થોનાં દર્શન કર્યાં. એકવાર શાંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનાં ચરણોની સ્પર્શનાં કરી. શૃલસ્થાવાસમાં પણ એકવાર સિદ્ધાચળ, એકવાર ગિરનાર અને એવાર આશુતીર્થની યાત્રાઓ કરી હતી, રેત્રવે વિગેરે સાધનોનો જ્યારે અભાવ હતો તેવા અવસરમાં પણ સિદ્ધાચળ, ગિરનાર અને આશુજીની તીર્થયાત્રાઓ કામ અપાવનાર માયાપતી ધાર્મિક સ્થિતિ કેવી સુંદર ભાવનાવાળી હશે તે આ ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે.

ગુરુપ્રેમ—

એમની દીક્ષા પછી એઓશ્રી ગુરુ મહારાજ સાથે કેટલાં વર્ષ રહ્યા તે સાધનના અભાવે જાણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ એમનો ગુરુ પ્રેમ અને ગુરુ ભક્તિ તો અદ્વિતીય હતી, એમ તેમના આચરણ ઉપરથી પણ જાણી શકાય છે. કહેવાય છે કે ગુરુ મહારાજના અમર્યાદ પછી પણ જ્યારે સમુદાયમાં કોઈ મુનિને પેટમાં દુઃખાવો વિગેરે સામાન્ય વ્યાધિ થાય ત્યારે એ (સરળ અને ગુરુ ભક્ત દાદાશ્રી મણિવિજયજી મહારાજ) પોતાના ગુરુવર્ય તપસ્વી કરતુરવિજયજી મહારાજના નામનો જાપ કરતા કરતા દર્દીના પેટ ઉપર હાથ ફેરવતા એટલે તેનો દુઃખાવો શાંત થઈ જતો. જોકે એ પોતેજ સરળ અને શાંત તપસ્વી હોવાથી એમનો હાથજ એવા કષ્ઠિધવાન હોઈ શકે છતાં ગુરુ પ્રત્યે કેટલું બધું એમના હૃદયમાં માન અને શ્રદ્ધા હશે ? આજે હશે કોઈ એવો પુન્યશાળી શ્રદ્ધાળુ ગુરુ ભક્ત !

શ્રીમદ્દના અપ્રતિમ ગુણો.

આલ્યાવસ્થાથીજ સદ્ગુણી અને ધર્માત્મા માયાપતના ઉત્તમમાં ઉછરેલા આ મહાત્માના ગુણોનું શું વર્ણન કરવું ! એમાયાપે એમનામાં તે તે સદ્ગુણોની એવી અક્ષય સુવાસ દેશાની હતી કે જે તેમની જીંદગીપરિત અમુટજ રહી. આ વિનિત મુનિવરે પોતાની શારીરિક શક્તિ પશુઓ ત્યાં સુધીમાં નાના મોટા સર્વની ગોચરી પાણી વિગેરે વેચાવસ્થમાં સતત ઉઘમ કર્યો. પ્રસન્ન મુખ કદિ મ્હાન થયું નહીં, સાનુકુળ પ્રતિકુળ પ્રસંગોમાં, વિહારમાં, તપસ્યામાં કદિ પણ વચન અને વદન વિદારી ન થયાં. મળતાવડાપણું એટલું બધું કે જેથી સ્વપર સમુદાયના કોઈ પણ મુનિઓની એમના પ્રત્યે ભિન્ન ભાવના

નહોતી એ એમના અન્ય અન્ય સમુદાયના મુનિઓ સાથેના સહવાસોથી જાણી શકાય છે. ડહેલાના કે વીરના કે હુહારની પોળના સાગર સમુદાયના કે વિમળ સમુદાયના સઘળા મુનિઓ સાથે વિચારો છે. અને એમાં સાંઓ પણ તેમની સાથે કર્યા છે. વળી પાછળ જણાવ્યા મુજબ ખરતર ગચ્છીયમુનિ સાથે પણ સમ્મેત શીખર પર્યતનો વિહાર કર્યો, તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરી, આટલું છતાં પણ શ્રદ્ધા અને આચારમાં ખામી ન આવી. અન્યનું કાર્ય કરવામાં કેટલી બધી તીવ્ર અભિલાષા કે જ્યારે મુનિવર્ય શ્રી સિદ્ધિવિજયજીને દીક્ષા આપી ત્યારે પોતાની લગભગ બ્યાસી વર્ષની પૂર્ણ વૃદ્ધાવસ્થા અને શરીર ખીલકુલ અશક્ત છતાં રાંદેરમાં રત્નસાગરજી મસાના દર્દથી પીડાતા હતા તેમની સેવા કરવા માટે પોતાની શારીરિક સ્થિતિનો વિચાર ન કરતાં મુનિવર્યશ્રી સિદ્ધિવિજયજીને તેમની પાસે મોકલ્યા. તેઓ એકલા જઈ શકે એમ ન હોવાથી સાથે પોતાના ખીજા શિષ્ય શુભવિજયજીને પણ મોકલ્યા. જો કે આવી અવસ્થામાં ગુરૂવર્યને છોડી જવું એ તેમને ભયંકર લાગ્યું, છતાં ગુરૂઆજ્ઞાને આધીન થઈ વિનિત શિષ્યે ગુરૂને વંદના કરી, તેમની આજ્ઞાથી વિહાર કર્યો. હૃદય ભેદાયું પરંતુ ગુરૂ આજ્ઞાપાલનમાં સ્વકર્તવ્યને અધિક ગણતા છૂટા તો પડ્યા, છૂટા પડ્યાતે પડ્યાજ, પછી ગુરૂ શિષ્યનો મેળાપ ન થયો. અન્યની સેવા માટે આવા સ્વાર્થ ત્યાગી તે મહાત્માને કોટીશઃ વંદના હો ! કેટલીક વાર તપસ્વીઓમાં સહનશીલતાની ન્યૂનતા હોવાથી કપાય પ્રકૃતિ વિશેષ જોવામાં આવે છે પરંતુ આ પ્રશાંત મહા-માએ તેને તો પ્રથમથીજ દેશવટો દીધો હતો. રાજનગરમાં ઉપાશ્રયોનો કાંઈક પક્ષપાત હોવાથી ગૃહસ્થોનું અન્ય ઉપાશ્રયે જવામાં કાંઈક શૈથિલ્ય હતું પરંતુ આ મહાનુભાવ મહાત્માની પ્રસન્ન મુખપ્રકૃતિ, ગાંભીર્ય, શાંતિ અને અસાધારણ નિસ્પૃહતા વિગેરે ગુણોથી આકર્ષાઈ પ્રાયઃ સર્વ કોઈ એમના દર્શન અને વંદનનો લાભ લેતા એમના અનુભવીઓ કહે છે જે આહારપાણી કે ક્રિયાકાંડ શિવાયના અન્ય કોઈ પણ અવસરે એમના હાથમાં પુસ્તક કે નવકારવાળી પ્રાયઃ હોય, નવકારવાળી ગણવાનો વિશેષ અભ્યાસ હતો. જ્ઞાન દશામાં જાગ્રત, પ્રમાદના પરિહારી, હઠ કદાચ્છથી વેગળા રહી, જ્ઞાનાદિ આચારનું સેવન કરતા જ્યાં સુધી શારીરિક સ્થિતિ નભી શકી ત્યાં સુધી અપ્રતિયક્ષ વિહાર કરી, તપસ્યાઓ કરી, સામાચારીનું યથાર્હ શુદ્ધ આરાધન કરી, અકિંચન, નિરૂપલેપ, નિરૂંગી આ બાળ બ્રહ્મચારી મહાત્માએ લગભગ

૫૯ ઓગણસાઠ વર્ષ પર્યંત વિશુદ્ધ ચારિત્રઆરાધન કરી ભગ્ય જીવોને અનેક ઉપકાર કર્યા અને કરાવ્યા.

નિર્વાણ.

પાછળ જણાવ્યા મુજબ શારીરિક સ્થિતિની મંદતાથી છેવટનાં ૧૪ ચોમાસાં રાજનગરમાં થયાં ત્યાં પણ યથાશક્તિ તપસ્યા, ભાવના, ધ્યાન વિગેરેમાં સમય નિર્ગમન કરતા. એવી અવસ્થામાં પણ એકા-સણાથી ઓછી તપસ્યા તો કરતાજ નહીં. શરીર દિવસે દિવસે નિર્ગળ થવા લાગ્યું.

અંત ૧૯૩૫ ના આશ્વિન માસની ઓળી આવી એ અવસરમાં શરીર છેક શિથિલ થયું છતાં તપસ્યાના અભ્યાસી અને અભિજ્ઞાથી મહાત્માએ: ગુરુ ૮ ને દિવસે સવારે ચાવિહાર ઉપવાસનું પચ્ચખખાણુ કર્યું. એવામાં શેઠ પ્રેમાભાઈ ગુરુ વંદન કરવા આવ્યા તેમને મહારાજશ્રીના ઉપવાસ કર્યાના સમાચાર મળ્યા એટલે તેમણે મહારાજશ્રીજીને વિજ્ઞપ્તિ કરી જ્ઞે:—‘સાહેબ ! આવી સ્થિતિમાં આજે ઉપવાસ !’ મહારાજજીએ કહ્યું ‘મહાનુભાવ ! આજે તો કરવોજ નોઈએ, જેટલું લેવાય તેટલું લઈ લેવું.’ શેઠે થયું કહ્યું પરંતુ મહારાજજીએ તો એજ ઉત્તર દીધો જ્ઞે: ‘આજે તો અવશ્ય ઉપવાસ કરવોજ છે.’ ગુરુ મહારાજના ગુણોથી વિશેષ પરિચિત હોવાથી શેઠ સમજ ગયા અને વિશેષ આગ્રહ ન કર્યો. જંદગીભરતી આરાધનાના અભ્યાસે અરેખક ધર્મ યત્નવ્યું. અણાહારી પદના સાચા અભિજ્ઞાણીએ જંદગીભરમાં અનેકવાર ચારે આહારનો ત્યાગ કરી અણાહારી પદ માટે સતત પ્રયત્ન એવી છેવટનો આદમને દિવસે પણ ચારે આહારનો ત્યાગ કર્યો. શરીર બીજકુલ શિથિલ થઈ ગયું છતાં જંદગીભરમાં જેમણે ક્રિયામાં ખામી ન આવવા દીધી તેને છેવટે પણ કેમ ખામી આવે ! દિવસ સંપૂર્ણ થયો, સાંજે પ્રતિક્રમણ કર્યું અને સંધારા પોરિસી ભણાવી તે અવસરે પં. ગુણાવિજયજી વિગેરે મુનિવર્ગ અને શ્રાવકોનો સમુદાય પાસે બેઠો હતો ગુરુ મહારાજને સંધારામાં સયન કરાવ્યું છતાં ગુરુ મહારાજ જ્યત દશામાં ધ્યાનાઈક જણાયા. મહારાજને પૂછ્યું ‘આપના હૃદયમાં શેનું ધ્યાન છે ?’ ગુરુ મહારાજે ઉત્તર દીધો. ‘શ્રીતીર્થરાજ રાજાય નમઃ.’ આ પ્રમાણે ધ્યાન કરતાં ક્ષણાંતરમાં તે પરમ પવિત્ર શાસન ઉપકારી અનેક શિષ્ય પ્રશિષ્યોના ગુરુ મહારાજનો અમર આત્મા અમર વિમાનમાં ગુરૂવર્યોની સેવા કરવા ચાલ્યો ગયો. સઘળું શુન્ય થઈ ગયું. શહેરમાં હાહાકાર થઈ ગયો. આવા શાંત ગુણી મહાત્માના દર્શન હવે નહીં મળે ! અરેરે!!! શું પ્રસન્નમુદ્રા ! શું તેમની દિવ્ય આદૃતિ !

હવે મણિ દાદા ક્યાં મળશે ! તે પ્રશ્નાંત દિવ્ય ચક્ષુનાં દર્શન ક્યારે થશે ? તે ગંભીર પ્રસન્ન મુખથી ધર્મલાભના આશિર્વાચનો હવે ક્યારે સાંભળીશું ! હા ! દાદા મહારાજ ગયા !

પ્રાતઃકાલે સર્વ સંઘ ભેળો થયો. મહાન ગુરૂ ગુણને સંભારતા આંખોમાંથી આંસુઓ પાડતા શયને શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરાવ્યું, ચંદનથી ચર્ચા કરી મુનિ વેશ પહેરાવ્યો. પછી સુંદર મુશોભિત માંડવીમાં શરીરને પધરાવ્યું. હઝારો મુખથી ‘જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા’ ના ઉચ્ચારો થવા લાગ્યા માર્ગમાં સ્થાને સ્થાને હાથ બેડી વંદના કરતા લોકો સોના રૂપાના પુષ્પો વિગેરેથી વધાવવા લાગ્યા એમ કરતાં માંડવી નગર બહાર નીકળી અને શુદ્ધ ભૂમિ ઉપર ચંદનાદિની ચિતામાં શયનો અગ્નિ સંસ્કાર થયો. અને દાદાશ્રી મણિવિજયજીનું નામ, સ્મરણ માત્ર રહ્યું.

નિર્વાણના સમાચાર ઠામ ઠામ પહોંચી ગયા. સર્વ ક્રાંત સાંભળી ઉદાસ થયા. સંદેરમાં રત્નસાગરજી ચોમાસુ હતા ત્યાં પણ સમાચાર પહોંચ્યા સાથે રહેલા દાદાશ્રીજીના શિષ્ય મુનિશ્રી સિદ્ધિવિજયજીને સમાચાર સાંભળતાં હૃદય વજ્રહત થયું, છેવટે પણ ગુરૂવર્યનો સમાગમ ન થયો. ગુરૂ મહારાજની વંદના અને સેવાની અભિલાષા મનમાં ને મનમાંજ રહી, આથી ઘણું લાગી આવ્યું; પરંતુ ભાવિ આગળ શો ઉપાય ? ગૌતમ સ્વામી જેવાને પણ છેવટે ગુરૂ દર્શનનો વિરહ રહ્યો તો બીજાને માટે શું કહેવું. છેવટે મુનિવર્યશ્રી રત્નસાગરજી વિગેરેએ તેમને સમગ્રવી શાંત કર્યા. સંઘ સમક્ષ દેવવંદનની ક્રિયા કરવામાં આવી અને તેમણે ઉપવાસનું પચ્ચખખાણુ કર્યું ત્યારથી માંડી અઘાપિ પચીત આશો શુદ્ધ ૮ ને દિવસે તેઓશ્રી દરવર્ષે ઉપવાસ કરે છે ! ધન્ય છે ! એ ગુરૂભક્ત શિષ્યોને !

આ પ્રમાણે પરમપુજ્ય તપસ્વી દાદાશ્રી મણિવિજયજી મહારાજ ૧૮૫૨ માં જન્મ્યા, ૧૮૭૭ માં દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ૧૯૨૨ નાં જેઠ શુદ્ધ ૧૩ ના દિવસે પંચ્યાસપદ મળ્યું અને ૧૯૩૫ ના આશો શુદ્ધ ૮ ને દિવસે સ્વર્ગવાસી થયા. સર્વ મળી લગભગ ૫૬ વર્ષ ચારિત્ર પાત્રણુ કર્યું.

રાજનગર જૈન વિદ્યાશાળા.

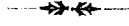
વીર. સં. ૨૪૫૦ વિ. સં. ૧૯૮૦

ભાદ્રપદ કૃષ્ણ દશમી.

મેઘવિજય.

પ્રસ્તાવના.

ગ્રીક-શાસનના વાંચક મહાશયોને ગ્રીક વર્ણની આ નવલ રસધાર મળે છે. ગુર્જર સાહિત્યની અભિવ્યક્તિના આ માંગલિક સમયોમાં નૂતન સાહિત્યાવતાર, જેટલો આવકાર પામે તેટલો ઓછાજ કહેવાય; એ સ્થિતિમાં આવકારને લાયક આ પ્રસ્તુત પ્રસાદી જન-સમાજનો આદર મેળવે તેમાં નવાઈ નથી. આ પુસ્તક પ્રાચીનતર લોક કથા-જેમાં ઉત્તમ મધ્યમ તેમજ અધમ સ્વરૂપના લોકા, લોકાના મનોભાવો, લોકમાં લોકાત્મક સ્ત્રીપુરુષો, -તેમની ધર્મ કડાઈ, અડગ ધર્મપરાયણતા ઈત્યાદિક લોકસ્થિતિનું યથાસ્થિત વર્ણનપૂર્વક વાર્તાના નાયક અને નાયિકા વિગેરેના ચરિત્ર ઉપરથી અંતિમ કર્તવ્યમાર્ગનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે (તેવી કથા)માં લખાયું છે: એથી આદરણીય સાહિત્યના નિયમને એ અનુસરતું છે એ નિર્વિવાદ છે. આપણે વિચારીએ તો આદરણીય સાહિત્યનો આ એક નિયમ છે કે:—‘સાહિત્ય રચના, વસ્તુ અને વિચાર ઉભયથી નિર્વિકાર અને પાયાદાર હોવી જોઈએ અર્થાત તેમાં એટલું તો બીજ બળ હોવું જ જોઈએ કે જેનું વાંચન કરવાથી વાંચનારને દેવી ગુણોની શ્રેણી ઉપર ચઢવાનું મન થાય;—વાંચનાર પોતાની માણસાઈ ઉપર એવો કાબુ મેળવતો થાય કે તે પોતાના જીવન ઉપર સાચા અભિમાન પૂર્વક જોઈ શકે.’ વાડ.મય પવિત્રતાનો લોપ નહિ કરનારા આ સિદ્ધાંતને આ પુસ્તક આપાદ વળગી રહેલું છે તે વાંચકોને વાંચ્યોજ સ્વયં સમજશે.

આ વાર્તાને નવલકથા કે ઐતિહાસિક નવલકથા અથવા અથ ઐતિહાસિક નવલકથા કહેવી કે નહિ એનો નિર્ણય, વાંચકો એને સંપૂર્ણ વાંચ્યા પછી કરીલે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે કારણકે આ વાર્તા, કથા છે ખરી, પરંતુ એમાં વિવિધ ભાવો, વિવિધ જીવન કથાઓનાં વિવિધ ચિત્રો, વિવિધ સ્થળ તથા સમયનાં રેખાદર્શનો વિવિધ અનુભવો, વિવિધ સમાગમો અને પૂર્વભવ-પૂનર્જન્મની વિવિધ તવારીખો, વિવિધ ઉદ્યતો તથા તેમાંથી કરતા કર્તવ્ય માર્ગના વિવિધ ઉપદેશ વિગેરેનું સુંદર આલેખન કરવામાં આવ્યું છે એટલે કથાના વિડંબક પ્રકારો બાદ કરીને બાકીના સર્વ શિષ્ટ સુસ્લિષ્ટ પ્રકારોનો સમાવેશ આ સુબોધક વાર્તાના અંગમાંજ બહુધા થઈ ગય છે.

વાંચનાર સમ્ય જો રસનો ભોગી હશે તો તેને આ વાર્તામાંથી નવે જ્ઞાતના રસોનું યોગ્ય રસ પોષણ મળશે, ઇતિહાસનો શોખીન હશે તો તેને આ વાર્તામાંથી આપણી ટુંકી સ્મૃતિ પૂર્વનો મનોહર સત્ત્વ પ્રધાન ઇતિહાસ મળશે, જનસ્વભાવનો અભ્યાસી હશે તો તેને તે પ્રાચીનતર યુગના લોકો અને લોક સંસ્થાઓ, લોકોના ઉદ્ભવ અને અનુદાત વિચારો જાણવાના મળશે. જૈન શૈલીજ કોઈ એવી અપૂર્વ છે કે તેની ગ્રંથ રચનામાં રચનાનું કોઈ પણ તત્ત્વ વિચાર કે વિવેક બાકી રહી જવા પામતું નથી. વાંચકોને જાણીને સંતોષ થશે કે આ વાર્તા, મહર્ષિ શ્રીમાન્ ભાવદેવસરિજી કૃત શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના એક મુલકલિત પદ્ય ચરિત્રમાંના, અત્યા-રના અધઃપતન પામેલા જમાનાને ઉપદેશવા યોગ્ય શીલ અને સત્ત્વ વૃત્તના એક-સ્વદારા સંતોષ-પ્રસંગમાંથી લીધેલી છે.

આ વાર્તા મૂળ કથામાં ‘સુંદર રાજની કથા’ એ નામે સંબોધાએલી છે. તેને અનુલક્ષી અહીં પણ તેનું નામ ‘સુંદર રાજની સુંદર ભાવના’ રાખેલું છે. ‘શીલ અને સત્ત્વની કસોટી’ એ આ વાર્તાનું ઉપનામ છે. એ ઉપનામજ આ આખી વાર્તાનો વસ્તુતઃ સારાંશ અને કથાની રંગે રંગમાં રમી રહેલો અજર પ્રસ્તાવ છે. મનુષ્ય જીવનમાં ભાવનાઓનું પ્રાબલ્ય એટલું બધું રહેલું હોય છે કે એને માટે બંને-ભાવના ભવ નાશિની ભવ વર્ધનીચ (ભાવના સંસારનો નાશ કરનારી છે અને ભાવના સંસારની વૃદ્ધિ કરનારી છે) ઉક્તિઓ સાચી ઠરે છે. સારી સાત્ત્વિક ભાવનાઓ-સમ્યગ ભાવનાઓ જેવી રીતે ભવનાશક છે તેવી રીતે તેથી ઉલ્ટી ખરાબ હલકી અને ભય્યા ભાવનાઓ ભવવર્ધક છે એ એનું તત્ત્વ છે. આ વાર્તાના નાયક સુંદર રાજ અને તેમની સ્ત્રી વિગેરેએ ઉચ્ચ અને શુદ્ધ જીવન સંચારક ભાવનાઓ વડે આત્મબળ સુનિશ્ચળ રાખ્યું છે તથા આત્માનો અને શેષ જગતનો-રાષ્ટ્રજનોનો ભવ્ય ઉત્કર્ષ સાધ્યો છે. વાંચનારના આજે શુષ્ક પડી ગયેલા સંકુચિત થયેલા અથવા નહિ ખેડાયેલા ભાવનાત્મક પ્રદેશને ખીલવવાનો, -ઉત્તેજીત અને ઉદાર કરવાનો, સુંદર ફળપ્રદ કરવાનો આ વાર્તાનો શુભ આશય છે.

હવે વાર્તાના પાત્રોની નજર નોંધ કરીએ; તેના ઉપર વાંચનાર મહાશયોનું ધ્યાન ખેંચુ છું:—

આપણા ચરિત્રનાયક શ્રીમાન સુંદર નરેશ પોતાના કટ્ટર વિરોધી ર્ષી શત્રુને હંકારવા અસાધારણ પરાક્રમ ફેરવે છે, જે આપત્તિઓ

ભલભલા સત્ત્વ શાલીઓને હંફાવે તે આપત્તિઓની સામે થઇને તેને આપણા ચરિત્ર નાયક શાંતિપૂર્વક સહન કરી લે છે, સહન કરી આપત્તિઓના ભર દરિયાની સામી પાર ઉતરી જાય છે: એ બધું તેનું શૌર્ય અસાધારણજી કહેવાય. આપણો કથાનાયક એક **રાજા-ધિરાજ** છે. પોતાના શયન મંદિરમાં **કુળદેવીનો** અંદેશ સાંભળી તે જે ધૈર્યતા જાળવે છે, અરે ! એટલુંજ નહિ પણ દુઃખની સામે દુઃખને સામા પુરમાં તરવાનો જે એ નિશ્ચય કરે છે તે તો ખરેખર તેણે ઠાઠ અજગજ કાર્ય કરેલું છે. **સુંદર** રાજની ધર્મપત્તિ રાણી **મદનવલ્લભા** એક અમળા છે, તેણીની પવિત્ર પણ લાવણ્યમયી દેવ-મૂર્તિ ઉપર અપાર સંકટ આવી પડે છે, છતાં સંકટ સમયની તેણીની શાંતિ, શીત સંરક્ષણ માટે તેણીએ દર્શાવેલું અદ્ભુત શૌર્ય, તેણીની ધીરજતા આપણી ચંચળ અને પામર મનોદશાને હેરત પમાડનારી છે, - તે પુરાતન કાળની સતીઓના સતીત્વની દિવ્ય પ્રભા વ્યક્ત કરનારી છે. કર્મની વિચિત્ર ગતિથી **શ્રીસાર** શેડના બગીચામાં મહેનત મજૂરી કરી કુટુંબનું ભરણપોષણ કરનાર એજ સુકુમાર રાણી **મદનવલ્લભાનું** સ્નેહ ભર્યું વર્તન, સુખ અને સંતોષ માનનાર ઉદાર અંતઃકરણ તેણીની પતિભક્તિ તથા આગ્રહાંતી પ્રેમ ભરી ઉછેર, (આધુનિક) જનતાને વ્યવહારકુશળતા, કુટુંબ વાતસલ્ય અને ગંભીરતાના અનુપમ પાઠો શીખવે છે. વળી આ વાર્તામાં આવતા **શ્રીસાર** શેડનો ધર્મ પ્રેમ, આશ્રિત વત્સલતા અને ઉદાર ચરિતતા ઘણી અનુભોદનીય તેમજ અનુકરણીય છે. **સુંદર** રાજના રાજ્યપાટ છોડી ગયા પછી **સુબુદ્ધિ** મંત્રીનો કાર્યભાર, તેની બુદ્ધિમત્તા, કાર્ય કુશળતા, સ્વામી પ્રત્યે તેનો અવિદ્ધ પ્રેમ, સ્વામીની ચરણ પાદુકા પ્રત્યક્ષ તેની આજ્ઞા ધારકતા વિગેરે વિશિષ્ટ ગુણો જનતાના કર્ણ યુગલોમાં **કૃતજ્ઞતા** તેમજ સાચા સ્વામી સેવક ભાવનો મધુરો રણકાર આજે પણ રણઝણાટી શકે છે:

વળી આપણા કથા નાયક **સુંદર** રાજ એક પતિવ્રત ધારક છે, એ તેના સંતોષની અવધિ સુચવે છે. રાજના રૂપ લાવણ્ય ઉપર મોહિત થયેલી **દેવરમણી** તેને ફસાવવા માટે ઘણા લાવભાવ કરે છે, હંદર્પ દીપક મીઠાં વચનો, તથા કામેત્તપાદક ચંપાઓ કરે છે, - આકાશ પાતાળ એક કરી નાખે છે છતાંયે તે પ્રલોભનોમાં પોતાનું **સ્વત્ત્વ નહીં ગુમાવનાર**, અરે એટલુંજ નહિ પણ નિષ્કળ જવાથી વિદ્યરીને તે દેવરમણી કથા નાયક ઉપર સીતમ ગુજારે છે તે છેક

મારણાંતિક પ્રસંગોમાં પણ પોતાના **અદ્વાયજ્ઞને** ટકાવી રાખનાર એ **મુંદર** ભૂપાળ ઈંદ્રિય દમનની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો દેખાય છે. એજ મુજબ **સોમદેવ** સાર્થવાહના સ્વાર્થ સાધક વિષમય વચનોનો સખ્ત પ્રતિધાત કરનાર, પ્રાતઃસ્મરણીય સતી ધૌરેય રાણી **મદનવ-**લ્લભાની પણ **શીલવ્રત** પ્રત્યે અડગશ્રદ્ધા અને તે ખાતર તેણીની વર્તમાન સહચરી સહનશીલતા **અનુપમ** અને **આદર્શ** છે, આ દૈવી ગુણો વાસિત માનુષોત્તર (Super Human) દંપતીના જીવન ચરિત્રમાંથી ઉદભવતા આ વિવેકમય **શીલ** અને **સત્વના** પ્રસંગો, શીલ મત્તવથી બ્રષ્ટ અથવા શિથિલ અને નિર્વિવેકી જનોનાં શુચી ભેદ ધનતિમિરથી આચ્છાદિત નેત્રો સમક્ષ જલવંત પ્રકાશ પાડે છે,—દુરાચાર, સ્વત્વવિક્રય-વિકૃતિ તથા નિર્વિવેકતાનો જડમૂળથી વિનાશ કરવાની પ્રેરણા કરે છે,—કહો કે પ્રભુના નિર્વિકારી શાસનમાં દર્શાવેલી અનુપમ ત્યાગવૃત્તિ—સ્વગુણ **રમણતા** તરફ તે જનસમુદાયનું લક્ષ્ય ખેંચે છે.

મંસારમાં આજે પુનર્જન્ન-વિધવા વિવાહ વિગેરેની માન્યતા ધરાવનારા લોકોએ આ **શીલ** અને **સત્ત્વનું** મહાત્મ્ય વિચારવા જેવું છે. સતીઓએ બળી મરવાનું પસંદ કર્યું છે પણ **ફરી પરણવાનું** પસંદ કર્યું નથી અને સત્ત્વવાનોએ પ્રાણ વેચવાનું કબુલ કર્યું છે પણ **ખેવડા** થવું મંજુર નથી રાખ્યું; એ પૂર્વનો પવન છે અને આક્રોશનો—એથી વિરુદ્ધ—પશ્ચિમનો પવન છે. પશ્ચિમના પવનમાં—અર્થાત્ માનસિક વાચિક અને કાયિક દુર્ગુણોમાં સડી નિર્માદ્ય પુરુષાત્તન હીન અને ખુના-મરકોને વશ થઈ જતી જનતાને જે પોતાનો ઉદ્ધાર વા કદ્યાણુ ભેઈતું હોય તો તેણે આ **શીલ** અને **સત્ત્વની** ગીતામાં પુનઃ સ્નાન કરવુંજ રહ્યું. જગતના વ્યભિચારો અને ગુણ વિરોધીતાની જે વ્યવસ્થા થઈ શકત હોય તો તે **શીલ** અને **સત્ત્વના** શાસ્ત્રથી થઈ શકે પણ ખીજથી નહિ; જગતને ઉંધુ અથવા જીતું ચલાવનાર ભાગ્યજ **શીલ** અને **સત્ત્વને** આધીન છે ?

આગળ જણાવી ગયા તેમ આ કથાનો કાળ નિર્દેશ કરી શકાય તેવો નથી કારણકે મૂળ ગ્રંથકાર મહર્ષિ **શ્રીભાવદેવસૂરિજી** **શ્રીપાર્શ્વ-**નાથસ્વામીનો **૧સમ્યક્ત્વ** પામ્યા પછીનો જે પહેલો ભવ-કે જેનો સમય આપણી તો લગભગ સ્મૃતિ બહાર કઢીએ તો ચાલે—તેનું વૃત્તાંત

૧ જીનેશ્વર ભગવાનનો ધર્મ પામ્યાની પ્રતીતિ. શુદ્ધ દેવ ગુરૂ તથા ધર્મ તત્ત્વની શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, ને બહુમાન વિગેરે.

લખે છે તેમાં આ કથા ઉપદેશાયેલી છે. શ્રીભાવદેવસૂરિજી તેમના સમ-
યના એક મહાન્ કવી અને સમર્થ ગ્રંથકાર-૧૩, ૧૪, સદ્ગિનામધ્ય સમ-
યમાં થયા છે. તેમણે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચરિત્ર અને તેમાં આવેલી
આપણી આ પ્રાસંગિક વાર્તા જે લખી છે તેની પ્રમાણિકતા કે
શાસ્ત્રીયતા વિષે વાદ કિંવા સંદેહને માટે તો જરૂરથી સ્થાન હોઈ શકે
નહિજ. મુજબ ચરિત્ર તો વાળુંજ રસીક અને જ્ઞાન તથા અનુભવનો
ખગ્નનો છે. આ વાર્તા જોઈ તેમાંથી ગ્રહણ કરીને લખાઈ છે છતાં
મૂળને અનુરૂપ ભાષા અને રસગૌરવ જળવવાનો એમાં યથાશક્તિ
પ્રયત્ન થયેલો છે તે વાંચકો, વાર્તાનો પરિચય કરીને જોઈ શકશે.
વાર્તામાં જરૂરી સ્થળે સ્થળે ઉપયોગી અને ઉપદેશક હોનારાં પ્રાસંગિક
અવતરણો કરવામાં આવેલાં છે. એ સરસ્વતી દેવીની બહુવિધ-
વાનગીઓને પીરસનારી આ એક કૃપા પાત્ર કથા વાર્તાના તત્ત્વને દૃષ્ટ
રૂપ નહિ હોતાં ભૂપણ રૂપ છે એમ હું માનું છું. માત્ર એ ઉપદેશોને
વાંચવામાં વાંચક મહાભાગોમાં ધીરજ અને જયાવવાની મનોવ્રતિ
હોવી જોઈશે. વાર્તામાં કદાચ થઈ ગયેલા પ્રમાદ-કવચિત સંખલતા
કાલિન્ય કિંવા સદિગ્ધતા વિગેરે-દોષો માટે, લેખક મહોદય,-મુનિ મહા-
રાજ શ્રીમાન મનોહરવિજયજી કે જેઓશ્રી ધર્મ પ્રભાવક આચાર્ય
મહારાજશ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન શાંત ગુણધાર
પંન્યાસજી મહારાજશ્રી મેઘવિજયજીના શિષ્ય છે; જેઓશ્રીની મહા-
ત્વ વાસિત નિમ્પાપ લેખાની તેની માધુર્યતા અલંકાર પ્રિયતા માટે
અવશ્ય માન ઉપગ્નવનારી છે; અને સાલિત્ય સાગરમાં જેઓની આ
પ્રથમ સુસાદરી છે તેઓશ્રી-વાંચક મહાશયો તરફથી ક્ષમા અને યોગ્ય
સુધારાનીજ આશા રાખે. ત્રણ વર્ષ પહેલાં આ વાર્તા ‘વીર-શાસન’
માસિકમાં શરૂ થઈ હતી તે લગભગ દોઢ વર્ષ તેમાં સમાપ્ત થયેલી
જોવાઈ હતી. સમસ્ત જનતા લાભ લઈ શકે તેવી રીતે આજે વીર-
શાસન પત્રની ત્રીજી વર્ષની પુણ્ય પ્રસાદી રૂપે એનો સુઘડ પુરતકા-
કારે પુનરાવતાર થાય છે તે જોઈને આપણે, ખચિત દર્પિત અને
ઉપદ્રુત થવા જેવું છે. આ વાર્તાને યોધી તૈયાર કરનારા નિઃસ્વાર્થ
મહાશયોને અને પ્રસિદ્ધ કરનારા ઉદાર પ્રકાશક સહાયકોને ખરેખર
ધન્યવાદ થયે છે.

વીર-શાસનના વાંચક મહાશયોને આ ઉપહારમાં વધારે લાભ
તો એ આપવાની યોજના થયેલી જોવાશે કે ઉપરોક્ત પંન્યાસજી
મહારાજશ્રી મેઘવિજયજી મહારાજના દસ્તે લખાયેલાં, આ છેલ્લા

અડધા સૈકા ઉપર થઈ ગયેલા પુણ્ય પ્રભાવક મહાયુક્ત્રી મણિવ-
જયજી દાદાનું જીવન ચરિત્ર આમાં આપવામાં આવેલું છે. એથી,
મારી માન્યતા મુજબ, પૂજ્યપાદ પંન્યાસજી મહારાજ શ્રીમધવિ-
જયજી મહારાજના અગાધ ઐતિહાસિક અને અનુભવ જ્ઞાનામૃતનો
વાંચકોને પ્રસંગાનુસારી સારો લાભ મળશે! આ જીવન ચરિત્રના
વધારાથી, પ્રસ્તુત ઉપકારની **લવ્યતામાં** ઉપયોગિતામાં સાથેજ
વિશેષ વધારો થયેલો ગણાશે. વાંચકો આ આખી રસધારને સંપૂર્ણ
વાંચે અને સદ્બુદ્ધિથી સારબોધને ગ્રહણ કરે **શીલ** અને **સત્ત્વવાન**
થાય એ લાવનાને અંતિમ વ્યક્ત કરી અત્રે વિરમું છું.

રાજનગર, જૈન વિદ્યાશાળા,
વિ. સં. ૧૯૮૦ લાદ્રપદ કૃષ્ણ ૧૦ } **મુનિ જ'બુવિજય.**

છપાય છે ! છપાય છે !! છપાય છે !!!

પરોપકારી પરાક્રમની પરાકાષ્ટા.

યાને

લીમકુમારનું જીવનખળ.

પંડિત પ્રકાંડ શ્રી લાવદેવ સરિદ્રુત શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામિના
ચરિત્રમાથી ઉદ્ધૃત આ નવલકથા આધુનિક કલ્પના સૃષ્ટિને મહાત
કર્તાનો પ્રાવચનિક નવલકથાઓમાંની એક છે. વસ્તુ વર્ણન અને
વિષયમાં એ પવિત્ર ચમત્કારો અને અહિંસાનો પ્રેમ શૌર્યમય બોધ
પાક આપનારી છે. રોયલ હંચા ગ્લેઝ કાગલમાં ૧૨ પેજ લગભગ
૨૫૦ પેજમાં પાકા ખુંડાના સુંદર બાઇન્ડીંગ સાથે મનહર ટાઇપમાં
છપાઈ ટુંક સમયમાં બહાર પડશે. અગાઉથી ગ્રાહક થનારને માટે
ફક્ત એકજ રૂપિયો પોસ્ટેજ અલગ

મળવાનું ઠંકાણું—

જૈન વિદ્યાશાળા. શ્રી વીર-સમાજ ઓફીસ.

ડેશીવાડાનીપોળ-અમદાવાદ. હાન્ટપટેલની પોળ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

૧ પૃથ્વીપાદ પાં. ત્રી મણિવિગ્નયક (દાદા)નું સંક્ષિપ્ત જીવન પ, થી ૩૭,
૨ પ્રસ્તાવના... ..

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	હું શયન મંદીરમાં કુળદેવી	૧
૨	હું દેશાંતર પરિવ્રમણ	૧૧
૩	હું ત્રીસાર શેડના યગીચામાં	૨૦
૪	હું મદન વદનભા હરણ	૩૩
૫	હું પડતા પર પાકુ	૪૬
૬	હું પુત્ર વિયોગ	૬૪
૭	હું વેવો માર્મિક પ્રહાર	૮૨
૮	હું દેવરમણીની દુર્દશા... ..	૯૪
૯	હું ભાગ્યોદય અને પુત્ર રાજ્ય પ્રાપ્તિ	૯૯
૧૦	હું પુત્ર સમાગમ	૧૧૨
૧૧	હું પાપનો ઘડો કુટરો	૧૨૨
૧૨	હું સુશુદ્ધિ મંત્રીનો સંદેશ	૧૪૭
૧૩	હું રાજધાની પ્રવેશ	૧૬૧
૧૪	હું સદ્ગુરુ સમાગમ	૧૬૭
૧૫	હું ધર્મપ્રાપ્તિ અને સ્વર્ગ ગમન	૧૭૫ થી ૧૭૮

છપાય છે ! અળખોધ ટાઇપમાં છપાય છે ! !

દેવવંદનમાલા.

પૃથ્વીપાદ પરમ મહાપિ પ્રસીદ્ધા આ દેવવંદનમાલા પુરાતન
અમરદૃષ્ટિના એક અસામાન્ય અનુભવ છે. શયન ઉંચા ઝેંઝ ટાઇપમાં
૧૬ પેઠ લગભગ ચારસોથી સાડચારસો પૃષ્ઠો આ દળદાર ગ્રંથ
પાકા પુકાના સુંદર આઈન્ડીંગ સાથે અળખોધ (સંસ્કૃત) ટાઇપમાં
છપાઈ હુંક સમયમાં બહાર પડશે. આ ગ્રંથ અત્રે યીરાજતા મુનિ-
વર્યોદ્ધારા સંશોધન કરાયેલો છે. જરૂરીથી મંગાવો નામ નોંધાવો
અગાઉથી ગ્રાહક થનાર માટે ફક્ત સવા રૂપિયા પોસ્ટેજ અલગ
સામટી લેનારને સાડ કમીશન આપવામાં આવશે.

મળવાનું કેટલાંક—

જૈન વિદ્યાશાળા. શ્રી વીર-સમાજ આદિસ.
પ્રસીદ્ધાગતીપાળ-અમદાવાદ. હાન્તપદ્મનીપાળ-અમદાવાદ.

સુંદરરાજની સુંદરભાવના.

યાને

શીલસરવની કસોટી.

પ્રકરણ ૧ લું.

શયનમંદિરમાં કુળદેવી.

મનોહર વૃક્ષ નિકુંજોથી ઉપશોભિત, સુરમ્ય હરી-
આળા ઉદ્યાન પ્રદેશોથી સુશોભિત, ચિત્તાકર્ષક
અને આનંદદાયી મહાન્ નગરોથી અલંકૃત, અ-
વૃષ્ટિ અને અતિવૃષ્ટિના પરિતાપરહિત, સર્વ દેશોમાં
પ્રાધાન્યપદ ધારણ કરનાર, આ ભૂમંડળ ઉપર
અંગ નામનો એક વિશાળ દેશ હતો. જેમાં સમગ્ર રાષ્ટ્રના
મંડનભૂત, સર્વ નગરમાં શિરોમણી, સુખસમૃદ્ધિથી પરિ-
પૂર્ણ, દેશાન્તરીય જનોને આશ્રયદાતા, વિસ્તીર્ણ અને
ગળાવલમ્બી દેવમંદીરો, રાજમહાલયો, અને મહાન્ ધના-
લ્યોની સુંદરગૃહપંક્તિથી, અનેક પ્રકારની દર્શનીય સામગ્રી-
ઓથી પરિપૂર્ણ ધારાપુર નામની એક નગરી છે. જે દેશની
રાજધાનીનું શહેર છે. ત્યાં પરોપકાર પરાયણ, પરાક્રમશાળી,
નીતિનિયુક્ત, નગર જનોને આનંદદાયી સુંદર નામનો રાજ્ય
રાજ્ય કરતો હતો; જેની હૃદયોન્મત્તગત ઉચ્ચતર ભાવનાઓની
સુંદરતા, સુખકમલથી ઝરતા વચનામૃતોની મધુરતા, ભવ્ય-
ભૂખકમલની સુરમ્યસૌરભતા, અને તેજસ્વી તથા મનોહર
શરીરની ભવ્યતા અદૌકિક હતી; જેની રાજ્ય પાલનની
અદૌકિક કળા સર્વ પ્રજાના અંતકરણને આશ્ચર્યમગ્ન કરતી
શુભ આશીર્વાદને જન્મ અપાવતી હતી. સર્વ પ્રજા જેના
દર્શનની ઉત્કટ ઉત્કંઠા ધરાવતી હતી.

વિદ્રાન્ કવીશ્વરો પણ દર્શાવે છે કે—“યત્રાકૃતિસ્તત્ર ગુણા વસન્તિ” ઘણું કરીને આકૃતિને અનુસાર ગુણસમૂહની સ્થિતિ જોવાય છે. વ્યવહારમાં પણ એજ સ્થિતિ જોવામાં આવે છે, સ્વભાવતઃ જનસમૂહ, આનંદી સ્વભાવ અને ભવ્ય આકૃતિ અનુસાર વિશિષ્ટ ગુણોનું તેમનામાં અનુમાન કરે છે; આથીજ રાજનો આનંદી સ્વભાવ, અને હર્ષપૂર્ણ છાયાથી વિભૂષિત મંદહાસ્ય યુક્ત મુખાકૃતિ, આંતરિક ઉચ્ચગુણોનું પ્રતિપાદન કરતાં હતાં.

તે ઉદાત્ત ઔદાર્યાદિ ગુણ વિભૂષિત સુંદર રાજને, સૌભાગ્યનીભૂમિકા, માનસિક વાચિક અને કાયિક વિશુદ્ધિપૂર્વક સતીત્વનું સંરક્ષણ કરનારી, દિવ્યવાણંત્રમાંથી નિકળતા સુંદર સ્વરસમાન સુરુપ અને મધુર વચનામૃતોથી અને અકુંઠિત ભક્તિથી, પ્રિયપતિને નિસ્ત્રીમ આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, રાજવંશીય સતી શિરોમણી મદનવલ્લભા નામની એકજ રાણી હતી. પ્રભાવસંપન્ન રાજના અંતઃપુરમાં, અને મનોમંદિરમાં, માત્ર એકજ મદનવલ્લભા હતી. રાજના ઉચ્ચગુણોથી આકર્ષણ કરાયેલી અનેક રાજકન્યાના પાણીગ્રહણની વિજ્ઞાપિઓ રાજાઓ તરફથી આવતી હતી, પરંતુ એક પત્નિવ્રતધારી રાજા સર્વ વિજ્ઞાપિઓનો યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપી સર્વને પ્રસન્ન કરતો હતો. અનુક્રમે સાંસારિક જીવન વ્યતીત કરતાં સતી શીરોમણી રાણીની કુક્ષીરૂપ માનસરોવરમાં હંસ સમાન વિનયી અને વિવેકી, પોતાના આદર્શ જીવનથી સર્વને આશ્ચર્ય મગ્ન કરનાર, સ્વકુળને ઉન્નતિના શિખરપર આરોહણ કરાવનાર, કુળલક્ષ્મીના મુકુટ સમાન, જે પુત્ર થયા. મહાન વિભૂતિથી પુત્રનો જન્મ મહોત્સવ કર્યા બાદ, રાજાએ બન્ને પુત્રોનાં અનુક્રમે કીર્તિપાલ અને મહીપાલ નામો ધારણ કર્યાં. નીતિધર્મપાલક ધર્મીરાજના ઉદાર હૃદયમાં અનેક વિશિષ્ટ શુણોનો વાસ હતો અને તેથીજ તે સર્વ જનમાન્ય અને અનુદાનનીય વાક્યોવાળો હતો. સર્વ પ્રજા તેની આ

પાલનમાં આનંદ માનતી હતી અને એકે અવાજે તેના ગુણોનું યશોગાન કરતી હતી. પ્રજાને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા જે કાંઈ અમોને ફરમાવે તેમાં અમારું શ્રેય રહેલું છે, કદી પણ અમોને તે ઉન્માર્ગે ગમન નહિજ કરાવે; કહ્યું છે કે—“ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં, ગુણીષુ ન ચ લિંગં નચ વયઃ.” ગુણવાન્ પ્રાણીઓમાં રહેલા તેમના ઉચ્ચતર ગુણોજ તેમની પૂજનીયતાના પ્રતિપાદક છે, નહિ કે તેઓનો વેષ કે તેઓની ઉમર ગુણાનુરાગી કે ગુણપક્ષપાતીની દૃષ્ટિ માત્ર તેમના ગુણો પ્રત્યેજ હોય છે, ભલે તેના શરીર ઉપર રહેલા સુંદર પોષાકથી ક્ષત્રીય વીર જણાતો હોય, સુંદર જવાહીર અને સુવર્ણ રત્નના આભૂષણથી અલંકૃત હોય, યાતો જીર્ણપ્રાય અને અનેક જગ્યાએ સાંધાવાળા મલીન ચીવર ધારણ કરવાથી દીનદુઃખી કંગાલ જેવો જણાતો હોય. ભલે તે વૃદ્ધ હોય કે યુવાવસ્થાના સૌંદર્યથી વિભૂષિત હોય અથવા તો બાલ્યેષ્ટામાં રમણ કરનારો બાળ હોય. વિવેકી પ્રાણીઓની દૃષ્ટિ આ સર્વ અવસ્થાઓની ઉપેક્ષા કરી એકાંતગુણઆદિ-ણીજ હોય છે.

ગુણસમૃદ્ધી ભરપૂર રાજાના અંતરમાં લોકોત્તર અને સર્વગુણશિરોમણી એવો એક અસાધારણ ગુણ હતો કે જે ગુણનું નામ શ્રવણ ગોચર થતાં તે ગુણધારી રાજા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયા વિના ન રહે. જે મહાન્ ગુણની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી સમર્થ અને સાતિશય જ્ઞાનસંપન્ન પૂર્વ-ઋષિઓએ પોતાની જીંહડા પવિત્ર કરી અને સમર્થ શાસ્ત્રકારોએ લેખીનીદ્રારા તેનો ઉદ્ભવ કરી, પોતાના કર કમલોને પાવન કર્યા; તેજ પરનારીસહોદર ગુણ રાજાના નિર્મલ હૃદયમાં રંગે રંગે પરિભ્રમેલો હતો. વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યના પાલક અનર્ગલ પુન્યના સંપ્રાપક થાય એ નિઃસંશય વાત છે; પરંતુ માત્ર અન્ય સ્ત્રીથી પરાડ્ગમુખ એટલે અન્ય સ્ત્રીને પોતાની માતા યા ભગની તુલ્ય માનનાર એટલે કે દેશથી

પ્રજાચારી કાર્મ ઓછા પુન્યના લાગીદાર નથી થતા. જેમ રણસંગ્રામમાં શત્રુ સૈન્યની સન્મુખ છાતીએ જનારા શત્રુઓને કદી પણ પોતાની પીઠ નહિ દર્શાવનારાઓમાંજ શુરવીરપણુ, નીડરપણુ ઇત્યાદિગુણોની વિદ્યમાનતા માની શકાય છે; તેવીજ રીતે અન્ય સ્ત્રી પ્રત્યે તેનાથી ઉલટુંજ વર્તન કરનાર અર્થાત્ તેમના પ્રત્યે માતૃભાવ યા ભગિનીભાવ ધારણ કરતા પોતાની છાતી નહિ દર્શાવનારા, પ્રાણુ જવા સુધીના કટોકટીના પ્રસંગે પણ પોતાના કુળને કલંકિત નહિ કરનારા, સ્વધર્મથી અવિચલિત દૃષ્ટિવાળાઓમાંજ સાચી શૌર્યતા, નિડરતા અને અજ્ઞેયતા માનવામાં આવે છે. તે મહાન તેજસ્વીઓના પ્રત્યે રાજા મહારાજાઓ મનુષ્યો તો દૂર રહો પણ મહાન્ પુન્યશાળી ઋદ્ધિપૂર્ણ દેવતાઓ અને અનેક દેવ દેવીઓના સ્વામી ઈંદ્રોપણુ વાત્સલ્યભાવ ધારણુ કરે છે, ચરણકમલની સેવા કરે છે અને દરેકે દરેક કાર્યમાં સહાય કરે છે. સ્વકાન્તાસંતોષી પુરુષ યા સ્વકાન્તાસંતોષી સ્ત્રી પ્રત્યે વિધિ પણ અનુકુલ થાય છે. જેઓના સદ્વર્તનના પ્રભાવે વિષમ કાર્યો પણ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થાય છે. અસહ્ય અથવા દુઃસહ્ય સંકટો પણ દૂર ચાલ્યા જાય છે. લયાકાન્ત અટવી પણ નિર્ભય રીતે ગમન કરવા લાયક થઈ જાય છે. શાસ્ત્રોમાં એ મહાનુભાવોનાં અનેક જ્ઞવલંત દૃષ્ટાંતો દર્શાવવામાં આવ્યાં છે. અનેક સતીશીરોમણી સ્ત્રીઓએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે મહાભારત કાર્યો કર્યાં છે, અને અનેક દુઃખીઓને દુઃખ મુક્ત કર્યાં છે. તેવીજ રીતે શીલવાન્ પુરુષોએ પણ પોતાના આચાર વાણી અને કાર્યોદ્વારા સમગ્ર ભૂમંડલને આશ્ચર્યમગ્ન કર્યું છે. હૃદયની ઉચ્ચતમ ભાવનાપૂર્વક તે પરનારીસહોદરવ્રતનું પાલન કરતા અને નીતિથી રાજ્યપાલન કરતા સત્ત્વશાલિ રાજાની કીર્તિ દિગંતરમાં વિસ્તાર પામવા લાગી. ઉત્તમ સ્વામિની પ્રાપ્તિથી અત્યંત હર્ષપૂર્ણ હૃદયવાળી કીર્તિદેવીએ આકાશમંડળમાં પણ પોતાનું નૃત્ય શરૂ કર્યું,

અર્થાત્ જેના ગુણની પ્રશંસા દેશદેશાંતરમાં તો દૂર રહે પરંતુ દેવલોકમાં પણ પહોંચી.

એક દિવસ લગભગ મધ્યરાત્રીના સમયે રાજના શયન મંદિરમાં સૌંદર્યવાન્ અને તેજસ્વી કોઈ સ્ત્રીએ પ્રવેશ કર્યો. રાજ નિદ્રારહિત જાગતો ઊઠો હતો, દિવ્યરૂપવાન્ સ્ત્રી એકદમ રાજ સન્મુખ આવી પહોંચી. જેની તેજસ્વી મુખમુદ્રા ઉપર શોકનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં, જેનું હૃદય પણ દુઃખાકાન્ત હોવાથી વિહલ જણાતું હતું. રાજએ સન્મુખ રહેલી સ્ત્રીને જોયું.

વાંચક મહાશયો ! રાજ સન્મુખ રહેલી સ્ત્રી તે કોઈ માતૃપી નહતી; પરંતુ રાજની કુળદેવી પ્રત્યક્ષ થઈ રાજ પાસે આવી હતી. શોકાકાન્ત હૃદયવાળી કુળદેવીએ સ્વાન મુખે નીચેની હકીકત જણાવી.

“ રાજન્ ! હું તારી કુલપરંપરાની રક્ષક કુળદેવી છું. શોકજનક વૃત્તાંત દર્શાવવા તારી પાસે આવી છું, જો કે તે હકીકત દર્શાવતાં મારું હૃદય ભરાઈ આવે છે, જીવંત ઉપસ્તી નથી, છતાં નિરૂપાયે તે જણાવવું પડે છે, તે જણાવ્યા વિના ચાલી શકે તેમ નથી. જ્ઞાનદ્રારા જે હકીકત મેં જાણી છે તે હું તારી સમક્ષ સ્પષ્ટતાથી પ્રતિપાદન કરું છું. અવનિષ્પતિ ! અદ્ય સમયમાં તારું સુખપૂર્ણ જીવન દુઃખમય બનશે. રાજવૈભવના સુખનો અનુભવ જે તું કરે છે તે સર્વ સુખ તારી દૃષ્ટિપથથી દૂર થશે અને દુઃખના મહાન વિષમ ડુંગરો તારી નજર આગળ તરવરશે. તારા સુખનો ઉચ્છેદ અને દુઃખમય સ્થિતિ બેઠી મારું હૃદય કંપે છે. સુખની અવિચ્છિન્ન પરંપરાનો ઉચ્છેદ અટકાવવાને માટે અને ભાવી સંકટનો ઉચ્છેદ કરવા માટે ચારે બાજુએ અવલોકન કરતાં એક પણ માર્ગ મળી શકતો નથી. હૃદયગત સુંદરભાવના સફળ થાય તેવો સમય મારી નજરે આવી શકતો નથી. અમો દૈવી પરાક્રમસંપન્ન દેવતા છતાં પણ

અમારામાં તે સામર્થ્ય નથી કે રાજન! ભવિષ્યમાં થવા વાળી તારી વિષમ સ્થિતિનો પ્રતિકાર કરી શકીએ; તો પછી મનુષ્યની વાત તો શી કરવી. રણસંગ્રામમાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોવડે સેંકડો સુભટપંક્તિથી જીત મેળવનાર મહાન્ શુરવીર યોદ્ધાઓ પણ દુઃખનો પ્રતિકાર કરી શકે તેમ નથી. ”

વાંચક મહાશયો ! રાજ પ્રત્યે કથન કરેલાં કુળદેવીનાં વચનો ઉપર પૂર્ણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. કેટલીક વખતે પુત્ર કલત્રાદિ સંગ્રામી ધારેલી ધારણા સફળ કરવા ખાતર જેનો સમાગમ મિથ્યાત્વ ઉત્પન્ન કરે તેવા મિથ્યાદર્શની દેવ દેવીઓની માનતા કરવાની અધમ ભાવનાઓ અંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વિચારણા માત્રથી વિરામ નહિ પામતાં તેઓ ધન ધાન્ય પુત્ર કલત્રાદિના મોહમાં લુબ્ધ થઈ પત્નિના પ્રેરણા અકરણીય કાર્યો કરવા તત્પર થઈ જાય છે, જે કે વિચારશીલ વિવેકી ધર્મતત્ત્વના પરિચિંતક અને વાસ્તવિક સ્થિતિના જાણનારાઓનાં અંતરમાં કદીપણ તે ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાયજ નહિ, કોઈ વખત પ્રમાદ દશામાં તેવી વિચારણા ઉત્પન્ન થાય તો તરતજ અન્ય શુભ ભાવનાથી તે અધમ વિચારણાનું નિર્મૂલ ઉન્મૂલન કરે છે, કદીપણ તે વિચારણા તેઓમાં કાર્ય રૂપે પરિણમતી નથી માત્ર મોહમુગ્ધ અને નિમિત્ત અજ્ઞાન અધકારમાં રહેલા પ્રાણીઓનીજ તેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

કુળદેવીની હકીકત ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ સમજી શક્યા કે—સમર્થ દેવતાઓ પણ કર્મ પરિણામને અન્યથા કરી શકતા નથી.

પુન્યોદયના પ્રભાવે કેટલીક વખતે પ્રયત્ન વિના પણ પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ વિષમ પ્રતિબંધકોમાંથી પસાર કરાવી સ્વભાગ્યાનુસાર ફળ પ્રાપ્તિમાં સહાયક બને છે. અશુભ કર્મના ઉદ્ધયે પ્રાણીઓને પ્રભાવસંપન્ન દેવતાઓ પણ કશું કરી શકતા નથી, ભલે તે પોતાના ભક્તો હોય या પૂર્વ-

ભવના સ્નેહી હોય યા પોતાના સ્વજન વર્ગ હોય. તેઓને સુખી કરવાની પોતાની તીવ્ર ભાવના અંતરમાંજ વિલય પામે છે. તે ભાવના સફળ કરવાનો કોઈ પણ માર્ગ તેમને મળી શકતો નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે આપણે જાણીએ છીએ જે ત્રણ ખંડના અધિપતિ કૃષ્ણ વાસુદેવના બંધુ બળદેવ ચારિત્ર અંગી-કાર કરી, પરિવહ ઉપસર્ગો સહન કરી, વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાલનના પ્રભાવે પંચમ દેવલોકમાં દેવતા થયા. અવધિજ્ઞાનથી ત્રીજી નારકીમાં વિષમ સંકટ સહન કરતા પોતાના કૃષ્ણ બંધુને જોઈ હૃદય દુઃખી થયું. બંધુને નરકદુઃખમાંથી મુક્ત કરવાની પ્રબળ ઇચ્છાવાળા બળદેવ અનેક દેવતાઓના સ્વામી છતાં પણ કૃષ્ણનું દુઃખ દૂર કરવા સમર્થ થયા નહિ. દેવલોકમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેનાથી કૃષ્ણને અધિક અધિક દુઃખ થવા લાગ્યું. છેવટે કૃષ્ણે બંધુને કહ્યું ભાઈ ! મને છોડી દે, તારા આ પ્રયત્નથી મને અધિક દુઃખ થાય છે. ઉપાર્જન કરેલાં અશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવાંજ પડે છે, કર્મપરિણામની પ્રબળ સત્તાનો ઉચ્છેદ કોઈથી પણ થતો નથી, દુષ્કર્મના ઉદયે પ્રાણીઓ આવી વિચિત્ર દુર્દશાનો અનુભવ કરે છે.

આ ઉપરથી આપણે જાણી શક્યા કે પાપના ઉદયે સમર્થ દેવતાઓ પણ સહાય કરી શકતા નથી. પ્રબળ પુન્યોદયે અદ્ય સામગ્રી છતાં પરાક્રમી યોદ્ધાઓ સામે વિજય મેળવી શકાય છે, ક્રોધાયમાન થયેલા દુશ્મનો પણ લેશ માત્ર વિરૂપ આચરણ કરી શકતા નથી, સમર્થ ઇંદ્રો પણ જેનો વાંકો વાળ સરખો પણ કરી શકતા નથી, જેનું જ્વલંત દ્રષ્ટાંત ત્રણ જગતના નાથ અંતિમ તીર્થપતિ શ્રીમહાવીરસ્વામિ મહારાજ ભવ્ય કમલ વનને પ્રપુલ્લિત કરતા રાજગૃહી નગરીની બહાર ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા. તે અવસરમાં દરરોજ છ પુરૂષો અને એક સ્ત્રીની હત્યા કરનાર અન્નુનમાળીના ભયથી કૌપિણ્ય મનુષ્ય વંદન કરવાને માટે જઈ શકતું નહોતું; પરંતુ મુદર્શન શ્રેષ્ઠિએ ભગવંતનું આગમન સાંભળ્યું અને

અતિ પ્રસન્ન થયો, રોમાંચ વિકસ્વર થયા અને વંદન, ધર્મ શ્રવણની તીવ્ર ઉત્કંઠા જાગૃત થઈ. મહાન પ્રયત્ને માતા પી-તાને સમજાવી લગવાન વાસે જવા નિકળ્યો. મુદ્દગરપાણી ચક્ષાધિષ્ટિત અર્જુનમાળી મોગર ઉલાળતો મુદ્દર્શન સન્મુખ આગ્યો. મુદ્દર્શને મરણાંત કષ્ટ જાણી સાગારી અનશન કર્યું. મુદ્દર્શનના પુન્યપ્રભાવે ચક્ષ કાંઈ પણ કરી શક્યો નહિ, પરંતુ તેનું તેજ સહન ન કરી શકવાથી અર્જુન માળીના અંગ-માંથી નીકળી આવ્યો ગયો. ત્યાર પછી મુદ્દર્શનના મુખથી પોતાના સઘળા સમાચાર જાણી અર્જુન માળીને પોતાના પા-પનો પશ્ચાત્તાપ થયો અને મુદ્દર્શનની સાથેજ લગવાનાં દ-ર્શન કરવા ગયો. દેશના સાંભળી, ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. આત્મશુદ્ધિના માર્ગે પ્રયાણ કરી સ્વકાય સાધી શક્યો. આવી રીતે મુદ્દર્શન ને કુર ચક્ષ પણ કાંઈ કરી શક્યો નહિ. કેમ કે પુન્યશાળીઓને કોઈપણ સ્થળે દુખ નથી. એક સ્થળે એક કવિશ્રીએ કહ્યું પણ છે કે:—

“ મુદિતાન્યપિ મિત્રાણિ, મુકુદ્દાશ્ચૈવ શત્રવઃ ।

નહીમે તત્કરિણ્યન્તિ, યન્ન પૂર્વં કૃતં ત્વયા ॥ ”

ભાવાર્થ—જો પૂર્વે તથાપ્રકારનું સદ્વર્તનદ્વારા પુન્ય ઉપાર્જન ન કર્યું હોય તો અતિ પ્રસન્ન થયેલા તારા પ્રિય મિત્રો સામર્થ્યસંપન્ન હોય તો પણ તને લેશ માત્ર નાણુ શાંતિ નહીં કરી શકે, તેવીજરીતે જો પૂર્વે તથાપ્રકારનું વિરૂદ્ધ આચરણદ્વારા અશુભ કર્મ ઉપાર્જન નહિ કર્યું હોય તો કોધાયમાન થયેલા તારા કંઠેર અંતઃકરણવાળા શત્રુઓ પણ અલ્પમાત્ર પરાભવ નહિ કરી શકે.

ઉપર્યુક્ત વૃત્તાંતથી જાણી શકાય છે કે તથાપ્રકારની, સુખ સામ્રાજ્યની સંપ્રાપ્તિ, ધન ધાન્ય પુત્ર કલત્રાદિ પરિવા-રનો ચિરસ્થાયિ સમાગમ, તથા તેજ સંપત્તિનો અસંખ્યાવ અને પ્રિય વસ્તુનો વિયોગ આ સર્વે પોતાના શુભાશુભ અ-નુક્રાનદ્વારા ઉપાર્જન કરેલા પુણ્ય અને પાપનેજ આધીન છે.

કુળદેવી રાજ સમક્ષ પોતાની દુઃખ પ્રતિકાર વિષયક અસામર્થ્યતા દર્શાવી કહે છે કે—તે છતાં પણ રાજન્! જો તારી આજ્ઞા હોય તો મારા બનતા પ્રયત્ને વૈભવ લોગવવા યોગ્ય તારી યુવાવસ્થા અતિક્રાંત થતા સુધી કાલવિદમ્બ કરું. રાજના મુખથી પ્રત્યુત્તરની રાહ જોતી દેવી મૌનનું અવલમ્બન કરી ઉભી રહી. રાજાએ પ્રણામપૂર્વક દેવીના મુખથી નિકળતા પ્રત્યેક શબ્દો લક્ષ પૂર્વક શ્રવણ કર્યા. તે શબ્દોએ વિજળીની માફક રાજના અંતઃકરણ ઉપર અસર કરી. પગ-કમી અને નિડર રાજ ધૈર્ય છોડી ભયભીત થયો, હૃદય પણ શુન્ય થયું, પરંતુ તે વ્યાકુળતા વધુ વખત રહી નહિ. થોડા જ વખતમાં હાર્દિક વિચારણા પરાવર્તિત થઈ, શુરવીરે શૌર્યતાને ઉત્તેજિત કરી, સ્વાભાવિક ધૈર્યતાએ અંતરમાં પ્રવેશ કર્યો. આ અવસરે રાજના મનોમંદિરમાં સુંદર વિચાર-માળાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો.

“ આપત્તિના સમયે જે મનુષ્યો પોતાનાં અંતઃકરણ વિબુઢ નહિ બનાવતાં સ્વસ્થ રાખી શકે છે, નિડર શૌર્યતા દર્શાવતા તેની સન્મુખ થાય છે, તેજ મનુષ્યો પોતાના આંતરિક બળ ઉપર નિર્ભર રહી શકે છે, તેઓને બીજા કોઈપણ મનુષ્ય તરફથી સહાયની અપેક્ષા રહેતી નથી. સત્ત્વનિધિ હૃદયમાં એજ વિચાર કરે છે કે—મારાં સર્વ કાર્યો મારેજ કરવાનાં છે, તે કાર્યમાં બીજાઓની કશી જરૂર નથી તેમ બીજાઓ કરી શકે પણ નહિ. રણસંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષાવાળો સાત્ત્વિક યોદ્ધો પોતે શસ્ત્ર સજ્જ કરી અગ્રગામી થાય છે. શત્રુશૈન્યના મુખ આગળ પણ પોતે પહોંચે છે. તીક્ષ્ણ શસ્ત્રના પ્રહારો પણ પોતે સહન કરે છે, અને વિજયપ્રાપ્ત કરે છે, તેવીજ રીતે મારે પણ દેવીએ દર્શાવેલ ભાવીસંકટના યુદ્ધમાં વિજય મેળવવાનો છે. ”

આવી સુંદર વિચારણા પૂર્વક સુંદર રાજાએ દેવી રાજના

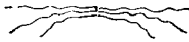
પોતાના આંતરિક ઉદ્ગારો બહાર કઢ્યા-હે દેવી ! ચિંતા કરશો નહિ, હૃદયને સ્વસ્થ કરો, આવી રીતે દીનતા કરવાથી તે દુઃખ દૂર થઈ શકે તેમ નથી. દેવી તમે પોતેજ બહુ શકો છો કે-જીવોને પોતાના અશુભ અનુષ્ઠાનદ્વારા ઉપાર્જન કરેલા હુકમોના કટુક ફોનો અનુભવ કરવો પડેજ છે, તેમાં કોઈનું કાંઈ પણ આલી શકતું નથી. અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ તથા પ્રકારના કિલ્લ અવ્યવસાયપૂર્વક બંધાયેલાં કર્મો દ્વારા આખ્યા વિના દૂર થઈ શકતાં નથી, તાણો તાણનારની માફક આત્મા વિચિત્ર પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે અને બાણકરની માફક દૈવ (કર્મોદય) બંધને અનુસાર દ્વાર અર્પણ કરે છે. તાણો તાણનાર જેમ વિચિત્ર વર્ણાદિકનો તાણો કરે અને તેને અનુસાર વણકર પટ તૈયાર કરે છે તેવીજ રીતે મિથ્યાત્વાદિક હેતુથી પૂર્વે આત્મા જેવા પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરે છે તેને અનુસાર ઉદ્યાવસ્થામાં તે કર્મના ફળો અનુભવ કરે છે. જેમ નિર્વિવેકી, વિનયહીન, આજ્ઞાભ્રમ્યક છતાં પણ પુત્ર પોતાના પિતા પાસે બલાત્કારથી દ્રવ્યનો વિભાગ માંગે છે તેવીજ રીતે હુકમ પણ પોતાના ઉત્પાદક પિતા આત્મા પાસે પુન્યની માફક આયુષ્યના ભોગની ચાચના કરે છે, અર્થાત્ જીવોનો અમુક વિભાગ જેમ પુન્યના પ્રભાવે સુખમાં વ્યતીત થાય છે તેમ પાપના પ્રભાવે અનિશ્ચયે દુઃખમાં પણ નિર્ગમન કરવો પડે છે, માટે દેવી ! તે વિષમ પરિસ્થિતિ કોટી ઉપાયે દૂર તો થવીજ નથી. હાલ નહિ તો છેવટે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તે ઉપસ્થિત થવીજ છે તો હાલજ તે દુખનો અનુભવ હો. યુવાવસ્થામાંજ તે સંકટ સહન કરીશ. હું તે સહન કરવાને સજ્જ થયો છું. દેવી આપેતો મારા ઉપર સ્નેહને લઈને દુઃખના વિલમ્બનો માર્ગ દર્શાવ્યો, પરંતુ વિચાર કરતાં હાલજ તેવો સમય વ્યતીત કરવો દુરસ્ત ધાઈ છે, માટે આપને હવે વિલમ્બને માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી.

આવા વિષમ સંકટપ્રાપ્તિના પ્રભાત સમયે પણ સુંદર શુભયુક્ત સુંદર રાખના વિકસિત વદનમાંથી નીકળતા ધીરતા, વીરતા અને ગંભીરતાદર્શક વચનો શ્રવણ કરી દેવી શોક-પૂર્ણ હૃદયે સ્વસ્થાને પહોંચી.

પરાક્રમી રાખએ દુખપ્રાપ્તિના અવસરે ચિત્તની સ્વ-સ્થતા સ્થિર રાખવા ખાતર પ્રથમથીજ સુખનો પ્રતિબંધ દૂર કર્યો, મતલબ કે રાખને હવે પૂર્વસુખનું સ્મરણ પણ થતું નથી. રાખનું હૃદય હવે વિષમ સંકટ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં ક્યા માર્ગે અનુસરવું, કઈ સ્થિતિમાં રહેવું, ક્યાં જવું, અને કેવી રીતે દુખનો અનુભવ કરવો, એ સંબંધી વિચાર-શ્રેણીમાં આરંભ થયું.

પ્રકરણ ૨ જી.

દેશાન્તર પરિભ્રમણ.

“ આપત્તિમૃત્યુશત્રૂણા-મવશ્યંભાવિનાં મૈત્રઃ ।
સંમુર્ચૈરેવગન્તવ્યં, નશ્યતાં હીનસત્ત્વતા ॥ ”

વિપત્તિના સમયે નિઃસત્ત્વવાન પ્રાણીઓ ધૈર્ય ખોઈ ખેસે છે અને હૃદયને મલીન વિચારોથી આલિંગિત કરી તેનો પરાભવ કરવા તત્પર થાય છે. સંકટ પ્રાપ્ત થયા પહેલાંજ અંતઃકરણને એવું તો નિર્જળ બનાવે છે કે જેના પરિણામે સુખના કર્ણપ્રિય વાણંતોના મધુર સ્વરોમાં પણ દુઃખના કલેશકારી, ક્રોધ અને ભયાનક શબ્દો કર્ણગોચર થાય છે, તેજસ્વી શરીર અને આનંદપૂર્ણ સુખાર્વિંદ નિસ્તેજ અને શોકગ્રસ્ત થાય છે, અને ચિત્તની વિબુધવળતાથી નિકટ ઉપકારીઓનું પણ માન જાગવી શકતા નથી.

જ્યારે પરાક્રમહીન પ્રાણીઓ આવી રીતે દુઃખના અવસરે અંતઃકરણને મલીન કરી લયાકાન્ત થઈ દુઃખથી બચવા માટે આમ તેમ ફાંફા મારે છે, ત્યારે સત્ત્વશાલિ વીર પુરૂષો શૌર્યતા દર્શાવતા તેજ દુઃખની સામા ધસે છે અને ધૈર્યતાનું અવલંબન કરી અંતઃકરણ સ્વસ્થ રાખી શુરવીર યોદ્ધાની માફક દુઃખશત્રુનો પરાજય કરવા કટીબદ્ધ થાય છે. વિષમ સંકટમાં પણ તેવી માનસિક વ્યથાનો અનુભવ કરતા નથી. પડતાનું અવલંબન નહિ લેતાં અંતરમાં ઉચ્ચતર લાવનાઓને સ્થાન આપતા શાંતિમય જીવન પસાર કરે છે. દુઃખની સામા થનારા ક્ષત્રીયવીર સુભટોના કાર્યની અનુમોદના કરતા તેઓનાજ પગલે અનુસરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. સન્મુખ રહેલા મૃત્યુને દેખીને નિષ્પરાક્રમીઓનું હૃદય થરથર કંપે છે, તેવું કઠીન કાર્ય કરતાં જો તેવો અવસર આવે તો કાર્યને પડતું મુકી પ્રાણ રક્ષણ કરવા ખાતર છીદ્રો શોધે છે, ત્યારે શુરવીર મૃત્યુના મુખમાં પગ મુકી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત પ્રાણાંતે પણ તે કાર્યથી પાછા નહિ પડતાં સંપૂર્ણ પાર ઉતારે છે. કેમકે “**अङ्गीकृतं सृकृतिनः परिपालयन्ति**” આ સૂત્રને પોતાના વર્તન દ્વારા સત્ય દર્શાવે છે. ખરેખરા કટોકટિના પ્રસંગેજ સાત્ત્વિકોની સાંત્વિકતાની કિંમત અંકાય છે. સ્વપરોપકારમાં પ્રવર્તમાન થયેલા સુભટોને મરણનો લય હોતો નથી, જો તેઓ મરણનો લય રાખે તો તેવા મહાભારત કાર્યો તેમનાથી થઈ શકે નહિ. કાર્ય સંપાદન કરવાની તીવ્ર લાવનાવાળા વિદ્વેનો રાહ જુવે છે, તેઓ એમ જાણે છે કે કટ્ટની પાછળ સિદ્ધિ રહેલી છે. “**कष्टान्तरिता सिद्धिः**” જ્યાં સત્ત્વહીનોને કાર્ય કરતાં અનેક આશંકાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ દેખી લયબ્રાન્ત થાય છે, ત્યાં પરાક્રમીઓ નિઃસ્વપણે કાર્ય કરવા ઉત્સુક થાય છે અને મહાકુની ભરતોડ પાસે

૧. વિદેહ પ્રાણી નહિ હોય તો

નહિ હોય

કરે છે. તેવીજ રીતે જ્યારે પરાક્રમી સુભટો શત્રુની સન્મુખ જઈ શત્રુ તરફથી ફેંકાતા તિક્ષણ શસ્ત્રના પ્રહારો સહન કરે છે અને શરીરમાંથી નિકળતા રૂધીરની પણ દરકાર કર્યા વિના શત્રુ તરફજ દૃષ્ટિ રાખી પોતાના અમોઘ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતા આગળ ધસ્યા જાય છે, શરીરસંરક્ષણનો એક પણ માર્ગ નહિ શોધતાં સીધા શત્રુસૈન્યમાં કેશરીઆં કરીને પડે છે, અને તેજ શુરવીર શત્રુનો પરાજય કરી વિજય પતાકા આકાશમાં ફરકાવતો અને દિગંતરમાં કીર્તિપટહોને વિસ્તારતો અનેકને આનંદમગ્ન કરે છે, ત્યારે નિઃસત્ત્વવાન શત્રુ સૈન્યમાં રહેલા બળવાન સુભટોના અને તેમના ભયાનક શસ્ત્રોના દર્શનથી જ ભયની આશંકા કરતો અને માર્ગેચાલતાં છુપી રીતે શરીર સંરક્ષણના છીદ્રો શોધતો, રણસંઘ્રામમાં સુભટો સાથે પ્રયાણ કરે છે અને જ્યારે તેવો બારિક સમય આવે ત્યારે છુપી રીતે ચોરની માફક નાશી જાય છે. આવા નિર્માત્ર્ય સુભટો કદી પણ શત્રુનો પરાજય કરી વિજયપતાકા ગ્રહણ કરી શકતા નથી.

શુરવીર મુંદર રાજાના હૃદયમાં એજ વિચારણા ઉત્પન્ન થઈ કે—“ આ દુનિયામાં જે પ્રાણીઓ જન્મ પામી આપત્તિ, મૃત્યુ અને શત્રુઓથી ભયભીત થઈ આંતરિક બળ શુભાવી છે, તેના જેવા પરાક્રમહીન બીજા કોણ હોઈ શકે ! ત્યારે ખરેખરા શુરવીર સુભટો તો તેજ છે કે—જેઓ આપત્તિ, મૃત્યુ અને શત્રુઓની સન્મુખ ગમન કરે છે, તેનાથી પરાજય નહિ પામતાં તેનો પરાજય કરવા સામા ધસે છે અને પોતાનું પરાક્રમ ફેરવે છે. માટે સાચા સુભટે તો અવશ્ય તેની સન્મુખજ ગમન કરવું જોઈએ.” વિચારવંત અને વિવેકી રાજાના હૃદયમાં આ વિચારો ઉપસ્થિત માત્ર થયા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેને અમલમાં મુકવા માટે કટીબદ્ધ થયો. સ્તિમ પ્રાણીઓના આચારવિચાર અને વાણીમાં પ્રાયઃ સિદ્ધતાં હોતીજ નથી. જેમ શુરવીર સુભટ રણવાણના નાદથી હ્રેષ્ઠતા પામે છે તેમ રાજાના હૃદયમાં તેવી જ પ્રકારની સજ્જતા

પણ ભાવી સંકટનો પરાભવ કરવા સન્મુખ થયો. આપણે જાણીએ છીએ કે દેવીના વચનો સાંભળ્યા પછી તરતજ તેણે સુખનો પ્રતિબંધ દૂર કર્યો હતો. હવે રાજ્યે પણ આગળ પ્રયાણ કર્યું. આત્મભગ ઉપર નિર્ભર રહેનાર રાજ્યે હૃદયસાથે નિર્ણય કર્યો કે-મારે આ રાજ્ય કે રાજમહાલયની કશી જરૂર નથી. મારી વહાલી પતિવ્રતા પ્રાણપ્રિયા મદન-વલ્લભા અને મુગ્ધાકૃતિવાળા કિર્તિપાલ અને મહીપાલ બન્ને પુત્રોજ માટે સર્વસ્વ છે, તો આ કુટુંબ સાથે સંકટ સહન કરવા દેશાન્તર પરિભ્રમણ કરવું એજ મારે માટે શ્રેયકારી છે.

પૂર્વોપાર્જીત શુભાશુભ કર્મોને અનુસાર પ્રાણીઓની મતિ પ્રવર્ત્તમાન થાય છે. અન્ય શાસ્ત્રકારો પણ દર્શાવે છે કે-

“યથા યથા પુર્વકૃતસ્ય કર્મણઃ, ફલં નિધાનસ્ય મિદાવતિ છતે ।
તથા તથા તત્પ્રતિપાદનોદયતા, પ્રદીપદસ્તેવ મતિઃ પ્રવર્ત્તતે ॥”

ભાવાર્થ-શુભ યા અશુભ કાર્યદ્વારા પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા કર્મના ફળો નિધાનમાં રહેલા દ્રવ્યની માફક આ ભવમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને હાથમાં રહેલો દીપક જેમ અંધ-કાર દૂર કરી માર્ગ દેખાડે છે, તેમ કર્મોને અનુસાર પ્રાપ્ત થયેલી મતિ તે ફળોનો અનુભવ કરાવવામાં માર્ગદર્શક બને છે.

વાંચક મહાશયો ! આ સ્થળે જણાવવાની જરૂર છે કે-સર્વ કોઈ કાર્ય સિદ્ધિના પ્રત્યેક સાધનોમાં અર્થીપણું એ અમુક અંશે પ્રબળ સાધન ગણી શકાય છે. અર્થીપણું કહો કે તે કાર્ય કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા કહો અથવા તીવ્ર અભિરૂચી કહો આ સર્વ શબ્દો એકજ અભિપ્રાયના સુચક છે. જેમ જેમ અર્થીપણુની અધિકતા તેમ તેમ કાર્યની સત્વર સફળતા અને જેમ જેમ અર્થીત્વની ન્યૂનતા તેમ તેમ કાર્યની નિષ્ફળતા. જે કાર્યપ્રત્યે અર્થીપણું છે તે કાર્ય ઘણા પરિશ્રમથી થતું હોય છતાં તેમાં તે અર્થીને કંટાળો આવતો નથી અને સહેલાઈથી તે પાર પાડી શકે છે. ભલે તે કાર્ય સ્વાય-તો ધાર્મિક હોય યા વ્યાવહારિક હો. વિધ્નો પણ બાણે

તેનાથી ભય પામતા હોય તેમ દૂર નાશી જાય છે. વિષમ કાર્યસિદ્ધ કરતાં કદાચ માર્ગમાં વિઘ્ન આવે તો તેને ઉચ્છેદ કરવાનો માર્ગ પણ સહેલથી શોધી શકે છે, જ્યાં તે કાર્ય કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા નથી હોતી ત્યાં પ્રતિબંધકો ન હોય તોપણ આશંકા ઉત્પન્ન થાય છે અને ભયથી આ કાર્ય મારાથી નહિ જની શકે, આવા નિર્માતૃ ઉદ્ગારો બાહેર કરે છે, ત્યારે આ સુંદર રાજના હૃદયમાં તીવ્ર અર્થીપણું પ્રગટ થયું હતું અને પરાક્રમ પણ તેવું હતું. જો કે એકલું પરાક્રમ કાર્યસાધક હોઈ શકતું નથી. પરાક્રમ સાથે વિવેકની પણ જરૂર છે. વિવેકવિનાનું કેવળ પરાક્રમ મદોન્મત્ત હસ્તી-સમાન છે. તેનાથી લાભની પ્રાપ્તિ નહિ પણ કેવળ નુકશાન જ થાય છે, તેમજ એકલો વિવેક હોય અને પરાક્રમ ન હોય તો તે પણ કાર્યસાધક હોતો નથી. શસ્ત્રકલામાં પ્રવીણ અને દુશ્મનને જીતવાની વિધિ જાણતા છતાં રોગચસ્ત શય્યામાં સૂતેલો શી રીતે દુશ્મનનો જય કરી શકે ? આ રાજમાં ઉભય ગુણ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. આ દુનિયામાં વિવેકી પ્રાણીઓ પોતાના પરાક્રમથી શું શું કાર્યો નથી કરી શકતા ! કહ્યું છે કે:—

“ વિજેતવ્યાલંકા, ચરણતરણીયો જલનિધિ—

વિપક્ષઃ પૌલસ્ત્યો રણમ્ભુવિસહાયાશ્ચ કપયઃ ।

તથાપ્યાજૌ રામઃ, સકલમવધીદ્રાક્ષસકુલં;

ક્રિયાસિદ્ધિ સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ”

ભાવાર્થ—શસ્ત્રઆદિ ઉપકરણો વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં જેટલા સહાયક છે તેના કરતાં પરાક્રમ વિશેષ કાર્યસાધક હોઈ શકે છે. કેટલીક વખતે તો શસ્ત્રઆદિ સામગ્રી સહિત લશ્કરનો મહોટો સમુદાય વિદ્યમાન છતાં, નિષ્પરાક્રમતાને લઈને અદ્ય સામગ્રીવાળા પરાક્રમી શત્રુઓ કે—જેના વિજયની સ્વપ્નમાં પણ સંભાવના ન થઈ શકે તેવાઓ પણ વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. આથી ખરેખરી ક્રિયાસિદ્ધિ સત્ત્વમાં રહેલી છે; નહિ

શસ્ત્રાદિ ઉપકરણોમાં. આ ઉપરથી એમ પણ ન સમજવું કે ઉપકરણો લેશ માત્ર પણ કાર્ય સાધક નથી. અંશે એ પણ ઉપગારી છે. સતી સીતાનું હરણ કરનાર રાવણુ જેવા રાજનો પરાજય કરી લોકા નગરીનું રાજ્ય ગ્રહણ કરનાર સાત્ત્વિક શિરોમણિ રામ કે જેમણે (રણભૂમીમાં વાનરો જેના સહાયકો હતા) અદ્ય સામગ્રી છતાં પણ દુર્ગમ સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી રણસંગ્રામમાં મહા ભયંકર રાવણુ રાજનો અને તેના સહાયક રાક્ષસ સમુદાયનો વિનાશ કરી દુર્જયલોકાનગરીનો જય કર્યો. આ સર્વ કોનો પ્રભાવ ! સત્ત્વનો.

હવે સત્ત્વવાન રાજાએ કર્મના પ્રતાપે આવી પહેલી આપત્તિને સહર્ષ સહી લેવાનો વિચાર કરીને વિવેકી, વિનયી અને સર્વ કાર્યમાં સહાયક બુદ્ધિનિધાન સુબુદ્ધિ મંત્રીને બોલાવી વિદેશગમનનો આત્મિક નિર્ણય જણાવ્યો અને ન્યાયપૂર્વક પ્રજાપાલનનો યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો. રાજ્યવૃદ્ધિ અને પ્રજાને સુખની પ્રાપ્તિ ઉભય ધ્યેય મંત્રીના અંતરમાં અન્યનાધિકપણે રહેલા હતા, છતાં પણ પ્રજાસંરક્ષણની ઉદાર ભાવનાથી પ્રેરાયેલું રાજાનું હૃદય તે પ્રેરણા કરવા ચૂક્યું નહિ. વળી સાથે સાથે જણાવી દીધું કે ‘વિદેશમાં હું કયે સ્થળે છું? મારી કેવા પ્રકારની સ્થિતિ છે? તે સંબંધી કોઈપણ હકીકત જાણવા માટે કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરીશ નહિ.’ રાજાના મુખમાંથી નીકળતા આ શબ્દોએ મંત્રીના હૃદય ઉપર અત્યંત આઘાત કર્યો. સેવકવત્સલ ઉદાર સ્વામીના અણચિંત્યા ભાવિ વિરહની વાત સાંભળી હૃદય ભરાઈ આવ્યું. સ્વામિભક્ત સેવકોને સ્વામીના સમાગમમાં વિશેષ આનંદ હોય છે, સુસ્વામીના વિયોગને તેઓ કહી સહન કરી શકતા નથી, સાચો સ્વામિસેવકભાવ ત્યાંજ રહેલો હોય છે અને તેજ સેવક ઉપર સ્વામીની અમીસરી દ્રષ્ટિ મહાપ્રજાને માટે સ્વામી હોય છે. સ્વાર્થાધતામાં નહિ લાપટાનાં મુસ્ત્રામીના કર્મ કર્યોને હર્ષ પૂર્વક વધાવી લઈ પોતાની મિત્રપ્રજાપાલના પણ સેવક સેવકો પ્રજાને સુખ આપવાનાં કાર્યમાં મુજબાન કરવાનાં હોય છે.

કરી ધૈર્ય આપ્યું. સ્વામીની આજ્ઞાપાલનમાં પોતાનો ધર્મ માનતા મંત્રીએ રાજાનાં સર્વ વચનોનો આદરપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો, ત્યાર બાદ સર્વ વૃત્તાંત સુખ દુઃખની સંવિભાજક પોતાની પ્રાણપ્રિયાને જણાવ્યું. રાજવંશીય વીર ક્ષત્રીયાણીમાં તે ક્ષાત્ર તેજ અગતું હતું. પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ કુદીન સ્ત્રીઓની ફરજ છે એટલા માત્રથીજ નહિ પરંતુ જે વિચારોથી રાજાનું હૃદય અલંકૃત થયું હતું તેજ વિચારો રાણીના હૃદયમાં પણ સંક્રમ પામ્યા. પતિના વચનને અનુસાર રાણી તૈયાર થઈ અને પોતાના બન્ને બાળકોને પણ તૈયાર કર્યા. ભાવિ અવસ્થાને ઉચિત વેષ અંગીકાર કરી, સર્વ રાજ-વૈભવનો તરણાની માફક ત્યાગ કર્યો. વૈભવના ત્યાગ વખતે પણ જેના મુખ ઉપર વિકારની છાયા સરખી પણ દેખાતી નથી એવા તેઓએ શાન્ત ચિત્તે નગરનો ત્યાગ કરી, અરણ્યનો માર્ગ સ્વીકાર્યો. જે રાજાને રાજમહેલની બહાર જવાની અભિલાષા થતાંની સાથેજ અનેક સુખાસનો હાજર જ હોય, એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાંજ સેંકડો સેવકોની સલામો હજુરમાં ખડી થાય, તેજ રાજાને એક પણ સેવક વિના અને વાહન વિના પગે ચાલીને અરણ્યમાં જવાનો અવસર આવ્યો, અસ્તુ, તે સ્થિતિમાં પણ સાત્ત્વિક રાજાના ચિત્તની નિર્મળતા વિનાશ ન પામે, પરંતુ જેણે કદી જનાનાની બહાર પણ પગ મુક્યો નહિ હોય, જેના સંરક્ષણની ખાતર શસ્ત્ર સહિત સેંકડો દાસીઓ સાથેજ રહેતી હોય, તે સુકોમલ રાણી અને મુગ્ધ પુત્રો તેની શી દશા ! એક પણ દાસી વિનાની રાણી પતિની સાથે પોતાના પુત્રોને આગળ કરી ચાલવા લાગી. કઠોર ભૂમિનો સ્પર્શ નાહ કરનારૂં અને સુકોમળ શય્યામાં શયન કરનારૂં આ રાજકુટુંબ કાંટાકાંકરા અને કચરાથી વ્યાપ્ત અને વારંવાર પગમાંથી નિકળતા રૂધીરથી લેપાતી કઠોર ભૂમી પર અવિશ્રાન્તપણે ગમન કરવા લાગ્યું.

કર્મપરિણામ રાજા આ સંસાર નાટ્યભૂમી પર જેટલા નાટકો ન કરાવે તેટલાં ઓછાં છે. રાજાએ રાજ્યનો, રાજ-

મહાલયનો, અન્ય સ્વજન વર્ગનો, મુજ મંત્રીઓનો, સર્વ પ્રજા જનોનો અને છેવટે સર્વ સુખના સાધનોનો, અરે અન્ય તો દૂર રહો, શરીરની મમત્વ દશાનો પણ ત્યાગ કરી અવસ્થા ઉચિત વેષ ધારણ કર્યો હતો. આવી ધૈર્ય દશાના શીખરે પહોંચેલા રાજાને પણ મોહ પારતંત્રથી હૃદયમાં આવા વિચારો ઉત્પન્ન થયા: “ માર્ગના શ્રમથી થાકી જનારાં અને ક્ષુધા તૃષ્ણથી પીડાતાં શુરવીર છતાં પણ અખળા પ્રાણવદ્ધભા અને કુમળાં બન્ને બાળકોનાં રક્ષણ ખાતર થોડું દ્રવ્ય મારી પાસે રાખું કે—જે અવસરે કામ આવશે.” રાજાની આ સર્વ આશાઓ અંજવાના નીર જેવીજ હતી, છતાં નદીના પૂરમાં ડૂબતો મનુષ્ય જેમ તરણનો આશ્રય કરવા બંધ તેમ રાજાએ પ્રચ્છન્ન રીતે મૂલ્યવાન હીરાની વીંટી પાસે રાખી. મુગ્ધ બાળકો અને સ્ત્રીના મોહમાં મુંઝાયેલ રાજાને ખ્યાલ ન આવ્યો કે રાજ્ય બંધ છે અને દારિદ્રાવસ્થા પ્રગટ થાય છે, તે અવસરે આટલું પણ દ્રવ્ય મારી પાસે કેમ ટકી શકશે! થયું પણ તેમજ. અહો! કર્મની કેવી વિચિત્ર સ્થિતિ! પ્રાણી ધારે છે શું અને વિચિત્ર કર્મપરિણામ ક્ષણ ભરમાં તે ધારણાને કેવી છિન્નભિન્ન કરી નાંખે છે! એટલું પણ રાજાનું સદ્ભાગ્ય ન હતું કે તે આંતરિક અભિપ્રાય સફળ કરવા વિંટીને પોતાની પાસે રાખી શકે; દિવસે કરેલા પ્રવાસના શ્રમથી જંગલના માર્ગમાં નિદ્રાધીન થયેલા રાજાની ગુપ્ત રાખેલી વીંટી નિશાયરો ચોરી ગયા. રાજાની સઘળી આશાઓ પ્રલય પામી. લોકમાં પણ કહેવત છે કે—“ નગ્નીજ બે ડગલાં આગળનું આગળ.” તે અવસરે સર્વના ભાગ્યનો ઉદય એવોજ હતો. જેથી રાજાની એટલી પણ આશા સફળ ન થઈ. નિદ્રામુગ્ધ રાજાએ ભાગ્યની સાથેજ ગએલ વીંટીની તપાસ કરી પણ ન મળી “પડતા પર પાટું” ની જેમ રાજાની સ્થિતિ થઈ, છતાં પણ પરાક્રમી ધીર વીર મુંદર રાજા ચિત્તમાં ગ્લાની નહિ પામતાં દેવી વચનાનુસાર વાસ્તવિક સ્થિતિનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

સત્તવાન મુંદર રાજા વિશ્રાન્તિરહિત શારીરિક કષ્ટોનો

અનુભવ કરતો માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યો છે, પરંતુ સાથે રહેલી મદનવલ્લભા પરાક્રમી છતાં પણ સ્ત્રી જાતિને લક્ષ્મી કાયર અંતઃકરણવાળી અને કોઈ પણ વખતે આવો પ્રવાસ નહિ કરેલો હોવાથી થાકી ગઈ અને ચિત્તમાં સ્ફોજ ગ્લાની પામી. છતાં ઉત્સાહી રાજાએ શાંતિભર્યા વચનામૃતોથી શાંત કરી, ચાલુ પ્રવાસમાં ઉત્તેજિત કરી. વિવેકી રાણીને સ્થિર કરતાં રાજાને વિશેષ પરિશ્રમ પડતો ન હતો. કારણકે રાણી પોતે પણ રાજાના વિચારને અનુસરવાવાળી જ હતી. અલિલાષા થતાંની સાથે સેવકોદ્ધારા જેઓને સુંદર લોજનની પ્રાપ્તિ થતી હતી. કુધા અને તૃષા એ વસ્તુ શું હશે તેનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ જેઓને આવી શક્યો નહોતો, તે બન્ને નાના બાળકો જંગલના કાંટા કાંકરા અને કચરાવાળા વિષમ માર્ગમાં પ્રયાણ કરતાં થાકી જવાથી અને કુધા તથા તૃષાથી પીડા પામવાથી કર્ણુજનક રૂદન કરવા લાગ્યા. માતા પાસે આવી લોજનની યાચના કરી, કંઠ શુષ્ક થઈ જવાથી પાણી માંગ્યું. કુધા તૃષાની પીડાથી રૂદન કરતા બાળકોના કર્ણુજનક અવાજથી માતાપીતાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. વૈભવત્યાગ વખતે હૃદયમાં જે દુઃખ ઉત્પન્ન નહોતું થયું તે દુઃખ આ અવસરે ઉદ્ભવ પામ્યું. પુત્ર કલત્રાદિ પ્રત્યે અદ્ય માત્ર પણ મોહ પ્રાણીઓને કેવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં મુકી દે છે. આ અવસરે માતા પીતા પોતાના બાળકોની પીડા દૂર કરવાને અને ભૂમી પર પડતાં અશ્રુબિન્દુને રોકી શાંત કરવા ખાતર સ્વાદિષ્ટ લોજન પાણી ક્યાંથી લાવી આપે. ચારે બાજુએ નજર કરી પણ સામગ્રીના અભાવે કુધા તૃષાની પીડા લોજનદ્વારા તો શાંત ન કરી શક્યાં પરંતુ ધૈર્યપોષક મધુર વચનામૃતોથી આશા આપી બાળકોના તમ અંતઃકરણને શાંત કર્યાં. મુગ્ધ બાળકોના હૃદયમાં તે વાચિક શાંતિ ક્યાં સુધી ટકી શકે. થોડો પંથ કાપ્યા બાદ ફરી પણ બાળકો પૂર્વ સ્થિતિમાં મુકાયા. ફરીથી પણ રાજાએ ચારે દિશામાં દૂર દૃષ્ટિ ફેંકી, જલાશય દેખી આનંદ પામતો ત્યાં ગયો, જળ લાવી પુત્રોની તૃષા શાંત કરી

અને ક્ષુદ્ર પૃથ્વિ જોઈ સુંદર ક્ષુદ્ર બાલકો માટે લાવી, કુધા-
તુરની કુધા પણ નિવારી. સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને રસપૂર્ણ
ક્ષુદ્રોનો આસ્વાદ લેનારા બાળકોને આવા નિરસ ક્ષુદ્રોથી
તે શાંતિ તો પ્રાપ્ત ન થઈ, પરંતુ તે ભોજનના અભાવે આ
ભોજન પણ સામાન્ય મીઠું લાગ્યું. રાજ આ પ્રમાણે માર્ગમાં
વારંવાર કુધા અને તૃમાતુર બાળકોને સામગ્રી સહભાવે
વસ્તુઓ લાવી આપીને અને વસ્તુ પ્રાપ્તિના અભાવે મધુર
વચનામૃતો અર્પણ કરીને દુઃખી બાળકોના અંતરમાં શાંતિ
રેડતો હતો. અનુક્રમે અરણ્યના વિષમ માર્ગમાં રાણીને અને
બંને બાળકોને આશ્વાસન આપતો અને સમજાવતો એકજ
દિશા તરફ મહાન્ પંથ ઉઘાડી કરી કેટલાક દિવસે ધારાપુર
નગરથી ઘણા યોજન દૂર નિકળી ગયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

શ્રીસાર શેઠના બગીચામાં.

થી અને સ્વભાવતઃ આનંદી, પ્રજાજનોથી પરિ-
પૂર્ણ, નગરના સમગ્ર ગુણોથી વિભૂષિત, અને
દિગંતરમાં વિસ્તાર પામેલી ઉજ્જવળ કીર્તિથી
દૂર દેશાન્તરીય જનો પણ જેને જોવાની તીવ્ર
ઉત્કંઠા ધરાવતા હતા તેવા એક ભવ્ય નગરની
બહાર નજીકમાં કોઈ મહાન્ ધનાઢય શ્રેષ્ઠિનો, અનેક જાતના
વૃક્ષ મંડપોથી ભરપૂર, દર્શનીય અને આનંદદાયી ભિન્ન
ભિન્ન જાતીય પુષ્પના છોડો અને વેલડીઓથી અલંકૃત,
મહાન્ વિસ્તારવાળો સુંદર બગીચો હતો. જે બગીચામાં તેના
માલિક ઉદાર શ્રેષ્ઠિની કૃપાથી અનેક કુટુંબોને રહેવાને માટે
ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે આશ્રય મળી શક્યો હતો. અને નવાઓને
મળતો પણ હતો. એક અવસરે અવિચ્છિન્ન પ્રયાથુથી
મુસાફરી કરતા કેટલાક મુસાફરો માર્ગના શ્રમથી શ્રમિત

થયેલા હોવાથી કોઈ આશ્રયની શોધ કરતા આ બગીચા લગભગ આવી પહોંચ્યા. જેઓની ભવ્ય મુખાકૃતિ જોનારને આ કોઈ રાજવંશીય કુટુંબના હોય તેવું સહજ લાન થઈ આવતું હતું. તેમની લાવણ્યતા જો કે અપૂર્વ જણાતી હતી છતાં મુખ ઉપર મુસાફરીના ટાઢતડકાથી શ્યામતા છવાયેલી હોવાથી તેઓની મુખમુદ્રા કાંઈક નિસ્તેજ માલૂમ પડતી, જે ઉપરથી સન્મુખ રહેલો મનુષ્ય એમ કલ્પના કરી શકે કે આ મુસાફરો કોઈ આપત્તિના સંકટમાં સપડાયા હશે. તેમના શરીર ઉપર રહેલાં વસ્ત્રો પણ તેવાજ પ્રકારની સ્થિતિનું વર્ણન કરી રહ્યા હતાં. થાકથી ધીમે ધીમે ચાલતા મુસાફરોએ શેઠના બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો. શેઠની પાસે પહોંચ્યા, તેમની ભવ્ય મુખાકૃતિએ તેમના અંતરમાં રહેલા ઉન્નત શુભ શુભોનો પ્રકાશ કર્યો. દયાળુ અને વિવેકી શેઠે મુસાફરોની સ્થિતિ તેમની મુખાકૃતિ અને વેષથી જાણી લીધી. શેઠના હૃદયમાં દયાનો પ્રવાહ વહી રહ્યો. ઉદાર શેઠના ઔદાર્યની પરિક્ષા તેમના આગળના વૃત્તાંત ઉપરથી વાંચકો સ્વયં કલ્પી શકશે. કૃપાવાન શેઠે મુસાફરોને રહેવા માટે યોગ્ય મકાનની સગવડ કરી આપી. મુસાફરો પ્રસન્ન થયા અને દર્શાવેલા સ્થળે પોતાનો ઉતારો કર્યો. શેઠ પણ પોતાના અન્ય કાર્યમાં પરોવાયો.

વાંચક મહાશયો ! ઉપરના વૃત્તાંત ઉપરથી સમજી શક્યા હશે કે આ મુસાફરો તે આપણી કથાના નાયક સુંદર રાજ અને તેમનું કુટુંબજ હતું. અરણ્યના માર્ગમાં ક્રુધા તૃષા ટાઢ તડકાની દુઃસહ્ય વેદનાઓનો અનુભવ કરતા પૃથ્વીપુર નગરની બહાર શ્રીસાર શેઠના બગીચામાં શેઠની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા મકાનમાં આશ્રય કર્યો. શ્રીસાર શ્રેષ્ઠ એમજ જાણતા હતા કે મુસાફરીના થાકથી થાકેલા આ કોઈ સામાન્ય મુસાફરોજ છે.

કર્મપરિણામના વિચિત્ર ચક્રમાં ચડેલા રાજના અંતરમાં કુટુંબની અને પોતાની ઉદરભરણીની વિચારણા સ્ફુરતીમાન

થઈ. શેઠના તરફથી આશ્રય તો મળ્યો પણ હવે શું કરવું. હબ્બરો અને લાખો મનુષ્યોનું ભરણપોષણ કરનાર મહાન દેશાધિપતિ રાજાને પણ ભોજનની પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ થઈ પડી. સેંકડો રાજાઓ અને રાજપુત્રો જેમની આજ્ઞાનું અળાંક પાલન કરે, જેના મુખમાંથી એક શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાં સેંકડો સેવકો કાર્ય કરવા તત્પર થઈ જાય, સમર્થ શત્રુઓ પણ જેનું નામ સાંભળી ભયાક્રાંત થાય, તેવા પરાક્રમી રાજા મહારાજાઓને ઉંટની પીઠ સમાન વક્ર અને વિષમ કર્મસ્થિતિ એવી હૃદયમાં સ્થાપન કરે છે કે જે સાંભળતાં પણ હૃદય કંપી ઉઠે. ન્યાયાચાર્ય વાચકેન્દ્ર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત જ્ઞાનસાર સૂત્રમાં પણ દર્શાવ્યું છે કે—

‘‘યેષાં ભ્રમંગમાત્રેણ મજ્યન્તે પર્વતા અપિ ।

તૈરહો કર્મવૈષમ્યે મૂર્ખૈર્મિક્ષાઽપિ નાપ્યતે ॥’’

ભાવાર્થ—જેઓની ભૃકુટીના ભંગ થકી મહોટા પર્વતોના પણ ચૂરેચુરા થઈ જાય તેવા શુરવીર રાજાઓ પણ કર્મની વિષમતાથી ઉદરપોષણને માટે શાંતિપૂર્વક ભિક્ષા પણ પામી શકતા નથી.

સંસારના દરેકે દરેક પ્રાણીઓ કર્મવિપાકને પરવશ છે. હુઝા વળતે ધીરજ ધારણ કરનાર અને શુરવીર છતાં પણ રાજાની, તે સ્થિતિ ન હતી કે, મહેનત મજૂરી કરીને પણ દ્રવ્ય કમાઈ પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરી શકે, કારણ કે તેણે કદી પણ તેવાં કાર્યો કર્યા નહોતાં. રાજ્યવૈભવમાં મશગુલ રાજાને કદી તેવી દશાનો સ્વપ્નમાં પણ જ્યાલ આવ્યો નહોતો. અન્યનું કાર્ય સંપાદન કરી તેમની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવાની કળા રાજા શીખ્યો ન હતો. ટુંકાણમાં કદીએ તો કાર્યથી અનભિજ્ઞ રાજા કુટુંબનો ભાર નિર્વહન કરી શકે તેમ ન હતું, બન્ને પુત્રોની પણ હજી બાલ્યાવસ્થા હતી એટલે તેઓ પણ કાર્યમાં સહાયક બની શકે તેવી આશા વ્યર્થ હતી, છેવટે સતીધૌરેય રાણી મદન-વદ્ધલા ઉપર સર્વ કુટુંબનો ભાર આવી પહોંચ્યો.

સુસ મહાશયો ! વિવંકી રાણી સ્ત્રી જાતી જેને લોકમાં અબળા કહેવામાં આવે છે તે પોતાનું સબળપણું કેવું પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના પતિ અને પુત્રોનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરે છે તેજ જાણવાનું છે.

સ્વાભાવિક રીતે જેમ પુરૂષોમાં પોતાને યોગ્ય કાર્ય કરવામાં દક્ષતા હોય છે, તેમ સ્ત્રીઓમાં પણ સ્વસાધ્ય સિદ્ધ કરવાની કળા પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યથી માંડીને યાવત્ ધનાઢ્યો, રાજાઓ, મહારાજાઓ અને છેવટે ચક્રવર્તીઓને પણ અધિકાર પરત્વે તે તે કલાઓમાં કુશલતા પ્રાપ્ત કરવાની અવશ્ય જરૂર છે. જેમકે—ભૂમીપતિઓને માટે નીતિપૂર્વક રાજતંત્ર ચલાવવાની કળા, શસ્ત્રકળા, રણસંઘામમાં વિજયપાતિની કળા, ગુન્હેગારોને ઝોળાખવાની કળા, પ્રજા સંરક્ષણની કળા, રાજ્ય દેશ દ્રવ્યાદિ વૃદ્ધિની કળા, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની કળાઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોય તોજ સાચા પૃથ્વીપતિ કે પ્રજાના નાથ થવાને લાયક થઈ શકે છે. સામાન્ય પુરૂષોમાં પણ કુટુંબપોષણ ખાતર દ્રવ્યઉપાર્જનની કળા, માતા પિતા પુત્ર કન્યાદિ સંરક્ષણની કળા ઇત્યાદિ અનેક કળાઓ કે જે કળાઓ વ્યવહાર માર્ગમાં અને ધર્મ માર્ગમાં પોષણ કરનારી હોય તેવી કળાઓની ખાસ આવશ્યકતા છે. તે કળાવાનનો વ્યવહાર માર્ગ પણ જનસમૂહને અનુકરણ કરવા લાયક બની શકે છે.

જેવી રીતે પુરૂષવર્ગને અંગે જોયું તેવીજ રીતે સ્ત્રીવર્ગે પણ પોતાને યોગ્ય ગૃહસંબંધી સર્વકાર્યોમાં પ્રવીણતા મેળવવી જોઈએ ત્યારેજ તેનો ગૃહસ્થાવાસ શોભે છે. બાહ્ય વ્યાપારાદિ કાર્યોની કુશળતાથી પ્રાપ્ત થતી શોભા જેમ પુરૂષ વર્ગને આધીન છે તેમ ગૃહકાર્ય સંબંધી સર્વસ્વ શોભા સ્ત્રીવર્ગને આધીન છે. ભલે શ્રીમંતોને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ હોય અને શ્રીમંતાઈમાંજ ઉછરેલી હોય તો પણ બાલ્યાવસ્થામાંજ સામાન્ય કાર્યથી આરંભીને મહાન્ કાર્યો સુધીના સ્વચ્છા અનુભવો સુશીલ માતાએ પોતાની પુત્રીને આપેલા હોવાજ જોઈએ. પુત્રીની જીવનચર્યા સુખમાં નિર્ગમન કરાવવાની અભિલાષિણી

માતા તે કાર્યોથી કદિપણ અનભિજ્ઞ નહિ રાખે. તે એમજ ધારે છે કે મારી પુત્રીનું સુખ આમાંજ રહેલું છે. માતાની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવાવાળી તે પુત્રી ભવિષ્યમાં સર્વ કોઈનું સન્માન પામે છે અને અનુક્રમે કાર્યમાં વિશેષ દક્ષ થતી જાય છે. ભલે પુન્યના પ્રભાવે તે તે કાર્યો કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત ન થયો હોય તોપણ કાર્યદક્ષા કદાચિત્ તેવો અવસર આવે ત્યારે વિઘ્ન નહિ બનતાં ધીરજ ધારણ કરી કઠીન પ્રસંગો સહેલથી પસાર કરી શકે છે અને કાર્ય નહિ કરતાં છતાં પણ કાર્ય કરનાર અન્ય મનુષ્યની કિંમત આંકી શકે છે. સુંદર કાર્ય કરનાર પ્રત્યે તેને સહભાવ જાગૃત થાય છે અને પરિણામે તે કાર્યમાં ઉત્તેજન મળવાથી તે સેવક સ્વામીનું કાર્ય હર્ષપૂર્વક વધાવી લે છે. આમ કાર્યદક્ષ મનુષ્યો પોતાને અને પરને સુખના માર્ગમાં પ્રયાણ કરાવી શકે છે.

રાણીને બાધ્યાવસ્થામાં તેવા પ્રકારનું ઉન્નત શિક્ષણ મળી શક્યું હતું કે જેના પ્રભાવે કાર્યકુશળ થઈ હતી અને સામાન્ય રીતે ઘરના કામકાજમાં સ્ત્રીઓની કુશળતા હોય છે. કુટુંબ પોષણનો સર્વ ભાર રાણી ઉપર આવી પહોંચ્યો હતો. વિવેકી રાણીના હૃદયમાં પતિપ્રેમ અને પુત્રપ્રેમ રજેરજ રમી રહેલો હતો અને તેને માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સુધીનાં કાર્ય કરવાને રાણી તૈયાર જ હતી અને એજ સુશીલ સતીઓનું અગઝગતું જવાહીર છે, ત્યાંજ ખરી પ્રેમની કસોટી છે.

જે કાર્ય કરવાનો સ્વપ્નમાં પણ કદી ખ્યાલ નહિ આવ્યો હોય તે કાર્ય રાણીને પતિ અને પુત્રને માટે કરવાની ફરજ પડી. છત્રીસ પ્રકારની સુંદર રસવતીનો ઉપલોગ કરનાર કુટુંબને કર્મ પારતંત્ર્યથી ઉદર પોષણ માટે ફાંફાં મારવા પડે છે. હા! કર્મની ગતી ગહન છે. સુકોમલ રાણી બગીચામાં રહેલા પાંડોશીઓને ઘેર વાસીદું વાળવું, દળવું ખાંડવું, પાણી ભરવું વિગેરે સ્ત્રીઓને યોગ્ય મજુરી કરી મહામુશીબતે સર્વના ભોજનની સામગ્રી તૈયાર કરી શકે છે, છતાં પણ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. આ સ્થળે એજ વિચારવાનું છે કે પતિભક્ત

સ્ત્રીઓ વિધમ સ્થિતિમાં પણ પતિની ભક્તિ કરી પોતાનો જન્મ કેવી રીતે કૃતાર્થ કરે છે.

આધુનિક સમયમાં ધર્મ વિનાની શુદ્ધ વ્યવહારિક કેલવણીના પ્રભાવે સ્વતંત્રતાના પડદા નીચે સ્વચ્છંદતાનો અનુભવ કરતી અને પતિ તરફનું લેશ માત્ર ઇચ્છાવિરુદ્ધ વર્તન દેખતાની સાથે સ્વમયાદાનું ઉલ્લંઘન કરી ઉન્માર્ગે ગમન કરનારી અને પતિ તરફ કઠોર વચનોનો પ્રહાર કરી સમાન હક્ક માંગનારી સ્ત્રીઓએ ખાસ વિચારવાની જરૂર છે કે-સમાન હક્ક એટલે શું અને તે શામાં રહેલો છે ? શું મોટરોમાં કે બગીચોમાં સાથે બેસી સફર મારવામાં, જલ-સાચો જોવામાં, નાટક સીનેમાના દ્રશ્યો દેખવામાં, પરપુર-પોની સાથે શૅકહેન્ડ કરવામાં, કે બુટ સ્ટોકિંગ ચડાવી મડમ સાહેબ બનવામાં હોઈ શકે છે ? વાસ્તવિક સ્થિતિની અજ્ઞાનતાને લઈને સુવર્ણ કે હીરાની બ્રાંતિથી પીત્તળ કે કાચનો ટુકડો હાથમાંથી છુટી શકતો નથી અને જ્યાં પોતાનો સાચો સમાન હક્ક જળવાય છે, જ્યાં પોતાના વ્યવહાર અને ધર્મનું પરિપૂર્ણ રક્ષણ થાય છે, ત્યાં આગળ દૃષ્ટિ સરખી પણ જમ શકતી નથી.

શાણ્વી અને સુશીલ સ્ત્રીઓનું તો એજ કર્તવ્ય છે કે, ધર્મમાં, નીતિમાં, શુદ્ધ વ્યવહારમાં અમારું કુટુંબ કેમ આગળ વધે, તે સંબંધી વિચારો કરે, તેના સાધનમાં પ્રવૃત્તિ કરે અને કરાવે, પોતાને યોગ્ય દરેકે દરેક કાર્યોથી પતિને સહાય કરી તેમની પ્રસન્નતામાંજ પોતાની પ્રસન્નતા માને, પોતાના સમાગમમાં આવતા પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાના આદર્શ વિનય અને વર્તન દ્વારા આનંદિત કરે, પુત્ર પુત્રીઆદિના બાહ્ય શરીર સંરક્ષણની સાથે અભ્યંતર શરીર પ્રત્યે સંપૂર્ણ કાળજી રાખે, સ્વચ્છ માત્ર દર્ગણની પણ ઉપેક્ષા નહિ કરતાં તેને જડમૂળથી ઉન્મૂલન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને દિવસે દિવસે ખાળકોની વ્યવૃદ્ધિની સાથે સુંદર ગુણોની વૃદ્ધિ તરફ પુરતી કાળજી રાખે, પોતાના, પોતાના કુટુંબના અને સર્વ આશ્રિત

મનુષ્યોના અંતઃકરણને ઉમદા ધર્મભાવનાઓથી નવપલ્લવિત કરે.

રાણી મદનવદ્ધસાએ સાચો સમાન હક્ક પ્રાપ્ત કરી પોતાનો ધર્મ અથવા ફરજ અદા કરી. આનાં સ્તીરત્નો જે ભાગ્યવાનને ત્યાં હોય છે તે દંપતિ હુઝુરમુદ્રમાં પણ મુખના અમૃતમય મધુર ઝરણાઓનું પાન કરે છે. બગીચામાં વસવા છતાં ઉત્તમ કુલાસંપન્ન રાજરાણી ઉભયના વિશુદ્ધ હૃદય, નિર્દોષ આચાર, અને વચનમાધુર્યે, સમાગમમાં આવતા જનસમૂહ ઉપર અચોટ અસર કરી. આરિસા જેવી દુનિયાને કશું શીખવવા જવું પડતું નથી, સ્વાભાવિક આમાનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડે છે અને ગુણધાહિણી દુનિયા ગુણ ઓળખીને તેના પ્રત્યે બહુ આનની દૃષ્ટિએજ જુએ છે. દુનિયા વ્યક્તિની પૂજારી નથી પણ ગુણની પૂજારી છે. એ નિયમ સદૃશ સિદ્ધ છે.

સદ્ગુણી સદાચારી સ્ત્રીઓ નિગ્રહસ હૃદયના પવિત્ર વર્તનથી સામાન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણ ઉપર કેવી છાપ પેસાડે છે, અસદ્ધ આફતોમાંથી કુટુંબનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરી શકે છે અને ધનાર અનર્થોને કેવી રીતે અટકાવી દે છે તે અનુપમા દેવીના અનુપમ વૃત્તાંતથી જાણવામાં આવશે.

સંવત પેરમા મૈકામાં ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર ધોળકા નગરમાં વીરધવળ રાજા રાજ્ય કરતો હતો, જેને બાહોશ પ્રબળ પરાક્રમી અને ધર્મ કાર્યકુશળ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના બે સગાભાઈઓ મંત્રી હતા. વસ્તુપાળ મંત્રીને લલિતાદેવી અને સૌખ્યલતા નામે બે સ્ત્રીઓ હતી અને તેજપાળને સર્વકાર્યદક્ષ સાક્ષાત્ સરસ્વતી સમાન ધર્માત્મા અનુપમાદેવી નામની સ્ત્રી હતી. પુન્યશાળી મંત્રીને ઓછામાં ઓછા દરરોજ એક લાખ દ્રવ્યનો ધર્મ માર્ગ અને દશહજાર દ્રવ્યનો અન્ય દાનાદિમાં વ્યય થતો હતો, જેથી તેમને ત્યાં મહાન દાનશાળા હતી જેમાં અનેક પ્રકારના ભિક્ષાચરો ભોજનાર્થે આવતા હતા, અને તે સઘળાઓને સન્માનપૂર્વક ભોજનાદિ આપવામાં આવતાં હતા. સુવ્યવસ્થિત દાનશાળામાં મંત્રીપત્નીઓ જાતે સંભાળ રાખતી હતી.

મુનિવર્ગને પણ નિર્દોષ શુદ્ધ આહારની વ્યવસ્થા અનુપમાદેવી કરતી હતી. આવી રીતે અપાતા દાનથી તે પુન્યશાળીની કીર્તિ સઘળી દિશાઓમાં ફેલાઈ હતી “દાના-નુસારિણી કીર્તિ.” લોકો એકે અવાજે તેની પ્રશંસા કરતા હતા—આવી સ્થિતિ છતાં પણ જેમ કહેવાય છે જે દુનિયામાં વિદ્વસંતોષીઓની ખોટ નથી—તેમ આ સ્થિતિ અને પ્રશંસા કોઈ એક વિદ્વસંતોષીથી સહન થઈ શકી નહિ અને રાજા પાસે જઈ રાજાના કાન લલેર્યા. કહ્યું કે: “હે રાજા! આપને અને આપના રાજકુમાર આદિ સસુદાય વર્ગને માટે આપના રાજમહાલમાં મંત્રી તરફથી ઉચ્છિષ્ટ લોજન આવે છે.” મંત્રી પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસ છતાં વિદ્વસંતોષી સાચાવીના આવાં વિષમિશ્રિત વચનબાણોના પ્રહારથી કાચા કાનનો રાજા કોધને પરવશ થયો. રાજાએ મંત્રીની વર્તણૂક નિહાળવા માટે સંન્યાસી વેપે ગિજાવરો સાથે લોજન મંડપમાં પ્રવેશ કર્યો અને સર્વની સાથે પંદ્રિમાં બેસી બારિક દૃષ્ટિથી સર્વ દિશામાં અવલોકન કરવા માંડ્યું. આ અવસરે સાધુકરી વૃત્તિથી નિર્દોષ ભિક્ષા માટે પરિબ્રમણ કરતા મુનિ મંત્રીને ત્યાં પધાર્યા. મુગ્ધવસ્થિત મંત્રીના ઘરમાં ભિન્નભિન્ન કાર્યો માટે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે વેડંબણ પડેલેથીજ થઈ રહેલી હતી એ અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું છે. આ અવસરે ઉત્તમ પાત્રે સહૃદય કરવાનું ઉન્નત સૌભાગ્ય સતીશિરોમણી શ્રીમતી અનુપમાદેવીને વરી સુક્યું હતું. ઉદાર દેવીએ ઉદાર ભાવના-પૂર્વક ઉત્તમ લોજન મુનિને વહોરાવ્યું અને વૃદ્ધ પામતી સફલાવનાની ધારા સાથે લોજનથી પાત્ર પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગયું અને પાત્રના બહારનો વિભાગ ખરડાયો, જેને સાફ કરવા માટે દેવીએ પોતાના શરીર ઉપર રહેલ અમુદ્ય હીરાગ્રામ વસ્ત્રને ઉપયોગ કર્યો. મુનિ પણ આ દેવીની અઘોઠિક સ્થિતિથી આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા અને તેજ વખતે કહેવા લાગ્યા “હે મહાશયે ! બીજા કોઈ સામાન્ય વસ્ત્રથી પાત્રને સાફ કરો, કેમકે તમારું આ અમુદ્ય વસ્ત્ર લોજનની ચીકાશથી મત્તીન

થયો.” સુનિવર્ચના આ વચનો સાંભળતાંજ દેવીએ કહ્યું.

“ મહારાજ ! આપ ચિંતા ન કરો, અમારાં વસ્ત્રો તો મલિનજ હોય, કેમ ને અમે તો ચૈત્રકય વંશવિભુષણ સુન્દર નરેશ વીરધવલના સેવક છીએ, જેની પૂર્ણ દૃષાથી અમે આવી ઉન્નત સ્થિતમાં આવ્યા છીએ. અન્યભવોમાં ભ્રમણ કરતાં દુષ્કર્મના કિલ્લે કોઈ આવસરે હું કંદોઈને ત્યાં જન્મ પામી હોઈશ અને મલીન ભાજનો સાફ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો હશે તે અવસરે કૃપાનાથ ! મારા વસ્ત્રો કેવાં હશે ? આજે આપ પુન્યવાન મહાત્માની ભક્તિમાં મારા વસ્ત્રો મલીન નથી થતાં પણ મારા અંતર મન દૂર થવાથી આત્મા નિર્મળ થાય છે, જેથી પરમાર્થે અમારો મેલ જાય છે અને અમે ઉન્નત થઈએ છીએ. ધન્ય છે તે અમારા સ્વામિ વીરધવલ પૃથ્વીપતિને કે જેની પૂર્ણ દૃષાથી અમારા ઘરને આંગણે ગરોળદાર નિમિત્તે આવા પ્રકારે લક્ષ્મીના સદુપયોગ થાય છે અને અમે પણ તેમના આજ્ઞા સેવકો છીએ કે વિવિધ પ્રકારના સત્કાર્થી કરી સ્વામિના પુન્યની વૃદ્ધિ કરીએ છીએ. સેવકો ને કાંઈ પુન્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે તેમાં સ્વામિની પ્રસન્નતા વિશેષ કારણ રૂપ હોઈ શકે છે, માટે તપોનિધિ કરુણા સાગર લગવન ! અમે સેવકો, અમારા વસ્ત્રો કદાપિ મલીન થાય તોપણ શું.”

આ પ્રમાણે નિષ્કંપ, સરળ અને સ્વામીભક્તિથી ભર-પૂર હૃદયવાળી પવિત્ર સ્ત્રી અનુપમાદેવીનાં મધુર વચનામૃતો રાજાના કર્ણગોચર થયાં. આ સાંભળીને રાજા આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયો અને વિચારમાં પડી ગયો ને અહો ! સાક્ષાત્ સરસ્વતી સમાન આ સ્ત્રી કોણ છે ? શું તેમનું વચનામાધુર્ય ! શી ગંભીરતા ! શું તેમનું ઉદાર વર્તન ! કેવો વિનય ! કેવી પવિત્ર ભક્તિ ! કેવો સુંદર યોધ ! અને યથાસ્થિત સદ્ભાવને પ્રકાશ કરનારું કેવું વચન ચાતુર્ય ! મારા પ્રત્યે પણ કેવા પ્રકારની તેમની અકૃત્રિમ ભક્તિ ! પરોક્ષમાં પણ સ્વામિ પ્રત્યે અલૌકિક ભક્તિના હાર્દિક ઉભરાનો અનુભવ મને તો

મારી છંદગીમાં આજે જ મળ્યો. હજી સુધી રાજા બાણુતો ન હતો કે આ કોણ છે. પાસે રહેલા કોઈને પૂછ્યું અને તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે—“આ મર્ત્યલોકમાં સાક્ષાત્ દેવી સમાન સતી ધૌરેય, અનુપમાદેવી નામની મંત્રી તેજપાલની આ પત્ની છે.” આ શબ્દોએ રાજાના અંતરમાં વિશેષ ચમત્કાર ઉત્પન્ન કર્યો. વિષપૂર્ણ રાજા ક્ષણવારમાં દેવીના ગાર્હ-મંત્ર સમાન વચનામૃતોથી નિર્વિષ થયો. મંત્રીના ઘરની આવી ઉત્તમ સ્થિતિ નિહાળી રાજા અત્યંત હર્ષિત થયો અને વિચાર કરે છે કે આ મૃત્યુ લોકમાં સાક્ષાત્સ્વર્ગીય આનંદ ભોગવતા હોય તો તે આજ દમ્પતી; આજ ઘર સર્વમાં શિરોમણીભૂત કહેવાય, ક્યાં તે મારાં રાજવૈભવનું સુખ અને ક્યાં આ મંત્રીની સુરમ્ય જીવન વાટિકા. પ્રસન્ન મુખવાળો રાજા થોડીજ વારમાં પ્રગટ થઈ ગયો. ઉદ્યાચળ પર્વત પર ઉઠ્ય પામતો સૂર્ય કોઈનાથી ગુપ્ત રહી શકતો નથી. મંત્રી વિગેરે પરિવાર ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તેમની આગળ રાજાએ પોતાની સઘળી હકીકત નિવેદન કરી અને જણાવ્યું કે—“આ ભૂમંડળ ઉપર ધન્યવાદને પાત્ર તમે જ છો, તમો જ અગ્રગણ્ય છો કે જેમને ત્યાં ગૃહસ્થગારના મણિક્યરૂપ અને કદપલતા સમાન સર્વે અક્ષીપ્ત અર્થની સાધનારી આ દેવીનો વાસ છે, જેના સુવાક્યરૂપ અમૃતના આસ્વાદથી કોપથી બળ્બલ્ય-માન થયેલું માઈ ચિત્ત ચંદ્રવરસ સમાન શીતલ થયું. મંત્રી વસ્તુપાલ! આ જગતમાં તુંજ પુન્યશાળી છે, તુંજ અગ્રગણ્ય છે.”

વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી નિકળતા અનુપમાદેવીના મિષ્ટ વચનોએ રાજાના હૃદય ઉપર કેવી દૈવી અસર કરી ! એ તો ચોક્કસ છે કે નિખાલસ હૃદયની અને વિશુદ્ધ વર્તનની અસર સામા મનુષ્ય ઉપર કોઈ અલૌકિક જ થાય છે.

આ સ્થળે એજ વિચારવાનું છે જે એક સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના ઘરને કેવું આદરણીય બનાવે છે ! ઘરનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકે છે ! પતિની લક્ષ્મીની સહન્યવસ્થા કરી તેને કેવી ઉજવલ કરે છે ! અને મહાન્ સંકટોમાંથી કેવી રીતે

પતિનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે !

આ સ્થળે કોઈ અન્ય અવિનીત બહુ બોલી સ્ત્રી હોત અને રાજા પ્રત્યે કોઈપણ અવિનયભર્યા વચનનો ઉચ્ચાર થાત તો આ શંકાશીલ રાજાના હૃદય ઉપર કેવી અસર થાત, રાજા અને મંત્રીને કેવો વિરોધ થાત, રાજા કદાપિ મંત્રીનું અપમાન કરત તો અનેક લડાઈઓમાં મિંદ સમાન ગર્જાસ્વ કરનારા તે મંત્રીભાઈઓ કેમ સહન કરી શકત અને રાજ્ય તથા પ્રજાની શી દશા થાત. આ એક ડાઘી સુશીલ સ્ત્રીનાં વચનોએ કેટલું સુંદર કાર્ય કર્યું. કેળવાયેલી સ્ત્રી તે આ. ચાર ચોપડીઓ ભણવા માત્રમાં સાર્થકતા નથી પરંતુ બાળીને સફવર્તનશાળી થાય, અન્યને સુંદર તલાલકારક બને, બાળકો, સ્વામી, અન્ય સંબંધીઓ અને નોકરો પ્રત્યે પોતાની ફરજ સમજી શકે અને તેને અમલમાં મૂકે, નોકરોને પણ મધુર પ્રેમાળ વચનોથી આજ્ઞા ફરમાવે, બાળકોમાં આવતા રાદશુણુ દુર્ગુણોની હસ્મેશાં સૂક્ષ્મ રીતે તપાસ રાખે અને તેમનામાં ઔદાર્યોદિ સફળુણોની વૃદ્ધિ અને અસહનશીલતાદિ દુર્ગુણોનો ઉચ્છેદ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને સંબંધીઓ તથા સામાજિકમાં આવતા મનુષ્યોને પોતાના વિદ્યુત ધર્મચરણથી ધર્મમય બતાવે, આવી કેળવાણી પામેલી સ્ત્રી તે ઘરમાં સાચાત દેવી સમાનજ છે.

રાંત્રી પતિન અનુપમાદેવીની જેમ રાણી મદનવદ્ધિબાનો પ્રસંગ પણ તેવોજ આદરણીય છે. જે, વાંચકો સ્વામિવ તેમની ઉદાર જીવનચર્યાથી બાળી શકશે. સુવિનીત રાજા રાણીના અસાધારણ ગુણોથી આકર્ષાઈ પાડેલી વર્ગ તેમના અદ્ય-કાર્યથી પણ પ્રસન્ન થાય છે અને તેમના પ્રત્યે મીઠી દષ્ટિએ જુએ છે અને બહુમાન કરે છે. દુઃખના અવસરે પણ રાજા રાણી પોતાના ઉત્તમ આચારનું રક્ષણ કરી રહ્યાં છે, ઉચ્ચમની ઉત્તમતા ત્યાંજ રહેલી છે.

“સ્થાનભ્રંશાદ્ નીચસંગાત્, સ્વષ્ઠનાદ્ વર્ષણાદપિ ।

અપરિત્યક્તસૌરભ્યં, વન્ધ્યતે ચંદનં જનૈઃ ॥ ”

ભાવાર્થ—મલયાચળ પર્વત ઉપર ઉત્પન્ન થતા ચંદનનો ચંદનના વ્યાપારીઓ પોતાના સ્થાનથી તેનો ભ્રંશ કરે, રાસભા વિગેરેની ખીઠ ઉપર તેને રાખવામાં આવે, તો પણ સુગંધી આપવાના પોતાના સ્વભાવને કદી પણ તે ચંદન છોડતું નથી. સ્થાનભ્રંશ અને નીચ સમાગમ તો દૂર રહે, તેના ટુકડે ટુકડા કરે કે પથ્થરની સાથે ઘસી નાંખે છતાં પણ પોતાના સુગંધી અને શીતલ સ્વભાવનો ત્યાગ કરતું જ નથી અને તેથી જ દૂનિયા તેને લેવાને સામી ધસે છે અને તેની પ્રશંસા કરે છે.

રાજા અને રાણી દુષ્કર્મના ઉદયે સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયા, હલકા મનુષ્યોના સમાગમમાં આવ્યા, દુર્દેવે જેના વૈભવ ઉપર અખત પ્રહાર કર્યો, ઉઠર પોષણની પણ ચિંતા નીપજાવી છતાં પણ ચંદન તે ચંદન. આવા અવસરે પણ નિર્મલ ભાવનાઓ, વિશુદ્ધ વર્તન અને મધુર વચન વ્યાપારરૂપ પોતાની સૌરભનો પરિભ્રંશ થયો ન હતો અને તેથીજ પાટોશી વર્ગને તેમના પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો હતો. જો કે તે પ્રેમે આપણી દૃષ્ટિ પ્રમાણે અધિક કાર્ય કર્યું નહતું; પરંતુ રાજાની દૃષ્ટિએ તે પ્રેમ મહાત્મ્યાનંદનું કારણ થતો હતો, કારણ કે કાર્યના બદલામાં લોકો તેમને જ કંઈ આપતા હતા તે વસ્તુ તેમની યોગ્યતાને અનુસાર ભલે સ્વાદ્ય તેવી વિરૂપ હતી પરંતુ મહાત્મા ગૌરવપૂર્વક અર્પણ કરાતી હતી.

ધનાઢય દાતાર, ચાચકને અધિક મૂલ્યવાળી વસ્તુ ભલે દાનમાં આપતો હોય પરંતુ જો તેને તિરસ્કારપૂર્વક આપે તો ગ્રાહકને તેનાથી વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેના કરતાં અદ્યમૂલ્યવાળી નિર્માલ્ય વસ્તુ દાતાર જો ગૌરવપૂર્વક આપે તો તેનાથી ગ્રાહકને અપૂર્વ આહ્લાદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પાટોશીઓએ આપેલા અદ્યમૂલ્યના અને ઊર્જાપ્રાય વસ્ત્રો તથા ગૌરવપૂર્વક અપાતું રૂક્ષ અને શીતલ લોજન પણ આ સમયે અધિકતર આનંદનું કારણ થતું હતું. જો કે રાજાને આનંદનું વાસ્તવિક કારણ તે લોજન કે વસ્ત્રો નહતાં.

પરંતુ દાતારમાં રહેલી ગૌરવતાજ હતી. રાજા એજ વિચાર-
તો હતો કે હજુ પણ ભાગ્યોદય જાગ્રત છે કે દૈવના વિષમ
પ્રહારો છતાં લોકો તરફથી આદર ગયો નથી; તેમજ આત્મિક
ગુણોનો તિરોભાવ પણ થયો નથી.

“ કિં કૃતં વિધિના યાવત્, સતાં શીલમરવણ્ડિતં ।

ગતં તત્તુ યદા કાલં, સંપન્નપિ વિપત્તયઃ ॥ ”

ભાવાર્થ:—જ્યાં સુધી દૈર્ઘ્યના પ્રચંડ પ્રહારોથી પરાભવ
કરાતા છતાં પાતાના વિશુદ્ધવર્તનનું અખંડ પાલન થતું
હોય ત્યાં સુધી ઉત્તમ પ્રાણીઓને વિપત્તિના સમયે પણ
આનંદ જ હોય છે, પરંતુ જ્યારે તે જ દૈવ જો વિરૂપ વિ-
કલ્પ દ્વારા ઉન્માર્ગમાં લઈ જાય તો ઉત્તમ પ્રાણીઓ સુખ-
સામગ્રીના સહભાવમાં પણ દુઃખનો અનુભવ કરે છે.

સુંદર રાજા દુઃખના પ્રવાહમાં તણાતા છતાં પણ
માનસિક વ્યથાનો અનુભવ કરતો નહતો, તેની અભ્યંતર
શાંતિ અખંડ અને સ્થિર હતી. હજુ સુધી તેના અંતઃકરણ-
માં દુઃખપ્રત્યે લેશમાત્ર દ્વેષની લાગણી ઉદ્ભવતી નહતી. કર્મ-
વિપાકને યથાર્થપણે જાણતો રાજા ઉદિત દુઃખને અવ્યાકુળપણે
અનુભવ કરતો હતો. આ આપત્તિનો અંત ક્યારે આવશે
એવા વિચારોદ્વારા નિર્જાતના લેશ માત્ર પણ જેના અંત-
રમાં ઉત્પન્ન થયો નથી, જે કોમળ શરીર આજ સુધી રાજ્યની
વિપુલ ઋદ્ધિમાં ઉદય પામ્યું હતું અને જેની તમસુવર્ણમય
જ્યોતિને પવનનો ઉષ્ણ સ્પર્શ થયો નહોતો, તે રાજાએ ભયંકર
અટવીમાં પણ ભ્રમણ કર્યું, ઉદર પોષણ માટે અનેક પ્રકારની
ચિંતાઓ કરી અને આખરે મહામુશીબતે તે પણ પ્રાપ્ત કર્યું.
આવા અતુલસંકટો સહન કરતાં શરીર ઉપર શ્યામતા છવાઈ
રહી હતી, પરંતુ માનસિક શાંતિના ઉજ્જ્વળ પટ ઉપર લેશ
માત્ર પણ શ્યામતા આવી નહોતી.

પ્રકરણ ૪ થું.

મદનવલ્લભા હરણુ.

અવસરે દ્રવ્યોપાર્જન નિમિત્તે દૂરદેશથી

સોમદેવ નામનો ધનાઢય સાર્થવાહુ વ્યાપારી દેશાંતરોમાં પરિભ્રમણ કરતો વેપારીઓના મોટા સમુદાય સાથે પૃથ્વીપુર નગરની ત્રીમામાં આવી પહોંચ્યો અને નગરની બહાર રહેલા

શ્રીસાર શેઠના બગીચાની નજીકમાં જ પોતાનો પડાવ નાખ્યો.

પ્રાચીન કાળમાં આધુનિક સમયના જેવા વરાળચંત્રથી ચાલતા રેલ્વે આદિ સાધનોના અભાવે સામાન્ય વર્ગ કે મધ્યમવર્ગી તીર્થયાત્રાનિમિત્તે યા દ્રવ્યાદિનિમિત્તે પરદેશ પરિભ્રમણ ઘણીજ મુશ્કેલીથી કરી શકતો હતો. જો કે સાધનોની ખોટ પુરનારાં બીજાં અનેક સાધનો તે સમયમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતા; પરંતુ અસ્પષ્ટદિશાના મનુષ્યો તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરી શકતાં ન હતાં અને બીજી પણ એ અગવડ હતી કે તે સમયે માર્ગમાં આવતી ભયંકર અટવીઓ, પર્વતો, બીણો તથા માર્ગમાં ચોર હુટાડુઓના તથા શીકારી પશુઓના ભયમાંથી પસાર થવું તે સમુદાય અને સામગ્રી વિના અસંભવિત હતું, જેથી કોઈ ધનાઢય ગૃહસ્થ સામગ્રીપૂર્વક પરદેશ ગમન કરે તો તેનો લાભ લઈ બીજાઓ પણ તેની સાથે પ્રયાણ કરતા હતા.

અનેકના આશ્રયદાતા ઔદાર્યવાન સાર્થવાહુ સોમદેવે પણ પોતાની ઋદ્ધિનો લાભ બીજાઓને આપ્યો હતો. આ સમુદાયમાં મુખ્ય નેતાને છોડીને અન્ય વ્યવહારીઓ પણ ધનવાન હોય તેવો ભાસ થતો હતો. તેઓની જાહેરાતો અને સુંદર વર્તન તેમની આનંદમગ્નતા સુચવતું હતું, અને સ્વાભાવિક તેઓનામાં ઉદારતા ગુણ વિશેષ પ્રકારે દૃષ્ટિગોચર

થતો હતો. સમુદાયમાં ઘણો વર્ગ તે સ્થિતિનો હોવાથી કામ કરનારો મનુરવર્ગ ઘણોજ અદ્ય જોવામાં આવતો હતો. ટુંકાણમાં એજ કે સમુદાયમાં ભોજન, ઘી વિગેરેની સામગ્રી ઘણી સુલભ હતી પણ મનુરી કરનારો મનુરવર્ગ દુર્લભ હતો.

શેઠના બગીચામાં રહેલા આપણી કથાના નાયક સુંદર રાજ અને તેમનું કુટુંબ કે જે સર્વના ભરણપોષણનો સર્વ આધાર રાણી મહાનવહુલા ઉપર જ હતો, તે રાણીએ ઉપર દર્શાવેલી સર્વ હકીકત પાઠોથીદ્વારા બાણી વિચાર કર્યો કે—

“ અર્થિઓ ઘણું કાર્ય કરતા છતાં પણ સર્વનું પોષણ મહા મુશ્કેલીનો થઈ શકે છે, તો ચાલ તે સાર્થવાહના સાર્થમાં જઈ સંવિત મનુરી કરે અને કાર્યના બદલામાં જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તે દ્વારા મારા પતિ અને પુત્રોની પુષ્ટિ કરે.”

આ વિચાર અંતરમાં ઉદ્ભવ્યો એટલુંજ નહિ પણ તેને અમલમાં પણ લુક્યો. વિનીત રાણીએ સૌમંદેવ સાર્થવાહના સાર્થમાં દાસીયલું અંગીકાર કર્યું, અને સર્વ કાર્યમાં પોતાની બુદ્ધિમતાનો અનુભવ કરાવતી પ્રવીણ રાણીએ સમુદાયની પ્રસન્નતા સંપાદન કરી, અને તેથીજ ઉદાર વ્યવહારીઆઓ અને તેમના મનુષ્યો વારંવાર સુંદર ભોજનનિદિ પદાર્થોથી તેને સતોષ પમાડતાં હતાં. શેઠના બગીચામાં તનતોડ પરિશ્રમ કરી કાર્ય કરતાં પણ સ્વામી અને પુત્રપુત્રાની શરીર-પુષ્ટિ નહિ થતી હોવાથી તે પુષ્ટિની આશાએ દેશાટન કરતા સાર્થવાહના સમુદાયમાં પણ સેવકયોગ્ય કાર્ય કરી સતી શિરોમાળી રાણીએ પતિભક્તિનું અનુકરણીય દષ્ટાંત દુનીઆ સમક્ષ રજુ કર્યું. દુઃખસાગરના પ્રચંડ કલ્કોલોમાં અથડાતી રાણી પોતાના શરીરની લેશ માત્ર દરકાર કર્યા વિના સઘળું કાર્ય કરતી હતી, કારણ કે જે રાણીના રોમેરોમમાં એજ ક્યેય વ્યાપી રહ્યું હતું કે—મારા સ્વામિ અને મારા પુત્રો ક્યારે સુખી થાય !

મધુસલાપી રાજ રાણી ઉપર જે કે નિર્દય દૈવે પોતાના દુઃસહનીય પ્રહારોનો પ્રહાર કર્યો, છતાં તે પ્રહારોને શાંતિ-

પૂર્વક સહન કરતાં અને મનુરી કરીને પણ ઉદરપોષણ કરતાં તે પતિ પત્નિ, શેઠે આપેલી નાની મહુલીમાં રહીને બન્ને પુત્રો સહિત સંતોષપૂર્વક આનંદમગ્ન રહેતાં હતાં. તેઓનો આ અસ્પ આનંદ પણ દૈવથી સહન થઈ શક્યો નહિ. હજુ પણ શું તેઓ આનંદનો અનુભવ કરે છે, એમ ધારી કર્મ-રાજાની ભૂકુટી લયંકર થઈ અને તેઓને અધિક સંકટ આપવા માટે સજ્જ થયો. ઉપાર્જન કરેલાં અશુભ કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે દુરમનને માટે પણ જે સ્થિતિનું ચિંતન ન થાય તેવી સ્થિતિનો અનુભવ કરવાનો અવસર આવે છે, તેમજ શુભ સાનુકુળ કર્મના ઉદયે અચિંત્ય મહોદય પ્રાપ્ત થાય છે.

નિર્ઘેય ઘૂઘામણી મહોપાધ્યાય શ્રી ચારિત્ર સુંદર ગ-ણીજી કુમારપાળ મહાકાવ્યમાં દર્શાવે છે કે:—

“નોર્ચર્ગોત્રાવતારશ્વરમજિનપતે-ર્મહિનાયેડ્વલાત્વ- :

માન્ધ્યં શ્રીબ્રહ્મદત્તે ભરતનૃપજયઃ, સર્વનાશય કૃપ્તે ।

નિર્વાણં નારદેડ્વિ પ્રશમપરિણતિઃ, સ્યાચ્છિલાતિમુતેવા,

ત્રૈઓઞ્ચાશ્વર્યહેતુર્જયતિ વિજયિની, કર્મનિર્માણશક્તિઃ॥”

સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ-ત્રણ લોકના પ્રાણીઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર સર્વત્ર પાતાની વિજયપતાકા ફરકાવતી કર્મપરિણામની શક્તિ જયવંતી વર્તે છે. બાહ્યાવસ્થામાં પગના અંશુદા માત્રથી લાખ યોજનના પ્રમાણવાળા અચળ મેરૂ પર્વતને પણ કંપાવમાન કરનાર શ્રી મહાવીરસ્વામિ જેવા અનુપમ શક્તિસંપન્ન તીર્થંકરો, છળંડ પૃથ્વીપર એકછત્રીય રાજ્ય ચલાવનાર સમર્થ ચક્રવર્તીઓ, શુરવીર વાલ્યુદેવો અને પ્રતિવાલ્યુદેવો કે અન્ય રાજાઓ, તેઓ પણ જે કર્મરાજાની સત્તા નીચે ઢળાઈ જઈ પાતાનું પરાક્રમ ફેરવી શક્યા નહિ. શાસનપતિ શ્રીમન્મહાવીર સ્વામિ મહારાજાએ પૂર્વે મરિચિના ભવમાં કુલ મદ કરવાથી ઉપાર્જન કરેલું નીચ ગોત્રકર્મ તીર્થ કરના ભવમાં પણ ઉદયમાં આવ્યું અને દેવાનંદા પ્રાહ્ણીની કુક્ષિમાં દર દિવસ પર્યંત સ્થિર વાસ કર્યો પડ્યો. આ અવ-

સર્પિણિ કાલમાં થયેલા ઓગણીસમા તીર્થંકર શ્રી મહિનાથ સ્વામિ કે જેમણે પૂર્વ ભવમાં અખંડ ચરિત્રનું પાલન કર્યું, વિશિષ્ટ તપશ્ચર્યા પણ કરી, પરંતુ અધિક તપની અભિલાષા પૂર્ણ કરવા ખાતર મિત્ર સાથે કપટ કરવાથી દુષ્કર્મ ઉપાર્જન કર્યું, જેના ઉદયે તીર્થંકર અવસ્થામાં પણ સ્ત્રીપણ પામ્યા. નવનિધાન અને ચૌદ રત્નના સ્વામિ ચક્રવર્તીઓ, મુરવીર ચોદાઓથી ભરપૂર સુસંગ્રામમાં કોઈપણ વળતે કોઈથી પણ પરાજય પામે નહિ, જેઓના પરાક્રમની મર્યાદા અતુર્કશ પૂર્વધર શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજને આવશ્યક સૂત્રની નિયુક્તિમાં આ પ્રમાણે દર્શાવી છે કે:—

ચક્રવર્તીઓ પોતાના હાથમાં ધારણ કરેલી લોખંડની સાંકળને બત્રીસ હજાર સુકુટબદ્ધ પરાકર્મી રાજાઓ એકી સાથે ખેંચે છતાં પણ એક તરુ માત્ર તે પોતાના સ્થાનથી ચલાયમાન થાય નહિ અને તે જ ચક્રવર્તી તે સાંકળના એક જ આંચકાની સાથે તેને પકડીને રહેલા બત્રીસ હજાર ભૂમિપતિને ભૂમિપર આળોટતા કરે છે.

આવા મહાન્ પરાક્રમશાળી અને ધર્મચક્રવર્તી પ્રથમ તીર્થંકરે આત્મીયર પ્રભુના પ્રથમ પુત્ર નરદેવ ભરત રાજા દુષ્કર્મોદયે પોતાના લઘુ બંધવ બાહુબળીથી હારી ગયા, તેવીજ રીતે દુષ્કર્મના ઉદયે બ્રહ્મહત્ત ચક્રવર્તી સાગ્ર હજાર દેવતા સેવક છતાં આંધળો થયો, ત્રણ ખંડના સ્વામિ કૃષ્ણ વાસુદેવ જે ભાવી આવીશીમાં તીર્થંકર થનારા તેનો પણ કર્મ-રાજાએ પરાભવ કર્યો. સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ, માતા પિતા આદિ સર્વ સ્વજનવર્ગ, છાપનન કોડ ચાદવો, અને દૈવિક ઋદ્ધિથી પરિપૂર્ણ દ્વારિકા નગરી આ સમગ્ર બળીને લસ્મ થયું અને શોકાતુર હૃદયે બંધુવી સાથે મથુરા નગરી તરફ પ્રયાણ કરતા માર્ગમાંજ વસુદેવ અને જરાદેવીના પુત્ર પોતાના મ્હોટા બંધવ જરાકુમારના બાણપ્રહારથી વધાઈ ભયંકર અટવી માં નિરાધાર અને તૃપ્તાતુર કૃષ્ણ પાણ્ડીની શોધમાં ગયેલા રામના આવી પહોંચતા પહેલાંજ મરણને શરણ થયા અને દુષ્કર્મ-

જન્ય અતુલ વેદનાનો અનુભવ કરવા ત્રીજી નારડીમાં ગયા. અનેક સ્થળોએ કલેશ કરાવનાર, મનુષ્યોનો સંહાર કરાવનાર અને હુમ્મેશા સાવધ વ્યાપારમાં રક્ત છતાં પણ નારદ તે જ ભવમાં પુણ્યની પ્રાબલ્યતાથી સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી અખંડ અને અવ્યાબાધ સુખ પામ્યા, એક શીલરૂપ મજબુત આલંબન પ્રાપ્ત કરી ભવસમુદ્રનો કિનારો મેળવ્યો. ઘોરહિંસક પરિણામી ચિલાતી પુત્રને પુણ્યના પ્રભાવે સદ્ગુરુનો સમાગમ થયો. જે ચિલાતીપુત્રના એક હાથમાં તીક્ષ્ણ ખડ્ગ ચમકારા કરતું હતું, અને બીજા હાથમાં તેજ તલવારથી છેદાયલું સુંકામળ બાળાનું ઘડ વિનાનું મસ્તક રહેલું હતું, જેથી માર્ગે ચાલતાં સઘળી ભૂમી રૂધીરથી લેપાતી હતી. આવો ઘોર પાપી ચિલાતીપુત્ર પણ સન્મુખ રહેલા ધ્યાનસ્થ મુનિની પ્રશાંત મુદ્રા જોઈ શાંત થયો. સમતા રસના સમુદ્રભૂત મુનિના અમૃતમય મુખકમલે અંતરમાં સળગતો દાહ શાંત કર્યો, અને તેજ મુનિના મુખકમલમાંથી ઝરતા મધુર અમૃતમય ઉપશમ, વિવેક અને સંવર. આ ત્રણજ શબ્દોએ અંતરમાં રહેલા અજ્ઞાનપડદાને છિન્નસિન્ન કર્યો, એટલે જ્ઞાનદશા બહુત થઈ. તેજ શબ્દોની ઉંડી ભાવના કરતો ચિલાતીપુત્ર હિંસક મટીને અહિંસક પરિણામી થયો, હૃદયમાં નિર્મલ દયાનો ઝરો વહેવા લાગ્યો, પાપનો પશ્ચાત્તાપ થયો અને અશુભ પુંજનો વિનાશ કરી શુભ કર્મપુંજ ઉપાર્જન કરી એવિક ઋદ્ધિ પામ્યો.

ઉપર કહેલા વૃત્તાંત ઉપરથી આપણે જાણી શક્યા કે અખંડ પરાક્રમીઓને પણ કર્મ પરિણામના પ્રબલ પ્રતાપને આધીન થવું પડે છે. કર્મ પરિણામ કહો કે દૈવ કહો, આ સર્વ શબ્દો એકજ અર્થના પ્રરૂપક છે.

આપણા મુંઢર રાજા પણ કર્મરાજના નિજિડ પંખામાં સપડાયા છે. હવે આપણે જોઈએ કે તે કર્મ, રાજાને શું કરે છે? ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ રાણી દરરોજ કુટુંબનિર્વાહ માટે સાર્થવાહને ત્યાં મળુરી કરવા જાય છે. એક દિવસ મળુરી કરવા આવેલી રાણી ઉપર સોમદેવ સાર્થવાહની દૃષ્ટિ

પડી. સિંહાવલોકનથી પણ પરપુરુષ પ્રત્યે દ્રાષ્ટ નહિ દેનારી નિર્વિકારી રાણીને સાર્થવાહે મોહદષ્ટિથી નીહાળી. દેખતાંની સાથે તેના અંતરમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયો, મોહપારતંત્ર્યની મજબુત બેઠીથી જકડાયો. શુભ વાતાવરણના સુંદર પુદ્ગલો વિજળીના ચમકારાની જેમ વિનાશ પામ્યાં, અને અશુભ વાતાવરણથી વ્યાપ્ત થયો. સન્માર્ગદર્શક વિવેક પણ વિનાશ પામ્યો, અને ઇદ્રિયના વિષયને પરાધીન થઈ કુળમર્યાદા અને જાતીમર્યાદાથી વિપરીત આચરણ આચરવાની રત્નો-ભાવના પ્રગટ થઈ. કવિકુલ શિરોમણી મહાપાદનાય શ્રી મન્યારિત્રસુંદરગણીવિરચિતકુમારપાલ મહા કાવ્યમાં પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે—

“વિવેકરીપો હૃદિતાવદેવ સ્ફુરત્યહો દર્શિતયર્મમાર્ગઃ ।

અન્મૂલિતાચારવિચારવૃક્ષો, ન વ્રાતિ યાવત્કિલ કામવાયુઃ ॥”

ભાવર્થ:—ત્યાં સુધી સુંદર આચાર અને વિચારરૂપ વૃક્ષનું ઉન્મૂલન કરનાર કામરૂપ પ્રચંડ વાયુનો અપાટો આવ્યો નથી ત્યાં સુધીજ સદ્વર્તનનો વારણ અને સુંદર માર્ગ દર્શાવનાર વિવેકરૂપ દીપકની જ્યોતિ પ્રકાશમાન હોય છે.

જેમ દીપકનો નાશ થાય ત્યારે પ્રકાશનો અભાવ અને ગાઢ અંધકારનો ઉદય થાય છે અને તેથી કરીને અંધારામાં રહેલી વસ્તુનું ભાન થતું નથી, તેમ વિગતવૃક્ષના તરંગમાં તણુતા પ્રાણીઓને વિવેકદશા નષ્ટપ્રાપ્ત થવાથી અને અજ્ઞાનતાનો ઉદય થવાથી વસ્તુઓની વાસ્તવિક સ્થિતિનું ભાન થઈ શકતું નથી. વસ્તુસ્થિતિએ હુમ્મરૂપ છતાં પણ પોતાની સનોકલ્પનાથી ઇદ્રિયના વિષયોમાં સુગણુદ્ધિ ધારણ કરી તેને પ્રાપ્ત કરવા અનેક કષ્ટો સહન કરે છે પરંતુ વિષ કરતાં પણ અધિક ઝેરી તે વિષયો પ્રાણીઓના પ્રાણનો વિનાશ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—“ઉપમુક્તં વિષં હન્તિ વિષયાઃ સ્મરણાદપિ” વિષનું જ્યારે ભક્ષણ કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તે પ્રાણીઓના પ્રાણનો વિનાશ કરે છે પરંતુ વિષ કરતાં વિષમ વિષયોનું આસેવન તો દૂર રહો પરંતુ તેનું

સ્મરણ કે શ્રવણ પણ પ્રાણીઓના પ્રાણનો વિનાશ કરે છે. વળી ભક્ષણ કરાએણું વિષ એકજ ભવના પ્રાણનો વિનાશ કરે છે ત્યારે વિષયો અનેક ભવના પ્રાણોનો વિનાશ કરે છે, અર્થાત્ અનેક ભવ સંબંધી જન્મ જરા મરણ વિગેરેના હેતુ થાય છે. ઇન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવાની આશાથી વારંવાર થતું આસેવન મોહહૃદિને વૃદ્ધિ પમાડતું પ્રાણીઓને સંસારરૂપ ગહન અટવીમાં ફેંકી દે છે. વિષયોનો સ્વભાવ જ એવો છે કે-જેમ જેમ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તેમ તેમ તેના પ્રત્યે તૃપ્તિ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિજ પામતી જાય છે. જેમ સેંકડો કે હજારો નદીઓના પ્રવાહથી પણ સમુદ્ર તૃપ્તિ પામતો નથી તેમ વિષયાસેવનથી કદીપણ ઇન્દ્રિયવર્ગ સંતોષ પામતો નથી બદ્ધે અનુકૂળ પ્રત્યયસંયોગે અગ્નિ જેમ વિશેષ પ્રદિપ્ત થાય છે તેમ અનુકૂલ વિષયના યોગે વિશેષ પ્રકારે તેની તૃપ્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. અતૃપ્તિએ પણ કંઈ છે કે-

“મત્તેમકુસ્મદ્ભલને ધૂવિ સન્તિ શૂરાઃ,

કેચિત્પચન્દમ્ભગરાજવધેઽપિ દક્ષાઃ ।

કિન્તુ વ્રજીમિ વચ્ચિનાં પુરતઃ પ્રમથ્,

કંદર્પદર્પદ્ભલને વિરલા મનુષ્યાઃ ॥૧૧॥”

ભાવાર્થ—મદોન્મત હૃદિઓના કુંભસ્થાનું વિદારણ કરનાર અનેક દુરવીર યોદ્ધાઓ આ ભૂમંડળ પર મળી આવે છે તેમજ તેથી પણ અધિક શૌર્યતા દર્શાવનાર પ્રચંડ શુરવીર સિંહ જેવાઓનો વધ કરવામાં દક્ષ પણ મળી આવે છે; પરંતુ તે સર્વે જાગવાનો આગળ ભુજસ્ક્ષાત્રન પૂર્વક મારે કહેવું પડશે કે મોટા મોટા દેવોને પોતાના પંડામાં સપડાવનાર, ત્રિલોકજેતા કામદેવના ગર્વનું ઉન્મૂલન કરનાર તેમાં કોઈ વિરલાજ મળી શકશે.

ઇન્દ્રિયોને વશ નહિ થતાં તેને પોતાને વશ કરનારજ સાચો ભુજટાગ્રણી અને સાચો સ્વતંત્ર છે, અંશુકીના અથ ભાગ ઉપર ત્રણે ભુવનને ધારણ કરી નૃત્ય કરાવનાર શક્તિ-

માન ઈદ્રાદિઠ દેવો પણ નિર્મોહ્ય બની જઈ ઈદ્રિયોને પરા-
ધીન થાય છે. તેજસ શરીરની જઘન્ય અવગાહનાતું સ્વરૂપ
દશોવતાં મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્વિનયવિજયણ મહારાજ લોક-
પ્રકાશક ગ્રંથના ત્રીજા સર્ગમાં દર્શાવે છે કે—

શરીરવટે દેવીને સ્પર્શમાત્ર પણ નહિ કરવાના ફક્ત મન-
થીજ દેવીઓ સાથે ઉપલોગ કરનાર જેમનો ક્ષીણપ્રાયઃ કામાગ્નિ
હોય છે. તે આનંદ પ્રાણુત આરણ્ય અને અચ્યુત (નવદશ અગ્ની
આર અને ગારમા) દેવલોકના દેવતાઓ પૂર્વે મનુષ્યાવસ્થાના
ઉપલોગમાં આવતી પાતાની રમેદાગ સ્ત્રીને અવધિજ્ઞાનથી ઓ-
ળખી, તેના પ્રેમપાશમાં નયનત્રિત થઈ, મનુષ્ય લોકમાં આવી,
દેવાણુ અલ્પમાત્ર બાકી રહેલું હોવાને લીધે બુદ્ધિની વિપ-
ર્યયતા પ્રાપ્ત થવાથી, કંઠર્પની માલિન્યતાથી, અને કર્મના
મર્મની વિચિત્રતાથી, ગાઠ અનુરાગપૂર્વક વિષયોપલોગ
કરતા આયુષ્ય દૂયથી સરગ્ર પાછી તેજ સ્ત્રીના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન
થાય છે ત્યારે તે દેવની તેજસ શરીરની જઘન્ય અવગાહના
અંશુલના અસંજ્યાતમા ભાગમાત્ર સંભવી શકે છે.

સામાન્ય મનુષ્યસ્ત્રીને અશ્રીને આવા સમર્થ દેવતા-
ઓની પણ આવી અજબ પ્રકારની વિડંબના પ્રાપ્ત થાય છે,
તો હુર્વાર કામદેવ આગળ સામાન્ય નિઃપરાક્રમી મનુષ્યની
શી વાત કરવી! એના પંજામાં સપડાયા પછી વિરલાજ બચી
શકે છે, એટલા માટેજ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રણેતાઓ ફરમાવે છે કે:—

“ ભવારણ્યં મુક્ત્વા, યદિ જિગમિપુર્મુક્તિનગરીં
તદાનોં મા કાર્પી—વિષયવિપવૃક્ષેષુ વસતિષ્ઠ ।
યતઃક્રછાયાણ્યેષાં, પ્રથયન્તિ મહામોહમચિરા—
દયં જન્તુર્યસ્માત્—પદમયિ ન ગન્તું પ્રભવતિ ॥ ”

(સિન્દુરપ્રકર.)

આ સંસાર રૂપ વિકટ અટવીનો ત્યાગ કરી જો તને
મુક્તિ નગરીમાં જવાની અભિલાષા થતી હોય તો વિષયરૂપ
વિષવૃક્ષને વિષે તારૂં રહેણાણુ કરીશ નહિ, કારણુ કે વિષય

વિષવૃક્ષના પત્ર પુષ્પ ફળાદિનું લક્ષણુ તો દૂર રહે. પરંતુ તેની છાયા પણ ત્વરાથી મહા મોહજાગને વિસ્તારે છે કે જ્યાંથી એક પગલું પણ આગળ પ્રયાણ કરવાને પ્રાણી અમર્થ થઈ શકતો નથી. મોટેજ તે સંબંધી વિકલ્પો હૃદયમાં ઉદ્ભવતાંની સાથેજ સદર્શનશાળી ભાગ્યવાનોના સદાચારની સદ્ભાવનાઓથી અને શાસ્ત્રોના રહસ્યની વિચારણાથી કુવિકલ્પોનો ઉચ્છેદ કરવોજ યોગ્ય છે. નહિ તો જેમ વહાણમાં પડેલું અડપમાત્ર છિદ્ર ઉપેક્ષા કરવાથી અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતું તેની ઉપર આરૂઢ થયેલા મનુષ્યોને સમુદ્રને કિનારે નહિ પણ સમુદ્રને તળીએ મુકે છે. નાનો સરખો અગ્નિનો કાણીઓ મહાન્ દાવાનગને ઉત્પન્ન કરે છે, શરીરમાં પડેલું અડપમાત્ર વાયુ આખા શરીરનો વિનાશ કરે છે, તેવીજ રીતે અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતા કુવિકલ્પોની ઉપેક્ષા અંતઃકરણને મલીન સંસ્કારોથી શ્યામ કરી આત્માને ઉન્માર્ગે પ્રયાણ કરાવે છે. ઉત્પન્ન થતાની સાથેજ જો તે વિકલ્પોને રોકવામાં આવે તો કદી પણ તે ઇંદ્રિયો આત્માને ઉન્માર્ગે નહિ જવા દે.

વિકારી સોમદેવ પોતાની ઇંદ્રિયને વશ થયો, જેથી તેજ ઇંદ્રિયે તેને ઉન્માર્ગમાં મુક્યો, કંઠર્પના બાણની વ્યથાથી વ્યથિત થઈ, વિવેક દૃષ્ટિનું ઉન્મૂલન કરી, અધમ માર્ગમાં પ્રવર્તમાન થયો. દારિદ્રદાવાનલથી દગ્ધ થયેલી રાણીના અંગ ઉપર જો કે પ્રથમની સ્થિતિમાં ઝડકતું સૌંદર્ય નિસ્તોજ હતું, તોપણ લાવણ્યતા તો અનુપમ ભાસમાન થતી હતી. બકુલ વૃક્ષના પુષ્પની માળા શુષ્ક થયા છતાં પણ પોતાની સુગંધને છોડતી નથી. લાવણ્યતામાં વ્યામૂઢ થયેલા સાથેવાહે પોતાની વિષયાભિલાષા પૂર્ણ કરવા ખાતર પોતાનાજ મનુષ્યદારા તેને પત્ની થવાની પ્રાર્થના કરી. બાહ્યથી મીઠા સાકર જેવા પણ અંદરથી વિષસમાન ઝેરીલા આ વચનોની અસર રાણી ઉપર વિપરીતજ થઈ. પ્રાચીનકાળની ઉત્તમ સ્ત્રીઓના પગલે અનુસરનારી રાણીને આ શબ્દો કરવતના ઘાતુક્ય લાગ્યા. દુઃખેના વિષમ પ્રહારો વખતે રાણીના અંતઃકરણની જે વિષ-

ભાવસ્થા નહોતી થઈ તે આ અવસરે થઈ. વિષમ સંકટના સમયે પણ નિઃશ્લીમ શાંતિ ધારણ કરનાર રાણી ઉપરોક્ત શબ્દો સાંભળ્યા પછી પોતાની શાંતિને ટકાવી રાખી શકી નહિ. આ અવસરે સાર્થવાહના તે મર્મઘાતક શબ્દોથી તે અતિ ક્રોધાયમાન થઈ.

પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓ સ્વહાય તેવા પ્રસંગે પણ પોતાના નિર્મલ આચરણથી સ્ખલના પામતી નથી. પોતાના સતીત્વના સંરક્ષણ ખાતર અનેક પ્રકારના સંકટો સહન કરે છે. તેવા કટોકટીના પ્રસંગે પ્રિય પ્રાણોની પણ આહુતિ આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. પરંતુ પોતાના નિર્મલ વ્રતને જરા પણ મલીન થવા દેતી નથી. આવાં ઉત્તમ આચરણોથીજ હુનિયા તેમના પવિત્ર નામોનું પ્રાતઃકાળમાં સ્મરણ કરી પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

ક્રોધાવેશથી રાણીની શાંતરસમય હૃદયસુદા ઉપર ક્રોધ-તાની છાયા છવાઈ ગઈ હતી અને તેથી સુંદર અને આનંદ-જનક આકૃતિ ભયંકર ભાસવા લાગી. આ અવસરે રાણીએ એ પણ વિચાર ન કર્યો કે હું કે જે સ્થાને અને કોના સ્વાધીનમાં છું, તેમજ મારું રક્ષણ કરનાર આ સ્થળે કોણ છે. આવા વિચારો નિર્માલ્ય અંતઃકરણમાં જ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. સૌર્ય-વાનનું અંતઃકરણ આવા નિર્માલ્ય વિચારોથી સંકટો ગાઉ દૂરજ હોય છે. તેઓ તો પોતાના પગ ઉપરજ નિર્ભર રહે છે. આબુગાબુના એક પણ પ્રસંગનો વિચાર નહિ કરતાં સતી સ્ત્રીએ પોતાની આકૃતિદ્વારા સાર્થવાહ સમક્ષ પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું.

હુનિયામાં જોઈએ છીએ કે રંગમાં પડેલું કન્યાન વચ્ચે જોવા રંગમાં પડયું હોય તેવા રંગવાળું થાય છે, તેમજ કાઢવમાં પડયું હોય તો મલીન થાય છે, પરંતુ કહેલું પડ્યો કે-નામથી અળખા છતાં આશ્ચર્યજનક અચિંત્ય શક્તિસંપન્ન સતીઓ વ્યવહારમાં થતા આ અનુભવને પણ ખોટા પાડે છે. કંઠર્ભના વિષમજ્વલથી વિવિધ પ્રાણીના, રાણી અને

દુષ્ટ વિક્કપોથી મક્કીન અંતઃકરણમાં રહેતા છતાં તે સતીઓ ઉજવલ શાંખની માફક નિરાગી અને કાંસ્ય પાત્રમાં જળની જેમ નિર્દોષ રહી શકે છે.

રાણીને પણ દુષ્ટ સાર્થવાહના રાગી અને મક્કીન હૃદયમાં વાસ કરતા છતાં પણ લેશ માત્ર રંગનો પાશ કે શ્યામતા વગળી નહિ. સાર્થવાહે રાણીના ઉચ્ચ સ્વરૂપથી તેનો આંતરિક અભિપ્રાય બાણી લીધો અને રજોને ધારેલી ધારણા નિષ્કળ બય એથી દુષ્ટ આશયવાળા કપટી સાર્થવાહે બાહ્યવૃત્તિથી મહાન આડંબરપૂર્વક મધુર વચ્ચનોથી રાણી પાસે ક્ષમાની યાચના કરી. કામાંધ સાર્થવાહે સતીનું સ્વરૂપ બાણ્યા છતાં પણ પોતાની નીચ વૃત્તિપર અંકુશ મુક્યો નહિ. પ્રત્યુત અનેક પ્રપંચોથી પણ તેને વશ કરી ધારેલી ધારણા સફળ કરવાના વિચારે તેના અંતરાત્માને કાજળથી પણ શ્યામ કર્યો. એ તો ચાકસ છે કે શસ્ત્રસહિત સન્મુખ રહેલા શત્રુના પ્રહારથી બચી પણ શકાય છે, પરંતુ બાહ્યથી મિત્રતાનો ડોળ કરનાર માયાવી શત્રુના વિષમિશ્રિત છુપા બાહ્યપ્રહારથી બચી શકાતું નથી. વિચક્ષણ છતાં પણ રાણી સાર્થવાહના મીઠાં વચ્ચનોથી અંતઃકર્મ ગઈ અને તેના અંતરનો દુષ્ટ આશય સમજી શકી નહિ. પ્રપંચી સાર્થવાહે પોતાની કપટબળ એવી રીતે પાથરી કે તેમાં સપડાએલી રાણી ફરીથી કોટી-ઉપાયે પણ છુટી શકે નહિ. એક બાબુએ આંતરિક આશય છુપાવીને સાર્થવાહે વચનથી અને વર્તનથી વિશ્વાસ પમાડ્યો અને બીજી તરફ સાર્થવાહના વચનથી તેના સ્ત્રી વર્ગે રાણીને અધિક આશ્વાસન આપ્યું. વિશ્વાસુ રાણી હસ્મેશ મુજબ સાર્થવાહને ત્યાં કામકાજ કરતી હતી. છેવટે અવસર પામીને સાર્થવાહે પોતાની અધમાધમ વૃત્તિને અમલમાં મુદ્રી.

એક દિવસે રાણી પ્રભાત સમયે સાર્થવાહને ત્યાં કાર્ય કરવા માટે ગઈ. દરરોજના રિવાજ મુજબ પોતાના યોગ્ય સઘળું કાર્ય કર્યું. કાર્ય સમાપ્ત થયા બાદ તેના તરફથી મળતી લોજન વિગેરે સામગ્રી લઈ પતિ અને પુત્રોની સેવા

નિમિત્તે પોતાના મકાને જવા નીકળી, તે અવસરે સાર્થવાહ તરફથી સંકેત કરાએલા સ્ત્રીમંડળે અધિક કામકાજના ખુલાનાથી બપોરના અવસરે પણ આવવાનું જણાવ્યું. મુઘ્ધા સતી સાર્થવાહનો પ્રપંચ જાણી શકી નહિ અને અધિક પ્રાપ્તિની અભિલાષાથી ફરી આવવાનું સ્વીકાર્યું. હર્ષપૂર્વક રાણી પોતાને સ્થાને બેઠી, પતિ અને પુત્રને ભોજન કરાવી, મધ્યાહન સમયે આનંદપૂર્વક ફરી સાર્થવાહને ત્યાં કામકાજ કરવા આવી. સાર્થવાહે પણ અન્ય અન્ય કાર્ય બતાવી છેક સંધ્યા સમય સુધી રાણીને પોતાના જ ઉતારામાં રાખી. થીમે થીમે અંધકારનું જોર ચારે બાજુએ ફેલાવા લાગ્યું. નીચ સાર્થવાહ આ અંધકારનો લાભ લઈ, દુઃખી સુંદર રાજ અને માતા સન્મુખ જોનારા કામગ બન્ને બાગકાનો દુઃખદાયી વિયોગ કરાવી, બહાત્કારથી રાણીને પોતાના સાર્થમાં લઈ પોતાના નગર તરફ વિદાય થયો.

નિર્મૂળ વિનાશ પામેલી આશાના પુનર્જન્મે સાર્થવાહના હૃદયમાં આનંદની ઉર્મિઓ ઉછળી રહી હતી. તે એમજ સમજતો હતો કે-પતિવિનાની નિરાધાર અબળા હવે શું કરવાની હતી. આજે નહિ તો છેવટે અસુક દિવસો પછી પણ આપણી ધારણા સફળ થશે.

સ્વાર્થાધ મનુષ્યો પોતાની કલ્પનાબદ્ધતાને કેવી વિસ્તારે છે! તેઓને એ વિચાર નથી આવતો કે-અમારી કલ્પનાઓ, હવાઈકિલ્લાની માફક અસત્ય છે કે વજ્રની દિવાલ જેવી અચળ છે. આ વિચાર જો અંતરમાં ઉદ્ભવતો હોય તો અવશ્ય અલ્પમુદતમાં અલ્પપ્રયાસે તેઓ પોતાના સુવ્યવસ્થિત માર્ગે આવી શકે.

ઉન્માર્ગગામી સાર્થવાહ એ વિચારણાથી તદ્દન વિમુગ્ધ હતો, એટલુંજ નહિ પણ વારંવાર પોતાની કલ્પનાના હવાઈ કિલ્લાને સુદૃઢ કરતો હતો. ‘એક મનુરી કરનાર અબળાને સ્વાધીન કરવામાં અધિક પ્રયાસ કરવાની જરૂર નહિ પડે. દ્રવ્યવાનો પોતાના દ્રવ્યથી શું શું કાર્યો નથી કરી શકતા.

કંગાલ મનુરવર્ગ પૈસાના જ ભૂખ્યા હોય છે. જ્યાં પૈસા મળ્યા એટલે સ્વામિને સ્વાધીન, આવી ઉન્મત્ત કલ્પનાઓ વારંવાર લક્ષ્મીના મદથી અંધ થયેલા સાર્થવાહના અંતરમાં ઉદય પામતી હતી.' સાર્થવાહને એ ખબર ન હતી કે, સતીસમક્ષ આ મારે હવાઈકિડ્ડો લાંબી મુદત નહિ ટકી શકે. વિષયાંધ સાર્થવાહે સતીને ચલાયમાન કરવા માટે વિવિધ પ્રકારના ઉપાયો યોજ્યા, દ્રવ્યાદિકની લાલચો આપી, અનેક પ્રપંચો કર્યા, છતાં તે સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ થયા, જળની બ્રાન્તિએ મૃગતૃષ્ણામાં પરિભ્રમણ કરનારો તૃષાતુર પ્રાણી કદીપણ તૃષાને શાંત કરી શકતો નથી.

સતીશિરોમણી રાણીએ સાર્થવાહના સારા ચા ખોટા એક પણ વચનનો પ્રત્યુત્તર નહિ આપતાં પોતાના નિર્મળ અંતઃકરણમાં પ્રાણેશનું ધ્યાન ધરી મૌનનોજ આશ્રય કર્યો હતો. દુષ્કર્મોદયે સાર્થવાહના હૃદયમાં એ વિચાર ન ઉદ્ભવ્યો કે પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામતો સૂર્ય કોઈ પણ વખતે પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામતો જ નથી. કલ્પાન્તકાળે પણ ગંભીર સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ, અચળ મેરૂપર્વત કોઈપણ વખતે કંપાયમાન થતો નથી તેમ સતી સ્ત્રીઓ પ્રાણુ-ન્તકષ્ટો સુધીના વિષમ સંયોગોમાં પણ પોતાના પવિત્ર આચરણી અંશ માત્ર પણ ચલાયમાન થતી નથી.

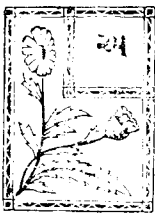
પુષ્પવાટિકામાં પરિભ્રમણ કરનારો વિવેકી મધુકર કમલના પરાગથી પરાંગમુગ્ધ થતો નથી ત્યારે નિર્વિવેકી-સારા-સારનો અપર્યાયોચક હુદ્ર જંતુ તે અનુપમ સુગંધનો અનાદર કરી નિર્ગંધ ચા દુર્ગંધ પુષ્પને સર્વ સંપત્તિનું સ્થાન માને છે. વિવેકી રાજહંસ નિર્મળ માનસરોવરમાં સર્વાત્માએ મગ્ન રહે છે ત્યારે અશુચીસ્થાને પરિભ્રમણ કરનારો ભુંડ વિષ્ટામાંજ મુખનો અનુભવ કરે છે.

મોહાંધ સાર્થવાહ ઈંદ્રિયોના વિષયને પરાધીન થઈ અભિનવ અમૃતસમાન અને ઔષધવિનાના રસાયણતુલ્ય અખંડ મુખના સાધનભૂત નિવૃત્તિ માર્ગનો અનાદર કરી એકાંત

હુઃખના સાધનમૂત વિષયોપલોગ પ્રત્યે દિનપ્રતિદિન તીવ્ર અભિરૂચીવાળો થતો ગયો; પરંતુ રાણી આગળ તેના સઘળા પ્રપંચો નિષ્ફળ નિવડ્યા. સ્વભાવથી સૌમ્યદૃષ્ટિવાળી છતાં પણ સાર્થવાહ પ્રત્યે તે ભયંકર કુર દૃષ્ટિવાળી હતી. મુશીલ રાણી પ્રત્યે તેના સતીત્વના પ્રભાવે હુર્બુદ્ધિ સાર્થવાહ અદ્યપમાત્ર પણ વિરૂપ આચરણ કરવા સમર્થ થયો નહિ. જો કે પ્રથમ દુઃસહ્ય હુઃખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતાં છતાં પણ રાણી પતિ-પુત્રોના સમાગમના મુળથી આનંદમગ્ન રહેતી હતી, પણ હૈદરે તે આનંદનો પણ ઉચ્છેદ કર્યો અને પતિપુત્રોનો વિયોગ કરાવી નવીન હુઃખ ઉપસ્થિત કર્યું. જો કે આવા સંકટમાં પણ સાત્ત્વિક રાણીને પોતાના હુઃખનો વિચાર આવતો નહોતો, પરંતુ “ મારા મુકોમળ પ્રાણપ્રિય પતિ અને મારા મુળ સામું જોઈ રહેનારા મારા બાળપુત્રોને મારા અભાવે ઉદ્વેગપાણને માટે પણ કેવા પ્રકારનું સંકટ સહન કરવું પડતું હશે! મારા વિયોગથી તેઓ કેવા ચિંતાતુર થતા હશે!” આ વિચારો-થીજ રાણીનું હૃદય હુઃખથી ભરપુર રહેતું હતું. આ પ્રમાણે સાર્થવાહના સમુદાયમાં રહીને અનેક સંકટોનો અનુભવ કરતી રાણી પતિપુત્રના સ્મરણમાં પોતાના હૃદયો નિર્ગમન કરતી હતી.

પ્રકરણ ૫ મું.

પડતા પર પાડ.

તુકમે પ્રયાણ કરતા સૂર્ય-અસ્તાચક્રના ઉન્નત શિખરે આરૂઢ થવા લાગ્યો. આકાશમંડળ સંઘ્યાના ચિત્રવિચિત્ર રંગથી શોભાયમાન જણાતું હતું. પણ પંખીઓ પણ દિવસનો પ્રવાસ પુરો કરી પોતાને સ્થાને ઉત્સાહપૂર્વક આવતા હતા. ગોવાળીઓ વિગેરે પણ પોતાનાં ઘેર લઈ સીમમાંથી ગામમાં આવતા હતા, અને ધીમે ધીમે સર્વત્ર શાંતિનાં કિરણો પથરાતા ગયા. તે અવસરે એક મકાનમાં એક પુખ્ત ઉમરનો પુરૂષ

અને બેનાનાં બાળકો કોઈની રાહ જોતાં તેના આગમનના માર્ગ તરફ એક દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યાં હતાં. સૂર્ય અસ્ત થયો, અને સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપવા લાગ્યો, છતાં હજી સુધી તેઓને તેનો સમાગમ થયો નહિ. પુખ્ત વયવાળા પુરૂષના હૃદયમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા. તેનું આગમન નહિ થવાથી તે ચિંતાતુર થયો, અને તેથી તેનું અંતઃકરણ વિર્ણવ બન્યું. જો કે સ્વાભાવિક રીતે તે દૃઢ પરાક્રમી હતો, એટલે તે સ્થિતિમાં બેસી નહિ રહેતાં તેની શોધખોળ કરવા માટે પોતાના મકાનની બહાર નીકળ્યો, અને તેના આવવાના માર્ગ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

વાંચક મહાશયો સમજી શક્યા હશે કે—પુખ્ત ઉમ્મરવાળો પુરૂષ તે, રાત્રી પડી અને અંધકાર થયો છતાં ઘેર નહિ આવેલી રાણી મદનવદ્ધભાની શોધ કરવા નિકળેલો મુંઢર રાજા પોતેજ હતો. રાજા તેના આવવાના જ માર્ગે અંધારી રાત્રીએ સાર્થવાહના પડાવ સુધી પહોંચી ગયો. ત્યાં જઈ જુએ છે તો ન મળે સાર્થવાહ કે સાર્થવાહના માણસો વિગેરે કે રાણી. આની વિચિત્ર ઘટના જોઈ સ્વાભાવિક દુઃખઅસ્ત રાજા વિશેષ ચિંતાતુર થયો. ચારે બાજુએ તપાસ કરી છતાં રાણીનો કોઈ પણ સ્થળે પત્તો લાગ્યો નહિ. રાજા જ્યો ગયો હતો તેવોજ વીરો જુએ પાછો આગ્યો. રાજાને શંકા પડી કે સાર્થવાહ બલાતકારે સાર્થની સાથે રાણીને લઈ ગયો હશે. હરીકેતવ પણ સાબીજ હતી કે હુર્બુદ્ધિ સાર્થવાહ દુષ્ટ આચારથી રાણીને હરી ગયો છે, જે આપણે ગત પ્રકરણમાં જાણી ગયા છીએ.

આ સ્થળે કવિ ઘટના કરે છે કે—રાણી મદનવદ્ધભાનું હરણ કરનાર સાર્થવાહ, પતિપત્નીના વિયોગ સંબંધમાં દોષ પાત્ર નથી, પરંતુ શોક્ય તરિકે આવેલી દુઃખી અવસ્થાજ આ રાધને પાત્ર છે. દુનિયામાં શોક્યતાં કાર્યો કેવાં હોતાં હશે તેનો ચિતાર દુનિયાને દર્શાવવો પડે તેમ નથી. સ્વાભાવિક રીતે દુનિયાને તેનો અનુભવ થયા કરે છે. દુર-

વસ્થાએ પ્રથમથીજ રાજના મંદીરમાં પોતાનો પગપેસારો કરી પોતાની સત્તાની જમાવટ કરી હતી અને અવસર પામીને તેનો ઉપયોગ કરવાની તીવ્રભાવના વારંવાર ઉદ્ભવતી હતી. દુરવસ્થા શોધ્યને વિચાર થયો કે માફ આગમન થયા છતાં પણ શું મારી વિરોધી રાણી રાજના મંદિરમાં રહીને તેના સમાગમનું અખંડ સુખ અનુભવે ! શું અત્યાર સુધીની ઉપાર્જન કરેલી પ્રબળ સત્તા નિર્ણયક થશે. ઉત્પન્ન થયેલી આવી તીવ્ર ઈર્ષ્યાના પરિણામે દુરવસ્થાએ પોતાની વિરોધી રાણીનો રાજથી વિયોગ કરાવ્યો. વગી રાજના અંતઃકુલમાં સર્વથા સીને અભાવ અનુચિત બાણ્ય કેમકે સામાન્ય રીતે ગૃહસ્થનું ઘર સી વિના આગમનને વારો છે. આ હેતુથી દુરવસ્થા ખીલાચાવીએ રાજનાજ મંદીરમાં પોતાનો સ્થિરવાસ કરી પ્રચ્છાસુજન સુખનો અનુભવ કર્યો. એક બાજુએ રાજ દુરવસ્થાના યોગે દુઃખના વિામ પર્વતોનું ઉદ્ભવન કરતો હતો ત્યારે બીજી બાજુથી રાણીના વિયોગે તે દુઃખમાં વધારો થયો. આ અવસરે રાજનું અંતઃકરણ જાણે કે રાજને કેવું દુઃખ થતું હશે, 'પુટપાક સમાન તીવ્ર દુઃખ રાજને તે વળતે થયું.

રાણીના વિયોગથી અનિશ્ચય દુઃખી રાજ વિચારમાળાના અનેક મણકા ફેરવવા લાગ્યો. “હા ! હૃદૈવ ! તેં આ શું કર્યું. તારાથી આજુનું પણ સહન ન થઈ શક્યું કે જેથી મને મારી પ્રાણવલ્લભાથી પણ વિયોગ કરાવ્યો. અરે ! મને તો તે દુઃખનો ભય નથી, હું તો કંઠેર અંતઃકરણવાળો છું જેથી તે દુઃખોને વધાવી લઈ સઘળું સહન કરીશ પણ મુઘ્ધ અને સુકોમળ રાણી તેને શી રીતે સહન કરી શકશે ? હા ! મારા વિયોગે રાણીની કેવી હૃદૈશા થતી હશે ? તેના ઉપર કેવા પ્રકારના સંકટના પ્રહારો પડતા હશે ? અને કેળના સ્થંભને કંટક-પ્રહાર સમાન તેનું કોમળ શરીર અને અંતઃકરણ કેવી રીતે તે દુઃખો સહન કરતું હશે ? અરે દૈવ ! તારી ઘટના તો

૧ જેમ શરીરપર એક ફાદલો પડ્યો હોય અને તે જ્યારે પરિપકવ દશામાં આવે ત્યારે જેવું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવું.

કોઈ અજબ છે. નિર્મળ રાણીને પણ તે તારા પ્રહારથી વંચિત રાખી નહિ.” હજુપણ રાજા દૈવને ઉપાલંભ આપતો પોતાની નિડરતા વચનદ્વારા પ્રગટ કરતો કહે છે કે—

હે દૈવ ! આ સંકટોને પણ અમે સહન કરીશું; હજુ પણ બાકી રહેલા તારા બીજા મનોરથો પણ પૂર્ણ કરી લે. આ સૃષ્ટિરૂપ રંગભૂમિપર તારે જેટલા અને જેવા પ્રકારના નાટકો કરાવવાં હોય તે સર્વ કરાવી તારી મનોવાંછા પૂર્ણ કરી લે, અમો તે સઘળું સહન કરવા માટે તૈયાર છીએ. આ પ્રમાણે દૈવને ઉપાલંભ આપી દુઃખના ડરથી કાયર થતા હૃદયને શુરવીર સત્પુરુષોના આચરણની સુંદર ભાવનાથી સુદૃઢ બનાવ્યું, અને બાકી રહેલી રાત્રી પૂર્ણ કરી.

પ્રભાતનો સમય થવા લાગ્યો, કુકરાઓ પણ કુકરે-કુકના અવાજે કરી નિદ્રાધીન મનુષ્યોને જાગૃત કરવા લાગ્યા. રાત્રીએ એક સ્થળે એકત્ર થયેલા પક્ષીઓ પણ રાત્રી સમાપ્ત થવાથી મધુર અવાજ કરતાં દિશાંતરોમાં પ્રવાસ કરવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે સર્વથા અંધકારનો નાશ થયો, અને સર્વ દિશાઓમાં સુર્યનાં કિરણોની પ્રભા વ્યાપવા લાગી. આ અવસરે રાણી શી રીતે મળે અને નહિ મળતાં સુધી આ બાબકોના અને મારા ઉદરપોષણને માટે શી વ્યવસ્થા કરવી, કેવા પ્રકારનું કાર્ય કરવું ઇત્યાદિ, અનેક પ્રકારની વિચાર શ્રેણિમાં વ્યામૂઢ થયેલો રાજા શોકચ્ચસ્ત ચહેરે પોતાના મકાનમાં બેઠો હતો, તેવામાં બગીચાનો અધિપતિ આશ્રિતવત્સલ શ્રેષ્ઠ શ્રીસાર બગીચામાં રહેલા સર્વ મનુષ્યોની સ્થિતિ તપાસતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ચિંતાતુર સુંદર રાજા ઉપર તેની દૃષ્ટિ પડી.

વાંચકો ! આ સ્થળે આપણે તે ઉદાર શ્રેષ્ઠિની કેટલીક જીવનચર્યા તપાસીએ કે જે ચર્યા ઉપરથી ધનવાન કે નિર્ધન, વિદ્વાન કે અવિદ્ય, કુટુંબવાન કે કુટુંબહીન, સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈ પણ વ્યક્તિ અગાધ સંસારસાગરમાં આકાશવળા માર્ગે ભટકતી પોતાની જીવનનૌકાને સુઘટિત માર્ગે લાવી શકે, અ-

ર્થાત્ મનુષ્યત્વ તરિકેની પોતાની ફરજો સમજી શકે.

શ્રીસાર શેઠના અંતઃકરણમાં નિર્મળ દયાનો ઝરો વહી રહ્યો હતો. દુઃખી પ્રાણીને દેખતાંની સાથેજ તેનું હૃદય દયાથી આર્દ્ર થતું હતું એટલુંજ નહિ પણ તેના દુઃખને દૂર કરવા માટે પોતાનાં તન મન અને ધનની પણ દરકાર રાખતો નહતો. જે શેઠના દ્રવ્યનો વ્યય બીજાઓને પોતાની સત્તા નીચે દબાવવામાં કે બીજાઓનું નિકંદન કરવામાં થાત્રાસ ઉત્પન્ન કરવામાં થતો નહતો, પરંતુ બીજાઓનાં દુઃખો દૂર કરવામાં અને તેઓને સુખી કરવામાંજ થતો હતો. દ્રવ્યવાનોનાં દ્રવ્યની સાર્થકતા ત્યાંજ આગળ રહેલી છે નહિ કે માત્ર પોતાના યા પોતાના સ્વજનવર્ગના ઉદરપોષણ ખાતર કે મોજશોખની ખાતર; એવી રીતે તો દુનિયામાં પશુઓ પણ પોતાનું અને પોતાનાં બાળબચ્ચાંનું ઉદરપોષણ કરે છે અને જે એમજ હોય તો મનુષ્યજીવન અને પશુજીવનમાં શો વિશેષ તફાવત કહી શકાય. શેઠનું જીવન તેવું ન હતું બલકે ઉચ્ચતર મનુષ્યજીવનની સમકક્ષમાં આવે તેવું જીવન વ્યતિત થતું હતું. તેના અંતરમાં ઉન્નવળ સર્વજ્ઞ-ભાષિત ધર્મનું રહસ્ય ઝળકી રહ્યું હતું. જે ધર્મનું મૂળજ દયા છે, તેના ઉપરજ સર્વ ધર્માનુષ્ઠાનોનો આધાર છે. પંડિત પ્રકાંડ શ્રીમાન્ શાંતિસૂરીશ્વરજીપ્રણિત ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં દર્શાવ્યું છે કે—

“ મૂલં ધમ્મસ્સ દયા તયણુગયં સન્નમેવડણુઢાણં ”

ભાવાર્થ—દયા એજ ધર્મનું મૂલ છે અને બાકીના દાન, શીલ, તપશ્ચર્યા, વૈયાવચ્ચ આદિ સર્વ અનુષ્ઠાનો તેનેજ અનુસાર રહેલાં છે.

દયા વિનાની સઘળી શુભ ક્રિયાઓ તુષખંડનતુલ્ય નિષ્ફળ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં વાસ્તવિક ધર્મની પ્રાપ્તિ પણ નથી. જેમ ઉપર ક્ષેત્રમાં—દગ્ધ ભુમિમાં અનાજના રહાય તેવા સુંદર દાણાઓ વાવ્યા હોય, વરસાદનું પાણી પણ પ્રમાણપેત પડ્યું હોય, પવન આદિ સાનુકુલ સામગ્રીઓનો પણ

સહસ્રાવ હોય, ફલ નિષ્પત્તિને માટે પ્રયત્ન પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યો હોય છતાં તે સઘળાં સાધનો ફળપ્રાપ્તિરૂપ સાધ્યને સાધી શકતાં નથી. તેમજેનું અંતઃકરણ દયાની નિર્મળ વાસનાથી વિમુગ્ધ હોય તે પ્રાણી ચ્હાય તેવી તપશ્ચર્યા કરે, જ્ઞાન લાભે, પરંતુ તે યથાવસ્થિત ફળને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કહો કે તે સઘળી ક્રિયાઓ તેની નિષ્ફળ જેવી છે; ત્યારે જે અંતઃકરણ નિર્મળ દયાની વાસનાથી વસિત હોય છે તેજ અંતઃકરણમાં નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ, સદ્વર્તનાદિ અનુપમ ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે.

અન્ય સ્થળે પણ એક કવિશ્રીએ કહ્યું છે કે—

“કૃપાનદીમહાતીરે, સર્વે ધર્માસ્તૃણાંકુરાઃ ।

તસ્યાઃ શોષમુપેતાયાં, કિયન્નદંતિ તે ચિરમ્ ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ—જેમ નદીમાં જલનો સંચય હોય તેજ તેના કિનારે રહેલા સુંદર તરણાના અંકુરાઓ વિગેરે વનસ્પતિ પ્રકુલિત હોય છે, પરંતુ જ્યારે તે નદીમાં પાણી બીલકુલ હોતું નથી એટલે કે તે જળાશય યુક્ત થઈ જાય છે ત્યારે કિનારે રહેલાં ઘાસ વિગેરે પણ સુકાઈ જાય છે, તેવીજ રીતે કૃપારૂપી અમૃતજળથી ભરપુર નદીના કિનારે ઉગેલાં તૃણાંકુર સમાન અન્ય સર્વ ધર્માનુષ્ઠાનો છે. તેજ કૃપા નદી જ્યારે સુકાઈ જાય ત્યારે કિનારે રહેલાં તૃણાંકુર સમાન અન્ય ધર્માનુષ્ઠાનો કેટલી સુદૃઢ સુધી ટકી શકે ?

આપણે આ ઉપરથી જાણી શક્યા કે ધર્મનું મૂલ દયા છે અને એતો ચોક્કસ છે કે મૂળ વિનાનું વૃક્ષ કદી પણ નવ-પલ્લવિત નહિ થાય, તેનાથી બીજાઓ શાંતિ પણ નહિ પામે તો પછી તેમાંથી સુંદર ફળોની આશા રાખવી એતો મૃગ-તૃણામાંથી જલનું પાન કરી તૃષ્ણા શાંત કરવા જેવું છે. નિર્ધન દીન કે અંગોપાંગહીન દુઃખી પ્રાણીને દેખીને જેના અંતઃકરણમાં દયાનો અંકુરો ઉત્પન્ન ન થતો હોય તો જાણવું કે તેના અંતરમાં કલ્પવૃક્ષ સમાન અલિપ્ત ફળદાયી સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મની વાસના માત્ર પણ નથી; જે કે જગતમાં અન્ય પ્રાણી-

ઓને દુઃખી દેખી દયાર્દ્ર થનારા અને તેના દુઃખ દૂર કરવા કટીબદ્ધ થનારા પુરૂષો બહુજ થોડા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. કહ્યું પણ છે ને—

“શૂરાઃ સન્તિ સદ્વસ્ત્રશઃ પ્રતિપદં, વિદ્યાવિદોડનેકશઃ,
સન્તિ શ્રીપતયો નિરસ્તધનદા-સ્તેડપિ ક્ષિતૌ ભૂરિશઃ ।
કિત્વાકર્ણ્ય નિરિક્ષ્ય ચાન્યમનુજં, દુઃખાર્દિતં યન્મનઃ,
તાદૃશ્યં પ્રતિપદ્યતે જગતિ તે, સત્પુરુષાઃ પંચષાઃ ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ—પરરાજ્યના બલવાન લશ્કરને છતનારા હજારો શૂરવીર સુભદ્રો અનેક સ્થળોએ મળી આવે છે, વિદ્યાવિદ્યારદ્ધો પણ અનેક સંખ્યાવાળા જોવામાં આવે છે, પોતાની ઋદ્ધિએ કરી કુબેરભંડારી જેવાનું પણ અજિગ્નન ઉતરાવનાર ઋદ્ધિ-પૂણોની પણ આ ભૂમંડળપર જોઈ નથી, અર્થાત્ તે પણ ઘણાંએ મળી આવે છે પરંતુ દુઃખથી પીડાતા મનુષ્યના દુઃખને સાંભળવા કે દેખવા માત્રથી જેનું અંતઃકરણ તન્મય થાય છે તેવા સત્પુરૂષો આ દુનિયામાં જવલ્લે કોઈકજ મળી શકે છે.

પોતાના સુંદર વર્તનથી શેઠ પણ સત્પુરૂષોની ગણનામાંજ હતા. વિશેષમાં શેઠ પોતે, બીજાઓ, અને બગીચામાં રહેલા પોતાના આશ્રિતો, ત્રિનેશ્વર ભગવાનનાં દર્શનને લાભ લઈ શકે એટલા માટે એક રમણીય ત્રિનેશ્વરભગવાનનું સંદીર પણ ગાંધાવ્યું હતું.

આવા પ્રકારની ધર્મની ઉદારભાવનાથી જેનું અંતઃકરણ સુવસિત હતું. પરોપકારપરાયણ શેઠને પરોપકાર કરવો એજ પ્રાતાઃકાવનું પ્રથમ કાર્ય હતું—મારે આશ્રિત રહેલા મનુષ્યોની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે, તેઓ સુખી છે કે દુઃખી છે, દુઃખી છે, તો તેઓને કઈ કઈ બાબતની ન્યૂનતા છે, આ સર્વે હકી-કતની શેઠ સંભાળ રાખતા હતા અને તેમના દુઃખને બનતા પ્રયત્ને દૂર કરી સઘળાઓને પ્રસન્ન કરતા હતા. આપણે બાણી ગયા કે—દરરોજના રિવાજ મુજબ એક દિવસ શ્રીસાર શેઠ પોતાને આશ્રયે રહેલા સઘળાઓની સંભાળને માટે નિકળ્યો

અને ફરનો ફરતો અનુક્રમે રાજાની મઠી આગળ આવી પહોં-
ચ્યો. ચિંતાતુર રાજા તરફ તેની દૃષ્ટિ પડી, સૌમ્યદૃષ્ટિએ અને
મધુર વચને શેઠે રાજાને પ્રશ્ન કર્યો. ભદ્ર! તું આજે ચિંતા-
તુર કેમ જણાય છે? શેઠના તરફથી પોતાની પરિસ્થિતિનો
પ્રશ્ન સાંભળી રાજા શરમાઈ ગયો અને પત્નિવિયોગતું પુનઃ
સ્મરણ થવાથી હૃદય ભરાઈ આવ્યું. લજ્જા અને શોક
ભ્રમ્યભાવ એકી વખતે રાજાના અંતઃકરણમાં પ્રગટ થયા.
શેઠના પ્રશ્નનો ઉત્તર રાજા આંખી શક્યો નહિ. એટલામાં
પાડોશીઓએ આવીને શેઠની આગળ રાજાનો સઘળો ઇતિહાસ
વર્ણવ્યો. જો કે રાજાનો આ ઇતિહાસ પુરતો ન હતો કેમકે—
પાડોશીઓએ તો માત્ર બાગમાં આવ્યા પછીનીજ રાજાની
સ્થિતિ નિહાળી હતી. આ અવસરે શેઠે જો રાજાનો પ્રથમનો
ઇતિહાસ જાણ્યો હોત તો તેના દયાળુ અંતઃકરણમાં કેવો
આઘાત લાગત અને કેવા અટપટા વિચારનું આંદોલન થાત
તથા તે સ્થિતિ જાણ્યા પછી શેઠ તેને કઈ સ્થિતિમાં મુકત
તેતો શેઠનું દયાળુ અંતઃકરણ જાણે. પાડોશીદ્વારા આટલી
માત્ર હકીકત જાણવાથી અને માતાને નહિ દેખવાથી દુઃખી
નિસ્તેજ મુખવાળા દયામણા બાળકોને દેખવાથી શેઠનું હૃદય
દુઃખી થયું. દયાળુ શેઠે શાંતિનાં વચનોથી રાજાને આશ્વાસન
આપ્યું અને કહ્યું કે:—

‘હે ભાગ્યવાન! તું તારા હૃદયમાંથી શોકને દૂર કર,
વેશમાત્ર પણ અઘૈયતા ન કરીશ. આજથી તારી અને તારા
બાળકોની ભોજન સંબંધી યા વસ્ત્ર સંબંધી સઘળી ચિંતા
દૂર કરીશ.’

શેઠે માત્ર બાહ્યથી મીઠા વચનોનો ઉચ્ચાર કરી રાજાને
આશ્વાસન નહોતું આપ્યું પણ આવું સુંદર કાર્ય કરી સંતોષ
પમાડ્યો. આનું નામજ પવિત્ર હૃદયની ઉદાર ભાવના અને
ધાર્મિક ઉંડો પ્રેમ. ઉચિત કાર્યકારી શેઠે તેના બદલામાં
સુંદર કાર્ય સુંદર રાજાને બતાવ્યું કે:—

‘આ તારા બન્ને પુત્રો બગીચામાં જઈ પુષ્પના છોડ

પરથી પુષ્પો ચુંટી એકઠા કરી લાવે અને તારે બગીચામાં રહેલા આ જીનેશ્વરભગવાનના મંદીરમાં ત્રણ કાળ દેવપૂજા કરવી.’

‘જો કે શેડે દર્શાવેલું કાર્ય ઘણુંજ સુંદર હતું એમ રાજા બાણુતો હતો છતાં એક સેવક તરીકે શેડને ત્યાં રહી કાર્ય કરવું એ તેના હૃદયમાં વિશેષ સાલતું હતું, છતાં પણ ઉદરનિર્વાહ માટે તે કાર્ય કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું. દુનિયામાં નહિ કરવા લાયક એવાં ક્યાં કાર્યો છે કે જે ફૂલોર ઉદર માટે પ્રાણીઓને નથી કરવાં પડતાં. જીંદગીભર જેની સન્મુખ પણ ન જુએ તેવાઓને સ્વાર્થની ખાતર બે હાથ બેડીને નમસ્કાર કરવો પડે છે. કદા શત્રુ પ્રત્યેક જુ હસતું મુખ રાખી મિત્રતા દર્શાવવી પડે છે. દુનિયામાં પણ કહેવાય છે કે ‘પેટ કરાવે વેડ.’ ન છુટકે રાજાએ શેડનાં વચનો સ્વીકાર્યાં અને પુત્રો સહિત શેડે દર્શાવેલું કાર્ય કરવા તત્પર થયો. જેમ નૃત્ય કરનારને પટહ વગાડનાર જેવા પ્રકારનો તાલ આપે તેવા પ્રકારે નૃત્ય કરવું પડે છે તેવી રીતે સંસારનાટ્યભૂમિમાં પ્રાણીઓને પટહવાદક દૈવ જેવા પ્રકારે પટહ વગાડે તે પ્રમાણે અવશ્ય નૃત્ય કરવુંજ પડે છે. દૈવ આગળ નૃત્ય કરનાર સુંદર રાજા બેડે કાર્ય કરવામાં બિંદુલ અનભિન્ન હતો, જે આપણે ત્રીજા પ્રકરણમાં જાણી ગયા છીએ, તેજ રાજા એવો કાર્યકુશળ થયો કે-જેનું કાર્ય દેખી શેડનું અંતઃકરણ અતિશય આનંદ પામતું હતું.

લોકમાં પણ કહેવત છે કે ‘કામ કામને શિખવે.’ કવિ કહે છે કે રાજા કાર્યકુશળ થયો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

“यथा लक्ष्म्या विदग्धत्वं, विभ्रमं यौवनश्रिया !

प्रेष्यभावं तथा जीवः, शिक्षयते दुरवस्थया ॥ ”

જેમ લક્ષ્મી હડાપણ ઉત્પન્ન કરે છે, યૌવનની શોભા વિભ્રમો (નેત્રાદિના ચાળા) કરતાં શિખવે છે તેવી રીતે દુરવસ્થા આપોઆપ પ્રાણીઓને સેવકધર્મમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેને પ્રેમ્યભાવ શીખવા જવો પડતો નથી. બગીચામાં રહેલા સુંદર રાજાને પુત્રો સહિત શેડનું કાર્ય કરી

શેઠને સંતોષ પમાડતા હતા અને શેઠ પણ સફલાવપૂર્વક તેઓના પ્રત્યે મીઠી દૃષ્ટિથી જોતા હતા.

એક દિવસે શ્રીસાર શેઠ પોતાના બગીચાની શોભા નિહાળતો ચારે દિશામાં પરિભ્રમણ કરતો હતો, તેવામાં બગીચાના એક વિભાગમાં થતા હૃદયભેદક વિચિત્ર બનાવ તરફ અચાનક શેઠની દૃષ્ટિ પડી. એક હાથમાં ધનુષ્ય અને બીજા હાથમાં બાણ ધારણ કરી વૃક્ષ ઉપર બેઠેલા પક્ષી તરફ નિશાન તાકી આખેટક (શીકારની) ક્રિયા કરતા બે બાળકોને જોયા અને તેને ઓળખ્યા. આ બાળકો તે સુંદર રાજનાજ બન્ને પુત્રો હતા. દયાળુ અંતઃકરણમાં આ દેખાવે અતિશય આઘાત કર્યો. ધર્મી શેઠ આ બનાવ શી રીતે જોઈ શકે. પાપકર્મ જોતાંની સાથે તેનું હૃદય ધ્રુવ્યું. પોતાનાજ બગીચામાં પોતાનાજ મનુષ્યદ્વારા થતા આવા કરબીણ કાર્યે શેઠને કોપાયમાન કર્યો. કોપના આટોપથી લાલ નેત્રવાળો શેઠ બાળકો પાસે ગયો અને બન્નેને સખત સખત કરી હાથમાં રહેલાં ધનુષ્યો અને બાણોના ટુકડેટુકડા કરી ફેંટી દીધા. બિચારા માતા વિનાના દીનમુખવાળા સુગ્ધ બાળકોને માર મારી કંઠે સ્વરે રૂદન કરતા મુક્યા, એટલુંજ નહિ પણ શેઠે પોતાના બગીચામાંથી પણ બહાર કાઢી મુક્યા અને રાજ પાસે આવી આવેશમાં આવી જઈ તિરસ્કારસૂચક શબ્દોદ્વારા કહ્યું કે ‘તારે એક ક્ષણ માત્ર પણ મારા બાગમાં રહેવું નહિ, અધમાધમ કાર્ય કરનારા તારા પુત્રો સહિત હમણાંજ મારા બગીચામાંથી નીકળી જવું.’

જે રાજ હમેશાં શેઠના સૌમ્ય મુખારવિંદમાંથી ઝરતા શીતલ અને મધુર વચનામૃતોનું પાન કરતો હતો તેજ રાજના કર્ણયુગલમાં શેઠ તરફથી પરિતાપ ઉત્પન્ન કરનારા કઠોર વચનોનો સંચાર થયો, રાજના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ, જેનું દુઃખ સાંભળી શેઠનું અંતઃકરણ દયાથી ભીંજાયું હતું, તેજ શેઠનું હૃદય આ અવસરે તેના પ્રત્યે અને તેના કુમળા બાળકો પ્રત્યે વિમુખ થયું. જો કે શેઠનું કોપાયમાન

થવું, બાળકોને માર મારવો, બગીચામાંથી બહાર કાઢી સુકવા, તેમના પિતાને તિરસ્કારસૂચક શબ્દોમાં ડપકો આપવો, અને તેમની વૃત્તિનો તેમજ સ્થાનનો ઉચ્છેદ કરવો ઇત્યાદિ સર્વ કાર્યોમાં અંતરંગ કારણ પાપ પ્રત્યે દ્રણા અને ધર્મ પ્રત્યેનો અવિહત પ્રેમજ હતો, ધર્મના ઝનુની વિચારોનુંજ આ પરિણામ હતું; કેમકે એક તરફ દૃષ્ટિ ફેંકતાં એમ ભાસમાન થાય છે કે—જો બાળકોની દયાજનનઃ સ્થિતિને ઉદ્દેશીને શેઠે પાપકર્મથી પાછા હાંવવા માટે બાળકોને શિક્ષા ન કરી હોત તો હિંસક કાર્યમાં શેઠની અનુમતિ છે એમ સ્કંજે દુનિયા અનુમાનથી કહી શકત. સ્વાભાવિક છે કે પોતાના સ્વાધિન માણસો પોતાનાજ દેખતાં તેવું અનિષ્ટ કાર્ય કરે અને પોતાનું સામર્થ્ય છતાં તેને તે કાર્યથી ન અટકાવે તો તેને તે કાર્ય અચ્છીકર છે એમ જનસમૂહ કમ્પ રીતિએ માની શકે. આજ માનીનતાને પરિણામે શેઠને બીજો પણ વિચાર આવ્યો કે—જો આવા મહાન્ ગુન્ડાની પણ હું યોગ્ય શિક્ષા ન કરું તો કાલાંતરે એજ ગુન્ડાની ઉપેક્ષા મનેજ દુઃખદાયી થઈ પડશે. વિષવૃક્ષના અંકુરાનો ઉદ્ભવ થતાંની સાથેજ જો ઉચ્છેદ કરવામાં ન આવે તો કાલાંતરે તે અંકુરમાંથી વૃદ્ધિ પામીને થયેલા ઉંડા મૂળવાળા મજાનુત વિષવૃક્ષનો જડમૂળથી ઉચ્છેદ સહેલથી થઈ શકતો નથી, તેથીજ શેઠે આ કાર્ય કર્યું હતું. જ્યારે બીજી તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીએ છીએ ત્યારે શેઠના આ કાર્યથી હૃમ્મેશાં દુઃખમાં દિવસો નિર્ગમન કરનાર દીનમુખવાળાં બન્ને બાળકો અને તેમના પિતા સુંદર રાજને દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. શેઠનું આ કાર્ય અનુકરણીય છે કે અનાદરણીય છે તેનો વિચાર ઉભય તરફ દૃષ્ટિ રાખીને વિચારક વાંચકો સ્વયં મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ કરશે તો અવશ્ય જણાઈ આવશે કે શેઠનું આ કાર્ય ઉંડા વિચાર વિનાનું હતું, એમ કહ્યા વિના ચાલી શકે એમ નથી. જો કે શેઠની રગેરગમાં ધર્મપ્રેમ રમી રહ્યો હતો, પણ ધર્મનું તાસ્વિક રહસ્ય શેઠથી હજી અજ્ઞાત હતું. જો શેઠે કાર્ય કરતાં પહેલાં પોતાની સુંદર

વિચારમાળાને અવકાશ આપ્યો હોત તો તે કાર્યનું આવું હૃદયભેદક પરિણામ ન આવત. જે ઉદ્દેશથી આ કાર્ય કર્યું હતું તે ઉદ્દેશ સંપૂર્ણતાથી સફળ થાત અને દુઃખી પિતા પુત્રને તીવ્ર દુઃખ નહિ પણ દુઃખમાં દિલાસો મળત. જે તે અવસરે બાળકોને આવી ત્રાસદાયક સબ્બ નહિ કરતાં શાંતિના વચનોથી તમારે આવું કરવું અયોગ્ય છે, તમારાથી આવું કાર્ય થાય? આ તો હિંસક કાર્ય કહેવાય આથી તો પક્ષીઓને બહુ દુઃખ થાય અને મરી પણ બન્ય આવું અન્ય પ્રાણીઓના પ્રાણનું ઘાતક કાર્ય નિર્દય છે વિગેરે વિગેરે વચનોથી સમજાવ્યું હોત તો તેના પરિણામે તેવાં હિંસક કાર્યોથી નિવૃત્ત થઈ બન્ને બાળકોના હૃદયમાંથી હિંસક પરિણામ સદાને માટે સમૂલ નાશ કરી શકાત.

સંપૂર્ણ સૃષ્ટિમંડળમાંથી પોતાના નિર્મળ ઉપદેશદ્વારા અથવા વિશુદ્ધ વર્તનદ્વારા એક પણ પ્રાણીનો ઉદ્ધાર થયો તો પોતાનું સમગ્ર મનુષ્યજીવન સફળ થયું એમ સમજવું, કેમકે વિશુદ્ધ ધર્મના સંસ્કારવાળો એકજ ધર્મી અનેક જીવોના જીવિતવ્યને અભયદાન આપવાવાળો થાય છે અને ઉપદેશદ્વારા બીજાઓ પાસે અપાવવાવાળો પણ થાય છે. પરંતુ જેમ હીરામાણેક વિગેરેના સત્ય સ્વરૂપથી અનુભિન્ન ઝવેરી અમૂલ્ય ઝવેરાતની સત્ય કિંમત ન આંકી શકે તેમ અદ્ભૂત કંઠણાવંત પ્રાણી પવિત્ર શાસન પામીને પણ તાર્ત્વિક કંઠણાના અપૂર્વ સિદ્ધાંતની કિંમત અજ્ઞાનતાના પ્રભાવે પ્રાણીઓ આંકી શકતા નથી. શ્રીસાર શેઠના સંબંધમાં પણ એવોજ પ્રસંગ બનવા પામ્યો. ધર્મનું ઊંડું રહસ્ય સમજવું ઘણુંજ સુશ્કેલ છે. આટલાજ માટે જગતના કલ્યાણ ખાતર ચૌદશોયુગાલીશ આદર્શ ગ્રંથોના પ્રણેતા અસાધારણ બુદ્ધિનિધાન શ્રીમાન્ હરિભદ્રસુરિશ્વરજી અષ્ટક પ્રકરણમાં દર્શાવે છે કે—

“સૂક્ષ્મબુદ્ધિઞ્ચ સદા જ્ઞેયો, ધર્મો ધર્માર્થિભિર્નૈરેઃ ।

અન્યથા ધર્મબુદ્ધિઞ્ચૈવ, તદ્વિઘાતઃ પ્રસજ્યતે ॥૧૧॥”

ભાવાર્થ—તાત્ત્વિકધર્મના અભિલાષી પ્રાણીઓએ ધર્મનું રહસ્ય તીક્ષ્ણ બુદ્ધિએ જાણવા જેવું છે, અન્યથા સૂક્ષ્મ વિચારણાના અભાવે આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિમય વિષમ સંસારચક્રને વૃદ્ધિ પમાડનાર અધર્મને પણ, સ્વર્ગ અપવર્ગના અનુપમ સુખનો અર્પણ કરનાર ધર્મ છે એમ માની તેનું અવલંબન કરતા તે પ્રાણીઓ ધર્મનો વિનાશ કરે છે અને અધર્મના અસહ્ય સંકટોને અનિચ્છાએ પણ ભોગવે છે. જેની ઉપર દૃષ્ટાંતરૂપે દર્શાવેલા એક ઉદાહરણનું આપણે અવલોકન કરીએ.

સકલ કલ્યાણવેલડીના કંઠ સમાન ગ્લાન, વૃદ્ધ, બાલ આદિ મુનિની કરેલી વૈયાવચ્ચ કદાપિ નિષ્કળ જતી નથી, અવશ્ય ક્ષણે આપવાવાળીજ હોય છે. આપણા પ્રાચીન અને સુવિહિત શાસ્ત્રકારો પણ જણાવે છે કે—“**સર્વં કિર પઙ્કિવાઈ વૈયાવચ્ચં કિર અપ્પઙ્કિવાઈ**” અન્ય સર્વ શુભકાર્યો અવશ્ય ક્ષણદાયી છે એમ સંભવી શકતું નથી. દુનિયામાં જોઈએ છીએ તો ઘણાં કાર્યો એવાં માલૂમ પડે છે કે જે કાર્યો સાતુકુળ સંયોગે ક્ષણ આપે અને વિઘાતક સંયોગે ક્ષણ નથી પણ આપતાં પરંતુ કોઈ પણ અવસરે કરેલી ગ્લાનાદિકની વૈયાવચ્ચ પોતાના સુન્દર ક્ષણથી વંચિત રાખતી જ નથી. આવા પ્રકારે શાસ્ત્રોમાં દર્શાવેલા ગ્લાનઆદિની વૈયાવચ્ચના અનુપમ લાભને ગુરૂદ્રારા અથવા શાસ્ત્રદ્રારા જાણીને અચિંત્ય લાભનો અભિલાષી કોઈ પ્રાણી એવા પ્રકારનો અભિગ્રહ ધારણ કરે કે આજથી આરંભીને મારે હંમેશાં પ્રશસ્તભાવપૂર્વક જ્વરાદિ વ્યાધિથી ખીડા પામતા કોઈપણ ગ્લાનમુનિને ઔષધાદિ સામગ્રીદ્રારા અવશ્ય વૈયાવચ્ચ કરવી. અભિગ્રહ ધારણ કર્યાબાદ કાલાંતરે કોઈ અવસરે તેવા ગ્લાનાદિ મુનિની પ્રાપ્તિ ન થાય અને તેમની વૈયાવચ્ચનો અપૂર્વ લાભ ન મળે તે અવસરે જો આવા પ્રકારની વિચારણા કરે કે—“અરે ! મારો અભિગ્રહ આજે પૂર્ણ ન થયો, નિર્ભાગ્ય-શિરોમણીને ચિંતામણીરતનની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી હોય, તેનાં આંગણમાં કદપવૃક્ષ ક્યાંથી ફળે, પાપીને પાપના ઉદયે ધર્મ

કરવાની સામગ્રીઓ પણ ફૂલ્લિજ હોય છે, અરે કોઈપણ જ્ઞાન મુનિ મને ન મળ્યા જેથી મારી સઘળી મનોરથમાળા નિષ્ફળ જ વિલય પામી, જો કોઈ મહાત્મા રોગગ્રસ્ત થયા હોત તો ઘણું સાફ થાત કે તેમને ઔષધાદિનો ઉપચાર કરીને મારી પ્રતિજ્ઞાને હું અળંગ રાખી શકત,” ધર્મના મર્મને નહિ સમજનારો તે અજ પ્રાણી આવી રીતે જ્ઞાન મુનિ નહિ મળવાથી ઉદ્વિગ્ન થતો ધર્મના નામે અધર્મનું આચરણ કરવાવાળો થાય છે. જોકે ઉપરોક્ત અભિગ્રહ ઘણો સુંદર છે, પણ અભિગ્રહના સ્વરૂપને નહિ સમજવાથી જો ઉપરોક્ત દુષ્ટ વિકલ્પો ઉપસ્થિત થાય તો પરિણામે ધર્મને બદલે કર્મનો બંધન થાય છે.

આધુનિક સમયમાં આવી રીતે ધર્મના મર્મને નહિ સમજવાથી ધર્મબુદ્ધિએ અધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાઓના અનેક દાખલાઓ મળી આવે છે. આટલાજ માટે આપણા પરમોપકારી પવિત્ર મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે—પ્રથમ ધર્મના સહસ્યને સમજો એટલે કે ‘જ્ઞપરિજ્ઞા’ એ શુભાશુભ માર્ગને પારખો અને ત્યાર પછી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરો એટલે ‘પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા’ એ કરી અશુભ માર્ગનો ત્યાગ કરો અને શુભ માર્ગમાં પ્રયાણ કરો કે જેથી ધર્મને નામે કદી પણ અધર્મ માર્ગમાં પ્રયાણ ન થાય.

કૃપાવાન શેઠ આ અવસરે ભૂલ્યો, અધર્મને દેખી તેનું અંતઃકરણ આવેશમાં આવી ગયું, અને બીજી બાબતુ દષ્ટિ નહિ દેતાં કોમળ બાળકોપર કઠોરતા વાપરી, શેઠે બાળકોને સજા કરી એ યોગ્ય નહતું છતાં પણ એક વખતે આપણે માની લઈએ કે, તેઓ સદોષ હોવાથી સજાને પાત્ર હતા પણ નિર્દોષ રાજપ્રત્યે શેઠની તિરસ્કાર દષ્ટિ અયોગ્ય અને અસ્થાનેજ હતી એમ કહેવુંજ પડશે. લોકનીતિને અનુસરીને ક્ષાયિત્ રાજાને પણ કિંચિત્ દોષપાત્ર લેખીએ તો લેખી શકાય કેમકે તેજ રાજાના તે બન્ને બાળકો હતા તોપણ આપણે ઉપર જોઈ ગયા તે પ્રમાણે મધુર વચનોનો પ્રયોગ

કર્યો હોત તો દુઃખી રાજને નિરાશ થવાનો અવસર ન આવી શકત. જેમ-રોગીઓના રોગને દૂર કરવામાં સુવિચારક અને દીર્ઘદર્શી વૈદ્ય, બની શકે ત્યાં સુધી દર્દીના દર્દને મીઠા ઔષધથીજ નાબુદ કરે છે; તેવા ઔષધથી જો ફાયદો માલમ ન પડે તોજ કડવા કે કસાયલા ઔષધનો પ્રયોગ કરે છે. તેવીજ રીતે સન્માર્ગદર્શક ઉપકારીએ પણ ઉપકાર્યને ઉન્માર્ગના ભયંકર અપાયથી સંરક્ષણ કરવા માટે પ્રથમ કર્ણુપ્રિય મધુર વચનોથી પ્રેરક બનવું જોઈએ. શાસ્ત્રોમાં પણ દર્શાવ્યું છે કે-જે વચનો સર્વને ઇષ્ટ હોય, જે શાળ્લોના શ્રવણથી સઘળાઓ આનંદ પામે અને જે વાક્યો પોતાના ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિના સાધક હોય તો તેવા પ્રિયકારી અને હિતકારી મધુર વચનોનો અનાદર કરી અન્ય વચનોનો ઉચ્ચાર સરખો પણ શા માટે કરવો જોઈએ! કદાચિત્ પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યોનો સદુપયોગ નહિ કરતાં માત્ર સંગ્રાહક બુદ્ધિવાળા કૃષ્ણશેખરે દ્રવ્ય ખરચવાના અવસરે પોતાનો હાથ સંકોચે અર્થાત્ દરિદ્રતા ધારણ કરે, પરંતુ જેમાં દ્રવ્યનો વ્યય નથી તેવા વચનોમાં દરિદ્રતા શા માટે ધારણ કરવી જોઈએ. માટે હુમ્મેશાં બનતા પ્રયત્ને જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી કોમળ વાણીથીજ બીજાઓને ઉપદેશ આપવો જોઈએ. કેટલીક વખતે કઠોર વચનો સામાના હૃદયપર વિપરીત અસર કરે છે, ચ્હાંય તેવું હિતકારી હોય તોપણ પ્રથમ સામાના અંતઃકરણમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન કરે છે, જેના પરિણામે પોતાનું અંતઃકરણ પણ મલીન થાય છે અને ધારેલું કાર્ય ફળીભૂત થતું નથી. જે મધુરતા પોતાને સ્વાધીન હોય, અર્થાત્ અભ્યાસના બળથી સ્વાભાવિક પોતાન વચનોમાં મધુરતા આવતીજ હોય તો કયો સત્વશાળી પુરૂષ એવો હોય કે જે જાણી જોઈને વચનોમાં કઠોરતા લાવે, કમનગ્રીબવાન ભાગ્યેજ એવી મૂર્ખતા કરનારો મળી આવે અને એ તો ચોક્કસ છે કે-મધુર વચનોનો ઉચ્ચાર કરનાર ક્ષમાવાન મનુષ્ય કાર્ય સાધવામાં જે સફળતા મેળવે છે તે સફળતા કર્કશ ભાષણ કરનાર ક્રોધી ભાગ્યેજ મેળવી શકે

છે, કારણ કે કોધથી અંધ થયેલા મનુષ્યની કાર્યસાધક બુદ્ધિ ક્ષણવારમાં વિનાશ પામે છે.

શ્રીસાર શેઠના પ્રસંગમાં પણ એવુંજ બન્યું. આવેશથી નિર્ભળ બુદ્ધિની સ્વચ્છ પ્રભાપર અજ્ઞાન અંધકારનાં શ્યામ પટલો ફરી વળ્યાં, જેના પ્રભાવે શેઠ દીર્ઘ વિચાર કરી શક્યા નહિ. જોકે આ સઘળું કાર્ય શેઠથીજ થયું હતું, એટલે રાજના દુઃખમાં નિમિત્ત કારણ શેઠ હતા છતાં પણ આપણે તો આ સ્થળે રાજના દુર્ભાગ્યની ભયંકરતાજ વર્ણવવી રહી.

રાજને પોતાની કંઠેર આજ્ઞા ફરમાવી શેઠ તો પોતાને સ્થાને આવ્યા ગયા. રણસંગ્રામમાં શસ્ત્રધારી શૂરવીર થોડાઓ સાથે યુદ્ધ કરતા દુશ્મનના તીક્ષ્ણ પ્રહારોએ રાજને જે અશાંતિ ઉત્પન્ન નહોતી કરી, તેના કરતાં અધિક અશાંતિ શેઠના તીક્ષ્ણ વચનપ્રહારોએ કરી. થોડાજ વખતમાં ચિંતાગ્રિથી દગ્ધ રાજએ, શેઠના ભયથી ધ્રુજતા અને મારેલા મારના દુઃખે નેત્રમાંથી અશ્રુધારા વરસાવતા પોતાના દુઃખી બાળકોને દૂરથી આવતા જોયા. બન્ને પુત્રો પિતા પાસે દોડી આવ્યા અને હૃદયદ્રાવક વિલાપ કરતા શેઠ તરફથી પોતાની ઉપર વિતક વાતો પિતા સમક્ષ કહી દર્શાવી. આ હકીકત સાંભળીને અને પુત્રના નેત્રમાંથી નિકળતા બોર બોર જેવડાં આંસુ દેખીને રાજના દુઃખની ચીમા રહી નહિ. માતા વિનાના પોતાના પુત્રોનું દુઃખ દેખી જોકે રાજનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું છતાં પણ શૂરવીર રાજએ પોતાના અંતઃકરણને ધીરજ આપી સ્વસ્થ કર્યું. પુત્રનો કંઠણાજનક વિલાપ દેખી નિર્ભળ અને નિર્માલ્ય મનુષ્યની માફક રાજ રૂદન કરવા ન મંડી પડ્યો, કારણ કે રાજને બાલ્યાવસ્થામાં પુત્રોના કોમળ અંતઃકરણમાં નિર્ભળતાના બીજ નહોતાં વાવવાં, બાળકોને ધૈર્ય વિનાના નિષ્પરાક્રમી નહોતા બનાવવા, પરંતુ મહાય તેવા વિષમ સંકટના સમયે પણ ધૈર્યતાનું અવલંબન કરનારા હઠ પરાક્રમી ક્ષત્રીયવીર બનાવવા હતા. આજ કારણથી રાજએ પોતાની દુઃખથી ભરપુર નિસ્તેજ સુખાકૃતિને બાદ

શાંતિથી આચ્છાદિત કરી, દુઃખી બાળકોને ધીરજ આપી, રૂઢન કરતા નિવાર્યા અને શાંતિના વચનોથી ઉપદેશ આપ્યો.

‘હે વત્સો ! તમે ચિંતા ન કરો, શાંત થાઓ, આપણી ઉપર જે જે દુઃખોના પહાડો ત્રુટી પડે છે તેમાં બીજા કોઈ પણ દોષપાત્ર નથી, માત્ર આપણા કર્મનોજ દોષ છે. પૂર્વે તેવાં દુઃકર્મો ઉપાર્જન કરેલા જેથી આપણે તેનાં તેવાં કટુક ફળો અનુભવીએ છીએ, તેમાં આપણા કર્મ સિવાય બીજાનો શો દોષ કાઢીએ ?’

આ અવસરે રાજ બાણે પોતાના સઘળા દુઃખોને ભૂલીજ ન ગયો હોય તેમ ગંભીર વચનોથી પોતાના પુત્રોને શાંત કરતો હતો, પરંતુ તેનું પોતાનું અંતઃકરણ તો અનિર્વચનીય દુઃખ સાગરના અગાધ જળમાં ડૂબતું હતું. પડતા ઉપર પાટુ મારનાર દૈવને ઉપાલંભ આપતો રાજ વિચાર કરે છે કે—‘અરે અંતરનું દુઃખ કોની આગળ વર્ણવીએ, નિર્માળ દયાના અંકુરાઓ જેના હૃદયક્યારામાં નવ-પલ્લવિત થઈ રહ્યા હતા, એવા દયાળુ શેઠની પણ આદશા થઈ ! માત્ર એકજ ગુન્હાની શિક્ષામાં બન્ને બાળકોની આ દુર્દશા કરી, પણ તેમાં શેઠનો શો દોષ કાઢીએ; પૂર્વોપાર્જિત અશુભ કર્મનોજ આ પ્રભાવ છે. કહ્યું છે કે—

“કરોતે તત્કર્મ મદેન દેહી, હસન્ સ્વધર્મ સહસા વિહાય ।
રુદંધિરં રૌરવરન્ધ્રમધ્યે, મુઢ્ઢકે ફલં યસ્ય કિમપ્યવાચ્યં ॥૧૧”

ભાવાર્થ—તુચ્છ પૌદ્ગલિક સુખની ખાતર સાંસારીક લીલામાં મશગુલ પ્રાણી પોતાના વાસ્તવિક ધર્મને એકદમ ભૂલી જઈ મદોન્મત્ત થયો છતો આનંદભેર એવા કલિષ્ઠ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે કે જેનાં ન કહી શકાય તેવાં દુઃખદાયી ફળો ઘણા દીર્ઘ કાલપર્યંત રૌરવ નર્કમાં કંઠાજનક વિલાપ કરતાં ભોગવવાં પડે છે. ઉપભોગ કર્યા વિના તે કર્મો કોઈ રીતિએ ક્ષય પામતાં નથી.

અરે આત્મા ! અજ્ઞાનદશાથી કર્મનો બંધ કરતી વખતે તને આ વિચાર ન આવ્યો. જો આવ્યો હોત તો તારી આ

દશા નહોત માટે હવે શાંત થઈને આવેલાં કર્મને ભોગવી
 લે જેથી તે કર્મો તારાં ક્ષય પામે. પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં
 કર્મ ભોગવ્યા વિના છૂટકો થતોજ નથી. અહિંઆ નહિ
 તો ભવાંતરમાં પણ અવશ્ય તારે એ કર્મોનાં ફળ ભોગવવાંજ
 પડશે. અહો દેવ ! તારી શક્તિ તો કોઈ અજબ છે ! તારી
 પ્રતિકૂલતાએ સુખપ્રાપ્તિનાં સાધનો પણ દુઃખ સન્મુખ થઈ
 જાય છે. દુનિયામાં જીવિતવ્ય અર્પણ કરનાર સર્વોત્તમ વસ્તુ
 અમૃત પણ પ્રાણનું અપહરણ કરનાર વિષમ વિષપણે પરિ-
 ણમે છે, માર્ગમાં રહેલી નાની દોરડી પણ ફાણીધર સર્પ
 થઈ દંશ દેવા દોડે છે, નાનું સરખું ઉદરનું બીલ પગ
 મુકતાંની સાથે ભયંકર પાતાલ સમાન થઈ જાય છે, અંધ-
 કારનો વિનાશ કરનાર ચંદ્ર સૂર્યની પ્રભા પણ ગાઠ અંધ-
 કારનું આચરણ કરે છે, સુખપૂર્વક ઉદ્ભવેલ થઈ શકે તેવું
 નાનું પાણીનું બાબોચીઉં પણ અનુદંવનીય અને ગંભીર
 જગનીધિ સમાન થાય છે, પ્રત્યક્ષ આદિ અનેક પ્રમાણોથી
 પ્રતિષ્ઠિત સત્ય હકીકત પણ દુર્ભાગ્યના ઉદયે અસત્ય ઠરે છે
 અને સુખદુઃખમાં સહાયક અને સત્ય સલાહકારક અભિન્ન-
 હૃદયવાળો મિત્ર પણ મિત્રતાને દેશવટો આપી શત્રુતાનું
 આચરણ કરે છે. આ સર્વ દુઃખોનો સંબંધ દુષ્કર્મના પ્રભા-
 વેજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ભાગ્યમાં હોય તેમ થાઓ, અવ-
 સરને યોગ્ય કાર્ય પ્રત્યે આદર આપવો એજ ધીર પુરૂષોનું
 કર્તવ્ય છે, આ પ્રમાણે હૃદયને શાંત કરી, દુઃખી પુરોને
 દિલાસો આપી, શેઠના બગીચામાંથી નીકળી, ધારાપુરનો
 અધિપતિ સુંદર રાજા, પૃથ્વીપુર જેવા વિશાળ નગરમાં પણ
 ઉદરપોષણ માટે અપમાનિત દશા પ્રાપ્ત કરી તે નગરને છોડી
 ખ.ને બાગકો સહિત આગળ પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૬ કું.

પુત્રવિયોગ.

દર્મ દૈવના પ્રચંડ પ્રહારથી પરાભવ પામેલો રાજા બન્ને બાળકોને લઇ, શ્રીસાર શેઠના બગીચાને છેલ્લા પ્રણામ કરી, બહાર નિકળ્યો, પરંતુ આગળ રાજાને રહેવા માટે કોઇ રાજમહેલ તૈયાર ન હતો. રાજમહેલ તો દૂર રહ્યો, દુર્ભાગ્યના ઉદયે એક પણ શાંતિદાયક સ્થાન રાજાને માટે તૈયાર ન હતું. રાજા માર્ગે ગાડ્યો પણ આગળ કંઈ દિશા તરફ પ્રયાણ કરવું તેની પણ રાજાને સુઝ ન પડી, કારણ કે સર્વ દિશા તેને માટે તો એક સરખીજ હતી. દારિદ્ર્યસંતાપ અને દુઃસહ રાણીના વિયોગે દુઃખી રાજાને પોતાના દુઃખ કરતાં દીન બાળકોનું દુઃખ વિશેષ સાલતું હતું, પણ શૂરવીર રાજાએ તેને કાંઈ પણ નહિ ગણકારતાં દેશાંતરના અનિશ્ચિત માર્ગનો આશ્રય કર્યો. માર્ગે જતાં અરણ્યમાં કોઇ સ્થળે ભોજનના અભાવે કંઠાદિકનું તો કોઇ સ્થાને પુષ્પ ફલાદિનું ભક્ષણ કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. માર્ગમાં કોઇ સ્થળે ગામ આવે તો ગામમાંથી ભિક્ષા માગીને અથવા માર્ગમાં મળતા મુસાફરો પાસેથી ભિક્ષાની યાચના કરીને હજારો અને લાખો મનુષ્યનું પોષણ કરનાર રાજા પોતાનું અને પોતાના બાળકોનું દુર્ભર ઉદર મહામુશીબતે પૂર્ણ કરતો હતો. કોઇ સ્થળે તો ભિક્ષાની યાચના કરતાં ભિક્ષા ન મળે એટલુંજ નહિ, પણ દુર્જન મનુષ્યના મુખમાંથી નિકળતા તિરસ્કારનો અનુભવ કરવાનો પણ અવસર આવતો હતો; આવી રીતે સ્થળે સ્થળે દુઃસહ્ય સંકટનો અનુભવ કરતો અને તેથીજ કરીને પૂર્વોપાર્જીત પોતાનાં પાપકર્મનો પશ્ચાતાપ કરતો, માર્ગમાં મુશીબતે મળતી ભોજનાદિ સામ-

ગ્રીથી પુત્રોનું પોષણ કરતો, અનિશ્ચિત માર્ગે અસ્વસ્થ રીતે આમ તેમ પરિભ્રમણ કરતો, માર્ગેમાં આવતા દેવકુલ આદિ સ્થાનોમાં રાત્રિએ બાગકોના રક્ષણની ચિંતાથી અર્ધનિદ્રિત દશાનો અનુભવ કરતો, રાત્ર મહાકટપૂર્વક ઘણી ભૂમિનું ઉલ્લંઘન કરી સર્વ કોઈ પ્રાણિઓને ક્ષોભ પમાડનાર યમને પણ ભયોત્પાદક અર્થાત્ મહાભયંકર અટવીમાં આવી પહોંચ્યો. આટલી મુસાફરીમાં રાત્રને કોઈ જગ્યાએ શાંતિ મળી નહિ અને હજુ પણ સુખશાંતિના દિવસો રાત્રના ભાગ્યમાં નિર્માણ થયા ન હતા. અટવી જોઈને રાત્રની શાંતિ સેંકડો ગાઉ દૂર નાશી ગઈ અને અશાંતિના ચક્રમાં રાત્ર ચક્રચુર થયો. અરે ! આ અટવીનું ઉલ્લંઘન શી રીતે કરવું. માર્ગેમાં કોઈ વટેમાર્ગી સહાયક પણ ન મળે. કોઈ ગામ પણ આવે એવું જણાતું નથી કે ત્યાં માર્ગનો શ્રમ ઉતારી સ્વસ્થ થઈ આગળ પ્રયાણ કરીએ. આ પ્રમાણે અહિંયાં પણ રાત્ર વિચારમાં પડી ગયો.

વાંચક મહાશયો ! સુંદર રાત્રની આવી અધમ સ્થિતિ નિહાળતાં આપણું હૃદય કંપે છે. અરે ! આવા નીતિનિપુણ સાત્ત્વિકશિરોમણિ ગુણીઅલ રાત્રની પણ આ દશા ! ભુલવું જોઈતું નથી કે જ્ઞાતપણે કે અજ્ઞાનદશામાં, એકાન્તમાં કે જનસમૂહમાં, દિવસ કે રાત્રિએ, કોઈ પણ અવસરે દુષ્ટ અધ્યવસાયપૂર્વક કરેલાં કર્મ ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાનું ક્ષણ દર્શાવતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પાલનમાં પ્રવર્તમાન થયેલા મુનિ હોય કે શ્રાવકધર્મના પાલક ગૃહસ્થ હોય, ભલે ચક્રવર્તી હોય કે તીર્થંકર હોય, કોઈને પણ છોડતાં નથી. રાત્રના ચોકીદારોની પ્રમાદ દશાથી અગર પોતાની કળા કૌશલ્યતાથી યા કપટથી ગુન્હેગાર પોતાના ગુન્હાની શિક્ષા મેળવ્યા વિના કોઈ વખતે છૂટી શકે છે, પરંતુ સતત અપ્રમાદિ કર્મસુભટોના પંખમાંથી કોઈ પણ અવસરે છૂટી શકાતું નથી, તેની આગળ કોઈની પણ કળા કૌશલ્યતા, કપટ યા સીકારસ ચાલી શકતી નથી.

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીમહારાજ જ્ઞાનસાર અષ્ટકમાં દર્શાવે છે કે:—

“આરુઢાઃ પ્રશમશ્રેણિ, શ્રુતકેશલિનોડપિ ચ ।

બ્રામ્યંતેડાંતસંસાર-મહોદુષ્ટેન કર્મણા ॥ ૧ ॥”

ભાવાર્થ—ઉપશમ શ્રેણિમાં આરૂઢ થઇને અગ્નીઆરમા ગુણકાણા સુધી પહોંચેલા, ચૌદ પૂર્વના અનુપમજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ, ઉત્તમ ચારિત્રસંપન્ન, અસંખ્યાત ભવના વૃત્તાંત સંબંધી પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રુતના બળે કરી કેવલિતુલ્ય પ્રરૂપણ કરનાર, સાતિશય જ્ઞાની સિવાય અન્યને એમ માલુમ ન પડે કે આ કેવલી છે કે છદ્મસ્થ છે. આવી ઉચ્ચ કોટીને પ્રાપ્ત થયેલા મુનિઓને પણ પ્રચંડ પાપી કર્મ, ચતુર્ગતિ સંસારમાં અનંતો કાલ પરિભ્રમણ કરાવે છે ત્યારે બીજાઓને માટે તો શું કહેવું ?

સુખે કે દુઃખે માર્ગમાં આવેલી આ અટવીનું ઉત્તંધન કર્યા વગર રાજને છુટકો ન હતો. પ્રાચીન કાળમાં દેશાંતર જતાં આવી અટવીઓ ઉત્તંધન કરવી પડતી હતી. સુંદર રાજથી આક્રમણ કરાતી અટવીનું વર્ણન કરતાં પૂજ્યપાદ ભગવાન્ ભાવદેવસૂરિજી કહે છે કે:—

“સંવૈરિણીવં बहुधवा^૧, मत्सेव मदनाधिका^૨ ।

बाणाऽसनादद्यासेनेव, लङ्केव सपलाशका^૩ ॥

अगण्यमत्तमातंग^૪-संगमा म्लेच्छभूरिव ।

वैरिधाटीव दुर्दृश्या-ऽनेकरक्ताक्ष^૫भीषणा ॥

किंवाऽथबहुनावाल-विधवास्त्रीव या सदा ।

विविधश्वापदा^૬वासस्तथा शबरसंभृता ॥”

ભાવાર્થ:—ઉચ્છા સુખજ સ્થાને સ્થાને પરિભ્રમણ કર-

૧ ધવ-સ્વામી અને તે નામનું વૃક્ષ, ૨ મદન-વિપવવૃક્ષા અને ધંતુરાનું વૃક્ષ, ૩ બાણ-તીર અને ચિવક નામનું વૃક્ષ. ૪ અસન-ધનુષ્ય અને શરક નામનું વૃક્ષ, ૫ પલાશ-રાક્ષસ અને પલાશ (ખાખરાનું) વૃક્ષ, ૬ માતંગ-ચંડાળ અને હાથી, ૭ રક્તાક્ષ-કાલ નેત્રવાળા) મ્લેચ્છો અને પાડો, ૮ શ્વાપદ-શિયરી જનનવર અને તીવ્ર આપત્તિ.

સારી સ્વચ્છંદી કુલટા સ્ત્રીને જેમ પતિઓની ખોટ હોતી તથી અર્થાત્ જેમ તે અનેક સ્વામીવાળી હોય છે તેમ અનેક ધવ નામના વૃક્ષોની ઘટાથી ભરપૂર, મદોન્મત્ત સ્ત્રીને જેમ વિષય-તૃષ્ણાની અધિકતા હોય છે તેમ અનેક ધંતુરાના વૃક્ષસમૂહથી વ્યાસ, ધનુષ્યો અને બાણોથી અલંકૃત સૈન્યસમૂહની જેમ કેકાણે કેકાણે દૃષ્ટિએ પડતા ચિત્રા અને જીરકના વૃક્ષ-વાળા ભૂમીપ્રદેશોથી અંકિત, રાક્ષસના સમૂહથી ભરપૂર, લંકા નગરીની જેમ અગણિત પલાશ (ખાખરા) ના વૃક્ષથી ચિત્રવિચિત્ર, મદિરાથી ઉન્મત્ત થયેલા અનેક ચંડાળોથી વ્યાસ મ્લેચ્છભૂમિની જેમ ઠોર ઠોર નજરે પડતા મદોન્મત્ત ગજ ઘટાથી બિહામણી, જેની સન્નિપ્ત ન જોઈ શકાય તેવા લાલ નેત્રવાળા મ્લેચ્છ દુશ્મનની ધાડની જેમ ક્રોધથી રક્ત નેત્રવાળા પુની ઈર્ષાળુ જંગલી પાડાઓથી મહાભયંકર, ભય-સૂચક અન્ય વિશેષણોથી સર્થુ, ટુંકાણુમાં કહીએ તો જે અટવી બાહ્યાવસ્થામાંજ વૈધવ્યદશાને પ્રાપ્ત થયેલી સ્ત્રીની જેમ હુમ્મેશાં અનેક પ્રકારની તીવ્ર આપત્તિથી વ્યાસ હતી તેમજ સિંહ, વાઘ, રીંછ, ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રકારના શિકારી પશુ પક્ષીના સ્થાનોથી ભરપૂર હતી. જ્યાં માત્ર કેઈ કેઈ સ્થળે દુનિયાદારીથી વિમૂખ વ્યવહારથી અનશ્વિત કેવળ જંગલમાંજ પશુઓની સાથે રહીને પશુ જીવન ગુજરનારા જંગલી ભીલોને છોડીને અન્ય મનુષ્ય કેઈપણુ સ્થળે દૃષ્ટિપથમાં આવતા નહતા.

આવા વિકટ અરણ્યમાં આશાધારી રાજા, બાળકોને આધ્યાસન આપતો માર્ગેનું ઉદ્ધંધન કરતો હતો. શિકારી પશુ પક્ષીઓથી ભરપૂર અરણ્યમાં પ્રયાણ કરતાં જો કે રાજાને કેઈ ભાગ્યોદયે હિંસક પ્રાણિઓથી તેવા પ્રકારનું વિધન નડયું નહિ. ક્ષુધા તૃષ્ણા વિગેરે દુઃખો સહન કરતો રાજા બન્ને બાળકો સહિત સહિસલામત અરણ્ય વટાવી બહાર આવ્યો. હવે જ્યાં આગળ માર્ગે પ્રયાણ કરે છે તેવામાં દૂરથી શીતલ જલનો સ્પર્શ કરીને આવતી અને મંદમંદ શબ્દ કરતી વાયુલહરી, ભયંકર અટવીમાં પરિભ્રમણ કરતા ઉષ્ણ અને કઠોર વાયુથી

આલિંગત શરીરને આશ્વાસન આપવા લાગી. ચારે દિશાએ થોડા થોડા વિલાગમાં સ્નિગ્ધતાવાળો પ્રદેશ દૃષ્ટિએ પડવા લાગ્યો જેથી નજીકમાંજ કોઈ જળાશય હોય તેવો સહજ ભાસ થયો. રાજ થોડે દૂર ગયો એટલામાં માર્ગમાંજ બંને કિનારે જળથી ભરપૂર મહા વિશાળ નદી આવી. જો કે નદીએ શારીરિક શાંતિ કરી પરંતુ રાજની માનસિક વ્યથામાં તો વધારોજ કર્યો, કારણ કે નદી માર્ગમાં આડી આવતી હતી જેથી તેનું ઉલ્લંઘન કરવુંજ જોઈએ, પણ નદી મહા દુસ્તર હતી. આ સ્થળે કવિ કહે છે કે અનેક આપત્તિમાં પણ ધૈર્ય ધારણ કરનાર રાજને સત્વથી ચલાયમાન કરવા ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને આવેલી કોઈ નવીન આપત્તિજ હોય નહિ કે શું ? ખરેખર રાજને માથે આ એક નવીન આપત્તિજ હતી. રાજ નદી કિનારે ગયો અને અથાગ જળ જોઈને મુંઝાયો. હવે શું કરીશું, નદી ઉતર્યા વિના માર્ગ મળી શકે તેમ નથી અને બાળકો નદી ઉતરી શકે એવી સ્થિતિ નથી. અત્યાર સુધીમાં કોઈ પણ વખતે રાજને આવો પ્રસંગ આવ્યો ન હતો, છેવટે વિચાર કરતાં ઉપાય મળ્યો અને તેને અમલમાં મુકવા માટે સજ્જ થયો. રાજએ પોતાના વિચારને અનુસાર એક પુત્રને ઉલ્લંઘન કરેલી અટવી તરફના કિનારે રાખી, બીજા પુત્રને પોતાના ખભા ઉપર બેસાડી, નદીના જળમાં પ્રવેશ કર્યો અને પુત્રસહિત રાજ સહીસલામત નદીના બીજા કિનારે પહોંચ્યો. પોતાના ખભા ઉપરથી પુત્રને નીચે ઉતારી બીજા પુત્રને આ કિનારે લાવવા રાજ ફરી પાછો નદીમાં ઉતર્યો. આ અવસરે રાજ ઉપર વિષમવિપત્તિનું વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું હતું. એક બાળુએ અરણ્ય તરફના કિનારે રહેલો બાળક મનમાં વિચાર કરતો હતો કે, -પિતાજી ભાઈને નદી પાર મુકી હમણાં જ આવશે અને મને લઈ જશે. ત્યારે બીજા તરફના કિનારે રહેલો બાળક વિચાર કરે છે કે, ભાઈને લેવા માટે જતા મારા બાપા હમણાં મારા ભાઈને લેઈ મારી પાસે આવશે. આવી રીતે પિતા અને બંધુ પ્રત્યે, પ્રેમાળ બંને

બાળકો આશાના ઉન્નત શિખર પર આરૂઠ થયા હતા.

ત્યારે બીજી બાબુએ હુદ્દૈવથી રાજાનું પુત્રસંયોગનું અદ્ય માત્ર સુખ પણ સહન ન થઈ શક્યું, જેથી કર્મેન્દ્રે પોતાના વજ્રમય શસ્ત્રના કઠોર પ્રહારથી બન્ને બાળકોની આશાના ઉન્નત શિખરના ચુરેચુરા કરી નાંખ્યા. પિતા સન્મુખ અનિમેષ દૃષ્ટિએ દેખનારા બાળકોની પણ નિર્દયને દયા ન આવી અને ભિન્ન ભિન્ન કિનારે રહેલા બન્ને નિરાધાર બાળકોના દેખતાંજ નદીના મધ્ય પ્રદેશમાં પહોંચેલા રાજાને, પૂર જોશથી આવતા પાણિના પ્રવાહમાં ખેંચ્યો અને નીચે પાડી નાખ્યો.

વિધિનું સામ્રાજ્ય કોઈ અપૂર્વ છે કે-જે કાર્યની સંભાવના પણ ન થતી હોય અને જે સ્થળોમાં જેની ઉત્પત્તિની ગંધ પણ ન જણાતી હોય, તે સ્થળોમાં તેવાં દૂર્ઘટ કાર્યો પણ ઉત્પન્ન કરે છે અને જે સ્થલે જે કાર્યની ઉત્પત્તિની સંભાવના સંપૂર્ણપણે દૃષ્ટિગોચર થતી હોય, જનસમૂહ પણ તે સ્થળે જે કાર્ય જોવાને માટે તલ્લસી રહ્યો હોય, તે સ્થળે તેવા સુઘટિત કાર્યોનો પણ વિનાશ કરે છે. કહેવાની મતલબ કે જે કાર્યોને માટે પ્રાણીઓ ચિંતવન પણ કરી શકતા નથી તેવાં કાર્યોને પણ વિધિ ઘટાવી દે છે.

પ્રવાહમાં તણાતા રાજાના હોસ ઉડી ગયા અને પુત્રવિયોગના હુઃખથી બચવા સાથે પોતાનું જીવન બચાવવું પણ દુર્ઘટ થઈ પડ્યું. તેને એમજ લાગ્યું કે, આ જળપ્રવાહમાંજ રાણી, રાજ્ય અને પુત્રના સમાગમ વિનાજ મારી જીવનલીલાનો અંત આવશે કે શું? રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે, એટલામાંજ ભાગ્યસંયોગે પાણીના પ્રવાહમાં આમતેમ અટવાતાં અને બન્ને બાહુને ચારે બાજુએ પસારતાં કાષ્ટનો નાનો ટુકડો હાથમાં આવી ગયો જેના આધારે પોતાનો પ્રાણ બચવાની તો આશા બંધાઈ પણ પુત્રસંયોગની આશાનાં કિરણો હજી અંધકારના ઘનપડલોથી તિરોહિતજ રહ્યાં. અસહ્ય પુત્રવિયોગથી શોકાકુલ રાજા

તે કાષ્ટના આધારે મહા પ્રયત્નથી પાંચ દિવસે નદીને કિનારે પામી શક્યો. પુત્રવિયોગના આવા અણુચિંત્યા બનાવે પરાક્રમી રાજાને પણ નિર્બળ બનાવ્યો.

સ્વાભાવિક છે કે વિપુલ ઋદ્ધિમાં ઉછરેલો સુખી મનુષ્ય જ્યારે વિપત્તિમાં આવી પડે છે ત્યારે તેને પ્રથમની સુખી જીવંતીનું ભાન થાય છે અને જે જીવનભૂમિકાને પ્રાથમિક સ્થિતિમાં આનંદદાયી અતિરમણીય માને છે, તેજ જીવનભૂમિકાને વિપત્તિના અવસરે અતિભયંકર દુઃખદાયી માને છે અને પરિણામે તેનું સ્મરણ પણ અતિ દુઃખદાયી થઈ પડે છે.

રાજાના દુઃખી અંતઃકરણમાં પણ અનેક સંકટપ વિ-કટપો ઉપસ્થિત થયા. “ અરે ! હતાશ વિધિનો આ કેવા પ્રકારનો વિપાક ! ક્યાં તે મારી આનંદદાયી વિપુલ રાજ્ય-લક્ષ્મી અને ક્યાં આ દુઃખદાયી અનર્થ પરમ્પરા ? અરે દૈવ ! પ્રથમ તેં મારા રાજ્યની વિપુલ સંપત્તિ મારી પાસેથી ઝુંટવી લીધી પણ એટલાથી તું સંતોષ ન પામ્યો અને મારા સુખ દુઃખની સંવિભાજક પ્રાણપ્રિયા રાણી મદનવદ્ધે ભાનો પણ તેં મારાથી વિયોગ કરાવ્યો. પણ અરે નિર્લજ્જ દુર્દૈવ ! આટલાથી પણ શું તારી આશાઓ પરિપૂર્ણ ન થઈ કે મારા જીવિતવ્ય કરતાં પણ અત્યંત પ્રિય એવાં સુઘ્ન બાળકોને પણ ભીષણ અટવીમાં નિરાધાર એકલા રખડતા રખડતા મુકી મારા આત્માને દુઃખદાવાનગના દુઃસહ તાપથી સંતપ્ત કર્યો. અરે ! ખેલતર કે તે અવસરે મારા જીવિતવ્યનો પણ વિનાશ કરવો હતા કે જેથી મારે મારા પ્રિય પુત્રોનું આવું કષ્ટદાયી જીવન જીવાનો અવસર ન આવત, પણ ખરેખર હવે મેં જાણ્યું કે—જેમ બળ્બરકુળ નામના અનાર્થ દેશમાં (જ્યાં આગળ મનુષ્યના શરીરમાંથી લોહી કાઢી તે લોહીમાં રંગારાઓ વસ્ત્ર રંગે છે) મનુષ્યોને શુદ્ધામ તરિકે વેચાતા લઈ તેઓના શરીરને સુંદર માદક પદાર્થોથી પુષ્ટ કરવામાં આવે છે અને શરીરમાં પુષ્કળ લોહી ભરાયા પછી રૂધીરવાળા અવયવોમાં

ધોખડની સોયો ઘોંચી રૂધીર બહાર કાઢવામાં આવે છે, જેથી તે મનુષ્યોનું શરીર શુષ્ક હાડપિંજર જેવું થાય છે. ફરી પણ સુંદર ભોજનાદિથી તેઓના શરીરને પુષ્ટ કરવામાં આવે છે અને પૂર્વની માફક ફરી શરીરમાંથી રૂધીર કાઢી તેઓના શરીરને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, જેમ આ પ્રમાણે માદકપદાર્થોથી કરવામાં આવતી ગુલામોની પુષ્ટિ માત્ર તેઓના દુઃખનેજ માટે થાય છે, તેવી રીતે પૂર્વે દુષ્કર્મ ઉપાર્જન કરીને આવેલા પ્રાણીઓને દૈવ પણ કર્મને અનુસાર દુઃખ આપવા માટેજ જીવિતવ્ય અર્પણ કરે છે. ”

આવી વિચારણાના અવસરે નિરાધાર દુઃખી પુત્રોના વિયોગથી પ્રેમાળ પિતાને પોતાનું જીવન ઘણુંજ અકારું લાગ્યું. દુનિયામાં કોઈપણ સ્થળે તેની દૃષ્ટિએ સુખનું નામ નિશાન પણ જણાતું નહતું. ચારે દિશાએ નિરાશા અને અંધકારજ જણાતો હતો. નદીના કિનારે રહેલો રાજા, ઉપર દર્શાવેલા વિચારોદ્રારા દીનતાનું અવલંબન કરતો હતો, પરંતુ અદ્યપસમયમાંજ પરાક્રમી રાજાની નિર્માલ્ય વિચાર-પ્રેણિ વિલય પામી અને ઉદાર વિચારોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું.

રાજા વિચાર કરે છે કે—અરે ! મેં આ શું ચિંતવન કર્યું. દુઃખની ખાતર મરણની વાંછા કરી. કર્મના ઉદ્ધયે દુનિયામાં કોણ દુઃખી થતું નથી. મહાનુભાવ સત્યવાદિ-શીરોમણિ રાજા હરિશ્ચંદ્ર જેવાને પણ કર્મરાજાએ તેના જીવનમાં કેવી દશાનો અનુભવ કરાવ્યો ? કહ્યું છે કે—

રમારાજ્યધ્વંશઃ સ્વજનવિરહઃ પુત્રમરણં,

પ્રિયાણાં ચ ત્યાગો રિપુવહુલદેશે ચ ગમનં ।

હરિશ્ચંદ્રો રાજા વહતિ સલિલં પ્રેતસદને,

અવસ્થા તસ્યૈષા અહહ ! વિષમા કર્મગતયઃ ॥

ભાવાર્થઃ—“ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ તથા વિપુલ રાજ્ય વૈભવનો વિનાશ, સ્વજન વર્ગનો વિરહ, પોતાના બહુલા પુત્રનું મરણ, રાણીઓનો વિયોગ, જ્યાં પોતાનો એક પણ દુઃખમાં સહાયક મિત્ર ન મળે, ખડકે સ્થળે સ્થળે શત્રુઓ-

નોજ સમાગમ કે જેના પંઝામાંથી છટકી પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવું પણ મુશ્કેલ પડે તેવા શત્રુરાજ્યમાં પર્યટન એટલુંજ નહિ પણ જેણે પ્રથમની અવસ્થામાં દુઃખની દિશા પણ દેખી નથી તે રાજને સામાન્ય ઘેર નહિ પણ શ્મશાનભૂમિમાં પણ પાણિવહન કરવાનો અવસર આવ્યો. આ સર્વ દર્દશાનું મુખ્ય કારણ કર્મની વક્ર ગતિ સિવાય બીજું શું કહી શકાય એમ છે ! અહહ ! “કર્મની ગતિ મહા વિષમ છે, જેની આગળ કોઇનું કાંઇપણ ચાલી શકતું નથી.”

જ્યારે સત્યવાદી રાજની આ દશા થઇ તો મારા જેવાને માટે તો શું કહેવું ? પ્રત્યક્ષમાં કે પરોક્ષમાં દુનિયાના વચનપ્રહારથી કોણ વંચિત રહ્યું છે ? દુનિયામાં કોનું જીવન કષ્ટદાયી નથી થયું ? જન્મથી આરંભીને મરણપર્યંત અદ્ય માત્ર દુઃખ પામ્યા વિના હંમેશા કોણ સુખી રહ્યું છે ? વળી દુઃખના ડરથી વિષ શસ્ત્રાદિના પ્રયોગે આપઘાત કરનાર પ્રાણિને બાકી રહેલું કર્મ વિશેષ પ્રકારે ભવાંતરમાં પણ ભોગવવુંજ પડે છે. આ ભવમાં કે ભવાંતરમાં તે કર્મનો ઉપભોગ કર્યા વિના કદીપણ ક્ષય પામતુંજ નથી, તો શામાટે આ ભવમાંજ સ્વતંત્ર રીતે તેનો ઉપભોગ કરી ક્ષય ન કરીએ ? કોણ જાણે કે ભવાંતરમાં કયું જીવન ગુજરીશું ? હર્ભાગ્યના ઉદયે જો ભવાંતરમાં પશુજીવન પ્રાપ્ત થયું તો સારાસાર પદાર્થની શક્તિના અભાવે આદરણીય કે અનાદરણીય માર્ગનું જ્ઞાન નહિ થવાથી પરતંત્રતાના પંઝામાં સપડાયા છતાં, ચ્હાયા તેવા ક્ષુધા, તૃષ્ણા આદિના વિષમ સંકટનો અનુભવ કરવા છતાં, તાત્કલિક ક્ષમાના અભાવે તેવા પ્રકારે કર્મની નિર્જરા નહિ થઇ શકે કે જેવા પ્રકારની મનુષ્યજીવનમાં સારાસારનો વિવેક હોવાને લઇને કર્મના વિપાકને હૃદયમાં વિચારતો ક્ષમાપૂર્વક સહન કરવાથી જે કર્મની નિર્જરા કરી શકે, બદકે ઘણી વખતે તો અનિચ્છાએ પરતંત્રરીતે સહન કરતાં ચિત્તની કલુષતાને લઇને દુઃખના નિમિત્તકે સામા પ્રાણિ પ્રત્યે અશુભ ચિંતવન કરતો, વૈરની

પરમ્પરાને વિસ્તારતો, અધિક કર્મબંધ કરવાવાળો થાય છે.

વાંચકો ! આટલાજ માટે પરમાર્થવેદી પૂર્વે મહર્ષિઓએ યોગ્ય પ્રાણિઓને સંકટના સમયે ભાવવા યોગ્ય ભાવનાનો ઉપદેશ આપતાં શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યું છે કે—

સહ કલેવરદુઃખમચિંતયન, સ્વદશતા હિ પુનસ્તવ દુર્લભા ।

બહુતરં ચ સહિષ્યાસિ જીવ હે ! પરદશો ન ચ તત્ર ગુણોસ્તિ તે ॥

ભાવાર્થ:—હે આત્મા ! કર્મના ઉદયે આવી પડેલી આ શારીરિક આપત્તિ સંબંધી વિચાર નહિ કરતાં, અર્થાત્ કર્મના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થયેલ સંકટ પ્રત્યે ‘અરે ! આ દુઃખ મારાથી ક્યારે દૂર થશે અને તેને માટે હું શું પ્રયત્ન કરું.’ ઇત્યાદિ અશુભ સંકલ્પરૂપ આર્તધ્યાન નહિ કરતાં તે દુઃખોને શાંતિપૂર્વક સહન કરીલે, ફરીથી ભવાંતરને વિષે આ વિવેકી મનુષ્યજીવનમાં જે સ્વતંત્રતા છે તે સ્વતંત્રતા અન્ય ગતિમાં પ્રાપ્ત થવી ઘણીજ દુર્લભ છે. ત્યારે હે આત્મા ! આ અવસરે જો તું તે દુઃખોને સમતાપૂર્વક સહન નહિ કરે અને આર્તધ્યાન કરીશ તો ઉઠો અધિક કર્મનો બંધ થશે, જેના પ્રભાવે ભવાન્તરને વિષે નરકતિર્થ્યાદિ દ્વગતિમાં ઘણા અસહ્ય સંકટો સહન કરવાં પડશે. વિશેષમાં એટલું કે મનુષ્યજીવનમાં જ્યારે સ્વતંત્રરીતે સહન કરવાનું અને અદ્ય કષ્ટે અધિક નિર્જરાશુણુ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ત્યારે પણ વિગેરેના જીવનમાં પરતંત્રતાના બંદીબાનામાં રહીને અનિચ્છાએ અતુલ કષ્ટ સહન કરતાં છતાં પણ અધિક કર્મની નિર્જરારૂપ શુણુની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે.

‘જ્યાં આગળ સારાસારનો વિવેક વિદ્યમાન છે, જ્યાં સ્વતંત્રપણે સહન કરવાનું મળી આવે છે અને જ્યાં અદ્ય કષ્ટમાં પણ નિર્મળ ભાવનાના યોગે અધિક નિર્જરાનો લાભ મળી શકે છે, તેવું ઉચ્ચતર મનુષ્યજીવન પામીને પણ ધૈર્યતાનો ત્યાગ કરી વ્યર્થ શોક શા માટે કરવો જોઈએ. આ અવસર શોકનો નથી પણ ધૈર્ય ધારણ કરવાપૂર્વક કર્મ—સુભટની સન્મુખ પ્રયાણ કરી આંતર તાત્વિકશત્રુને જીતવાનો અને એજ સત્ત્વની કસોટી છે. અરે સદાને માટે આ

સાંસારિક જીવન સુખ દુઃખથી સંમિશ્ર થયેલુંજ છે, જગતમાં ઘણાંયે પ્રાણીયો દુઃખી નજરે પડે છે. કોઈને ઉદરપોષણની ચિંતા તો કોઈને કુટુંબસંરક્ષણની, કોઈને ધનાદિ પ્રાપ્તિની, ત્યારે કોઈને સંતતિ વિગેરેની; એમ અનેક વિટંબનાઓથી ખીડિત પ્રાણીયો દુનિયામાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જો કે કોઈપણ પ્રાણી દુઃખની અભિલાષા કરતું નથી, છતાં પણ દુષ્કર્મના પ્રભાવે અચિંતિત દુઃખની પ્રાપ્તિ પ્રાણીઓને થયા કરે છે. ત્યારે જેમ દુનિયામાં દુઃખપ્રાપ્તિ એ પ્રાણીઓની ઇચ્છાનો વિષય નથી તેમ હું માનું છું કે સુખપ્રાપ્તિ એ પણ પ્રાણીઓની ઇચ્છાનો વિષય નથી. પુન્યના પ્રભાવે દુઃખના ભીષણ અંધ-કારમાં પણ અચાનક સુખનાં તેજસ્વી કિરણો પ્રકાશિત થાય છે ત્યારે દુઃખ દેખીને દીનતાનો આશ્રય કરવો એ નરી નિર્ભજતાજ છે. આ પ્રમાણે રાજની વિચારમાળા અનુક્રમે ધૈર્યના ઉન્નત શિખર ઉપર આરૂઢ થઈ હતી.

હૃલ્હાગ્યના ઉદયે જ્યારે પ્રાણીઓને દુઃખ આવે છે ત્યારે ઉપરાઉપરી આવ્યાજ કરે છે, પરંતુ જેમ શુદ્ધ સુવર્ણની કસોટી કરનાર સુવર્ણકાર જ્યારે સુવર્ણને અગ્નિમાં તપાવે છે ત્યારે તેની વિશુદ્ધતા દીપી નિકળે છે તેમ દુઃખ એ મનુષ્યની કસોટી છે. જેનામાં વધારે દુઃખો સહન કરવાની તાકાત તેનામાં ધૈર્યતા ગુણ પણ તેટલે અંશે વધારે હોય છે. એ કસોટીમાંથી નિર્ભજતા અને નીતિપૂર્વક પસાર થવામાં ઉચ્ચ મનુષ્યત્વ રહેલું છે.

આ પ્રમાણે પ્રાચીન મહાપુરૂષોના ઉન્નત ભાવપૂર્ણ વચનામૃતરસનું પાન કરતા રાજાએ સર્વ પ્રકારના માનસિક વાચિક અને કાચિક સંતાપને જલાંજલિ આપી ઉદારતાનો આશ્રય કર્યો અને ધ્યાનારૂઢ યોગી, જેમ ધ્યાનાવસ્થામાં સર્વ પ્રકારની માયાજાળથી પોતાના અંતઃકરણને બચાવી આત્મજ્ઞાન દશામાં દૃઢ કરે તેમ પોતાના અંતઃકરણને દૃઢ કર્યું. રાજના વીરપણાની સ્તુતિ કરતાં શ્રીમદ્ આરાધ્ય પાદ ભાવદેવસૂરિજી દર્શાવે છે જે—

લબ્ધ્વા પરપદો દીનો, દીનત્વં નૈવ મુચ્ચતિ ।

શિરચ્છેદેપિ ધીરસ્તુ, વીરત્વં નૈવ મુચ્ચતિ ॥

વિપ્રામાં ભ્રમણ કરનારા ભૂંડની માફક તુચ્છતાનોજ આશ્રય કરનાર પામર આત્માઓને આહે તેવા મનોરંજક પ્રતિષ્ઠિતપદે સ્થાપન કરવામાં આવે તે છતાં પણ તેઓ પોતાની પામરતાનો કદીપણ પરિત્યાગ કરતા નથી, કારણકે તુચ્છતા એજ તે આત્માઓનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે અને દુષ્કર્મના પ્રભાવે તેઓની મતિ તુચ્છતાભર્યા વર્તન પ્રત્યેજ પ્રયાણ કરે છે, તેથીજ કરીને તેઓનું જીવન સદાને માટે દીનતાથીજ ભરેલું રહે છે અને દીનતાના દાસ બનેલાઓ હીનાચારનાજ ઉપાસકો હોય, એમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય જેવું નથી. એજ કારણે દીન શબ્દના ‘દ’ કારમાં સહજ પરિવર્તન માત્રથી ‘હ’ કારનું સ્વરૂપ લેવાની સત્તા સુસ્થિત છે. દીનતાનું આશ્રય સ્થાનજ હીનાચારી પુરૂષો છે, તેઓના સિવાય દીનતાને ધીનું કોઈપણ આશ્રય સ્થાન મળી શકે એમ નથી, એ વસ્તુસ્થિતિ પણ સુનિશ્ચિત છે. સાંપ્રત સમયમાં આવા અનેક દર્શ્યો દુનિયાને દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. કેટલાક તેવા અયોગ્ય તુચ્છ અધિકારીઓ, અધિકારની સત્તાથી મદાંધ બની જે સત્તાનો સદુપયોગ અશાંતિ ફર કરી દુનિયાને શાંતિ સમર્પે, જન-સમાજના આશીર્વાદ મેળવી આપે અને દિગંતમાં સત્ત-ધીશની જ્વલાંત દીર્ઘિ શ્રેલાવવાનું કાર્ય કરે, તેજ સત્તાનો દુરુપયોગ કરી જનસમાજને અશાંતિના ઊંડા ગર્તમાં ફેંકી દે છે, તેના તરફથી આશીર્વાદને બદલે શ્રાપ મેળવે છે અને દુનિયામાં અપયશ શ્રેલાવી પાપનો મ્હોટો પુંજ પર-લોકમાં સાથે બાંધી જાય છે. તેવા પ્રાણીઓ કદીપણ પોતાનું શ્રેય સાધી શકતા નથી. એટલાજ માટે પરોપકારરસિક મહાત્માઓ કહે છે કે—

‘ઉત્તમ આશ્રયને પામવા છતાં પણ દીન પ્રાણીઓ પોતાના હીનપણાનો પરિત્યાગ કરતા નથી, ત્યારે ધીર પુરૂષો પોતાના શિરચ્છેદપર્યંતના પ્રાણોના ભોગે પણ પોતાની વીરતાનો

પરિત્યાગ કરતા નથી. સ્વાભાવિક છે કે જ્યારે દીન પ્રાણીઓ પોતાની હીનતાનો ત્યાગ ન કરે ત્યારે ધીર પ્રાણીઓ પોતાની વીરતાનું પરિપાલન શામાટે ન કરે ? જ્યાં વીરતાનું સંરક્ષણ નથી ત્યાં ધીરતાને સ્થાન હોય શકતું નથી. ધીરતાનો સર્વસ્વ આધાર વીરતા ઉપરજ રહેલો છે. ધીરતા હોય ત્યાં વીરતાએ તેમ અવશ્ય હોવુંજ જોઈએ. એટલાજ માટે ધીર શબ્દના ‘ધ’ અરમાંથી એક રેફનો બહિષ્કાર કરવાથી શુદ્ધ ‘વ’ કાર બની જાય છે. ધીરતા અને વીરતાના સમાન આશ્રયનું બીજ ‘ધ’ કારની એ શક્તિમાંજ રહેલું છે, એટલે નિશ્ચિત છે કે ધીરતા વિનાની વીરતા વિશ્વમાં વિડંબનારૂપ છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ ધીરતા વિના સારી વીરતા હોય શકતીજ નથી.’

અધમ પુરૂષોની અધમતા અને ઉત્તમ પુરૂષોની ઉત્તમતાના વિશેષ વિવેચનમાં નહિ ઉતરતાં તેને સરલ રીતિએ સમજવા માટે અભવ્યશિરોમણિ વિનયરત્ન અને તેમના ગુરુવર્ચનું એકજ દૃષ્ટાંત જોઈ લઈએ અને ઉપરની વાતનો નિર્ણય કરી સદ્ગત્તેનશાળી સુંદર રાજની ભવિષ્યસ્થિતિનો વિચાર હવે પછીના પ્રકરણ ઉપર મુદતવી રાખી આ પ્રકરણને આટલેથીજ સમાપ્ત કરીશું. જો કે ચરિત્રના નાયક સુંદર રાજના આખા ચરિત્રમાં સ્થળે સ્થળે તેમના ઉન્નત વર્તનમાંથી ઉદ્ભવતી ઉત્તમતા વાંચકોને સહજ ખ્યાલમાં આવતીજ હશે છતાં પણ અધમતા અને ઉત્તમતા ઉભય વસ્તુનું પ્રતિપાદક આ આદર્શ દૃષ્ટાંત ઘણી ઉંડી અસર કરનારું હોવાથી આ સ્થળે સ્થાપન કર્યું છે જેનું આપણે હવે અવલોકન કરીએ.

અંતિમ તીર્થંકર શ્રીમન્ મહાવીરસ્વામિ મહારાજના સમયમાંજ અંપાનગરીના રાજા શ્રીમાન્ શ્રેણિકનરેશના પુત્ર કોણિકે, દક્ષિણ ભરતાર્દ્રના રાજાઓને જીતી, પોતાના સામર્થ્યથી કૃત્રિમ ચૌદ રત્ન કરી, હું તેરમો ચક્રવર્તિ છું, એમ દુનિયાને દશાવતાં વૈતાલ્ય પર્વતની તમિસ્રા ગુફાનું કપાટ સંપુટ દંડરતનના પ્રહારથી ભાગી નાંખ્યું, તેથી કોપાયમાદ

થયેલા કૃતમાલદેવે અગ્નિજ્વાલાથી કોણિકને બાળી મુકયો, ત્યારે તેમના પુત્ર ઉદાયીને મંત્રીઓએ મળી, બાધ્યાવસ્થા છતાંજ રાજ્યાભિષેક કર્યો. માતાના વચને કરી પાછળથી પણ ઉદ્ભવેલા પિતાપ્રત્યેના નિઃસિમ સ્નેહથી, જેમ કોણિકરાજને શ્રેણિકના મરણ પછી રાજગૃહ નગર અનિષ્ટ લાગ્યું અને નવીન અંપા વસાવી ત્યાં રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું, તેમ પિતાના આવા અકાલમૃત્યુથી ઉદ્વિગ્ન ઉદાયીરાજએ પણ અંપાનગરીને ત્યાગ કરી, ગંગાકિનારે પાટલીપુત્ર નગર વસાવ્યું. નગરીના મધ્ય ભાગમાં શાશ્વત ચૈત્યસમાન વિશાલ અને ઉન્નત જિનેશ્વર-ભગવાનનું ભવ્યમંદિર બંધાવ્યું અને ચિકમરાજની માફક સર્વત્ર આર્હતધર્મની વિજયપતાકા ફરકાવી, તથા સદ્ગુરુ સમક્ષ સમ્યક્ત્વ મૂળ દ્વાદશવ્રતો અંગીકાર કરીને, તેનું અખંડ પાલન કરવા લાગ્યો. પુન્યના પ્રભાવે શત્રુરાજઓ પણ તેને વશવર્તી થયા. ધર્મક્રિયામાં ચુસ્ત રાજ અપ્રમી ચતુર્દશી વિગેરે પર્વના દિવસોમાં વિશેષપ્રકારે ધર્મનું આરાધન કરતો હતો અને તે દિવસે દેવવંદન, ગુરુવંદન, ઉપવાસ, પૌષધ વિગેરે કાર્યોથી પોતાના આત્માને પવિત્ર કરતો, પોતાના મંત્રપુરમાં કરાવેલી પૌષધશાલામાંજ સમયનો વ્યય કરતો હતો.

કોઈ એક અવસરે ઉદાયીરાજએ ઘોર અપરાધની શિક્ષામાં કોઈ રાજને તેના રાજ્યથી પદ્મપ્રદ કર્યો, તેનું રાજ્ય છીનવી લીધું અને નાશી જતા એવા તેનો વિનાશ કર્યો. તે રાજને એક પુત્ર હતો. ઉદાયીરાજને હાથે પોતાના પિતાનું મૃત્યુ થયું જાણી હૃદયમાં દ્વેષની લાગણી ઉશ્કેરાઈ અને વૈરનો બદસો વાળવા માટે તેનાં છીદ્રોની શોધ કરવા ખાતર ચારે બાજુએ પરિભ્રમણ કરતો ઉજ્જયીની નગરીમાં ગયો અને અવન્તીના અધિપતિની સેવા કરવા લાગ્યો. અવન્તીનો રાજા પણ હંમેશાં ઉદાયીરાજથી ઉદ્વિગ્ન રહેતો હતો. થોડા વખતના પરિચયમાં તેણે રાજની ઇચ્છા જાણી લીધી. ચોગ્ય અવસર પામીને એક વખતે રાજપુત્રે રાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી, હે દેવ ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો કોઈપણ પ્રકારે આ-

પના વૈરી ઉદાધીરાજનો હું વિનાશ કરું, પરંતુ આપના તરફથી મને સંપૂર્ણ સહાયતાની સાથે મારા પિતાનું રાજ્ય મને પાછું મળવું જોઈએ, નહિં તો કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે પોતાના બહાલા પ્રાણોને તરણાની માફક ગણી, મૃત્યુના મુખમાં પગ મુકવા માટે પ્રયત્ન કરે. ‘ભાવતું હતું અને વૈદે બતાવ્યું’ રાજ એજ શોધનો હતો. રાજપુતના ઉપર્યુક્ત વચન સાંભળી રાજ પ્રસન્ન થયો અને તે કાર્ય કરવા માટે તેને આજ્ઞા કરમાવી. રાજપુત્રે પણ સ્વામિની આજ્ઞાને મસ્તક પર ચઢાવી, ઉજ્જયિનીમાંથી નિકળી પાટલીપુત્ર નગરમાં ગયો, અને દાંભિકવૃત્તિથી ઉદાધીરાજનોજ સેવક બન્યો; પરંતુ જેમ વ્યંતરદેવ મંત્રથી ચત્રાપમાન કરવા મંત્રવાદીનાં છીદ્રો શોધે, તેમ આ રાજપુત્ર પણ હંમેશા આરિક દૃષ્ટિથી ઉદાધીરાજનાં છીદ્રો શોધતો હતો, પરંતુ પુરુષધાળી પવિત્ર રાજનું એક પણ છીદ્ર તે મેળવી શક્યો નહિ. આત્ર તેણે એટલુંજ શોધ્યું કે—“ રાજમહાલયમાં કોઈ પણ સ્થળે ગમનાગમન કરે તોપણ જૈનમુનિઓને કોઈના તરફથી અટકાવવામાં આવતા નથી ” બસ આમાંજ તેણે પોતાના હિંસામય કાર્યની સફળતા જોઈ અને કપટીએ પોતાની પ્રપંચઆજી વિસ્તારવાનો પ્રારંભ કર્યો.

પાપીઓ પાપના ઉદયે પાપમય પ્રવૃત્તિઓમાંજ રાજ્યા રહે છે. તેઓ પુન્યવાનના પવિત્ર કાર્યોમાંથી પણ પોતાને મનગમતા પાપમય પ્રવૃત્તિનાં સાધનો મેળવી શકે છે.

ઉદાધી રાજના રાજકુલમાં પ્રવેશ કરવાની તીવ્ર અભિલાષાવાળા પ્રપંચી રાજપુત્રે કોઈ નિરવધસ્થાને રહેલા આરિક પાત્ર મુનિઓના અધિપતી ગચ્છાધિરાજને કપટવૃત્તિથી વંદના કરી, વિજ્ઞપ્તિ કરી કે ભગવન્ ! સંસારના ત્રિવિધતાપથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા, આ સેવકને આપની દીક્ષા અર્પણ કરી, કૃપાકાન્ત કરો. માયાવીના મધુરવચનોમાં રહેલા વિષને સૂરિ મહારાજ બાણી શક્યા નહિ અને પોતાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય બાણી, સંસારસમુદ્રતારીણી જૈની દીક્ષા અર્પણ કરી. માયાથી

પણ અતિચારરહિત ચારિત્રનું પાલન કરતાં, એવા પ્રકારે મુનિઓની આરાધના કરી કે—સઘળા મુનિઓ તન્મય બની ગયા. તેનું દંભપ્રધાન શ્રમણપણું કોઈના લક્ષમાં આવી શક્યું નહિ. કવિ કહે છે કે—“સુપ્રયુક્તસ્ય દમ્ભસ્ય બ્રહ્માપ્યન્તં ન ગચ્છતિ.” સારી રીતે યોગ્યએલી કપટવૃત્તિનો પાર બ્રહ્મા પણ પામી શકતા નથી. અનન્યચિત્તે ચારિત્રના આરાધક ગુરૂમહારાજ અને અન્ય મુનિઓના સમાગમમાં રહીને બાર વર્ષપર્યંત બાહ્યથી વિશુદ્ધચારિત્ર પાળતાં છતાં મગશેલીઆ-પાષાણની માફક તે રાજપુત્રમુનિનું એક રોમમાત્ર પણ કૃપા-રસથી ભેદાયું નહિ.

અનુક્રમે વિહાર કરતા સૂરિમહારાજ શિષ્ય સમુદાય સહિત પાટલીપુત્ર નગરમાં પધાર્યા. ગુરૂમહારાજનું આગમન જાણી, રાજ વંદન કરવા ગયો અને તેમના મુખથી અમૃત-મય મધુર દેશના શ્રવણ કરી, સ્વસ્થાને પાછો આવ્યો. ઉપર દર્શાવી જવામાં આવ્યું છે કે—વ્રતધારી રાજ પર્વદિવસે વિશેષ પ્રકારે ધાર્મિકક્રિયામાં પ્રવર્ત્તમાન રહે છે અને રાત્રિપૌષધમાં ધર્મકથા શ્રવણ કરાવવા માટે ગુરૂમહારાજ પણ રાજદની પાસે પૌષધાગારમાંજ રાત્રિ વ્યતીત કરે છે.

તે અવસરમાં પર્વનો દિવસ આવ્યો. હસ્મેશના રિવાજ મુજબ ઉદ્યાત્રી રાજાએ પ્રાતઃકાલમાં આવશ્યકક્રિયા અને વિધિપૂર્વક અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી અને ત્યારબાદ ગુરૂમહારાજ સમક્ષ આવી, દ્વાદશાવર્ત્ત વંદન, અતિચારની વિશુદ્ધિ, વિગેરે શુભક્રિયા કરવાપૂર્વક ચતુર્થભક્ત પ્રત્યાગ્યાન કર્યું અને સંધ્યા-સમયે પૌષધને માટે પોતાના મહેલમાં રહેલા પાષધાગારમાં પધારવાની ગુરૂમહારાજને વિજ્ઞાપિત કરી. ગુરૂમહારાજ જવા માટે તૈયાર થયા અને પોતાની પાસે રહેલા શિષ્યોમાંથી બારવર્ષના ચિરપ્રવ્રજીત શિષ્ય રાજપુત્ર વિનયરત્નને ઉપગરણો લઈ સાથે આવવાની આજ્ઞા કરી.

માયાવી વિનયરત્ન પણ એજ અવસર શોધતો હતો. તે જાણતો હતો કે અભિષ્ટકાર્યની સિદ્ધિને અનન્ય ઉપાય

આજ છે. આ સિવાય બીજો ઉપાય મળી શકે એમ નથી. બાહ્યથી ગુરૂપ્રત્યે ભક્તિ દર્શાવતો, વિનયરત્ન તૈયાર થયો અને ઉદ્ધારી રાજાને મારવા માટે દીક્ષા અવસરે પ્રવૃત્ત રીતે રાખેલી, કંકલોહપત્રિકા સાથે લીધી. વિચક્ષણ છતાં પણ સૂરિમહારાજથી માયાવીની માયા જાળ ખારવર્ષના લાંબા પરિચયથી પણ જાણી શકાઈ નહિ. બદ્ધે એ વિચાર આંખો હુતો કે ચારિત્રના દીર્ઘપર્યાયથી તેનામાં શમગુણ અધિક દેહીપ્રમાણ થયો હશે અને એથીજ તેને ખોતાની સાથે આવવા આજ્ઞા કરી. શિષ્યસહિત સૂરિમહારાજએ પૌષધાલયમાં પ્રવેશ કર્યો અને રાજાએ ગુરૂસમક્ષ પૌષધ અંગીકાર કર્યો. આવશ્યકક્રિયા કર્યા બાદ યોગ્યસમયપર્યંત ગુરુમુખથી ધર્મકથા શ્રવણ કરી, રાજાએ ભૂમીપ્રમાર્ગન કરવાપૂર્વક સંધારો કરી, શયન કર્યું, ગુરુમહારાજએ પણ સંધારો કર્યો અને બન્ને નિદ્રાધીન થયા.

આ અવસરે શૈલધ્યાની હુરાત્મા વિનયરત્ન જાગૃત અવસ્થામાંજ રહ્યો અને ધારેલા પ્રયત્ન પાપકાર્ય કરવા માટે ઉત્સુક થયો. ‘આજ પિતાના વૈરનો બદલો વાળવાનો અવસર છે’ આ પ્રમાણે વિચારતો ગુપ્ત રાખેલી કંકલોહપત્રિકા બહાર કાઢી અને ચમત્કવ્હાસમાન તે પત્રિકાથી વિનયરત્નને પૌષધમાં રહેલા ધર્માત્મા રાજાના કેળના સ્થંભસમાન કોમળ કંઠને શરીરથી ભિન્ન કરી, ખોતાની અધમ ધારણા સફલ કરી. તરતજ ગુપ્ત પગે કાયચિન્તાના મિષથી બહાર આડ્યો ગયો. મુનિ જાણી પહેરેગીરોએ પણ તેને રોક્યો નહિ.

આ બાબતે રાજાના ભેદાએલા અંગમાંથી નીકળતા રૂધીરનો પ્રવાહ આડ્યો અને તે પ્રવાહ અનુક્રમે ગુરુમહારાજના સંધારા નીચે આંખો. ગુરુ મહારાજ એકદમ જાગૃત થયા અને જુએ છે તો નાલથી ભિન્ન થએલા કમલસમાન ધડથી જુદું રાજાનું મસ્તક જોયું. તપાસ કરતાં શિષ્યને પણ ન દેખ્યો. ગુરુમહારાજએ વિચાર કર્યો “અરે ! શિષ્યનું આ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ. ધર્મના સ્તંભસમાન રાજાનો વિનાશ કર્યો

એટલુંજ નહિ પણ આવું અકાર્ય કરીને આ યુગપર્યંત પણ ન ભુંસાય તેવી પ્રવચનની મહીનતા કરી. સંપૂર્ણ રીતે પાત્રની યોગ્યતા તપાસ્યા વિના અપાત્રમાં મેં દીક્ષાનો આરોપ કયો, બારવર્ષના લાંબા પરિચયથી પણ હું તેનો કનિષ્ઠ આશય સમજી શક્યો નહિ અને બાહ્ય પ્રશમથી મુંઝાઈ જઈ તેનેજ સાથે લાવ્યો, ત્યારે દુરાત્માએ આવું કરાવીણુ કાર્ય કર્યું. આ સર્વ અનર્થનું મૂળ કારણ તપાસવા જઉં છું તો હું જ છું, માટે હવે તો પ્રાણના વ્યયે કરીને પણ શાસનની થતી અપભ્રાજના અટકાવું, જેથી લોકો પણ એમ સમજે કે કોઈ વૈરીએ રાજા તથા ગુરૂનો વિનાશ કર્યો. ” ઉપર્યુક્ત વિચાર કરી સૂરિમહારાજાએ ભવચરિત્ર પ્રત્યાખ્યાન કરી, જે કંકપત્રિકાથી ઉદાપીરાજાનું મસ્તક છેદાયું હતું, ત્યાં રહેલી તેજ લોહકંકપત્રિકાથી પોતાના મસ્તકનો છેદ કર્યો.

હીનાચારી દુષ્ટ શિષ્યના દુરાચારના પરિણામે આવા સમર્થ સૂરીધરજીમહારાજાએ એક માત્ર શાસનની સેવાખાતર પોતાના પ્રાણોનું બળીદાન આપ્યું.

આ તરફ પોતાના પિતાના વૈરનો બદલો વાળવાની સાથે અવન્તીશના શત્રુના વિનાશથી પિતાનું રાજ્ય ફરીથી પાછું મળવાની આશા બંધાઈ અને તેથી હર્ષભરે રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી અવન્તીના માર્ગે પ્રયાણ કરતો, અભવ્યશિરોમણિ વિનયરત્ન અવન્તીના રાજા પાસે કેવી રીતે ગયો અને સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યા બાદ રાજાએ તેનો કેવો તિરસ્કાર કર્યો અને તેને કેવી સ્થિતિમાં મુક્યો, એ સર્વ હકીકત આપણા ચાલુ પ્રસંગને અપ્રસ્તુત હોઈ, આ સ્થળે તેને નહિ દર્શાવતાં, આ નિદર્શન આટલેથીજ સમાપ્ત કરીશું.

પ્રિય વાંચકગણ ! ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટાંતથી આપણે જોઈ શક્યા કે પાશવિકવૃત્તિના ઉપાસક હીનાચારી પુરૂષો કેટલી ઉપાયે પણ પોતાની હીનતાનો ત્યાગ કરતા નથી. દૃષ્ટાંતમાં વર્ણવેલા મહાત્માશ્રીએ જે વિનયરત્નનું બાર બાર વર્ષપર્યંત

પાલન કર્યું, અધમસ્થાનેથી ઉચ્ચસ્થાને મુક્યો, તેના હિતની ખાતર અથાગ પ્રયત્ન સેવ્યો, છતાં પણ તે અભવ્યશિરો-મણિએ પોતાની અધમતાનું પાસું બદલ્યું નહિ, દુનિયામાં કહેવત છે કે—‘હું સના સમાગમમાં રહ્યા છતાં પણ કાગડો કદી શ્વેત થતો નથી. કોયલાને સેંકડોમણ હુધથી ધુવો તો પણ કાળો ને કાળો જ રહે છે તે કદી ધોળો થતોજ નથી.’

ત્યારે આપણે આજ દૃષ્ટાંત ઉપરથી એ પણ જોયું કે તે પૂજ્ય મહાત્માશ્રીએ શાસનની થતી અપબ્રાજના અટકાવવા ખાતર પોતાનાજ હસ્તે પોતાના પ્રાણોનો પરિત્યાગ કરવામાં એક ક્ષણમાત્ર પણ વિલંબ ન કર્યો. ધર્મ તે આનું નામ, ધીરપુરુષોની ધીરતાની સાચી કસોટી આવાજ પ્રસંગોએ થાય છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

દૈવનો માર્મિક પ્રહાર.

ત પ્રકરણોમાં આપણે જોઈ ગયા કે ધારાપુર નગરના શુરવીર સુંદરરાજા કર્મજન્યકષ્ટને નિડરપણે સહન કરવા ખાતર પોતાના સા-આજ્યનો ત્યાગ કરી, વિવેકવતી વનિતાનો

પણ વિયોગ સહન કરી, એ બાળકોની હુંફે પોતાના દુઃખી-જીવનનો શાંતિપૂર્વક નિર્વાહ કરતો હતો, તેમાંથી પણ દૈવ-યોગે પોતાના તે બન્ને બાળકોને નદીના લિન્નલિન્ન કિનારે રક્ષતા સુગ્રી પોતે નદીના મધ્યપ્રદેશમાં પૂરજોસથી આવતા પાણીના પ્રવાહમાં સપડાયો અને પાટીયાની પ્રાપ્તિએ પાંચમા દિવસે મહાસુશીમતે નદીનો કિનારો મેળવી શક્યો. ત્યાર-બાદ સદ્ગતિનશાળી સુંદરરાજા ત્યાંથી કઈ દિશા તરફ પ્રયાણ કરે છે અને હનુપણ તેમની ઉપર હૃદયનો માર્મિકપ્રહાર

કઈ રીતિએ અને કોનાનિમિત્તે થાય છે તેનું આપણે અવલોકન કરીએ.

નદીકિનારે રહેલા રાજાએ પોતાના અંતઃકરણને નિમ્ન-સ્થિતિમાંથી આલિંગિત નહિ કરતાં ઉપર દર્શાવેલા સુંદર વિચારોથી સુવાસિત બનાવ્યું. આવા અસદ્ય સંકટોમાં પણ રાજાએ હાર્દિકશાંતિ સાત્ત્વિકતાના પ્રભાવે સંપૂર્ણપણે જાળવી રાખી.

ચોક્કસ છે કે ચાહે તેવા વિષમ સંયોગોમાં પણ સાત્ત્વિક અને શાંતિપ્રિય મનુષ્ય માર્ગમાં આવતા પોતાના પ્રતિબંધકોને દૂર કરી સુગમતાથી પોતાના કાર્યમાં સફલતા મેળવી શકે છે. શાંતિમય જીવનવાળો મનુષ્ય લોકમાં પણ અનુપમ સુખનો આનંદ અનુભવે છે. તેમના વજ્રમય અંતઃકરણ ઉપર દૈવના વિષમપ્રહારો પણ કુડિત થઈ જાય છે, અર્થાત્ તેઓનું માનસિકબળ એટલું બધું નિશ્ચળ હોય છે કે એક વખતે અતુલ શક્તિસંપન્ન દેવ તેમના શરીરને ચૂંચી તેવી વિડંબના ઉત્પન્ન કરે પણ તેમના અંતઃકરણનો કદીપણ ભેદ કરી શકે નહિ. આજ વાર્તાને એક સમર્થ કવીશ્વર સુરપદ્મ-રીતે નિરૂપણ કરે છે કે—

चलन्ति गिरयः काम, युगान्तः पवनाहताः ।

कृच्छ्रपि न चलत्येव, धीराणां निश्चलं मनः ॥

મહાસમર્થ પવનના ઝપાટામાં પણ જે પર્વતો અંશ-માત્ર ચલાયમાન થતા નથી અને એથીજ કરીને જેઓનું અચલ એવું નામ કહેવાય છે તે મહાન્ પર્વતો પણ કટપાંત-કાળના પ્રચંડવાયુથી ચલાયમાન થઈ જાય છે, પરંતુ ચાહે તેવી વિપત્તિના સમયે પ્રાણાંતકષ્ટે પણ ધીર પુરુષોનું નિશ્ચલ અંતઃકરણ કદી પણ સન્માર્ગથી ચલાયમાન થતું જ નથી, એટલે કે મલીન વિચાર કે મલીન પ્રવૃત્તિમાં કદી પણ સંડોવાતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ જેમ મહાન્ વિસ્તારવાળા ક્ષુદ્રપ વૃક્ષોના સુંદર શિખરો ક્ષણસંપત્તિ સિવાયના અવસરમાં અતિ ઉન્નત થાય છે એટલે જે અવસરે વૃક્ષ ક્ષોભી

ભરપૂર હોય છે ત્યારે તેનાં શિખરો ક્યના ભારથી નીચા નમી જાય છે, પરંતુ જ્યારે તેના ઉપરથી ક્યો લઈ લેવામાં આવે છે ત્યારે તે શિખરો ઉંચા થઈ જાય છે, તેવી રીતે સુવિચારક ધૈર્યવાન મહાત્માઓનું અંતઃકરણ સુખ-સંપ્રાપ્તિના સમયે કરતાં તેવા સંકટના સમયે વિશેષ પ્રકારે ઉન્નત બનતું જાય છે.

ઉદાર ચારીત્રસંપન્ન સુંદર રાજ્યો નદીનો કીનારો છોડી આગળ પ્રયાણ કર્યું. પરિશ્રમથી અને ક્ષુધાથી રાજાનું પ્રત્યેક અંગ શિથીલ થઈ ગયું હતું. માર્ગે જતાં નજીકમાંજ કોઈ ગામ જણાયું, ક્ષુધાની તીવ્ર વેદનાથી આગળ પ્રયાણ કરવાને અસમર્થ રાજાએ લિક્ષામાટે તેજ ગામમાં પ્રવેશ કર્યો અને કોઈ કૌટુંબિકને ઘેર જઈ લિક્ષાની યાચના કરી. કૌટુંબિકે રાજાસન્મુખ બેસ્યું, દેખતાંની સાથેજ તેના પ્રત્યે અંતઃકરણ આકર્ષાયું, આકૃતિ દેખી તેનામાં ગુણીપણાની કલ્પના થઈ. સ્વાભાવિક છે કે “ આકૃતૌ ગુણા વસન્તિ ” આકૃતિના અનુસાર ગુણોની કલ્પના થાય છે. ગુણવાન જાણી તેના પ્રત્યે આદર થયો અને લિક્ષાયરની સ્થિતિમાં રહેલા રાજાને કૌટુંબિકે પુછ્યું તું કોણ છે ? રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે હું ક્ષત્રિય છું. પ્રસન્ન વદને કૌટુંબિકે ફરી પ્રશ્ન કર્યો જો તું ક્ષત્રિય છે તો મારે ઘેર ઘરના કામકાજને માટે નોકરી કરીશ ? રાજાએ જવાબમાં હા જણાવી. કૌટુંબિક પ્રસન્ન થયો અને સુંદર લોજન તથા વસ્ત્રો અર્પણ કરવાપૂર્વક પોતાનાં ગૃહ સંબંધી કાર્યોમાં તેની યોજના કરી. કાર્યના અનુભવી રાજાને નોકરયોગ્ય કાર્ય કરતાં કંટાળો આવતો નહોતો અને તેથીજ તેનું કાર્ય અન્યને અધિક સંતોષપ્રદ બની શકતું હતું. થોડાજ વખતમાં રાજાએ પોતાના આદર્શ ગુણોથી ઘરના સ્વામિની પ્રીતિ સારી રીતે સંપાદન કરી એટલુંજ નહિ, પણ તેના સમાગમમાં આવતા પ્રત્યેક મનુષ્યો ભલે ન્હાના હોય કે મહોટા હોય, સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય, ઉત્તમ સ્થિતિવાળા હોય કે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિની

સમસ્થિતિવાળા, હોય સઘળાઓ તેનાં વાણી વિચાર અને વર્તનમાંથી ઉદ્ભવતા આદાર્યરસનો અનુભવ લેતા હતા.

ઉત્તમ પ્રાણીઓની સ્થિતિજ એવા પ્રકારની હોય છે કે તેઓ સ્હાયતો ઉન્નત દશામાં વર્તતા હોય અગર અવનત દશામાં વર્તતા હોય, છતાં પણ પોતાના સમાગમમાં આવતા ઉત્તમ પ્રાણીઓના કે અધમ પ્રાણીઓના હૃદયપટ પર નમ્રતા, સહિષ્ણુતા વિગેરે ઉચ્ચ ગુણોની ઉંડી છાપ બેસાડે છે, જે દ્વારા ઉત્તમ પ્રાણીઓ પોતાના ઉદાર વર્તનમાં વિશેષતઃ દઢ અને છે અને અધિક ગુણવાન્ થવા પ્રયત્ન કરે છે; તેમજ અધમ પ્રાણીઓ પોતાની અધમતાનો નાશ કરવા તત્પર બને છે.

ગુણસંપન્ન સુંદરરાજમાં સર્વ ગુણો પૈકી વિનય ગુણ અધિક દેહીયમાન જણાતો હતો. સ્વાભાવિક કુલપરત્વે પણ એ ગુણ અન્યની અપેક્ષાએ તેમાં વિશેષ ચઢીઆતો હોય એ સ્વભાવિક છે, કેમકે નીતિશાસ્ત્રમાં દર્શાવવામાં આવે છે કે “વિનયં રાજપુત્રેભ્યઃ” સ્વાભાવિક છે કે જે ગુણ જે વ્યક્તિની બાહ્યાવસ્થામાં પણ સમગ્ર દુનિયાની દૃષ્ટિએ બીજાઓ કરતાં અધિક મનાતો હોય તે ગુણ તે વ્યક્તિની પ્રાદાવસ્થામાં વિશેષજ હોય. વિનયગુણ એટલો બધો અપ્રતિમ છે કે જેના વિના બીજા ગુણો શોભા પામતાજ નથી અને એટલાજ માટે શાસ્ત્રોમાં સર્વ સ્થાને સર્વ ગુણોના ઉત્પાદક વિનયગુણને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવે છે. વિનયવાન્ પ્રાણી પ્રબળ શત્રુને પણ પોતાના અપ્રતિમ ગુણોથી આનંદ પમાડી પાતા પ્રત્યે સ્નેહભરી દૃષ્ટિવાળો બનાવી દે છે. સંપૂર્ણ સ્પષ્ટિમંડળને વશ કરવાનું બંદે વશીકરણ આ જ છે.

આ વશીકરણ મંત્ર વિનયથી સુંદર રાજાએ કૌટુંબિક સ્વામિનું અંતઃકરણ આનંદમગ્ન કરી લીધું. તેના ઉત્તમ ગુણથી રંજીત થએલો કૌટુંબિક પણ સહસાવપૂર્વક પોતાનાજ ઘરના માણસ તરિકે તેનું પાલન કરવા લાગ્યો. દુનિયામાં ગુણથી કોણ વશ થતું નથી ? બહુમાનપૂર્વક

સ્વામી તરફથી મળતી સુંદર ભોજન વિગેરે સામગ્રિથી રાજની સ્થિતિમાં અવનવો ફેરફાર થવા લાગ્યો. અદ્યપિ પર્યંત સંકટસમૂહથી રાજનું જે જે રાજતેજ વિનષ્ટ થયું હતું અને શરીરપર શ્યામતા અને કૃશતા છવાઈ રહી હતી તે કૃશતા અને શ્યામતા અનુક્રમે દૂર થતી ગઈ અને ધીમે ધીમે શરીરના ઉપચયની સાથે પ્રાથમિક દશાનું ઝળહળતું રાજતેજ શરીરપર પ્રકાશિત થવા લાગ્યું.

આ અવસરે રાજ કાંઈક શાંતિનો અનુભવ કરતો હતો. જો કે પુત્ર અને પત્ની વિયોગનું દુઃખ તેના માનસિક જીવનને ઓછું કષ્ટદાયી ન હતું, શરીરમાં રહેલા વિષમ શલ્યની માફક તે વિયોગ તેને સાલતો હતો. માત્ર આ શાંતિ તે બાહ્ય શાંતિજ હતી, તે એજ કે રાજ પોતાના ઉદરપોષણની ચિંતાથી નિરાજો હતો; પરંતુ અશુભોદયે આ નહિ જેવી શાંતિ પણ રાજના હસ્તગત ક્યાંથી રહી શકે ? અદ્ય માત્ર શારીરિક સુખ સંપત્તિ દ્વંદ્વેષને મહાન આપત્તિ સમાન થઈ પડી, જેના પરિણામે ઈર્ષ્યાજુ હૈવે રાજઉપર મર્મસિદ્ધક પ્રહાર કરવાનો પ્રબળ નિશ્ચય કર્યો.

આપણે જોઈ ગયા કે સુંદર પૌષ્ટિકખોરાકના સદ્ભાવે સુંદરરાજની દુઃખથી તિરોલાવ પામેલી શરીરની સુરમ્ય શોભા, અને અનુપમ લાવણ્ય, ફરીથી આવિર્ભાવ પામ્યાં. એક અવસરે અનુપમ લાવણ્યથી સુશોભિત સુંદરરાજને જોઈને તીવ્રમદનબાણથી ઘવાએલ કૌટુંબિકની ભાર્યાએ સતી સ્ત્રીઓને નહિ જોલવા યોગ્ય કામોત્પાદક અનેક પ્રકારનાં અસહ્ય વચનોનો રાજ સમક્ષ ઉચ્ચાર કર્યો; અને તેદ્વારા પોતાની આંતરિક અભિલાષા વ્યક્ત કરતી, પોતાની ઈચ્છાને આધીન થવા રાજને આગ્રહભરી આજીજ કરી.

કર્મની વિચિત્ર ગતિએ મોહરાજના અચળ સામ્રાજ્યની પ્રબળ સત્તાનો પ્રવેશ દુનિયાના પ્રત્યેક વિભાગોમાં થઈ રહ્યો છે. કોઈપણ વિભાગ એવો નહિ મળી આવે કે જ્યાં તેની આજ્ઞાનો અમલ ન થતો હોય. કોઈ વિરલાઓજ

તેની આજ્ઞાનો અનાદર કરી પારમેશ્વરી મુદ્રાથી અંકિત થાય છે. મોહમુગ્ધ અન્ય મનુષ્ય તો દૂર રહો, પરંતુ શુષ્ક પત્ર, પુષ્પ, અને નિરસ ફળ, વિગેરે માત્રનું ભોજન કરનાર, અને પંચાગ્નિ વિગેરે કષ્ટ સહન કરી પોતાની દેહને અતિ-શય કર્કશ બનાવનાર, અરણ્યવાસી ધ્યાનસ્થ યોગીઓ પણ કંઠર્પના વિષમ પ્રહારથી ઘવાઈ મોહપરવશ બને છે; અને પરિણામે પોતાના આચારથી પતીત થઈ ઘોર યાતના સહન કરવા નરકમાં પ્રયાણ કરે છે. કામવિકારના અસાધ્ય વ્યાધિથી નિરંતર દૂર રહેવાની પૂર્ણ અભિલાષાએ સ્નિગ્ધ-મધુરાદિ પદ્મસયુક્ત ભોજન, સુકોમલ શય્યા, વિષયોત્પાદક મુગ્ધાંધી પદાર્થો, રંગબેરંગી ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રશાળાઓ, મોહક વિષયવિદ્યાત્રી શબ્દશ્રવણ, અને તે સિવાય મોહોત્પાદક કોઈ-પણ સામગ્રીથી વિમુગ્ધ રહેનાર ત્યાગીઓ, અને તત્ત્વવેત્તાઓ, ત્યારે અદ્યમાત્ર વિકારનું સાધન પામીને યા પામ્યા વિના બાહ્યતાથી પોતાની સુરક્ષિત જીવનનૌકાને જર્જરીત કરી, સંસારમંડોદધિના અગાધ જલમાં ડુબાવે છે, ત્યારે અદ્ય સત્ત્વવાન્ સામાન્ય પ્રાણીઓને માટે તો શું કહેવું ?

કહ્યું પણ છે કે—

સન્માર્ગે તાવદાસ્તે પ્રમવતિ પુરુષ-સ્તાવદેવેન્દ્રિયાણાં,
તાવલ્લજ્જા વિધતે વિનયમપિ, સમાલમ્બતે તાવદેવ ॥

ભૂચાપાકૃષ્ટમુક્તા શ્રવણપથજુષો, નિલપક્ષમાણ પતે,
યાવલ્લોલાવતીનાં ન હૃદિ ધૃતિમુજો, દષ્ટિવાણાઃ પતન્તિ ॥

જ્યાં સુધી કહ્યુંપર્યંત દીર્ઘમાર્ગને ભજનારા, બ્રમર-રૂપ મનુષ્યથી ખેંચીને ફેંકેલા, ધૈર્યવિનાશક નીલપાંપણોથી શોભિત લીલાવતીના તિક્ષણ દષ્ટિબાણો પુરૂષોના હૃદય પર પડતાં નથી ત્યાંસુધીજ તેઓ પોતાના આત્માને સન્માર્ગમાં સ્થિરતા પમાડે છે, ઉન્માર્ગમાં પ્રયાણ કરતી ઈન્દ્રિયોને પોતાની સત્તાથી સુસ્થિર રાખી શકે છે, લગ્નગયુણ પણ ત્યાંસુધીજ ટકી શકે છે અને ત્યાંસુધીજ તે પુરૂષો વિનયનું અવલંબન કરી શકે છે.

ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખથી આપણે જાણી શક્યા કે તત્ત્વ-વેત્તાઓ પણ મોહરાજની મજબુત બેઠીઓ તોડવાને સમર્થ થઈ શક્યા નહિ, ત્યારે આ એક નિર્બળ અળખાને માટે તો કહેવુંજ શું ? યદ્યપિ આ ઉપરથી એ નિર્ણય કરવાનો અવકાશ નથી કે અળખા નામમાત્રથી તેઓ પુરુષાર્થ હીનજ હોય. પ્રાચીન પરિસ્થિતિના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ-રીતે જોઈ શકીએ છીએ કે મહાબલિષ્ઠ પ્રતિવાયુદેવ હંક-નગરીના રાજા રાવણ જેવાને પણ હંકાવનાર સતી સીતા, દુષ્ટ દુર્યોધનના વચનમાત્રનો અનાદર કરનાર સતી દ્રૌપદી, અંદનબાલા, દમયંતી, કલ્યાણી, સુભદ્રા, રાઝમતી, મૃગા-વતી વિગેરે, આ સર્વે સતીઓ પણ અળખાજ હતી. પોતાના પ્રાણ જતાં સુધી પણ જેને દેવતાઓ અને તેના અધિપતિ ઇંદ્રો પણ લેશમાત્ર અક્ષિત કરી શકે નહિ તેવા અદ્ભૂત પરાક્રમને ધારણ કરનારી હતી. કુચમાયુધના વિપ્રભિશ્રિત વિષમ પ્રહારો પણ જે સતીઓની આગળ તરણુ નેટલી ન્યૂન શક્તિ ધરાવનારા પણ ન હતા.

કૌટુંબિકની સ્ત્રી સતીઓના પંથથી તદ્દન વેગળીજ હતી, તેના પરાક્રમની દિશા માત્ર પણ તેના દષ્ટિવિષયથી બાહ્યજ જણાતી હતી. નામમાત્રથી નહિ પણ ગુણથી પણ તેનામાં નિર્બલપણું તરવરી રહ્યું હતું. સુંદરરાજના શરીર સૌંદર્યરૂપ કંઠર્પના હૃદયલેદક એકજ બાણથીજ તેણીનું હૃદય વિધાયું અને ઉપર દર્શાવ્યા સુજગ અધમ ધારણા સફલ કરવાના પ્રયત્નમાં દોરાઈ.

વિષયાંધ સ્ત્રીઓ વિષયોપલોગના અદ્વયસુખની ખાતર માતાપિતાની પૂર્વોપાર્જિત અંદ્રરાગના ઉજ્જવળ છીતિને કલંકિત કરે છે. જાતિ અને કુલની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી સ્વાર્થની ખાતર રતિપતિસમાન પોતાના પ્રિય પતિનો વિનાશ કરતાં પણ સંકોચ પામતી નથી, આટલાજ માટે ધર્મભાસ-પ્રભ્રુતાઓ તેને અનર્થની બાણ, વિષવેદવી, કપટની, પેટી, શુક્રા વિનાની વાણણ, અસત્યનો ભાંડાર, ક્લેશનું મૂળ, નામ

વિનાની વ્યાધિ, સુગતિની અર્ગલા વિગેરે અનેક વિશેષણોથી અલંકૃત કરે છે.

કુલટા કૌટુમ્બિક સ્ત્રીએ પોતાને વશ કરવા ખાતર યોજેલા વજ્રમય વચનકંટકો અને ફેંકેલાં કઠોર દૃષ્ટિખણો મુંદરરાજના અલેધ શીલસન્નાહનો લેદ કરી શક્યા નહિ અને તેથી કરીને કર્મરાજએ ધારેલો માર્મિકપ્રહાર નિષ્ફળ નિવડ્યો. કૌટુમ્બિક સ્ત્રીના મુખમાંથી નિકળતા આંતરિક-જીવનના મર્મલેદક અસભ્ય વચનો સાંભળી મુંદરરાજ દિગ્ભ્રમ ગની ગયો અને ઉંડી વિચારણા કરવા સાથે દૈવને ઉપાસંભ આપવા લાગ્યો. અરે દૈવ ! આ શો ગજળ ! ઉત્તમ સ્થાન, માનની પ્રાપ્તિ આટલાજ માટે કે શું ? દેવ ! તારી ગતિ તો અજળ છે ! અરે ! આટલાથી શું સંતોષ ન થયો કે જેથી મારા ઉપર મારા આંતરિકજીવનના વિનાશક માર્મિકપ્રહારનો પ્રયોગ કરવાનો તારે અવસર આવ્યો ? પણ દેવ ! ચાકસ માનજે કે આ મુંદરરાજ પ્રાણવિનાશક પ્રમંગ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પોતાના સદાચારથી કદી પણ ચલાયમાન નહિ થાય તે નહિજ થાય. તારે સ્વાધિન રહેલી દ્રવ્યાદિની પ્રાપ્તિ, સુસ્થાન, વિગેરે લક્ષે જાઓ, મારે તેની પરવાર નથી, પરંતુ મારા સ્વાધિનમાં રહેલું મારું ઉત્તમ શીલ કદીપણ વિનાશ નહિ પામે, તેનું હરણ કરવાની યોગ્યતા હું કોઈનામાં પણ જોઈ શકતો નથી.

આ પ્રમાણે દૈવને ઉપાસંભ આપી રાજા હૃદયમાં ચિંતવન કરે છે કે—આ સુંદર સ્થાન અને શરીરપુષ્ટિનું સાધન વિગેરે માત્ર મારા શીલનો લંગ કરવા માટેજ દૈવે આપેલું છે, માટે શીલસંરક્ષણની ખાતર આ સ્થાનનો ત્યાગ કરવો એજ હિતાવહ છે. જો મારો પુણ્યોદય હશે તો સુસ્થાન, માનની પ્રાપ્તિ દૂર નથી. પુણ્યવિના ઉત્તમ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે તો શા માટે અરૂપ સુખની ખાતર અનાચારમાં પ્રવર્તમાન થઈ પુણ્યનો વિનાશ કરી પાપનો પુંજ એકત્ર કરું ? અરે અનાચારમાં પ્રવર્તમાન થવું તો દૂર રહો એ

સંબંધી વાત પણ મારાથી કેમજ સંભળાય ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધીરવીર શિરોમણી સુંદરરાજાએ કૌટુંબિક-ભાર્યાના મહા આગ્રહવાળા જેરીલાં વચનોનો જેમ તેમ આડો અવળો ઉત્તર આપી “વિરુદ્ધાનુપરિત્યાજ્યા” વિરુદ્ધ ભૂમિનો અવશ્ય ત્યાગ કરવોજ યોગ્ય છે, એમ માની કૌટુંબિકના ધરનો, તે ભૂમિનો અને તે નગરનો ત્યાગ કરી અન્યગ્રામ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

પ્રિય વાંચકો ! સુંદરરાજાના આ પ્રસંગને સંપૂર્ણ રીતે હૃદયમાં ઉતારવાની જરૂર છે. આવા પ્રસંગોમાં આ વિચારશ્રેણિ રંગેરંગમાં પરિણમેલી હોવીજ જોઈએ. શીલ-સંરક્ષણની ખાતર રાજાએ આવી દીનદશામાં સહ્યાગ્યે પ્રાપ્ત થએલી સુંદર સ્થાન વિગેરે સામગ્રિની વેશમાત્ર પણ દરકાર ન કરી, જોકે આમાં કાંઈ નવાઈ નથી; કારણ કે ધીર પુરૂષોનું એજ કર્તવ્ય છે. ધીર પ્રાણિઓનું વર્ણન કરતાં એક કવિવર એક સ્થળે જણાવે છે કે—

કાન્તાકઠાક્ષવિશિષ્ઠા ન લુનન્તિ યસ્ય,

ચિત્તં ન નિર્દહતિ કોપકૃશાનુતાપઃ ।

કર્ષન્તિ ભૂરિવિષયશ્ચ ન લોભપાશઃ

લોકત્રયં જયતિ કૃત્સ્નમિદં સ ધીરઃ ॥

પ્રમદાનાં કટાક્ષબાણો જેના અંતઃકરણનો ભેદ કરી શકતાં નથી, જેનું ચિત્ત ક્રોધાગ્નિના જ્વલાંત તાપથી નષ્ટ થતું નથી તથા અનેક વસ્તુ વિષયક લોભપાશ જેના અંતઃકરણને ખેંચી શકતો નથી, તેજ પ્રાણી આ દુનિયામાં ધીર પુરૂષોમાં અગ્રગણ્ય થઈ શકે છે; અને તેજ ધીર સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ ત્રણે લોકમાં સંપૂર્ણ રીતે જય મેળવે છે.

આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિમય સંસારના તીવ્ર દુઃખો દેખી જેઓને ભય ઉત્પન્ન થતો હોય અને તેનાથી મુક્ત થવાની એટલે અનુપમ અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્તિની અભિલાષા થતી હોય, તેવા ધીર સુભટાગ્રણિ કોઈ પણ ઇંદ્રિયના વિષયમાં મોહમુગ્ધ થતા નથી, અર્થાત્ તેઓ ઇંદ્રિયોને પોતાની સ્વ-

તંત્રતામાં રાખે છે. આથી તે ઇંદ્રિયો તેઓના આત્માને કદી પણ ઉન્માર્ગમાં પ્રયાણ કરાવતી નથી, અન્યથા મોહરાજના સૈન્યની અગ્રનાયિકા ઇંદ્રિયો એવી મજબુત છે કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મહોટા મહંતોને પણ ક્ષણવારમાં જ્ઞાન ધ્યાનથી ચુકાવે છે. આ ઉપરથી ઇંદ્રિયો ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિમાંજ સહાયક છે માટે તેનો ઉચ્છેદ કરવો એજ ઉચિત છે એમ સમજવું નહીં. જોકે એટલું તો ચોક્કસ છે કે તે ઇંદ્રિયોને જો અવ્યવસ્થિત રાખવામાં આવે તો તે ઉન્માર્ગપોષક બનેજ, પરંતુ જો તેને સુવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં રાખવામાં આવે તો ઉન્માર્ગશોષક અને સન્માર્ગપોષક બને છે. જેમકે મદારીઓ મહાહિંસક સિંહ, વાઘ, રીંછ, સર્પ વિગેરે શિકારી પ્રાણીઓને પણ કળાથી વશ કરી તેની સહાયથી પોતાની આજીવિકા પણ ચલાવે છે, તેવીજ રીતે અંતરાત્મા ઉન્મત્ત ઇંદ્રિયોને પોતાને સ્વાધીન કરી તે દ્વારા ઉત્તમ ચારિત્રગાત્રનું જીવન ચલાવે છે. આખરે જેમ તે મદારી જો તે પ્રાણીઓ પોતાનું જીવન ચલાવવામાં અસમર્થ નીવડે તો તેઓને જંગલમાં જઈ છોડી મુકે છે, તેમ વિશુદ્ધ ચારિત્રસંપન્ન મહર્ષિઓ પણ તે ઇંદ્રિયો જો પોતાના ચારિત્ર જીવનમાં સહાયક ન થાય તો ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન વિગેરેથી અનશન કરી તેઓનો ત્યાગ કરે છે.

ઉપર્યુક્ત વૃત્તાંતથી આપણે સમજી શક્યા કે તે વિવેકી ધીર પુરૂષો ઇંદ્રિયોના પંક્તમાં સપડાઈ પ્રાણુતે પણ ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાજ નથી. તેવા વિષમ પ્રસંગે તેઓનું એજ ધ્યેય હોય છે કે—

વરં વિન્ધ્યાટવ્યામનશનતૃષાર્ત્તસ્ય મરણં,

વરંસર્પાકીર્ણે તૃણપિહિતકૂપેનિપતનં ।

વરંગર્તાવર્ત્તે ગહનજલમધ્યે વિલયનં,

ન શીલાદ્વિભ્રંશો ભવતુ કુલજસ્ય શ્રુતવતઃ ॥

વિંધ્યાચળ પર્વતની ગહન અટવીમાં અટવાઈ ક્ષુધા અને તૃષાની અસહ્ય વેદનાઓ સહન કરી રીખાઈ રીખાઈને

મરણ પામવું એ સાહે, મોટા અજગર, સર્પ વિગેરે હિંસક પ્રાણીથી વ્યાપ્ત અને તૃણસમુદયથી આચ્છાદિત અંધારા કુવામાં પડી મૃત્યુના લોગ થઇ પડવું એ પણ સાહે. એટલુંજ નહિ પણ મોટી ખાઈઓ અને આવર્તોથી વ્યાપ્ત ગડન જલ સમૂહમાં ડુબી મરવું પણ સાહે; પરંતુ વિવેકી અને કુલવાન થઇને પોતાના શીલનો ભ્રંશ કરવો એ કદીપણ ઇચ્છવાયોગ્ય નથીજ, અર્થાત્ તે ભાગ્યવાનો પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ પોતાના સદાચારની કિંમત વધારે આંકે છે.

વિવેકી સુંદરરાજાએ આ પ્રસંગે પોતાના શીલ અને સત્ત્વની સાચી કસોટી કરાવી. ભરયૌવનમાં પણ જેના નિર્મલ અંતઃકરણપર કંદર્પનું વિષમ વિષ કાંઇ અસર કરી શક્યું નહિ, આથીજ તેનું નામ અંથરત્નોમાં મહર્ષિઓના હાથે સુવર્ણાક્ષરે કોતરાઈ રહ્યું છે. આવા સદાચારી મનુષ્યનેજ દુનિયા દક્ષની કોટીમાં મુકે છે.

ये न स्वठन्ति ते दक्षाः, कृष्णकेशतमोभरे ।

वार्धके तु सदायात-शिरस्थपलितेन्दुना ॥

વૃદ્ધાવસ્થામાં હમેશાં મસ્તકપર ઉજ્જવલ પળીઆરૂપ ચંદ્રનો પ્રકાશ વિસ્તૃત થયે છતે તે પ્રકાશની સહાયથી પોતાના કર્તવ્યને દેખનારા દુનિયામાં બહોળા પ્રમાણમાં મળી શકે છે, પરંતુ ભરયૌવનમાં મસ્તકપર કાળા કેશરૂપ અંધકારનો સમૂહ વિસ્તાર પામ્યા છતાં તે અંધકારમાં પણ સ્વ-આચારને દેખનારા સુભાગ્યેજ મળી આવે છે, માટેજ તઓ સાચા દક્ષ કહી શકાય છે.

દક્ષશિરોમણિ રાજાને કૌટુમ્બિકના ઘરનો ત્યાગ કરતાં એ વિચાર ન આવ્યો કે મહામુશીબતે પ્રાપ્ત થયેલા આવા સુંદર સ્થાનનો અને કૌટુમ્બિકના સ્નેહ વિગેરેનો હુ કેવી રીતે તિરસ્કાર કરૂં અને તિરસ્કાર કરીને નીકળ્યા પછી મારે પગ મુકવાનું સ્થાન પણ કયાં મળી શકશે ?

ચોક્કસ છે કે સુજન મનુષ્યોના સાત્વિક અંતઃકરણને એવો વિચાર કદી પણ સ્પર્શ કરતો નથી. તેઓનું હૃદય તો

વિષમ આપત્તિના સમયે અધિક ઉજ્જવલતા ધારણ કરે છે, એટલાજ માટે કવિઓ કહે છે કે સન્નન અથવા સ્વન્ન, સુવર્ણ અને શાક અનુક્રમે આપત્તિ, તાપ અને છેદની અવસ્થામાં અધિક ઉજ્જવલતા ધારણ કરનારા હોઈ પ્રશંસનીય ગણાય છે. ઉત્તમ મનુષ્યોની અથવા સ્વન્નવર્ગની કસોટી કદના સમયેજ થાય છે. સન્નન પ્રાણીઓ ઉપર જેમ જેમ આપત્તિઓ આવી પડે, તેમ તેમ તેઓનામાં ધર્મતા વિગેરે ગુણો અધિક દીપી નિકળે છે. સાચા સ્વન્નનો અંતઃકરણ પોતાના સંબંધી ઉપર આવી પડેલા કદનો ઉચ્છેદ કરવા થા તે અવસરે સહાય કરવા તત્પર થાય છે. સુવર્ણને જેમ જેમ અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે તેમ તેમ તેમાં અધિક દીપ્તિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. શાકને પણ જ્યારે જ્યારે સમારવામાં આવે ત્યારે ત્યારે તેમાં ઉજ્જવલતા પ્રગટે છે. અને તેથીજ તેઓની આદિમાં રહેલો સકાર શોભા પામે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સદાચારી સુંદરરાજ કોટુમ્બિકના ઘરનો, તેમજ તે ભૂમિકાનો પણ ત્યાગ કરી, અન્ય ગામ તરફ જવા નીકળ્યો. આમ તેમ પ્રદેશાંતરોમાં પરિભ્રમણ કરતાં કોઈ સ્થળે ગગનચુમ્બી શિખરથી પરિમંડિત આદિશ્વરભગવાનનું ભવ્ય જિનાલય જોયું. દેવમંદિર દેખતાની સાથે રાજાને શ્રીસારશેઠનો બગીચો યાદ આવ્યો અને સત્વર મંદિરમાં પ્રવેશ કરી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. સ્તુતિ કર્યાબાદ જિનાલયમાંથી બહાર નીકળી પાસે રહેલા મંદિરના ગવાક્ષમાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો.

પ્રકરણ ૮ મું.

દેવરમણીની દૂદશા.

કો ઇ નવયૌવના સ્ત્રી પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય પૂર્ણ કરી સ્વસ્થાને પહોંચવા બાતર રમણીય વિમાનમાં બેસી તીવ્ર વેગથી આકાશમાર્ગે ગમન કરી રહી હતી. આકાશગમનથી તે કોઇ વિદ્યાધરી અથવા દેવરમણી હોય એમ સહજ અનુમાન થઇ શકતું હતું. જેનું સૌંદર્ય તથા લાવણ્યતા વિગેરે પણ વિબુધ વનિતાનાજ પ્રતિપાદક હતાં. તે પ્રૌઢા સ્ત્રીથી અલંકૃત દેવવિમાન, વિસ્તિર્ણુ નભોમંડળને પ્રકાશિત કરતું અનુક્રમે વૃક્ષોની ઘટાથી સુશોભિત અને એક દિવ્ય જિનમંદિરથી રમણીય ભૂપ્રદેશ ઉપર આવી પહોંચ્યું. તે પ્રદેશમાં મનુષ્યોનો સંચાર ઘણોજ અદ્ય હતો. આ સ્થળે તેણે પોતાના વિમાનની ગતિ મંદ કરી આકાશમાંથી વિમાનને નીચે ઉતાર્યું. વિમાન છોડી, દેવી બહાર આવી, અને પાસે રહેલા ભવ્ય જિનાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. ન રમણીને નીચે ઉતરવાનું કારણ માત્ર ત્રણલોકના નાથ નિઃસ્વાર્થે ઉપકારી પરમાત્માનું દર્શનજ હતું.

ધર્માત્માઓ માર્ગમાં આવતાં કોઇ પણ સ્થળે અરણ્યમાં કે વસ્તીમાં જ્યાં ઇષ્ટદેવની પ્રતિમા યા મંદિર હોય ત્યાં વંદન પૂજન વિગેરેનો વિવેક કદીપણ ચૂકતા નથી. જે ઉપકારીનું સ્મરણ પોતાના મનોમંદીરમાં હંમેશાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય, તે ઉપકારીનો સમાગમ નજીકમાંજ થતો હોય તો તેના ચરણસ્પર્શનથી વંચિત રહેવાની કોણ અભિલાષા કરે ? અને નિકટવર્તી છતાં પણ જો તેનાથી વંચિતજ રહે તો તે વ્યક્તિના અંતઃકરણમાં વાસ્તવિક સ્મરણજ નથી એમ કહી શકાય.

આ ન યૌવના સ્ત્રીનું અંતઃકરણ ધર્મથી અધિવાસિત હતું. માર્ગમાં વિશાળ જિનમંદિર દેખી તરતજ નીચે ઉતરી અને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ નમન સ્તન વિગેરે કરવા ખાતર મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. મુખ્ય સિંહાસને ગિરાજમાન પ્રથમ જિનપતિ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને ભાવોદ્ધાસપૂર્વક નમન સ્તવન વિગેરે કરી કાર્યની વ્યવસ્થાને લઈને થોડાજ વખતમાં પાછી ફરી, મંદિરના મંડપથી બહાર નીકળવા માંડ્યું. નીકળતાંની સાથેજ સન્મુખ રહેલી એક સુંદર વ્યક્તિ પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ પડી. તે વ્યક્તિની આકૃતિએ તે સ્ત્રીના અંતઃકરણમાં લોહ-ચુમ્બકની માફક અજબ આકર્ષણ કર્યું. કાર્યની વ્યવસ્થાથી શીઘ્ર ગતિવાળી છતાં પણ તે સ્ત્રી ત્યાંજ સ્થિર થઈ ગઈ.

વાંચકો ! સમજી શક્યા હશે કે જે વ્યક્તિની મન-મોહક આકૃતિએ તે રમણીનું હૃદય સ્તંભિત કર્યું, તે વ્યક્તિ અન્ય કોઈ નહિ પણ વિદ્યાંતિ લેવા માટે મંદિરના ગવાક્ષમાં રહેલો આપણી કથાનો નાયક સુંદર ભાવનાવાળો સુંદર-રાજા પોતેજ હતો. અને તે નવયૌવના સ્ત્રી પણ કોઈ મનુ-ષ્યની સ્ત્રી નહિ તેમ વિદ્યાધરી પણ નહિ પરંતુ ચક્ષુનિકાયના કોઈ દેવની વદ્ધા સાચી દેવરમણીજ હતી.

રતિપતિ સમાન રાજાનું સુંદર રૂપ દેખીને ચક્ષિણી દેવી મોહમાં મુંઝાઈ. દુનિયામાં કહેવત છે કે ‘નસીબ જે ડગલાં આગળનું આગળ’ જે દુઃખથી છુટવા માટે રાજા, સુંદર ખાન, પાન, માન અને સ્થાન છોડી પ્રત્યાસી થયો, તે દુઃખ તેની આગળનું આગળજ રહ્યું.

મોહરાજા ! તારી પણ બલીહારી છે. તું તારા ધન-તિમિરમાં પ્રાણીઓને એટલા બધા મુંઝવી નાંખે છે કે તેને સ્થાનનું કે અસ્થાનનું પણ ભાન રહેતું નથી.

વીતરાગ પ્રભુના પવિત્ર ધામમાં રહેલી દેવરમણી ઉપર પણ તે તારૂં બળ અજમાવ્યું. મકરધ્વજનું અમોઘ શસ્ત્ર એવા મર્મસ્થાનકે માર્યું કે જેથી તે બીચારી મુર્છિત થઈ. કામજ્વરના અસહ્ય તાપથી પીડા પામતી ચક્ષિણી દે-

વીએ ગવાક્ષમાં રહેલા સુંદર રાજને પ્રાર્થના કરી કે ‘હે પુરુષોત્તમ ! કામદેવ સમાન તારા સુંદર રૂપથી હું મોહિત થઈ છું માટે તું મારી સાથે પંચવિધ વિષય સુખ લોગવ હું તારા અભિષ્ટની સિદ્ધિ કરીશ. તું સત્વર મારા વિમાનમાં આવીને બેસ, અને મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર, નહિ કરે તો હું તને અતુલ કષ્ટ આપીશ, પરિણામે તારે મરણ પછી તના કષ્ટો સહન કરવાં પડશે.’

આશાધારી પ્રાણીઓ માટે દુનિયામાં એક પણ સ્થાન એવું નહિ મળી આવે કે જે પોતાને પ્રાર્થના કરવા લાયક ન હોય. ભલે તે વિષુધ હોય કે અશુધ હોય. સ્પૃહા વિષલતા જેના અંતરમાં વિકાસ પામી તેને નીચ, ઉચ્ચ કે ચો ગ્રાથોગ્યનો વિવેક રહેતોજ નથી.

અનેક અંગરક્ષક દેવીઓ જેની સત્તા નીચે રહી આજ્ઞાનું અખંડ પાલન કરતી હોય અને અનેક સેવકોની પ્રાર્થનાઓ જેના શ્રવણપુટમાં પડતી હોય તે દેવરમણી દૈવિક લોગથી અસંતુષ્ટ થઈ મનુષ્ય સંગ્રામી લોગ લોગવાની ઇચ્છાવાળી થાય એમાં તો અનંગદેવની પ્રબળ સત્તા અને પોતાની હીન સત્ત્વતાજ વ્યક્ત થાય છે. આ હીનતા અને હીનતાનું અવલંબન દેવરમણી માટે શું એાછું શરમાવનારું ગણાય! આ સ્થળે દેવરમણીની હૃદયશા સિવાય બીજું શું કહી શકીએ? એક વિષુધ વનિતા એક ભૂમિચર મનુષ્યની પાસે લોગને માટે પ્રાર્થના કરે, આ સર્વકોનો પ્રભાવ? કહેવું પડશે કે અંતરમાં ઉદ્ભવેલી વિષયસ્પૃહાનોજ. દુનિયામાં સ્પૃહા સમાન બીજું કંઈ દુઃખજ નથી. સર્વ પ્રકારના દુઃખનું ઉત્પત્તિસ્થાનજ સ્પૃહા છે. આશાથી પ્રેરાએલા પ્રાણીઓને કોઈપણ સ્થળે પૂર્ણતા માલુમ પડતી નથી, બદ્ધે જેમ સરોવરમાં અથવા અન્ય કોઈ જળાશયમાં ફેંકેલો પથરો પ્રથમ નાનું કુંડાળુ કરે છે પણ એજ કુંડાળુ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતાં બીજાં વિશાળ અનેક કુંડાળાને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ પ્રારંભમાં ઉદ્ભવેલી અલ્પ માત્ર આશા ફળીભૂત થતી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતાં

અનેક આશાતરંગોને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને અંગે આશાધારી પ્રાણીઓની દૃષ્ટિએ સર્વ જગ્યાએ અપૂર્ણતાજ માલુમ પડે છે.

આ અવસરે રાજાના શિરપર આખી જાંઘળીમાં નહિ અનુભવેલો મહા વિકટ પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો. સદ્રત્તનથી ચલિત કરનારાં દેવરમણીનાં મૃદુ અને કઠોર વાક્યો સાંભળી રાજા ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. અરે જેનાથી હું ભય પામી દૂર નીકળ્યો તે સ્થિતિ તો આગળ આવીને ખડી થઈ. ખેર ચ્હાય તેવું સંકટ આવી પડે પણ કોટી ઉપાયે હું મારા શીલથી તો ચલિત નહિજ થાઉં, આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ યક્ષિણી દેવીને કહ્યું.

દેવી ! આપની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર મારાથી થઈ શકે એમ નથી, કારણકે અપ્રદ્ધાર્યના કટુક વિપાકો સાંભળી મેં પરદારાગમનનો નિયમ કર્યો છે માટે આપને મારા પ્રત્યે આવું અનુચિત ભાષણ કરવું યોગ્ય નથી, વળી હે દેવી ! આપ દેવયોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છો અને હું મનુષ્યયોનિમાં ઉત્પન્ન થયો છું, આપનો દરજ્જો ઉંચો અને મારો નીચો, માટે આપનો અને મારો સંયોગ પણ શી રીતે ઘટી શકે ? આપ વિષુદ્ધ કહેવાઓ અને જ્યારે આપની આ સ્થિતિ તો પછી અમારા જેવા અબુધ મનુષ્યને માટે તો કહેવુંજ શું ? માટે દેવી આપ શાન્ત થાઓ, આપનો આગ્રહ અનુચિત અને અસ્થાનેજ છે.

દૂર્ભાગ્યના ઉદયે રાજાનાં, ઉપર દર્શાવેલા વચનોની અસર યક્ષિણીના વિષયવિર્જ્ઞ અંતઃકરણ ઉપર ન જ થઈ, અરે એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ઈચ્છાના વિઘાતક શબ્દો અને પ્રતિજ્ઞા દ્વારાએ વ્યક્ત કરેલા રાજાના નિશ્ચયથી દેવીનું અંતઃકરણ અતિશય ક્રોધવ્યાપ્ત થઈ ગયું.

સ્વાભાવિક રીતે કેટલાક પ્રાણીઓની દશાજ એવી વિચિત્ર હોય છે કે ગમેતેમ થાઓ પણ પોતાની ધારેલી ધારણા કદી પણ નિષ્ફળ નજ થવી જોઈએ, પછી ભલે તે ધારણા રિણુ મેં પોતાને નુકશાનકારક હોય અગર લાભ-

કારક હોય. આશાનો ઉચ્છેદ થતાંજ તેનું અંતઃકરણ વિ-
પરીત દશાને પ્રાપ્ત થાય છે, આશાતરૂનો ઉચ્છેદ થતાં મુખ-
માંથી ઝરતાં શીતલ અને મધુર વચનો પણ પલટાઈ
અગ્નિજ્વાળાસમાન પરને પરિતાપ ઉત્પન્ન કરનારાં થાય છે.

આ દેવરમણીના સંબંધમાં પણ એવોજ બનાવ બન્યો.
ઈચ્છાની પૂર્ણતાના અભાવે દેવમંદિરમાં રહેલા પ્રથમ તીર્થ-
પતિ શ્રી નૃકષલદેવ પ્રભુને નમન સ્તુતિ કરવા માટે નલોમંડ-
ળથી પોતાના વિમાન સહિત ઉતરેલી દેવીના અંતઃકરણમાં
અગ્નિજ્વાળા ભલકી ઉઠી અને તેજ અગ્નિજ્વાળામાં સદા-
ચારી સુંદર રાજને બાળીને ભસ્મ કરવાના પ્રયત્નમાં દોરાઈ.

તરતજ દુર્ગતિની દિશામાં પ્રયત્ન કરતી નિર્વિવેકી
યક્ષિણીએ વિષમ વિષધરતું રૂપ ધારણ કરી રાજને દંશ
હીધો અને વિષના પ્રસરવાથી મુર્છિત થએલા રાજને ત્યાંથી
ઉપાડી સમુદ્રના મધ્યભાગે રહેલા કેઈ દ્વિપમાં કુવાની અંદર
ફેંકી દીધો અને પોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ.

આવા અણીના અવસરે પણ પોતાના સદાચાર પ્રત્યે
અડગ શ્રદ્ધાળુ રાજએ પોતાનું સામર્થ્ય ફોરવ્યું અને પ્રાણાંત
ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પોતાના સદાચારથી ન
ચૂક્યો તે નજ ચૂક્યો. કહ્યું છે કે:—

તપ્તં તપ્તં પુનરપિ પુનઃ કાંચનં કાંતવર્ણં

ઘૃષ્ટં ઘૃષ્ટં પુનરપિ પુનશ્ચંદનં ચારૂગંધમ્ ; ।

છિન્નશ્ચિન્નઃ પુનરપિ પુનઃ સ્વાદવાનિશ્વદણઃ

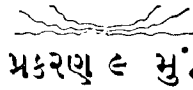
પ્રાણાન્તેઽપિ પ્રકૃતિવિકૃતિર્જાયતે નોત્તમાનાં ॥

દિગ્ધમાન અગ્નિજ્વાલામાં સુવર્ણને જેમ જેમ તપા-
વવામાં આવે તેમ તેમ પોતામાં રહેલી મલીનતા દૂર કરી
તેજસ્વી થાય છે, સુગંધીમાન ચંદનને જેમ જેમ અધિકાધિક
ઘસવામાં આવે તેમ તેમ પોતાનો સુગંધ આપવાનો સ્વભાવ
વિશેષ પ્રકારે વિસ્તારે છે, શેલડીને વારંવાર છેદવામાં આવે
તોપણ તે પોતાના મધુર રસને છોડતી નથી, અર્થાત્ આ
સર્વ વસ્તુઓ ચ્હાય તેવા પ્રસંગે પણ પોતાના જાતીયસ્વ-

ભાવને છોડતાં નથી, તેવીજ રીતે પ્રાણુન્તે પણ ઉત્તમ પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ વિકારવશ થતી નથી.

ઉત્તમ પ્રાણીઓની જ્યારે આ સ્થિતિ છે ત્યારે તુચ્છ પ્રાણીઓ તેનાથી વિપરિત દિશામાંજ પ્રયાણ કરે છે. આપણે જોયું કે સ્વાર્થાધ ચક્ષિણી, માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ ન સર્વો એટલાજ ખાતર નિરપરાધી રાજાને પ્રાણુન્ત સંકટમાં નાખવા તત્પર થઈ અને કોઈ પણ પ્રકારે બચી ન શકે તેવા અગાધ ઊંડા કુવામાં ફેંદી દીધો.

સુંદર રાજાની સુંદર જીવનસીલાનો અંત આટલેથી સમાપ્ત થયો નથી. હવે તેની ઉદાર જીવનચર્યા સૌભાગ્ય-સૂર્યના અગ્રહણતા પ્રકાશમાં પ્રકાશિત થતી આપણે જોવાની બાકી છે. હવે આપણે જોઈએ કે કુવામાં પડેલા સુંદર રાજાની શી સ્થિતિ છે.

પ્રકરણ ૬ મું.

ભાગ્યેદય અને પુનઃ રાજ્યપ્રાપ્તિ.

વને જને શત્રુજલાગ્નિમધ્યે, મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ।
મુષ્ઠં પ્રમત્તં વિષમસ્થિતં વા, રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ॥

ચંકર અટવીમાં કે જનસમૂહમાં, શત્રુસ-મુદાય મધ્યે જલ મધ્યે, કે અગ્નિ મધ્યે, અગાધ સમુદ્રમાં કે પર્વતના શીખર પર, નિદ્રાવસ્થામાં કે પ્રમત્તદશામાં અગર કંગાલ સ્થિતિમાં આ સર્વ વિષમ સ્થળોમાં પણ પૂર્વોપાર્જિત પુણ્ય પ્રાણીઓનું અવશ્ય સંરક્ષણ કરે છે.

સત્વશાળી અને શીલવાન સુંદર રાજા ઉપર પડતા દૈવના અસહ્ય પ્રહારોનો હવે અંત આવી રહ્યો છે. સર્વે પ્રસંગોમાં અડગ શાંતિ બાળવી પૂર્વોપાર્જિત દુષ્કર્મની અ-

ઝાડગતી જ્યોતને લાંબી મુદતે પણ જુઝાવી નાંખી એટલે રાજાના શયનમંદીરમાં કુળદેવીએ વર્ણવેલી ભાગ્ય દેવીની ભયંકરતાની અવધિ પણ પૂર્ણ થઈ અને રાજાના પુણ્યોદયની દિશા અનુક્રમે પ્રકાશવા લાગી.

મૂર્છિતરાજાને યદ્દિણી દેવીએ ગહન દ્રૂપમાં ફેકતાંની સાથે અદ્યાપિપર્યંત નિદ્રાધીન થયેલો રાજાનો ભાગ્યોદય-મિત્ર જાગૃત થયો અને તેણે સંપૂર્ણ સહાય કરી. ગારુડમંત્ર સમાન શીલવ્રતના પ્રભાવથી અને વિષવિદ્યાતક તે કુવાની હવાથી રાજા સંપૂર્ણ નિર્વિષ થયો. શણુવારમાં મુર્છા ઉતરી ગઈ અને સંપૂર્ણ રીતે સાવધાન થયો. આગળ દૃષ્ટિ દે છે તો પોતાને એક ગહન દ્રૂપમાં રહેલો જોયો. રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે ‘અરે! આ સ્થળે હું ક્યાંથી આવ્યો? શણુવારમાંજ દેવરમણીએ કરેલો સઘળો ઉપસર્ગ તેના હૃદય આગળ ખરો થયો. આ કર્તવ્ય પણ તેનુંજ હોવું જોઈએ. હશે, ભલે ગમે તેમ થાઓ. જે માફે શીયલ અખંડિત છે તો માફ કાંઈ પણ ગયું નથી. સર્વ પ્રાણીઓને સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ તો પોતાના શુભાશુભ કર્મનેજ આભારી છે. આ સઘળો પ્રભાવ મારા પોતાના દુષ્ટકર્મનોજ છે.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કુવામાં ચારે બાજુએ નિહાળે છે. નિદ્રાગતાં નિદ્રાગતાં એક તરફ કાંઈક દાર જેવું જણાયું. રાજા ત્યાં ગયો અને દાર ઉઘાડી અંદર પેઠો. શુદ્ધ ભૂમી ઉપર થોડે મુધી ચાટ્યા બાદ દૂરથી એક સુંદર મહેલ જણાયો, જેની અંદર નેત્રને આનંદદાયી ભવ્ય નાટક થતું જોયું. જે મહેલના મધ્ય ભાગમાં મુકુટ બાજુબાંધ વિગેરે રમ્ય અલંકારોથી અલંકૃત શરીરવાળો કોઈ દેવ સ્તનજડિત સિંહાસનપર આરૂઠ થયેલો તેના જોવામાં આવ્યો. રાજા તેને જોઈને અતિ આનંદ પામ્યો અને શીઘ્ર ગતીએ તેમની પાસે જઈ બહુ માનપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. દેવે રાજાને પ્રશ્ન કર્યો ભાગ્યવાન! તું અહિં આ ક્યાંથી આવ્યો? પ્રશ્નના જવાબમાં સુંદર રાજાએ અદ્યાપિ પર્યંત કોઈની આગળ નહિ પ્રકટ કરેલું પોતાનું સઘળું જી-

વનવૃત્તાંત દેવ સમક્ષ કહી દર્શાવ્યું. રાજાનું વૃત્તાંત સાંભળતાં દેવના અંતઃકરણમાં પણ અતિશય ચમત્કાર ઉત્પન્ન થયો અને તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. હે ભાગ્યશાળી ! ધન્ય છે તને કે તારા જેવા મનુષ્યમાં આવી સાત્ત્વિક વૃત્તિ અને સદ્વર્તન પ્રત્યે અવિદુડ પ્રેમ ! વિષમ સંકટના સમયે પણ આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞાનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન મહા ભાગ્યવાનોજ કરી શકે. મહાનુભાવ ! હું તારા સત્ત્વથી અતિશય પ્રસન્ન થયો છું માટે તું મારી પાસે અભિષ્ટ વસ્તુની યાચના કર, હું તારી મનોવાંછા પૂર્ણ કરીશ.

મધુરાલાપી દેવના ઉપર્યુકત વચનો સાંભળી રાજાએ કહ્યું ‘સ્વામિન ! મારી પ્રાણવલ્લભા રાણી મદનવલ્લભા અને કીર્તિપાલ અને મહિપાલ નામના બન્ને પુત્રો હાલ ક્યાં છે ? તેઓ મને ક્યારે મલશે ? તે આપ કૃપા કરી દર્શાવો.’ રાજાએ દેવના વરદાનમાં આ જ માંગ્યું, કેમકે રાજાને બીજા કશાની જરૂર નહતી. તે એમજ જાણતો હતો કે મારી પાસે કશી ન્યૂનતા નથી. શીયલવ્રત અને સ્ત્રીપુત્રો એજ મારી સંપત્તિ છે, એ સંપત્તિમાં રહેલી ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવા ખાતર જ દેવની પાસે તેની યાચના કરી.

પ્રસન્ન મુખે દેવે રાજાને ઉત્તર આપ્યો કે ભાગ્યવાન ! અદ્ય સમયમાંજ તારું સર્વ કુટુંબ તને મળશે અને શીલવ્રતના પ્રભાવથી અખંડ રાજ્યલક્ષ્મી ફરીથી પણ તારા હસ્તગત થશે. સત્ત્વશાળી ! લે આ ચિંતામણીરત્ન ગ્રહણ કર, જેના પ્રભાવથી તારા સર્વ મનોરથો સફળ થશે. આ પ્રમાણે દેવે રાજાને ચિંતામણી રત્ન અર્પણ કરી જે સ્થળે દેવરમણીનો ઉપસર્ગ થયો હતો તેજ આદીધર પ્રમુના ભવ્ય જિનાલયમાં મુકયો.

પ્રિય વાંચકો ! મનુષ્ય ધારે તો શું ન કરી શકે ? હુનિયામાં કયું એવું કાર્ય છે કે જે કાર્ય મનુષ્યથી ન બની શકે ? કહેવત છે કે “ કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે ? ” તેવા આદર્શ કાર્યોને અંગે મનુષ્યો એવું અત્ય

ફારવે છે કે—દેવતાઓ પણ જે સત્વશાળીના અદ્ભૂત કાર્યોની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી રહે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તેના પ્રત્યેક કાર્યોમાં કેવા સહાયક બને છે, જે આપણે ઉપરની હકીકતથી સંપૂર્ણ રિતે સમજી શકીએ એમ છીએ. સુંદરરાજ પ્રભુના મંદીરમાંથી નિકળી પ્રસન્ન મુખે ચારે બાજુએ પરિભ્રમણ કરતો શ્રીપુર નગરની નજીક રહેલા અનેક બીજા વૃક્ષોથી ભરપૂર ઉપવનમાં આવી પહોંચ્યો. માર્ગના શ્રમથી ખિન્ન થયેલા રાજાને આ શાંતિનું સ્થાન હતું. તેણે ઉપવનમાં રહેલા એક સુંદર આમ્રવૃક્ષની નીચે પોતાનું સ્થાન કર્યું. ક્રુધા અને તૃષ્ણાથી પીડાતા રાજાએ પ્રથમ તો ક્રુધાપિપાસા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પ્રારંભ્યો. આ સ્થળે રાજાનો કોઈ પણ સ્વજન વર્ગ નહોતો કે જે સુંદર ભોજન તૈયાર કરી રાજાની ક્રુધા શાંત કરે, પરંતુ ભાગ્યના ઉદયે તેજ આમ્રવૃક્ષે તેના સ્વજનનું કાર્ય કર્યું. આંખા ઉપરથી પ્રાપ્ત થયેલાં સુંદર ફળોથી ક્રુધા શાંત કરી પાસે રહેલા કોઈ જળાશયના નિર્મળ જળથી રાજાએ પોતાની તૃષ્ણા શાંત કરી. માર્ગના શ્રમથી રાજાના નેત્રો કાંઈક ઘેરાવા લાગ્યાં અને નિદ્રા લેવા તરફ વૃત્તિ દોરાર્ધ. અહીં શુદ્ધ ભૂમી માત્ર તેની શય્યા હતી પરંતુ ‘ઉંઘ ઉઠરે આવે’ એ કહેવતને અનુસાર તેજ આંખાના ઝાડની નીચે ભૂમી ઉપર રાજાએ શયન કર્યું અને થોડીજ વારમાં નિદ્રાપ્રીન થયો.

શ્રીપુર નગરની બહાર ઉપવનમાં વૃક્ષઘટાની શીતલ અને મધુર દહેરામાં સુંદરરાજ જ્યારે નિદ્રામુખનો અતુલ્ય કરી રહ્યો હતો, ત્યારે નગરની અંદર રહેલા પ્રધાન સેનાધિપતિ વિગેરે રાજવર્ગ અને નગરશેઠ વિગેરે સઘળો પ્રજાવર્ગ ચિંતાતુર જેવો જણાતો હતો. સર્વને ચિંતાતુર થવાનું કારણ, પ્રજા પ્રત્યે પોતાના પુત્રતુલ્ય પ્રેમ ધારણ કરનાર, છતાં પણ અન્યાયથી તો તદ્દન વિમુખ અને આશીજ કરીને સર્વ પ્રજાને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અત્યંત પ્રિય, ગુરુવામિને! સહાને માટે વિયોગ જ હતો. પોતાના ઉદાર ગુણોથી આબાહ પર્થત

પ્રજાના અંતઃકરણમાં રમી રહેલા રાજાના પ્રૌઢવયે પણ આવા અચાનક અવસાનથી સર્વ કોઈનું અંતઃકરણ દુઃખી થયા વિના ન રહે એ સ્વભાવિક છે. જો કે સ્વામિના અભાવે પ્રજાને જો તેની ખોટ પુરી પાડનાર કોઈ યોગ્ય સ્વામિવાર-સામાં મળ્યો હોય તો તેવું દુઃખ ન થાય પણ ખરી ખામીજ તે હતી કે રાજ્યધુરાધારક રાજાને એકપણ પુત્ર ન હતો.

પુત્રસુખનો આશાધારી રાજા જીંદગીના છેડા સુધી પણ પોતાની આશાને સફળ કરી શક્યો નહોતો અને સઘળી રાજકુદ્ધિ છોડી પરલોકમાં પણ સધાવ્યો. આજ જેવાનું છે કે પ્રાણીઓ મૃદાય તેવી આશાઓના મોટા હવાઈ કિલ્લાઓ ઉભા કરે પણ તે ફળીભૂત થવા પ્રારબ્ધને આધીન છે. દુનિયામાં પ્રારબ્ધ આગળ કોનું માન ટકી શક્યું છે ? કહેવાય છે કે પૂર્ણાઃ સર્વે મનોરથા કસ્ય ? આ સૃષ્ટિમંડળમાં કઈ એવી વ્યક્તિ નજરે પડી કે જેની સઘળી અભિલાષાઓ સંપૂર્ણ રીતીએ પાર પડી હોય !

એક તરફ પોતાના ગુણીયલ રાજાના અવસાનનો શોક અને બીજી તરફ રાજપુત્રના અભાવે રાજ્યની લગામ કોને અર્પણ કરવી, તે સખંધી ચિંતા ઉભી થઈ. રાજાના કુટુંબ-વર્ગમાં પણ તેવા પરાક્રમી અને ન્યાયી યોગ્ય પુરૂષની ખામી જણાતી હતી. તેવો યોગ્ય પુરૂષ કોઈ જણાતો નહોતો કે જેના હાથમાં રાજ્યની લગામ અર્પણ કરાય. છેવટે મંત્રી-વર્ગે પુણ્ય વિચારને અંતે રાજ્યને યોગ્ય પુરૂષ શોધવાનો અમોઘ ઉપાય હસ્તગત કર્યો અને સાથે નિર્ણય કર્યો કે-સઘળા રાજવર્ગ અને નગરશેઠ પ્રમુખ પ્રજાવર્ગને એકત્ર કરી આપણે ઉપજાવેલો ઉપાય જાહેર કરવો અને સર્વની સંમતિ થાય તોજ તાકીદથી તે ઉપાયનો અમલ કરવો. આવી રીતે રાજાવિનાનું શુન્ય રાજ્ય આપણે કયાં સુધી રાખીશું ?

સ્વાભાવિક મહાન પુરૂષોની પ્રકૃતિ જ એવી હોય છે કે-કોઈ પણ મહાન નવીન કાર્યના પ્રારંભ કરતાં પહેલાં, ભલે પોતે અસાધારણ બુદ્ધિવાન હોય, તેવા કાર્યના સંપૂર્ણ

અનુભવી હોય અને કાર્યનું અંતિમ પરિણામ જોઈ શકે તેવી અપૂર્વ શક્તિ ધરાવનાર હોય, છતાં પોતાની સમાન કોટીના અગર પોતાથી ન્યૂન શક્તિ ધરાવનારની પણ તે કાર્યમાં સંમતિ લઈ કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે.

જો કે આ કાર્યમાં તો મંત્રિઓએ અવશ્ય લોકમત મેળવવો જોઈએ. દરેકની સલાહથી જે કાર્ય બને છે તે કાર્ય ઘણું આદર્શ નિવડે છે. અન્યની સલાહ નહિ લેવાથી આવા કાર્યો વિખરાઈ જતાં વાર નથી લાગતી. કાર્ય સીધાય એટલું નહિ પણ અરસપરસ વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થવાથી ઉત્તરે-તર વૈરની પરંપરા વૃદ્ધિ પામતાં જે કાર્ય રાજ્યની ઉત્કાન્તિ અને જનસમાજની આબાદી માટે કરવામાં આવતું હોય તેજ કાર્ય પરિણામે રાજ્યને અવનતિના ઉડા ખાડામાં ફેંકી દઈ જનસમાજને દુખના ડુંગર નીચે ચગદી નાંખે છે. પણ શ્રી-પુરનગરના ચતુર મંત્રિઓ ચુકે એમ નહતા. જો કે મંત્રીઓ કદી પણ સ્વતંત્ર રીતે કોઈ પણ મહાન કાર્ય કરતા નહતા છતાં પણ જો આ કાર્ય તેઓએ સ્વતંત્ર રીતે કર્યું હોત તો કોઈને પણ અફચીકર લાગે એવો સંભવ ઓછો હતો, છતાં પણ બુદ્ધિશાળી મંત્રીઓએ પોતાની ફરજ બજાવવામાં પાછી પાની ન કરી. સર્વ રાજવર્ગ અને પ્રજાવર્ગને એકત્ર કયો અને સર્વની સંમતિથી તે ઉપાયને અમલમાં મુક્યો.

તે ઉપાય એ હતો કે દેવાધિષ્ઠિત પંચ દિવ્ય પ્રગ્ઠ કરવા અને તે દિવ્યપંચક જે ભાગ્યવાનને શોધી આપે તેને રાજ્યાસન ઉપર સ્થાપન કરવો. પ્રાચીન કાળમાં અપુત્રી આ રાજાના મરણ પછી ગાદીને યોગ્ય સત્પુરુષને મેળવવા માટે આ પંચદિવ્યનો પ્રયોગ કરવામાં આવતો હતો. દેવાધિષ્ઠિત હસ્તિ, અશ્વ, ચામર, છત્ર, અને કલશ, આ પાંચે વસ્તુઓ તેમાં સમાવેશ થતો હોવાથી તેને દિવ્યપંચક કહેવામાં આવે છે, જેમાં દેવાતુલાવથી એવી અજબ શક્તિ રહેલી છે કે રાજ્યાભિષેકયોગ્ય પુરુષને પામીને હસ્તિ હાથાવેશમાં આવી જઈ મધુર ગર્જના કરે છે, અશ્વ હેષારવ કરે છે, બન્ને આ-

મરો પ્રેરક વિનાજ પવન ઢોળે છે, છત્ર આકાશમંડળમાં જઈ તે પુરૂષના મસ્તક ઉપર બિરાજમાન થાય છે અને કલશ પોતાની મેળેજ તેનો અભિષેક કરે છે.

આ અવસરે શ્રીપુરનગરમાં પાંચે પ્રકારના વાજાંત્રના મધુરધ્વનિપૂર્વક પંચદિવ્યની સાથે મંત્રી પ્રમુખ સઘળો રાજવર્ગ, અને નગરશેઠ વિગેરે સર્વ પ્રજાવર્ગ યોગ્ય પુરૂષની શોધને માટે નગરના પ્રત્યેક વિભાગમાં ફરી રહ્યો હતો, પરંતુ હજી સુધી કોઈ પણ યોગ્ય પુરૂષની પ્રાપ્તિ નહતી. વાજાંત્રના ગંભીર ઘોષપૂર્વક જનસમુદાયને આગળ કરીને અનુક્રમે પરિભ્રમણ કરતું દિવ્યપંચક નગરની બહાર બગીચામાં આવી હોંચું અને જે આસ્રવૃક્ષની નીચે સદાચારી સુંદર રાજાએ નીદ્રાદેવીના ખોળામાં પોતાનું મસ્તક સ્થાપિત કર્યું હતું, તે વૃક્ષની સમીપે આવતાં વૃક્ષ નીચે રહેલા ભાગ્યશાળી સુંદર રાજાને જોઈને અશ્વરત્ને હેષારવનો અને હસ્તિરત્ને ગંભીર ગર્જનાનો ધ્વનિ કર્યો. નિદ્રાધીન થયેલો રાજા હસ્તિ તથા અશ્વનો અવાજ સાંભળી એકદમ જાગ્રત થયો અને પોતાની સન્મુખ રહેલી સર્વ સામગ્રિ દેખી આશ્ચર્યમાં લીન થયો, એટલામાં ઔષધિમિશ્ર જલ વિગેરેથી ભરપૂર કલશે પૂર્વોપાર્જીત સર્વ દુરિતને શુદ્ધ કરવા ખાતરજ હોય નહિ શું તેમ રાજાને મસ્તકે અભિષેક કર્યો. છત્રરત્ન પણ નિરાધાર આકાશમંડળમાં તેના ઉત્તમાંગ ઉપર સ્થીર થયું. બન્ને બાજુએ ચપલ ચામરો વિંઝાવા લાગ્યા. રાજ્યધુરાને યોગ્ય લક્ષણવંત દિવ્ય પુરૂષને જોઈ તથા દિવ્યપંચકનો અનુપમ પ્રભાવ દેખી સર્વ જનસમુદાય અતુલ આનંદમાં નિમગ્ન થયો. રાજાના શરીરની સુરમ્ય કાંતિએ અને અસાધારણ શાંતિએ સર્વના ચિત્ત ચોરી લીધાં. સઘળાઓ એકે અવાજે સુસ્વામિની પ્રાપ્તિથી પોતાના સહભાગ્યની પણ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. થોડા સમય પહેલાં જે ઉપવન મનુષ્યના સંચારવિના તદ્દન શૂન્ય જેવું જણાતું હતું, તે ઉપવન આ અવસરે વાજાંત્રના મધુર ધ્વનિથી અને નગરવાસીઓના હર્ષા-

રવથી શબ્દમય બન્યું હતું. સર્વ મંત્રીશ્વર વિગેરે રાજવર્ગે રાજાને નમસ્કાર કર્યો ત્યારબાદ રાજાના અંગપર રહેલાં વસ્ત્રો દૂર કરાવી સ્નાન વિશેષન વિગેરે સામગ્રીથી રાજાનું અંગ સુશોભિત કર્યું. મંત્રીશ્વરોએ સાથે રાખેલા રાજયોગ્ય દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરાવી રાજાને તે જ દિવ્ય હસ્તિ ઉપર બેસાડ્યા. ત્યાર પછી મહાન મહોત્સવપૂર્વક રાત્રિએ જ નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો અને દબદબા ભરેલો દરબાર ભરી મંત્રીશ્વરોએ સમુદાયસમક્ષ શ્રીપુરનગરના રાજાની શુન્ય ગાદી સુંદરરાજાથી અલંકૃત કરી.

આપણે જોઈ ગયા કે ભાગ્યશાળી સુંદરરાજાનું ભાગ્ય હવે વિકાશવા લાગ્યું. થોડાજ વખત પહેલાં જે રાજા શુન્ય બગીચામાં વૃક્ષની નીચે નિરાધાર નીદ્રાધીન થયો હતો તેજ રાજા ભાગ્યોદયે અનર્ગલ ઋદ્ધિપૂર્ણ રાજ્યાસન ઉપર બેસી અનેક રાજસેવકોથી સેવાવા લાગ્યો. માત્ર ઉદરપોષણની ખાતર પૃથ્વીપુરનગરમાં શ્રીસારશેઠની અને અન્ય ગામમાં કોઈ કૌટુંબિકની નોકરી કરનાર તેજ સુંદરરાજા છે કે આજે ભાગ્યોદયે જેના ચરણકમળમાં અનેક શુરવીર સામંત રાજાઓ પોતાનું શીર ઝુકાવે છે. સાત્ત્વિકશિરોમણી સુંદરરાજાએ પોતાની નવીન યુવાવયમાં પણ પૂર્વોપાર્જીત કર્મ-જન્ય અઘટિત બનાવેલો અનુભવ કરતાં સંપૂર્ણરીતે ધૈર્યતા સાચવી સર્વ કષ્ટોને શાંતિપૂર્વક સહન કર્યાં. તે અવસરે જે રાજા ચુક્યો હોત તો બીજા અનેક કર્મ ઉપાર્જન કરી ભાવીજીવનને માટે મહાન કષ્ટ ઓડારી લીધું હોત પણ સુવિચારક રાજા તે અવસરે ચેત્યો અને માર્ગમાં આવતા કર્મકંટકને પ્રબલ પ્રહારથી કુંઠીત કરી નાંખ્યા. પરિણામે તે કર્મ વિનાશ પામ્યું. દુર્ભાગ્ય તિમિરના વિધ્વંસક ભાગ્યોદયની ઝળહળતી પ્રભાનો સંપૂર્ણ પ્રકાશ રાજા ઉપર પડ્યો અને તેથી રાજાની તેજોમય મૂર્તિ શ્રીપુરનગરનું અવિચળ સામ્રાજ્ય ભોગવવા લાગી. દુનિયામાં અવનત દશામાં રહેલા પ્રાણીઓને પણ સહભાગ્યનો ઉદય કેવી ઉન્નત દશામાં મુખી

દેછે, જેને માટે ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દયશોવિજયજી મહારાજ જ્ઞાનસારઅષ્ટકમાં દર્શાવે છે કે—

જાતિચાતુર્યહીનોઽપિ, કર્મણ્યભ્યુદયાવહે ।

ક્ષણાદ્રંકોઽપિ રાજાસ્યા-ચ્છત્રચ્છત્રવિગંતરઃ ॥

ભાવાર્થ:—ઉત્તમ જાતી અને ચતુરાઈ રહિત છતાં પણ પૂર્વોપાર્જીત પુન્યના ઉદ્દયે રંક મનુષ્ય પણ એક છત્રીય અખંડ સામ્રાજ્યનો સ્વામિ થાય છે, અર્થાત્ પુન્યોદયજન્ય અખંડ પ્રતાપથી કદા વિરોધીઓ પણ આરાધક થાય છે.

સાંપ્રત કાલમાં આવા બનાવો દૃષ્ટિ આગળ તરી આવે છે. જે કે કથાના નાયક ભાગ્યવાન મુંદરરાજા ક્ષત્રીયવીર કુલમાં ઉત્પન્ન થયા હતા અને પ્રથમ પણ ધારાપુરનગરમાં રાજ્યાવસ્થાનો અનુભવ કર્યો હતો, માત્ર વયમાં કંટકભૂત પૂર્વોપાર્જીત દુષ્કર્મના ઉદ્દયે અંતરાય આવી નડ્યો અને રાજા, રાજા મટી રંક બન્યો જેથી પોતાના ઉપર આવી પડેલી અસહ્ય યાતના સહન કરી, પણ છેવટે તેજ રાજા વિધિની અનુકુલતાએ રંક મટી શ્રીપુરનગરમાં રાજેશ્વર થયો. વિધિનું સામ્રાજ્ય કોઈ અપૂર્વ છે. ક્ષણભરમાં રાજાને રંક અને રંકને રાજા બનાવે છે. લીલા માત્રમાં એકને સુખના ઉન્નત શિખરપર બેસાડી દે છે ત્યારે તેજ શીખરપર રહેલા બીજાને તે વિધિ એવો ધક્કો મારે છે કે જે બીચારો હુ-બના ઉંડા ખાડામાંથી ઉઠવા પણ પામતો નથી. પાંડિત-પ્રકાશ મહોપાધ્યાય શ્રીમન્મૈથવિજયજીગણી ભવિષ્યદત્ત-ચરિત્રમાં દર્શાવે છે કે—

યન્મનોરથશતૈરગોચરં, યત્સ્પૃશન્તિ ન ગિરઃકવેરપિ ।

સ્વપ્રવૃત્તિરપિ યત્ર દૂર્લભા, લીલયૈવ વિદધાતિ તદ્વિધિઃ ॥

ભાવાર્થ:—જે કાર્ય સેંકડો મનોરથથી પણ આગોચર હોય, જેને કવીઓની વાણી પણ સ્પર્શ કરી શકતી નથી અને જે કાર્ય સુધી પોતાની પ્રવૃત્તિ પહોંચવી પણ દૂર્લભ હોય, તે કાર્ય વિધિ લીલામાત્રમાં જ ઘટાવી દે છે.

કહેવાની મતલબ કે અંતરમાં ઉદ્ભવતી વિચારશ્રેણી-

દ્વારા પોતાનું અંતઃકરણ પણ જેની સંભાવના ન કરી શકતું હોય, વક્તાની કદપના શક્તિ પણ જે કાર્યની મર્યાદા સુધી પહોંચી વળવી અસંભવિત હોય અને જ્યારે આ ઉભયથી જે વસ્તુ અગોચર હોય ત્યાં પોતાના પ્રયત્નની તો સંભાવના ક્યાંથીજ હોય ? છતાં પણ તેવા અસંભાવિત કાર્યો દૈવને દૂર્ઘટ નથી. સર્વ સ્થળે વિધિની અમંદગતી અસ્ખલિત અને અબાધિતજ છે. દૈવે અર્પણ કરેલી શ્રીપુર નગરના રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં ધારણ કરી સુન્દરરાજ રાજવૈભવનો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

આપણે જોઈ ગયા કે રાજાને રાજ્યપાલનનો આ નવો પ્રસંગ નથી અને તેથીજ કરીને અનુભવી રાજાએ ન્યાયપૂર્વક રાજ્યપાલન કરતાં સર્વ પ્રજાને પોતાના આદર્શ ગુણોથી આકર્ષણ કરી. એટલુંજ નહિ પણ મહા બળવાન વિરોધી રાજાઓ કે જેઓ હંમેશાં રાજ્યનાં છીદ્રો શોધી શ્રીપુર નગરનું રાજ્ય છીનવી લેવા ઘણા કાલથી અથાગ પ્રયત્ન સેવી રહ્યા હતા, તેઓને પણ પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી વશ કરી હંમેશના શત્રુ છતાં સાચા મિત્ર બનાવ્યા, અર્થાત્ રાજાના પુન્યપ્રતાપે વિરોધી રાજાઓ પણ વશવર્તી થયા અને તેની સેવા કરવા લાગ્યા. આવી ઉન્નત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ કહેવું પડશે કે રાજા પ્રત્યે હજી દૈવની કૃપા ઘણીજ ન્યૂન હતી, તેથી આવા અતુલ આનંદમાં પણ રાજા સુખના ઉજ્જવલ કિરણો જોઈ શકતો નહોતો.

સ્વાભાવિક છે કે:—ચારે બાજુએ ગમે તેટલી સુખની સામગ્રી વિદ્યમાન છતાં પણ જ્યાં સુધી તે વ્યક્તિનું અંતઃકરણ અન્ય કોઈ માનસિક અવ્યક્ત વેદનાથી વ્યાપ્ત હોય ત્યાં સુધી તે સામગ્રી કદી પણ તેને સુખદાયી થતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ કેટલીક વખતે તેજ સામગ્રી અતીત જીવનની પરિસ્થિતિનું સ્મારક બની તેજ વેદનાને વૃદ્ધિગત કરે છે.

રાજાની દશા પણ તેજ હતી. જો કે દુનિયાની દૃષ્ટિએ તો તે વિપુલ રાજ્યઋદ્ધિનો અનુભવ કરતો હતો અને

તેથી કરીને દુનિયા તેને અત્યંત સુખી બાણુતી હતી પણ રાજાનું હૃદય તે આનંદથી બહિર્મુખજ હતું. તેના કોમલ અંતઃકરણમાં પત્ની અને પુત્રોનો વિયોગ શદ્યની માફક સાલતો હતો, આ જ તેની અવ્યક્ત માનસિક વેદના હતો, પણ કહેવું પડશે કે રાજાનું હૃદય ઘણું વિશાળ હતું તેથી તે દુઃખ હજુ સુધી અંતરમાંજ સમાયેલું હતું. આવી અસહ્ય વેદનાને વેદતાં છતાં પણ રાજાની બાહ્ય આકૃતિ કે શાંતિમાં લેશ માત્ર વિરૂપભાવ થયો નહિ, તેમ કાર્યકુશલ રાજાના એક પણ કાર્યમાં કિંચિત્માત્ર સ્ખલના પણ ન થઈ, આથીજ કરીને હુમ્મેશાં સાથેજ રહેવાવાળા મંત્રીશ્વરો પણ તેના હાર્દિકભાવને બાણી શક્યા નહિ.

એક અવસરે રાજાની ભૂતજીવનચર્યાથી અનભિજ્ઞ મંત્રીશ્વરોએ રાજાના શુન્ય અંતઃપુરને રાજરમણીઓથી વિભૂષિત બનાવવા ખાતર રાજકુમારીઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરવાની રાજાને પ્રાર્થના કરી. મંત્રીઓની આ પ્રાર્થનાએ રાજાની માનસિક વ્યથામાં વધારો કર્યો. રાણી મદનવલ્લભાના વિયોગનું દુઃખ તે વખતે રાજાની નજર આગળ તરી આવ્યું. જો કે સ્કેન્ડેલ દુઃખના અવસરે મુખાકૃતિમાં વિકાર થયા વિના ન રહે પણ વિબુધ રાજાએ પોતાના મુખપર વિકારની છાયા સરખી પણ ન થવા દીધી અને તેથી પોતાના આંતરિક ભાવને છુપાવી મંત્રીઓને બંધગેસ્તો કોઈ ખીજો પ્રત્યુત્તર આપી તેઓની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કર્યો. જો કે બુદ્ધિશાળી મંત્રીશ્વરીએ પોતાના બુદ્ધિચાતુર્યથી તેને માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ તેઓના તે સઘળા પ્રયત્નો રાજાની આગળ વારિ વલોવવા જેવા નિષ્ફળ નિવડ્યા. રાજકુમારીઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરવા સંબંધી મંત્રીઓની વિજ્ઞપ્તિ નહિ સ્વીકારવાનો હેતુ આપણે પ્રથમ પ્રકરણમાંજ જણાવી ગયા છીએ તે એજ કે રાજા એક પત્નીવ્રતધારી હતો. અનેક યુવતીઓના પતીઓને થતી અસહ્ય વિડંબનાના બાણ રાજાએ પહેલેથીજ પોતાના હૃદયમાં એવો દઢ નિશ્ચય

કર્યો છે કે, પ્રાણાંતે પણ એકથી અધિક સ્ત્રીનું પાણિયહણ ન જ કરવું. વળી રાજને દેવનાં વચનોથી સંપૂર્ણ નિર્ણય થયો છે કે—મારું કુટુંબ વિદ્યમાન છે અને તેનો વિયોગ પણ મારે હવે અધ્યક્ષાલનો છે. પુણ્ય પ્રભાવે અવશ્ય મને તેનો સમાગમ થશે ઉપર્યુક્ત ઉભય હેતુથીજ રાજ્યે અન્ય રમણીના વિવાહનો નિષેધ કર્યો હતો.

વાંચકો ! ગૃહસ્થાવસ્થામાં પણ અનેક રાજ્યોના સ્વામી રાજરાજેશ્વર સુંદરરાજના સંતોષની અવધિ પણ વિચારવાયોગ્ય છે. જેના સમાન ઋદ્ધિવાળા યા ન્યૂન ઋદ્ધિવાળા રાજનું અંતઃપુર અનેક રાજરમણીઓથી ભરપૂર હોય ત્યારે આ સંતોષી રાજનું અંતઃકરણ અને અંતઃપુર માત્ર એકજ રાણી મદનવદ્ધેભાથીજ સુશોભિત હતું. હાલ તો તેના પણ વિયોગથી અંતઃપુર તદન શુન્યજ છે. એતો ચાક્રસ છે કે એક કરતાં અધિક પત્નિવાળા પતીનો ગૃહસ્થાવાસ નહિ પણ વિડંબનાજ છે. દુનિયાની નજરે બાહ્યથી ભણે તે સુખી જણાતો હોય, પરંતુ તેનું અંતઃકરણ કેવી અવ્યક્ત વેદનાથી દુભાતું હશે, રાત્રીદિવસ તેને માટે કેવી ચિંતાઓ કરવી પડતી હશે તે તો તેનો આત્મા યા સાતિશય જાનીજ બાણે, જેને માટે અન્ય કવીવરો પણ કહે છે કે—

વરં કારાગૃહે ક્ષિપ્તો, વરં દેશાન્તરધ્રમી ।

વરં નરકસંચારી, ન દ્વિભાર્યઃ પુનઃ પુમાન્ ॥

અમોજનો ગૃહાદ યાતિ, નાપ્નોત્યમ્બુચ્છદામપિ ।

અક્ષાલિતપદઃ શેતે, માર્યાદ્વયયુતો નરઃ ॥

ભાવાર્થઃ—બંદિબાનાની અંધારી કોટડીમાં બંદીવાન તરીકે પડી રહેવું સાફ, ભીષણ અટવીઓમાં, સમુદ્રમાં, દ્વિપો વિગેરે પ્રદેશાંતરોમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે તે પણ સાફ, વિવિધ પ્રકારની સામાન્ય યાતનાના સ્થાનો તો દૂર રહો પણ જ્યાં પરમાધામીઓના ક્ષણભર પણ વિલંબ રહિત નિરંતર અસહ્ય પ્રહારો ઉપરાઉપરી પડ્યા જ કરે છે,

સ્વભાવતઃ ક્ષેત્રના અનુભાવથીજ જ્યાં શીત ઉષ્ણ વિગેરે અસહ્ય વેદનાઓ રહેલી છે અને તે સિવાય પૂર્વના વૈરને સંભારી સંભારી અત્યંત ક્રોધાંધ બની જ્યાં રહેલા નાર-ક્રીઓ પરસ્પર એક બીજાને આયુધોના પ્રહારો કરે તેની વેદના, આવી રીતે પરમાધામીકૃત, ક્ષેત્રકૃત, અને પર-સ્પર ઉદ્દિરિત આમ ત્રણે પ્રકારની વેદનાથી ભરપૂર નરક-ગતીમાં અસહ્ય યાતનાઓ સહન કરવી સારી પણ બે સ્ત્રીના ભરથાર થવું કદી પણ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી, અર્થાત્ આ સર્વ દુઃખ કરતાં પણ તેને તેનું કષ્ટ અધિક છે. બે યુવતીઓના પ્રેમપાસમાં સપડાયેલો પ્રાણી રૂઢાય તેવો ક્ષુધાતુર થયો હોય તોપણ અન્નનો દાણો સરખો પણ મોઢામાં મુકવાને મેળવી શકતો નથી. ભોજન કર્યા વિના ભૂખ્યોજ પોતાના ધનધાન્યાદિથી ભરપૂર ઘરમાંથી પાછો નિકળે છે. તૃષાથી અત્યંત પીડાતો હોય પણ પાણીનું એક ઝિન્દુ પણ પીવાને માટે મેળવી શકતો નથી પાદપ્રક્ષાલનને માટે પણ પાણી મળી શકતું નથી તેથી પાદશૌચ કર્યા વિના જ સુઈ રહેવાનો અવસર આવે છે. ઉપર્યુક્ત હેતુથી સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે કે બેપત્નીવાળા પતીથી ઘણું કરીને સુખ ઘણુંજ વેગળુંજ રહે છે.

આ પ્રમાણે શ્રીપુર નગરના રાજ્યની ધુરા ધારણ કરી પોતાનું અખંડ શાસન વિસ્તારતો સૌભાગ્યસંપન્ન મુંદરરાજ વારંવાર દેવનાં મધુરાં વચનામૃતોનું સ્મરણ કરતો, અને તેને અર્પણ કરેલા ચિંતામણીરત્નની આરાધના કરતો, મારી પ્રાણવલ્લભા મદનવલ્લભા તથા નદીના ભિન્ન ભિન્ન કિનારે રહેલા કિર્તિપાલ અને મહીપાલ નામના બન્ને પુત્રો કેવા સંકટનો અનુભવ કરતાં હશે ? ખેર પણ હવે તેઓ મને ક્યારે મળશે ? આજ વિચારની જપમાળા જપ્યા કરતો હતો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પુત્ર સમાગમ.

ક અવસરે કોઈ બે મુસાફરો લાંબો પંથ કાપતા કાપતા અનુક્રમે શ્રીપુરનગર તરફ આવતા હતા. નગર નજીક આવ્યું એટલે અને સ્વાભાવિક પ્રમાણાતિરિક્ત પ્રવાસના થાકથી તેઓની ગતીમાં કાંઈક મંદતા આવી હતી છતાં પણ તેઓની ગતીની પ્રૌઢતા યુવાવસ્થાની પ્રૌઢતા જણાવતી હતી. દૂરથી તેઓનું શારીરિક બંધારણ તેમજ ઉચ્ચાઈ વિગેરે લગભગ સરખાજ માલૂમ પડતાં હતાં અને તેથી તેઓનું વયપ્રમાણ પણ દૂરથી લગભગ સરખું હોય તેવો ભાસ થતો હતો પણ નજીક આવતાં તેઓના વયપ્રમાણ સંબંધી સમાનતાની જાણિતી દૂર થતી ગઈ, જેઓમાંથી એકની વય બીજા કરતાં ન્યૂન જણાતી હતી. બન્નેની આકૃતિ તો લગભગ સમાન હોવાથી તેઓ એકજ માતપીતાના પુત્ર સગા બંધુઓ હોય તેવું સહજ અનુમાન થઈ શકતું હતું. તેઓની મુખાકૃતિ ઉદાસીનતાથી છવાઈ રહી હતી. વય પ્રમાણે જે સૌંદર્ય જગતવું જોઈએ તેમાંનું કશું નહતું. શરીર પર સુંદર પોષાક તો દૂર રહ્યો, પરંતુ સાદાં વસ્ત્રો પણ ફાટાં ટુટાં જીર્ણ અને અપૂર્ણ હતા. તેઓના અંગપર રહેલી શ્યામતાથી તેવું સહજ અનુમાન થઈ શકતું હતું કે તેઓ ભયંકર અટવીઓમાં શીત આતપવિગેરે દુઃસહ કષ્ટો સહન કરતા અથડાતા અટવાતા અહિં આવી પહોંચ્યા હશે. આ સ્થિતિ છતાં પણ તેઓના શરીરબંધારણથી અને મુખની લાવણ્યતાથી તેઓ ક્ષત્રીય વીર હોય તેવો ભાસ થતો હતો. બન્ને યુવકોએ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને પાસે ધન વિગેરે સામગ્રી નહિ હોવાથી આજીવિકા ખાતર કોઈ સાધન-સંપન્ન ધનિકની સેવા કરી ઉદરપોષણ કરવાનો વિચાર કર્યો.

વાંચકો ! આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા કે નૂતન અવનીપતી સુંદર ભૂપાલના ભાગ્યોદયે શ્રીપુરનગરનું રાજ્ય દરેક પ્રકારના સાધનોથી દીન પ્રતિદિન વૃદ્ધિજ પામતું હતું, જેના પ્રમાણમાં રાજ્યની આબાદી માટે તેમજ પ્રજાના સંરક્ષણ માટે તેના પ્રત્યેક સાધનો વધારવાં એ પણ રાજાની એક ફરજજ છે. સાચા પ્રજાના નાથ ત્યારેજ કહી શકાય કે જ્યારે પ્રજાને નડતી અડચણો દૂર કરી તેની જરૂરીઆતો પુરી પાડે અર્થાત્ ધન વિગેરે પ્રાપ્તિના માર્ગો સરળ કરે અને સર્વ પ્રકારે તેનું રક્ષણ કરે. કહ્યું છે કે—“ યોગક્ષેમઋત્રાયઃ ” યોગ—અપ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને ક્ષેમ—પ્રાપ્ત વસ્તુનું સંરક્ષણ, વિવેકી રાજા સાચો પ્રજાનો નાથજ હતો, બન્ને કાર્યમાંથી એક પણ કાર્ય તેના બુદ્ધિ આદર્શમાં ન્યુન ભાસતું ન હતું. ઉપર દર્શાવેલા ઉભય કાર્યના પ્રત્યેક સાધનો પૈકી પ્રજા સંરક્ષણની ખાતર રાજ્યમાં સૈન્યની ભરતી પણ કરવામાં આવતી હતી.

બન્ને યુવકો નગરના રાજમાર્ગ પર ચાલ્યાજતા હતા તેવામાં કોઈ સૈન્યનાયકની દૃષ્ટિ તે બન્ને યુવકો પર પડી. ઈંગિત આકારથી અર્થી અનુબ્ય જાણી બન્નેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેઓને શ્રીપુરનગરમાં આવવાનું કારણ પુછ્યું. બન્ને યુવકોએ પોતાને પરદેશી તરિકે ઓળખાવી આજીવિકા ખાતર નોકરી કરવાની ભાવના જણાવી. સેનાધિપતિએ બન્નેને મજબુત બાંધાવાળા જોઈ લશ્કરી તાલીમ માટે સંપૂર્ણ યોગ્યતાવાળા દેખ્યા. જેથી તેઓની યોગ્ય વ્યવસ્થાપૂર્વક તેજ કાર્યમાં નિમાણુંક કરી. ઉત્સાહી બન્ને યુવકો પણ ઉલટભર અભ્યાસ કરી શસ્ત્રવિદ્યામાં નિપુણ થયા.

શ્રીપુર નગર મહા વિશાળ અને વિવિધ પ્રકારની રમણીયતાથી ભરપૂર હતું. રાજધાની હોવાથી અનેક પ્રયોજન નિમિત્તે આવતા સ્વદેશીય તથા દેશાન્તરીય જનોનો સમૂહ અહિંઆં વિશેષ દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. તેમજ વ્યાપારનું પણ બહોળું સાધન હોઈ દ્રવ્ય કમાવાના અભિલાષી કેટલાક વ્યાપારીઓએ તો દેશાન્તરથી આવી અહિંઆંજ સ્થિરવાસ

કર્યો હતો. એક અવસરે કોઈ ધનાઢય વ્યાપારી વ્યાપારનિમિત્તે દેશાંતરમાં પરિભ્રમણ કરતો મહોટા સમુદાયની સાથે અધિક લાભની આશાથી નગરની બહાર આવી પહોંચ્યો અને સાર્થમાં મનુષ્યોનો સમૂહ વિશેષ હોવાથી નગરની બહાર પરિસરમાંજ પોતાના તંબુ તાણ્યા. ધનવાન સાર્થવાહ માત્ર ધનનો સંચય કરવામાંજ કુશલ હતો એમ નહિ પરંતુ વ્યવહારકુશળ પણ હતો અને વિવિધ દેશાંતરોમાં ભ્રમણ કરી અનેક પ્રકારના મનુષ્યના પરીચયમાં આવી અનેક અનુભવો મેળવ્યા હતા તેથી ઉચિત ક્રિયા કરી સાર્થવાહે પ્રથમ તો રાજને યોગ્ય ભેટણું કરી તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પોતાની સાથે રહેલા બીજા ધનવાન શેઠીઆઓને સાથે લેઈ રાજભુવનમાં ગયો અને ભેટણું મુકી રાજની મુલાકાત લીધી. રાજએ પણ શેઠનું સ્વાગત કર્યું. દેશાન્તરોના આશ્ચર્યજનક દર્શનો સંબંધી સમાચાર પુછ્યા. સાર્થવાહ અને રાજ વચ્ચે ઘણા સમય પર્યંત વાર્તાલાપ થયો, બન્ને પ્રસન્ન થયા. પછી સાર્થવાહે રાત્રીએ પોતાના સમુદાયની રક્ષા માટે કેટલાક લશ્કરની માંગણી કરી. રાજએ પણ સાર્થવાહની માંગણીને અનુસાર તરતજ પોતાના સેનાધિપતીને સાર્થની રક્ષા નિમિત્તે પહેરો ભરવા હુકમ કર્યો. તરતજ સેનાધિપતીએ આયુધસહિત પોતાના લશ્કરને સાર્થવાહના સમુદાયની રક્ષા માટે મોકલી આપ્યું અને સેનાપતીએ દર્શાવ્યા મુજબ પહેરો ભરવા માટે અમુક આકારમાં ગોઠવાઈ ગયું. આ પ્રમાણે રાજની આજ્ઞાથી આરક્ષકનિરંતર રાત્રીએ પોતાની સેનામારફત સાર્થવાહના સમુદાયની રક્ષા કરતો હતો.

કોઈએક અવસરે સેનાધિપતીએ નવા આવેલા બન્ને પરાક્રમી યુવક બંધુઓને આ કાર્ય માટે યોગ્ય થયેલા બાણી અન્ય લશ્કરની સાથે સાથે સંરક્ષણને માટે મોકલ્યા અને તે બન્ને યુવકોને અમુક એક દિશા તરફ પહેરો ભરવાનું સુચવ્યું. બન્ને ક્ષત્રીય યુવકો જો કે સામાન્ય સ્થિતિનો અનુભવ કરતા હતા છતાં પણ તેનામાં ગુણો તો અસાધારણજ હતા. દુનિ-

યામાં સારા નરસા અનેક અનુભવો અનુભવીને પુન્યશાળી મનુષ્યના નિર્મલ અંતઃકરણમાં જે સ્થિરતાગુણો પ્રાદુર્ભાવ થાય તે સ્થીરતા અને ગંભીરતા ઉન્માદ દશામાં પ્રેરનારી ઉછરતી વયમાં પણ તે યુવકોના હૃદય પર તરવરી રહી હતી. આ ગુણોની સાથે તેઓ એકનિષ્ઠાથી સ્વામિનું કાર્ય કરવાની સદ્ભાવનાવાળા હતા. કોઈ પણ પ્રકારે સ્વામિના કાર્યનો વિનાશ કરી નિમકહરામન જ થઈએ, આવી વૃત્તિઓ હંમેશાં તેઓનો ઉદાર અંતઃકરણમાં ઉદય પામતી હતી, આજ ઉદ્દેશથી તેઓ વિચારતા હતા કે આપણે સંપૂર્ણ રાત્રી જાગૃત દશામાં રહી પહેરો ભરવાની છે. રખેને આપણાથી નિદ્રાદેવીના પાસમાં સપડાઈ સ્વામિની આજ્ઞાનો અનાદર ન થઈ જાય. માટે આપણે કોઈ વિનોદજનક કથા કરીએ કે જેથી આપણા સ્વામિની આજ્ઞાનું અખંડ પાલન થાય અને સમગ્ર રાત્રી પણ આનંદભેર વ્યતીત થાય. છેવટે બેમાંથી લઘુવયવાળા યુવકે પોતાના બંધુને કહ્યું કે, ભાઈ! તુંજ કોઈ ચમત્કારી દષ્ટાંત સંભળાવ. મહોટા બંધુએ તેમની વાત સ્વીકારી અને પોતાનું આત્મચરિતવૃત્તાંત તેની આગળ નિવેદન કરવાની શરૂઆત કરી. રજની ઘણી વીતી જવાથી સાર્થવાહના સમુદાયમાં ચારે બાજુએ કુન્યકાર છવાઈ રહ્યો હતો, છતાં પવનના સુસવાટા પહેરેગીરોના પોકાર અને ધુઅડ શિયાળ વિગેરે પ્રાણીઓના ભયજનક શબ્દો વચ્ચે વચ્ચે શ્રવણપથમાં પડતા હતા. કેટલોક અપવાદ છોડી નિદ્રાદેવીનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર સ્થપાઈ રહ્યું હતું. આ પ્રમાણે સર્વ સમુદાય જ્યારે નિદ્રાધીન થયો હતો તે અવસરે જે સ્થલે બંને રક્ષક યુવકો વાર્તાલાપ કરે છે, તે સ્થળથી અત્યંત નજીકનાજ તંબુમાં મહાદુઃખીણી કોઈ દીન અબલા જવરાતુરની જેમ દીર્ઘ અને ઉષ્ણ શ્વાસોશ્વાસ નાંખતી શોકાકુલ હૃદયે મહા વિચારશ્રેણીમાં આડઠ થઈ હતી. “હા! દૈવ! આ દીન અબલા ઉપર આ શો જૂલમ! તારા સઘળા મનોરથ પૂર્ણ થઈ ચૂક્યા છે માટે હે વિધિ! હવે તો તું અનુકુલ

થા અને મારા પ્રાણપતીનો મને સમાગમ કરાવી આપ. અરે! કોણ જાણે તે પણ કેવી અધમ દશાનો અનુભવ કરી રહ્યા હશે? અરે પ્રાણનાથ! હવે તો આપ શીઘ્ર દર્શન દઈ આ દાસીનો ઉદ્ધાર કરો. આપના વિના આ દાસી ક્ષણભર પણ જીવી શકે એમ નથી. મારા કોમળ મુગ્ધ બાળકો મારા વિના કેવું દુઃખી જીવન ગાળતા હશે? તેઓ ક્યાં હશે! નિર્દય દૈવે મારી ઉપર જીવન ગુજરવામાં કાં પણ મળ્યા ન રાખી. મને અન્ય ચાહે તેવું દુઃખ હોય પરંતુ મારા પ્રાણનાથ અને મારા પુત્રોનો સમાગમ સદાને માટે સ્થાયી હોત તો મને કશુંજ દુઃખ ન હતું પણ ફર્લાંગીણીની ભાગ્યમાં તે ક્યાંથી હોય? કોટીશઃ ધન્ય છે તે સતિશિરોમણી સ્ત્રીઓને કે જેઓ નિરંતર યાવજીવપર્યંત શુદ્ધ અંતઃકરણથી દેવની માફક પોતાના સ્વામીની સેવા કરી મનુષ્યજીવનને સફળ કરે છે. સ્વામીના પ્રત્યેક કાર્યમાં પોતે સહાયક બને છે. ટુંકાણમાં કહીએ તો તેઓ પોતાના સ્વામીને હસ્તમેશાં આનંદમગ્નજ રાખે છે પણ માફે તે સદ્ભાગ્ય ન મળે કે સ્વામિના સમાગમમાં રહી તેમના ચરણ કમલની સેવાનો અપૂર્વ લાભ મેળવું. અરે! સમાગમની વાત તો દૂર રહો એવી વિષમસ્થિતિમાં હું સપડાઈ છું કે જ્યાં સ્વામીના સુખદુઃખની ભાળ પણ મળી શકતી નથી. ખેર મારા ભાગ્યનો ઉદય ચઢીઆતો હશે તો સઘળું મને આવી મળશે તેની મારે ચિંતા કરવાથી પણ શું વિશેષ! ભવાંતરમાં તેવા દુષ્કર્મો ઉપાર્જન કરતાં યા કોઈને અંતરાય કરતાં એ વિચાર ન આવ્યો કે આ કુકર્મોના કટુક વિપાકો મારે ભોગવવા પડશે! હવે માત્ર વિચારવાનું એટલું જ કે હે આત્મા! પ્રાપ્ત થયેલી આ આપત્તિને શાંતિપૂર્વક સહન કરી દે કે જેથી આર્તધ્યાનજન્ય નવીન દુષ્કર્મો ઉત્પન્ન ન થાય અને તેથી ભવાંતરમાં આવાં કષ્ટો સહન કરવાનો અવસર ન આવે. બીજાં શારીરિક કષ્ટો કરતાં સાચું કષ્ટ તો મારે એજ છે કે આ પાપી સાર્થવાહના કારાગૃહમાં મારે ક્યાં સુધી

રહેવું ! અરે આ કારાગૃહનું કપટ પણ ભલે હો ! જો મારા શીલવ્રતને કોઈ પણ પ્રકારે આંચ ન આવે તો બહેતર કે એ કપટ પણ હું સહન કરી લઈશ, પણ કુટીલ સાર્થવાહનો હવે ભરોસો પહોંચી શકતો નથી. હે અદૃશ્ય રહેલાં દેવ દેવીઓ ! મારા નિર્મલ માર્ગમાં કંટકભૂત આ સાર્થવાહથી મારો નિસ્તાર કરો, અગર અંતઃકરણની કુટિલતાનો જડમૂળથી વિનાશ કરી તેને સન્મતિ સમર્પો કે જેથી હું સુખપૂર્વક મારા શીલવ્રતનું રક્ષણ કરું.” આટલા દીર્ઘકાળ પર્યંત અનેક કષ્ટો વેઠીને પણ હું મારા શીલ વ્રતને અખંડ પાળી શકી છું પણ ભવિષ્યમાં વિષયાંધ સાર્થવાહ મારી ઉપર શું જુદમ કરશે તે સમજી શકાતું નથી. આ પ્રમાણે તે દુઃખી અબલા મધ્ય રાત્રીના અવસરે પોતાના કપટ સંબંધી અનેક વિચાર-ચક્રમાં આગળ વધ્યે જતી હતી. તેણીનું આખું અંગ અત્યંત જીર્ણપ્રાય વસ્ત્રોથીજ આચ્છાદિત હતું, પોતાના શીલ-સંરક્ષણની ખાતર ઘણું ખર્ચે તે સ્ત્રી આખી રજની જાગૃતદશામાં ગુબ્બરતી હતી.

આ અવસરે તેજ દિશામાં પહેરો ભરવા આવેલા બન્ને યુવકો પોતાના આત્મચરિતવૃત્તાંતમાં લયલીન બન્યા હતા. મધ્યરાત્રીને લીધે તે વખતનું વાતાવરણ ઘણું શાંત હોવાથી મંદ સ્વરનું ઉચ્ચારણ પણ નજીક રહેલા મનુષ્યના કર્ણયુગલ સુધી પહોંચી વળે તેવું હતું એટલે કે નજીક રહેલો મનુષ્ય સાંભળવા ધારે તો અક્ષરશઃ સઘળી હકીકત સ્પષ્ટરીતે સાંભળી શકે, પરંતુ આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે આ અવસરે માત્ર દુખીથી દીન અબલાને છોડીને લગભગ સઘળો સમુદાય નિદ્રાધીન થયો હતો. તે દીન અબલા પણ શોકસાગરમાં નિમગ્ન થઈ રહી હતી, અવારનવાર તેના હૃદયમાં પોતાના દુઃખસંબંધીજ વિચારશ્રેણી ચાલતી હતી, એટલે આ અવસરે તેનું પણ લક્ષ તેઓની વાત સાંભળવા પ્રત્યે ઉપેક્ષા-વૃત્તિવાળું હતું, છતાં પણ એકાએક તો ન કર્ણયુગલપર બન્ને યુવકોના શબ્દ અથડાયા એટલે તેનું ચિત્ત સાંભળવા તરફ

દોરાયું, તેના અંતરમાં ચાલતી વિચારશ્રેણી એટલેથીજ વિરામ પામી. શબ્દો પણ કાંઈક પરિચિત લાગવા માંડ્યા એટલે ક્ષણે ક્ષણે સાંભળવા પ્રત્યે આકાંક્ષા વિશેષ વૃદ્ધિ પામવા લાગી. એકાગ્રચિત્તે તેઓની વાતો સાંભળતાં તેનું હૃદય ભરાવા લાગ્યું. જેમ જેમ વાત આગળ વધતી જતી તેમ તેમ તેના કોમલ અંતઃકરણપર આઘાત પડતો હતો. તેના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાનો પ્રવાહ પડવા લાગ્યો અને સાથે આનંદની ઉર્મિઓ પણ ઉછળવા લાગી. એકી સાથે પરસ્પર વિરોધી ભાવો તેના અંતરમાં આવિર્ભાવ પામ્યા. અનુક્રમે મહોટા બંધુએ પોતાના લઘુબંધવ આગળ સઘળું આત્મવૃત્તાંત વર્ણવી દીધું, બન્નેનો વાર્તાલાપ સમાપ્ત થયો. અત્યાર સુધી ગુપ્ત રહેલો તે દીન અળગાનો સ્નેહ અને શોક હવે તેનાથી ગુપ્ત રાખી શકાયો નહિ, તેણીનું હૃદય ઉભય ભાવને પ્રગટ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળું થયું, કહો કે સ્નેહ અને શોકે તેને મુગ્ધ બનાવી દીધી. પોતાના તંબુમાં કે બહાર કોઈ પણ અવસરે જેણે નિઃશ્વરસિવાય કોઈના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર પણ આપ્યો નહોતો, કદી પણ જેણે સ્ત્રીસમુદાયમાં પણ ઉચ્ચ સ્વરે કોઈની સાથે વાર્તાલાપ કર્યો નહોતો, તે દુઃખીણી અબલાને આ અવસરે એકાએક જોર આવી ગયું અને એકદમ ખુદ્દલી રીતે તંબુની બહાર નીકળી અને જે સ્થળે તે બન્ને યુવકો પહેરો ભરતા હતા તે તરફ ઝડપથી દોડી આવી અને છેક બન્નેની પાસે જઈ ઉચ્ચ સ્વરે રૂદન કરતી તેઓને કંઈ વળગી પડી. “હા ! મારા બહાલા પુત્રો !! આજે મંદ-ભાગીની માતાને તમે ઘણા લાંબા કાળે પણ મળ્યા. ” આ પ્રમાણે બોલતી ફરી પણ મહોટા અવાજથી પ્રગટપણે રૂદન કરવા લાગી. એક તરફ પુત્રોની કહાણી હૃદયમાં તરવરી રહેલી હોવાથી તેનું હૃદય અંતરથી દાવાનળની જેમ બળતું હતું તેથીજ તેનું રૂદન અસ્ખલિત ગતિએ ચાલુજ હતું. અરે ! મારા બહાલા પુત્રો ઉપર પણ વક્ર વિધાતાનો આવો દારૂણ કોપ ! ત્યારે બીજી તરફ અતુલ દુઃખસમૂહમાં પણ

અનાયાસે એકાએક બહાલા પુત્રોનેા સમાગમ તેના અંતર-
આત્માને આનંદરસમાં ગરકાવ કરતો હતો, પણ દુનિયામાં
કહેવાય છે-કે ‘અકરમીનો પડીઓ કાણો.’ દુઃખસંદોહમાં
ઘેરાયેલી દીન અબળાને થયેલું પુત્રસમાગમ જન્ય અદ્વ-
માત્ર સુખ તે પણ દૈર્ઘ્યને ગમ્યું નહિ અને ક્ષણભરમાં તે
૬ સુખનો ઉચ્છેદ થવાનો અવસર આવી લાગ્યો. દીન અબળા-
ના હૃદયદ્રાવક રૂદનનો કોલાહલ સાંભળી નીદ્રાધીન થયેલા
સાર્થના સઘળા મનુષ્યો એકદમ જાગૃત થઈ ગયા, મનુ-
ષ્યોનો કોલાહલ સાંભળી મધ્યના તંબુમાં રહેલા સાર્થવાહની
પણ નિદ્રા એકાએક ઉડી ગઈ, એકદમ શય્યામાંથી ઉડી
પોતાના માણસો સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ધીમે ધીમે
સાર્થના માણસો પણ તે સ્થળે ભરાવા લાગ્યા. ક્ષણભર
પહેલાં જે સ્થાન શાંત વાતાવરણથી વ્યાપ્ત હતું જ્યાં
પહેરેગીરો સિવાય એક પણ મનુષ્યનું ગમનાગમન કે ઉ-
ચ્ચાર સરખો પણ નહોતો થતો, તે સ્થાન આ અવસરે
મનુષ્યોની મેદીનીથી ભરપૂર ભરાઈ ગયું અને ગગનભેદી
અવાજોથી કોલાહલમય બની ગયું. તે અબળાની અને સુવક
પહેરેગીરોની યેષા જોઈ સાર્થવાહ અતિશય રોષાણુ થઈ
ગયો. એકદમ પોતાના મનુષ્યોને હુકમ કર્યો કે-‘જાઓ
બલાતકારથી પણ તે બન્ને પહેરેગીરોને છુટા પાડી અત્યારે
તમારા સ્વાધીનમાં રાખો.’ સાર્થવાહની આજ્ઞા થતાંજ
માણસો બન્ને પહેરેગીરોને પકડી પોતાના તંબુમાં લઈ ગયા.
પુત્રવત્સલ દુઃખીણી માતાથી પુત્રોનું આ દુઃખ જોઈ શકાયું
નહિ, તેને તો દાઝ્યા ઉપર ડામ જેવું થયું, આપત્તિમાં
અધિકાધિક વધારો થયો, ડુસકે ડુસકે રૂદન કરતી અને
પોતાના બહાલા પુત્રો ઉપર લાંબી રૂઢિ ફેંકતી શોકવ્યાપ્ત
વદને નછુટકે પોતાના સ્થાને ગઈ. રજની ઘણી બાકી હોવાથી
સમુદાયમાં ફરીથી શાંતિ વ્યાપી ગઈ. સઘળાઓ નિદ્રાદેવીના
સંયોગજન્ય સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. દીન અબળા તો
સ્વાભાવિકરીતે દુઃખને લઈને ઘણુંખરું સમગ્ર રાત્રી જાગૃતદશા-

માંજ ગુજારતી હતી તેમાં પણ આ વેળાએ તો તેને પુત્રવિયો
 ગના દારૂણ દુઃખે શાંતિજન્ય સુખ તો ક્યાંથીજ હોય! દુઃખ
 અળખાએ બાકી રહેલી સઘળી રાત્રી પુત્રોસંબંધી અને
 સંકલ્પ વિકલ્પમાં વ્યતીત કરી. પુત્રોના દુઃખો સ્મૃતિપથમાં
 આવતાં વારંવાર તેનું હૃદય ભરાઈ આવતું હતું અને ઉંડ
 નિસાસા નાંખતી હતી. અરે ! હવે મને મારા બહાલા પુત્રો
 ક્યારે મળશે ? હું તેઓનું સુખ ક્યારે દેખીશ ? કુટીલ
 સાર્થવાહ મારા પુત્રોને કેવું સંકટ આપશે તે કાંઈ કલ્પી
 શકાતું નથી. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વિચારમાંને વિ
 ચારમાં પ્રાતઃકાલ થયો અને નિશાદેવીનું અંધકારમય સામ્રા
 જ્ય વિજય પામ્યું. પૂર્વદિશામાંથી અરુણનો રક્ત પ્રકાશ
 ભૂમંડળપર વિસ્તાર પામ્યો. સાર્થવાહના સમુદાયમાં પણ
 કાલનિવેદક પુરૂષોએ પ્રાતઃકાલનાં ચાઘડીયાં વગાડ્યાં. લોકો
 જાગૃત થયા અને પોતાની નિત્યક્રિયામાં મશગુલ થયા.
 બીચારી દીન અળખા તો શોકસાગરમાં ઉઠી ઉતરી ગઈ
 હતી, આજે તો તેને નિત્યક્રિયાનું ભાન પણ નહોતું. સમુ
 દાયનો અધિપતિ સાર્થવાહ પણ અવસર થતાં શય્યામાંથી
 ઉઠ્યો, ઉઠતાંની સાથેજ રાત્રોનો બનાવ તેના હૃદય આગળ
 ખડો થયો એટલે દરરોજ કરતાં કાંઈક વહેલા રાજસભામાં
 જવાનો ઇરાદો રાખ્યો. જદ્દીથી સ્નાન વિગેરે પ્રાતઃકાલનાં
 કાર્ય કરી સુંદર પોશાકથી સજ્જ થયો અને બંને બંદીવાનો
 ને સાથે લઈ રાજદરબાર તરફ ચાલ્યો. આ અવસરે મહા
 રાજા પણ પોતાની નિત્યક્રિયાથી પરવારી રાજસભામાં આવી
 પહોંચ્યો હતો અને જેવામાં રાજા અન્ય રાજકાર્યમાં ગુંથા
 વાની શરૂઆત કરતો હતો, તેવામાં દૂરથી બંદીવાનોની
 સાથે સાર્થવાહે મહારાજની હબ્બરમાં હાજર થઈને નમસ્કાર
 કર્યો. મહારાજાએ તેનું ઉચિત સન્માન કરી યોગ્ય આસને
 બેસાડવા પ્રબંધ કર્યો, અવનીપતિનું ચિત્ત સાર્થવાહ તરફજ
 હતું એટલે વ્યવહારકુશળ સાર્થવાહે પોતાની હકીકત શરૂ
 કરી. થોડા પરિચયમાં પણ મહારાજાને અને સાર્થવાહને

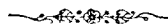
સારો સંબંધ બંધાયેલો હોવાથી સાર્થવાહ છુટથી રાજની સાથે વાતચીત કરી શકતો હતો. આ અવસરે પણ તેણે ઉપાસંભપૂર્વક મહારાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી ‘મહારાજ ! આપ જેવા ન્યાયી પ્રજાપાલકના આજ્ઞાધારી સેનાધિપતિએ અમારા સમુદાયનું રક્ષણ કરવા ઘણા સારા પહેરેગીરો મોકલ્યા કે જેઓની વફાદારીની વાત પણ દુનિયામાં ન થઈ શકે ! જેનાથી રક્ષણ થવાની આશા રાખીએ તેનાથીજ બે ભય થવાનો અવસર આવે તો કહેવું કોને ! મનુષ્યહરણ જેવા મહોટામાં મોહોટો ગુન્હો આપના રાજ્યની છત્રછાયા નીચે થાય તે કેવું કહેવાય તે આપનેજ વિચારવું ઘટે છે. આપ હજુરની સમક્ષ ઉભેલા આપનાજ પહેરેગીરોને જુઓ, જેઓએ રાત્રીએ ચોદી ભરતાં અમારાજ માણસ સાથે કૂર્તતા કરી’, આ પ્રમાણે કહી સાર્થવાહે પોતાની દૃષ્ટિએ નિહાળેલો સઘળો વ્યતિકર મહારાજને કહી સંભળાવ્યો. સાર્થવાહની હકીકત સાંભળી ન્યાયી અને પ્રજાપાલક રાજના અંતઃકરણમાં જળરો આઘાત થયો, નેત્રો રોષથી રક્તવર્ણવાળા થઈ ગયાં છતાં પણ રાજ નિવિવેદી નહોતો. અત્યાર સુધીની જીંદગીમાં તેણે આવા અનેક અનુભવો મેળવ્યા હતા. સાહસ કરવામાં કેવાં ગંભીર પગિણામો રહેલાં છે તેનો જ્યાં તોની દૃષ્ટિબાહ્ય નહોતો, એટલે પૃથ્વીપતિએ પોતાના ઉજ્જવતા હૃદયને પ્રથમ સ્વસ્થ કર્યું અને પાસે રહેલા સૈનાધિપતિને મધુર અવાજે પ્રશ્ન કર્યો કે-‘આ બંને પહેરેગીરો કોણ છે અને કેટલા વખતથી તમારા હાથ નીચે નોકરી કરે છે’ ? મહારાજના મુખમાંથી નીકળતી ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નર્થિત મધુરી વાણીએ સૈનાધિપતિના ઉદ્વિગ્ન અંતઃકરણને સાંત્વન આપ્યું, કેમકે સાર્થવાહની હકીકત સાંભળતી વખતેજ તે આસો બની ગયો હતો, તેમાં પણ મહારાજના રોષારૂણ નેત્રથી તે વિશેષ પ્રકારે ભયભીત બન્યો હતો.

મહારાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે હાથ જોડી નમ્ર-વદને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:-‘હે દેવ ! તેઓ કોણ છે તે હું જા-

છુતો નથી, અદ્ય મુદત પહેલાં તેઓ પરદેશી મુસાફર તરીકે આપણા નગરમાં આવ્યા હતા અને આજીવિકા ખાતર નગરમાં ચારે બાજુએ પરિભ્રમણ કરતા મેં જોયા, તેઓના શારીરિક બંધારણને અનુસાર લશ્કરીતાલીમ માટે યોગ્ય બાણી તેઓને મેં બોલાવ્યા અને આપના સેવક બનાવ્યા, એટલે કે કેટલાક વખતથી તેઓ આપણી પાસે છે એટલુંજ માત્ર હું બાણું છું. આ અવસરે રાજના અંતઃકરણમાં કોઈ અવનવો વિચાર સ્ફુરી આવ્યો, બન્ને યુવકો તરફ નિહાળી નિહાળીને રાજ્યે જોવા માંડયું, અવલોકન કરતાં કરતાં મહારાજનાં નેત્રો પ્રશમરસવાહી બન્યાં અને અંતરમાં આનંદની ઉર્મિઓ ઉછળવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પાપનો ડો કુટયો.

વાં ચક્રો સમજી શક્યા હશે કે સાર્થવાહના સમુદાયમાં રાત્રીએ પહેરો ભરનાર આ બન્ને યુવકો નદીના લિન્ન લિન્ન કીનારે વિખુટા પડેલા મુંદરરાજના કીર્તિપાલ અને મહીપાલ નામના બન્ને પુત્રોજ હતા અને રાત્રીએ આ બન્ને યુવકોનો વાર્તાલાપ સાંભળી “હા મારા બહાલા પુત્રો મંદભાગીની મને લાંબા કાળે પણ તમે મળ્યા,” આ પ્રમાણે બોલી કંઠે વળગી રૂદન કરનાર અબળા તે તેઓની માતા અને મુંદરરાજની પ્રાણવલ્લભા મદનવલ્લભાજ હતી. એક તરફ નદી કિનારે બન્ને પુત્રોએ ઘણી મુદત સુધી પિતાની રાહ જોઈ પણ નિયમિત મુદત સુધી વિધાતાએ નિર્માણ કરેલો પિતાનો વિયોગ તેઓથી ભાંગી શકાયો નહિ. આખરે થાકીને બન્ને નિરાશ બાળકો દેવના ખોળામાં પોતાનું માથું

મુકી સૃષ્ટિમંડળમાં ભમવા લાગ્યા. અનેક પર્વતો, નદીઓ, દૂર્ગમ ખીણો, ભીષણ અટવીઓ વિગેરે વિગેરે સ્થળોમાં પરિભ્રમણ કરતા અને અનેક સ્થાને આજીવિકા ખાતર અતુલ કષ્ટો સહન કરતા ભવિતવ્યતાના નિયોગે બન્ને બંધુઓ એક સ્થળે એકત્ર થયા અને ફરતા ફરતા શ્રીપુરનગરની બહાર આવી પહોંચ્યા અને સેનાપતીના હાથ નીચે નોકરી રહ્યા.

ત્યારે ખીજી તરફ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-સ્વ-ભાવતઃ વિષયલપટ્ટી અને ઉચ્છ્રંખલ પ્રકૃતિના સોમદેવે પૃથ્વીપુર નગરથી મદનવલ્લભાનું હરણ કરી, રાણી રાજ, અને મુગ્ધ બન્ને ખાળકોના અંતઃકરણ ઉપર સખ્ત આઘાત કર્યો હતો. ત્યારપછી માર્ગમાં તેને તેના શીયલવતથી ચલાવવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ સુલક્ષણી સતી સમક્ષ સર્વ ઉપાયો નિષ્ફળ નિવડ્યા, છેવટે બલાત્કાર કરવા ઉત્સુક થયો પણ રાણીના રોષાર્ણ નેત્રથી તે ઘુજી ઉઠ્યો તેની હિંમત આલી શકી નહિ, પોતાનો એકપણ પ્રયાસ નહિ સફળ થયેલો જોઈ રોષથી ખીજી રીતિએ રાણીને અધિક કષ્ટ આપવા લાગ્યો પણ રાણીને તે કષ્ટ કષ્ટરૂપે ન હતું. જો કે સાર્થવાહિ રાણીને કષ્ટ આપવામાં લેશ માત્ર પણ મણા રાખી નથી છતાં પણ શીલવતી રાણીએ સઘળું શાંતિપૂર્વક સહન કર્યું. એક બલાત્કાર સિવાય સાર્થવાહ સઘળું કરી ચૂક્યો પણ તેને તો પોતાના સર્વ પ્રયત્નમાં નિરાશાજ મળી. બલાત્કાર કરવાનું સાહસ તો તે એટલાજ માટે ખેડતો ન હતો કે રખેને હું સતીના શ્રાપનો ભોગ ન થઈ પડું! આ પ્રમાણે રાણી નિષ્કુર હૃદયી સોમદેવ સાર્થવાહના નિબિડ પંખમાં સપડાઈ અતુલ કષ્ટો સહન કરતી સાર્થવાહની સાથેજ દેશાટન કરતી હતી. ખીજા કષ્ટ કરતાં તેને માત્ર ભય એજ હતો કે રખેને સાર્થવાહ મારા શીલનો બ્રંશ કરે અને એટલાજ માટે ઘણુંખરું સમગ્ર રાત્રી જગૃતદશામાંજ ગુબ્બરતી, હૃદયમાં પ્રાણેશનુંજ ધ્યાન ધરતી હતી. અનુક્રમે દેશાટન કરતો તેજ સોમદેવ સાર્થવાહ જાણે રાણીના પુ.

હુયથી પ્રેરાઇનેજ હોય નહિ તેમ શ્રીપુર નગરમાં આવી પહોંચ્યો અને ગતપ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે રાણીને પોતાના બહાલા પુત્રોનો સમાગમ થયો.

સુંદરરાજાએ પણ પોતાના પુત્રોને સારી રીતે ઝોળખ્યા. ચિરકાલથી વિયોગી પોતાના બહાલા પુત્રોના દર્શન માત્રથીજ રાજાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. દિન રાતભર જેઓને માટે રાજા ચિંતાતુર રહેતો હતો તેઓનો આજે અણધાર્યો એકાએક સમાગમ થતાથી જાણે તેના અંતઃકરણમાં નવું ચૈતન્યજ રેડાયું હોય તેવો ભાસ થયો અને જેમ શત્રુ સૈન્યના દળનું આક્રમણ કરતાં શૂરવીર યોદ્ધાઓ પોતાના શરીરપર આવતા શત્રુઓના બાણપ્રહારને નિષ્ફલ કરવા ખાતર શરીરપર લોખંડનું બળતર ધારણ કરે છે તેમ રાજાએ પણ પોતાના શત્રુભૂત આપત્તિના કહેર પ્રહારને નિષ્ફલ કરવા ખાતરજ હોય નહિ કે શું તેમ શરીરપર રોમાંચકવચ ધારણ કર્યું, અર્થાત્ મરૂભૂમીમાં કટપશાખી સમાન પુત્રના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા અત્યંત હર્ષવિશથી રાજાની સઘળી રોમરાજી વિકસ્વર થઈ.

પુત્રોને ઝોળખ્યા પછી રાત્રી સંજમ્ની સાર્થવાહે કહેલી હકીકત ઉપર પણ રાજાની વિચારમાળા ફરી વળી, તેને એમજ લાગ્યું કે મારા પુત્રો કદીપણ અન્યાય માર્ગે પ્રયાણ ન કરે તો શું મનુષ્ય હરણ જેવો મહાપાપી ગુન્ડો તેઓનામાં સંભવી શકે ખરો ! કદીજ નહિ, ત્યારે સાર્થવાહના કહેવા પ્રમાણે જે અબજાનો સાથે આ બંને પુત્રોએ ધૂર્તતા કરી તે અબજા હોણ હશે વાર્ ! મારા હૃદયમંદીરમાં વાસ કરી રહેલી આ પુત્રોની માતા મદનવદ્ધમા તો ન હોય ! હશે ! જે હશે તે હમણાંજ માલુમ પડશે. જો કે રાજાનું અંતઃકરણ ઘણું ચપલ થવા લાગ્યું, જાણે એકી વખતેજ સઘળાં કાર્યો કરી નાંખી મારી ઈષ્ટ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી લઉં પણ લાંબો વિચાર કરી રાજાએ પોતાના ચંચલ મનને સ્થીર કર્યું અને સમજાવ્યું કે ઉતાવળ ન કર, સમતાનાં ફળ મીઠાં છે.

આ અવસરે પુત્રસ્નેહે પણ રાજના અંતઃકરણનું અ-
જબ આકર્ષણ કર્યું. કાચાપોચાથી આ આકર્ષણ ઝીલી શ-
કાય તેવું નહતું, જરૂર આકર્ષણમાં ખેંચાવું પડે પણ
વીરશિરોમણી રાજ મહા વિચારશીલ હતો, આબુબાબુના
પ્રસંગો અને લવિષ્યનો વિચાર કર્યા પછીજ કોઈ પણ કા-
ર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હતો. આ અવસરે તેને એમજ લાગ્યું
કે લેદ બુદ્ધો કરતાં રખેને મારા કાર્યનો વિનાશ થાય માટે
હાલ તો ગંભીરતાનો આશ્રય કરવો એજ હિતકર છે.

અद्याપિ પર્યંત પહેરેગીરના વેષમાં રહેલા બન્ને યુવ-
કોમાંથી કોઈએ પણ પોતાના પૂજ્ય પીતાશ્રીને ઓળખી શક્યા
નહિ. સ્વાભાવિક છે કે બાધ્યાવસ્થામાંજ વિબુટા પડેલા
પુત્રો એકદમ પોતાના માતા પીતાને શી રીતે ઓળખી શકે
અને તેમાં પણ વિયોગના અવસરે પિતાની સ્થિતિ કંઈ
અને આ વખતની સ્થિતિ કંઈ, આ બે સ્થિતિમાંજ આકાશ
પાતલ જેટલું અંતર હતું. પોતાના પીતા આવી અનુપમ
રાજ્યાવસ્થાનો અનુભવ કરતા હોય એવી સંભાવના પણ
તે પુત્રોને ક્યાંથી હોઈ શકે !

રાજાએ પોતાના કાર્યની સફલતા ખાતર મહાન ગંભી-
રતા ધારણ કરી; જાણે કાંઈ જાણુતોજ ન હોય તેમ રાજાએ
પોતાના મુખ ઉપર ફરી વળેલી હર્ષની છાયા પણ છુપાવી
તીધી અને બાહ્યથી કાંઈક ક્રોધસહિત બન્ને પુત્રો સન્મુખ
જોઈ ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું કે “ અરે ! તમે આ શું કર્યું, તમોએ
રક્ષક થઈ ભક્ષકનું કાર્ય કર્યું ? ” બાહ્યથી પણ ક્રોધયુક્ત રાજના
આ શબ્દોએ નિર્દોષ યુવકોના અંતઃકરણ ઉપર સખ્ત આઘાત
કર્યો. જેમ આકિર્ણ અથ્થ (તેજ ઘોડો) કદી પણ ચાપુકના
પ્રહારને સહન કરી શકતો નથી, તેને તે પ્રહાર અતિશય
દુઃખદાયી થઈ પડે છે તેમ બીનગુન્ડેગારને અદ્યમાત્ર શિક્ષા
પણ અતિશય દુઃખકર નીવડે એ સ્વાભાવિક છે. તેઓ બ-
ણતા નહતા કે રાજના મુખ ઉપર જણાતો રોષ માત્ર
બાહ્યનો હતો, તેથી તેમનો વચનપ્રહાર બન્ને બંધુઓના

હૃદયમાં શક્યની માફક ખુલ્લો. તેઓએ ન્યાયી રાજ તરફથી આ વચનેની આશા નહોતીજ રાખી. તેઓ એમજ ધારતા હતા કે જે આપણે નિર્દોષજ છીએ તો આપણને ભય શાનો હોઈ શકે ! તેમાં વળી ન્યાયી ભુપતિ પાસેથી આપણને ભયની સંભાવના સ્વપ્ને પણ ક્યાંથીજ હોય ! પણ એ આશાતરંગો હૃદયસરોવરમાંજ વિલય પામ્યા. આમ અસંભાવ્યની સંભાવનાથી બન્ને ભાઈઓનું અંતઃકરણ ઘણુંજ દુઃખી થયું, સાથે ભયે પણ તેઓના હૃદયમાં પોતાનું સ્થાન લીધું. કોણ બંણે કોપાયમાન થયેલો રાજ હવે આપણને શું કરશે આવી ઝંખના પણ તેઓને થઈ આવી. દુઃખ અને ભય બંણે બન્ને ભાઈઓની બધર અંતર પુછવાને માટે આવ્યા હોય નહિ તેમ તે બે બે રૂપ ધારણ કરી બન્નેને ભેટી પડ્યા, અર્થાત રાજની આ વર્તણૂકથી તેઓ ભય અને દુઃખના વાદળથી ઘેરાઈ ગયા.

દુનિયામાં કહેવત છે કે—“યતો રક્ષસ્તતો મયમ્” જેનાથી પોતાનું રક્ષણ થવાની સંભાવના હોય તેનાથી પણ કેટલીકવાર ભય ઉત્પન્ન થાય છે, આ લોકોક્તિ પણ તેઓના હિસાબે અક્ષરશઃ સાચીજ ઠરી. બન્ને ભાઈઓ એમ પણ ધારતા હતા કે રાજ માત્ર સાર્થવાહનુંજ સાંભળશે એમ નહિ પરંતુ આપણી હકીકત પણ અક્ષરશઃ સાંભળશે અને ત્યારપછીજ ન્યાય આપશે, પણ રાજના એકજ વાક્યથી એ આશા પણ ધુળમાં મળી ગઈ, છતાં પણ જેમ ભુખ્યો સીંહ શિયાળ ઉપર ત્રાપ ન મારે તેમ કુલીન ક્ષત્રીયવીર અને તેમાં પણ તે બહાદુર સુંદરરાજનાજ પુત્રો, જેથી હિંમત ન હારતાં, દીનતાનો આશ્રય ન કરતાં ધૈર્ય ધારણ કરી મહોટા બંધુ કીર્તિપાત્રે રાજને વિનંતી કરી કે—

સ્વામિનાથ ! આપ પ્રજાના પાલક સાચા પિતા તુલ્ય છો, આ સર્વ પ્રજા એ આપની સંતતિ કહેવાય છે, વળી પિતાને પોતાના સર્વ સંતાનો ઉપર સમઘટિજ હોય તો આપ ન્યાયી પ્રજાપાલકને તો ન્યાયાસન ઉપર અલંકૃત થઈ

વાદિ પ્રતિવાદિઓની હકીકત સાંભળી તેઓને ન્યાય આપવો એ આપની ફરજ છે. ગુન્હેગારને ગુન્હાયોગ્ય સજા આપવીજ જોઈએ એમાંજ આપના રાજ્યની આબાદી છે અને જો તેમ કરવામાં ન આવે તો રાજ્યમાં અનેક વિધ્નો આવી નડે એ સ્વાભાવિક છે. પરિણામે રાજ્યની પ્રજા અતિશય દુઃખના વિષમ પ્રસંગોમાં ઘેરાઈ જાય અને તેના પાપનો ભાગીદાર રાજા પોતેજ થાય, આ સઘળી હકીકત આપ સારી રિતે સમજી શકો છો. હવે માત્ર અમારે આપને એકજ વિજ્ઞપ્તિ કરવાની બાકી છે તે એજ કે આપે માત્ર સાર્થવાહની વાતો સાંભળી છે, પરંતુ અમારી હકીકત ધીલકુલ સાંભળી નથી, માટે આપ અમારી હકીકત સાંભળો. જો આપની આજ્ઞા હોય તો હજુરમાં નિવેદન કરીએ.

પુત્રના મુખકમલમાંથી નિકળતી સુધારસવાહી આ વચનપંક્તિએ રાજાના અંતઃકરણમાં અજબ ચમત્કાર ઉત્પન્ન કર્યો. પોતાના પુત્રનાં મધુર વાક્યો સાંભળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા ક્યારનીએ રાજાને થઈ રહી હતી તે પણ સફળ થઈ. તેના પ્રત્યેક વાક્યો સાંભળતાં રાજાના કર્ણયુગલ અમૃત-રસથી ભરપૂર થતાં હતાં અને હૃદય અપૂર્વ આનંદરસાન્નિધમાં નિમગ્ન થયું. અહો ! શું તેઓનું વચનમાધુર્ય, શું ગંભીરતા, શું હૃદયનું સ્થૈર્ય અને રાજસભામાં સર્વ સમક્ષ આવી અવસ્થામાં પણ નીડરતા ! આ અવસરે પણ રાજાનું હૃદય હર્ષથી ઉભરાઈ ગયું અને આસ્થાનમંડપમાં જો કોઈ ન હોત તો જરૂર સાર્થસ્ત્રીની માફક રાજા પણ હર્ષાશ્રુની ધારા વરસાવતો બન્નેને કંઠે વળગી પડ્યો હોત, કારણકે હજુ સમુદાય સમક્ષ તેમ કરવામાં રાજા પોતાનું શ્રેયઃ જોઈ શકતો નહોતો.

રાજા પ્રથમથીજ સમજતો હતો કે મારા પુત્રો કદી સદોષ હોયજ નહિ, તેઓ તદ્દન નિર્દોષજ હોવા જોઈએ અને તેથીજ રાજાનો કોપ માત્ર બાહ્યાડંબરીજ હતો, હૃદયમાં તો તેઓના પ્રત્યે નિર્મળ દયાનું અખુટ ઝરાણું વડી રહ્યું હતું.

હવે રાજ ઉપયુક્ત વિચારશ્રેણિમાંથી નિવૃત્ત થઈ કાંઈક પ્રસન્ન મુખે કીર્તિપાલ સામું બેઠા તેમને પોતાની હકીકત જણાવવાની આજ્ઞા આપી. પ્રશાંતમુદ્રાથી અંકિત રાજની આજ્ઞા મળતાંજ તે અધિક ઉત્સાહવાન થયો અને રાજસમક્ષ પોતાની હકીકત જણાવવાનો પ્રારંભ કર્યો.

મહારાજ ! અમારું વૃત્તાંત કહેતાં પહેલાં અમે આપને એટલુંજ જણાવીએ છીએ કે આપ ન્યાય છણવામાં ઘણાજ પ્રવીણ છે, આપનાથી કદીપણ અન્યાય નહિ થઈ શકે એ અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ. આપ અમારી હકીકતમાંથી પણ યોગ્યાયોગ્યની બહેંચણ કરી ન્યાય અન્યાય મેળવી લેશો એ અમારી ખાત્રી છે. બાકી અમારી દૃષ્ટિએ તો અમે નિર્દોષ છીએ. વળી અમે જે હકીકત આપને દર્શાવીશું તે ઉપરથી આપ પણ સ્પષ્ટ સમજી શકશો કે આ બન્ને સ્ત્રીપાઈઓ તદ્દન નિર્દોષ છે, છતાં પણ આપની દૃષ્ટિએ જો અમે સદોષ હોઈએ તો અવશ્ય અમેને અમારા ગુન્હાઓ સંપૂર્ણ શિક્ષા આપશો. અમે તે શિક્ષા સહન કરવા માટે તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે મુંદરરાજને બહુમાનપૂર્વકના શબ્દોથી પ્રસન્ન કરી કીર્તિપાલે પોતાની હકીકત શરૂ કરી.

સ્વામિનાથ ! અમે આ સન્મુખ રહેલા સેનાધિપતિ સ્વામિની આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરી નિર્દિષ્ટ દિશાએ રાત્રીએ સાર્થવાહના સાર્થમાં પહેરો ભરવા ગયા. રાત્રી વિનોદમાં વ્યતીત કરવા માટે આ મારા લઘુગાંધવની માજણીથી મેં મારું પોતાનું જીવનવૃત્તાંત તેની આગળ નિવેદન કર્યું, એટલામાંજ અમારા વાર્તાલાપના શબ્દો સાંભળીને નજીકના તંબુમાં રહેલી કોઈક સ્ત્રી ઝડપથી અમારી પાસે આવીને “ હા ! મારા બહાલા પુત્રો ! હીનભાગીણી માતાને લાંગા કાળે પણ તમે મળ્યા ” આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ શબ્દો ઉચ્ચારતી અમારે કંઈ વળગી પડી અને ગાઢ રૂઢન કરવા લાગી. બસ, સાર્થવાહ વિગેરે સસુદાયથી અજ્ઞાત રહેલી અમરી

સાચેસાચી હકીકત મેં આપની સમક્ષ દર્શાવી. ત્યાર પછીની સઘળી ખીના સાર્થવાહદ્રારા આપ બાણી ચુક્યા છે એટલે મારે ફરી જણાવવાની જરૂર નથી. સ્વામિનાથ ! આજ હકીકતની રૂએ અમો છાતી ઠોકરીને કહીએ છીએ કે અમો દોષપાત્ર નથી. હવે આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. આ પ્રમાણે કહી કીર્તિપાલે મૈનનો આશ્રય કર્યો. વળી પણ રાજ પોતાના વહાલા પુત્રના આ વચનોથી આનંદસાગરમાં મહાલવા લાગ્યો. પુત્રના મુખથી ઉપરની હકીકત સાંભળી રાજની માનસિક ઇચ્છા સફળ થવાની દિશા તરફ વળવા લાગી. કીર્તિપાલની હકીકત પૂર્ણ થતાંની સાથે રાજએ પોતાની દૃષ્ટિ સાર્થવાહ તરફ ફેંકી અને પ્રશ્ન કર્યો કે:— “સાર્થવાહ ! સાચી હકીકત જણાવી દો કે તમારા સમુદાયમાં રહેલી તે સ્ત્રી કોણ છે ?” રાજએ પુછેલા પ્રશ્નવાક્યમાં રહેલા “સાચી હકીકત” આ શબ્દોએ સાર્થવાહના હૃદયમાં કોઈ નવીનજ અમત્કાર ઉત્પન્ન કર્યો. જો કે સાર્થવાહને એ સંભાવના પણ નથી કે મારે ત્યાં રહેલી સ્ત્રીનો આ રાજ ભરથાર હશે છતાં પણ તે વચનમાં રહેલા ગેળી અમત્કારથી તે કાંઈક ક્ષોભ પામ્યો. સ્વાભાવિક છે કે હમેશાં પ્રપંચી મનુષ્ય સર્વત્ર સ્થળે શંકાની દૃષ્ટિએજ જુએ, કોઈ પણ સ્થળે તેની દૃષ્ટિ નિર્વિકારી હોતી નથી. સાર્થવાહે વિચાર્યું કે રાજના પ્રશ્નનો જો આરોઅવળો ઉત્તર આપીશ અને જો ભવિતવ્યતાથી મારો પ્રપંચ ખુલ્લો પડશે તો દેશાન્તર પરિભ્રમણ કરી અથાગ પ્રયત્ને ઉપાર્જન કરેલી લક્ષ્મીદેવીનો મારે સદાને માટે વિયોગ થશે; એટલુંજ નહિ પણ દુનિયામાં દિગંતગામી અપયશની મોટી હક્કા મગડશે અને અંધારા કારાગૃહમાં લોગડની બેડીઓથી જકડાવું પડશે. આટલાજ ખાતર સકંજમાં આવેલા પ્રપંચી સાર્થવાહે ઝાંખી થયેલી પોતાની મુખાકૃતિ બાહ્યથી હર્ષયુક્ત બતાવી રાજસમક્ષ તેના પ્રશ્નનો કેટલોક સાચો પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

મહારાજાધિરાજ ! તે સ્ત્રી કોણ છે તે તો હું નથી જાણતો પણ પૃથ્વીપુરનગરથી હું તેણીને મારા સમુદાયની સાથે લઈ આવ્યો છું. મારે ત્યાં એક દાસી તરીકે રહી નોકર યોગ્ય સઘળાં કામકાજ કરે છે.

“ પૃથ્વીપુરનગર ” આ શબ્દ શ્રવણગોચર થતાંની સાથેજ રાજાના હૃદયમંદીરમાં પોતાની દુઃખમય જીવનલીલાના અનેક પ્રસંગોનો આબેહુજ ચિતાર ખડો થઈ ગયો. શ્રીસાર-શેઠનો ખગીચો, સૌમદેવ સાર્થવાહનો પકાવ, પ્રાણપ્રિયા મદન-વલ્લભાનું શુભ થવું, આજીવિકા માટે જિનાલયમાં પ્રભુપૂજન, પુષ્પચય નિમિત્તે ગયેલાં બાળકોની ક્રિડા, શ્રીસારશેઠનો દારૂણ ડોપ, બન્ને બાળકોને અસહ્ય માર વિગેરે ઘણા પ્રસંગો તેની નજર આગળ તરી આવ્યા. આ અવસરે રાજાનું હૃદય દુઃખથી એટલું બધું વ્યામિશ્ર બની ગયું કે માત્ર શરમને લઈનેજ નેત્રમાંથી અશ્રુધારા ન સરી પડી.

સાર્થવાહે પોતાની હકીકત આગળ ચલાવી, મહારાજા ! તે સાર્થસ્ત્રીના સંબંધમાં હું આટલીજ હકીકત જાણું છું, તે સિવાય તે કોણ છે ? કોની સ્ત્રી છે ? તેનું મૂળ સ્થાન કયું છે ? વિગેરે કંઈ પણ વિશેષ જીના મારા જાણવામાં આવી નથી પણ તેના લાંબા પરીચયથી એટલું તો ચોક્કસ કહી શકીશ કે તે કોઈ ઉચ્ચતમ કુલાંગના હોવી જોઈએ. તેનામાં રહેલા સદ્ગતિ, માયાળુ સ્વભાવ, શાંતમુદ્રા, મીતભાષીપણું વિગેરે ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેની કુલીનતાની સંપૂર્ણ સાક્ષી પુરે છે. સાર્થવાહની આ હકીકતે રાજાની દલ ટકા જેટલી આશા સફળ કરી. હવે આ રાજાના હૃદયમાં ચોક્કસ થઈ આવ્યું કે જરૂર તે સ્ત્રી અન્યકોઈ નહિ પણ મદનવલ્લભાજ હોવી જોઈએ.

સાર્થવાહની હકીકત પૂર્ણ થતાંની સાથેજ રાજાએ પોતાના વિશ્વાસુ મનુષ્યોને હુકમ કર્યો કે તમે જલ્દી સાર્થ-વાહના તંબુમાં જાઓ અને શાંતિમય મીઠાં વચનોથી સમ-જાવીને તે સ્ત્રીને અહિં આ બોલાવી લાવો પણ એટલું ખ્યા-લમાં રાખજો કે જો હૃદયના ઉમંગકાપૂર્વક તે આવવા ખુશી

હોય તોજ લાવજો. લેશમાત્ર પણ તેની ઉપર અહિંઆ લાવવા માટે બલાત્કાર કરશો નહિ. તેનું હૃદય દુભાવીને અહિંઆ આણવાની જરૂર નથી. રાજાની આજ્ઞાનુસાર તે પુરૂષો વિદાય થયા. સભામંડપમાં સર્વત્ર શાંતિ છવાઈ રહી. સઘળા મનુષ્યો તે અબગાની રાહ જોતા કચેરીમંડપના દરવાજા તરફ જોઈ રહ્યા હતા, આ અવસરે રાજા ઉડી વિચારશ્રેણીમાં લીન થયો હતો. ફરી પણ તેની નજર આગળ પોતાના પૂર્વનો ઇતિહાસ તરી આવ્યો અને મદનવલ્લભા સંબંધી અનેક વિચારો તેના મનમાં સ્ફુરી આવ્યા.

અરે દૈવ ! તારો આ શો બુદ્ધિમં ! બીચારી મુઘ્ધા મદનવલ્લભા ઉપર પણ તારી ક્રૂરદષ્ટિ ફરી વળી. નિર્દોષ અબગા ઉપર પણ હે દૈવ તે મહેર ન કરી. વક્ર વિધાતાના વક્ર વમળમાં સપડાયેલો પ્રાણી અવકદશાનો અનુભવ ક્યાંથીજ કરે ! શું અત્યારસુધી તેના ભાગ્યમાં આવું દુઃખી જીવન નિર્માણ થયું હશે કે જેથી રાજ્યાવસ્થા તો દૂર રહી, સામાન્ય અવસ્થાનો પણ પરિહાર કરી છેક દાસીયોગ્ય તુચ્છકાર્ય કરી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવાનો અવસર આવી પહોંચ્યો, પરંતુ આ સઘળો પ્રભાવ પોતાના ઉપાર્જન કરેલા દુષ્કૃત-કર્મનેજ આભારી છે.

અશુભ અધ્યવસાયપૂર્વક કર્મબંધ કરતી વખતેજ તેનાં કટૂકંજો નિર્માણ થઈ ચૂક્યાં હતાં, જે હાલ અનુભવદશામાં આવ્યાં છે તો હવે શા માટે અન્ય દિશામાં જવું !

વિવેકી વાંચકો ! આ પ્રેમીયુગલના હૃદયંગમ ભાવો ખાસ વિચારવાલાયક છે. પરોક્ષમાં પણ બન્નેને અરસપરસ કેવો દૈવી પ્રેમ છે, જે આપણે ઉપર દર્શાવેલી હકીકતથી સુસ્પષ્ટરિતે સમજી શકીએ એમ છીએ. સાચો પતિપત્નિ ભાવ તે આનુંજ નામ ! આનુંજ નામ નિર્દોષ ગૃહસ્થાવાસ. જ્યાં હૃદયના ભાવોનીજ ઐક્યતા ન હોય ત્યાં કાર્યની ઐક્યતા તો ક્યાંથીજ હોય અને તેથીજ કરીને તે ગૃહસ્થાવાસ નહિ પણ નરકાવાસજ સમજો. અવિયોગ દશામાં આ પ્રેમીયુગલે

તિર્યગ્ લોકમાં પણ સ્વલોકિનું કેવું સુખ અનુભવ્યું હશે જે આપણી કલ્પનાની બાહ્ય રહી શકે એમ નથી અને પુણ્યના પ્રભાવે ઉભયની અવિરહ અવસ્થામાં ભાવી જીવન પણ તેઓને માટે તેવુંજ નહિ બદકે તેથી પણ અધિક વૈભવવાળું નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે, જે આપણે તેમના હવે પછીના જીવન ઉપરથી જોઈ શકીશું.

સભામંડપમાં બેઠેલાં સઘળા સભાસદો ન્યારે રાજાએ મોકલેલા માણસોની અને તે સાથે સ્ત્રીની રાહ જોઈ રહ્યા હતા ત્યારે સુવર્ણમય સિંહાસન ઉપર અલંકૃત થયેલો આપણો સુંદરરાજા ઉપર દર્શાવેલી વિચારશ્રેણીમાં લીન થયો હતો. એટલામાંજ રાજાએ મોકલેલા માણસો દૃષ્ટિગોચર થયા પણ કોઈ અબળા આવતી જણાઈ નહિ. સર્વ સભાસદો પોતાના કર્ણને ઉત્તેજીત કરી આવેલા માણસો શું કહે છે તે સાંભળવા માટે ઉત્કંઠાવાળા થયા. તે માણસોએ સભામંડપમાં પ્રવેશ કર્યો અને નજીક આવી રાજા સન્મુખ હાથ જોડીને વિજ્ઞાપિ કરી. પ્રભો! આપ કૃપાળુની આજ્ઞાનુસાર સુકોમલ વચનોથી અનેક રીતિએ સમજાવતાં છતાં પણ તે અબળાએ વિનયપૂર્વક માત્ર એટલોજ ઉત્તર આપ્યો કે—“હું રાજસભામાં આવી શકીશ નહિ અને આ સ્થાન છોડી કોઈ પણ સ્થળે જઈશ પણ નહિ.” માત્ર આટલા જ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી તે અબળા નીચી દૃષ્ટિ કરી તેજ સ્થળે ઉભી રહી. છેવટે અમે ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને આપની સેવામાં હાજર થયા.

સર્વ રાજવર્ગ અને પ્રેક્ષકો જોઈ રહ્યા હતા કે હવે ન્યાયી પ્રજાપાલ કેવા પ્રકારનો ન્યાય આપે છે પણ રાજા તો બીજીજ દિશા તરફ ગમન કરી રહ્યો હતો. સેવકોદ્ધારા પ્રાપ્ત થયેલા તે અબલાના પ્રત્યુત્તરથી રાજાનું હૃદય તેને મળવા વિશેષ આતુર થયું, તેના દર્શનની તીવ્ર ઉત્કંઠા જાગૃત થઈ, પણ સાવચેત રાજાએ પોતાની તે ઉત્કંઠા સભાસદોના લક્ષમાં ન આવે તેને માટે પુરતી કાળજી રાખી, અન્ય કાર્યનું ખડાનું કાઢી બીજા દિવસ ઉપર ન્યાય આપવાનું મુદતવી રાખી, મંત્રી, સેનાપતી, સાર્થ-

વાહ, કીર્તિપાલ, મહિપાલ, વિગેરેને વિદાય કર્યા અને રાજા રથવાડીનો પોષાક પહેરી થોડેસ્વાર થઈ નગર બહાર નીકળી પડ્યો.

કર્મની વિચિત્ર ઘટનાએ એકનો એકજ આત્મા આ સંસારનાટ્યભૂમિમાં ભવભ્રમણા કરતાં અનેક રૂપો ધારણ કરી નૃત્ય કરે છે. એક ભવમાં દૈવિક ઋદ્ધિનો અનુભવ કરનાર અનેક દેવતાઓનો સ્વામી ઇંદ્ર થઈ પોતાનું અખંડ શાસન દિગંતરમાં ફેલાવે છે ત્યારે કોઈ ભવમાં તેજ આત્મા અશુભોદયે નારકીની અસહ્ય વેદનાઓનો લોગ થઈ અત્યંત દીન મુખે તે દુઃખને અનુભવે છે. એકવાર પટ્ટખંડ ભરતના સ્વામી ચક્રવર્તિપણાનું સામ્રાજ્ય લોગવે છે. ત્યારે કોઈવાર તેજ આત્મા ઉદરભરણની ખાતર ઘેર ઘેર કિંકરવૃત્તિની વિટંબના વેઠે છે, કોઈવાર નરેશ તો કોઈવાર તનતોડ મજ્જુરી કરનાર મજ્જુર, કોઈવાર ધનાઢય તો કોઈવાર દારણુ દુઃખમય ઊવન ગુજરનાર કંગાલ, આ પ્રમાણે કર્મવિવશ આત્મા અનેક પ્રકારે પોતાનું ઊવન બપોતીત કરે છે. શાસ્ત્રમાં પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે—

“રંગભૂમિર્ન સા કાચિચ્છુદ્ધા જગતિચ્ચિતે

ચિચિત્રેઃ કર્મનેપથ્યૈર્યત્રજીવૈર્નનાટિ નમ્ ॥

સંપૂર્ણ સૃષ્ટિમાંડલમાં એવી એક પણ વિશુદ્ધ રંગભૂમી નથી કે જેમાં વિચિત્ર પ્રકારના કર્મજન્ય વિવિધ વેષો ધારણ કરી પ્રાણીઓએ નૃત્ય ન કર્યું હોય. નથી તેવી કોઈ જાતી કે નથી તો તેવું કોઈ કુળ અને નથી કોઈ તેવું સ્થાન કે જ્યાં પ્રાયઃ કરીને સર્વ પ્રાણીઓ અનંતીવાર ઉત્પન્ન ન થયા હોય અને અનંતીવાર મરણને શરણુ પણ ન થયા હોય. ટુંકાણમાં કહીએ તો એજ કે આ ઐદ રાજસોકમાં એવો એક પણ આકાશપદેશ નથી કે જ્યાં પ્રાણીઓએ જન્મ-મરણ કરી વિવિધ પ્રકારના નાટકો ન ભજવ્યાં હોય. કર્મવશવર્તિ આત્માઓની દશાજ આવા પ્રકારની હોય છે. તેઓને પોતાના હર્ષાગ્નના ઉદયે દુઃખ મળે છે અને સહ-ભાગ્યના ઉદયે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કર્મવિવશ આત્માઓને ભવાન્તરોમાં વિવિધ પ્રકારના નાટકોના નૃત્યકારો બનવું પડે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ એક ભવમાં પણ અનેક નેપથ્યો ધારણ કરવાં પડે છે. ઘડીમાં આનંદની પરિચીમાજ ન હોય ત્યારે ઘડીમાં શોકનોજ સુમાર ન હોય, ઘડીમાં વિપુલ સંપત્તિનો સ્વામી હોય છે ત્યારે અદ્ય સમયમાંજ પાપના ઉદયે દારિદ્ર્યમુદ્રાથી મુદ્રિત થઈ જાય છે, ઘડીમાં રાજ્યાસન ઉપર બેસી અનેકની પાસે પોતાની આજ્ઞાનો અમલ કરાવતો હોય ત્યારે થોડીવાર પછી પોતાનેજ તેવી આજ્ઞાઓ ઉઠાવવાની ફરજ પડે છે, ઘડીમાં રાજ્યમહાલયમાં પોતાની રાજરમણી વિગેરે કુટુંબ-મંડળની સાથે સુખનો અનુભવ કરતો હોય ત્યારે થોડીજવારમાં સઘળું સ્વપ્નવત્ થઈ જઈ કાંટા કાંકરા અને કચરાવાળી વિષમ અટવીઓમાં અટવાઈને પોતાની જીંદગી પુરી કરવાનો અવસર આવે છે, ઘડીમાં સ્વતંત્રતાની દેહેરામાં મહાલવાનું હોય ત્યારે ઘડીમાં પરતંત્રતાની લોહમય નિગડમાં નિગડિત થઈ બંદીવાન તરીકે લાંબા કાળ સુધી રહેવું પડે છે, આ સઘળું પોતાના પૂર્વપાછળ ત શુભાશુભ કર્મનેજ આભારી છે.

આપણા કથાના નાયક સુંદરરાજ અને તેનું કુટુંબ રાણી મદનવદ્ધલા વિગેરેને પણ સ્વઉપાર્જિત શુભાશુભ કર્મ તેઓના જીવનપ્રદેશમાં ભરતી અને એટલો સારો અનુભવ આપ્યો. સુંદરરાજની અત્યાર સુધીની જીવનચર્યાથી આપણે જોઈ શક્યા કે વિપુલ રાજ્ય ઋદ્ધિમાં ઉછરેલા રાજની પ્રથમાવસ્થા તો રાજ્યસુખમાંજ વ્યતીત થઈ પરંતુ દ્વિતીયાવસ્થામાં તો દુષ્કર્મના ઉદયે તેને માટે દુઃખની વિષમ ખીણો ઉદ્ભવવાની નિર્માણ થઈ હતી. તેનું ઉદ્ધવન કરવું એ મહાકઠણ કાર્ય હતું, પરંતુ પરાક્રમી રાજએ ઉલટભેર સઘળી તે ખીણો સ્વાત્મબલથી ઉદ્ધવન કરી સુખના સમભૂપ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો. રાણી મદનવદ્ધલાનો પણ હવે તે દિવસ આવવા લાગ્યો છે જો કે પુત્રોનો ક્ષણભરમાંજ વિયોગ થવાથી હાલતો પ્રથમ કરતાં

પણ અધિક કષ્ટ અનુભવતી હતી છતાં તેનું સહભાગ્ય હવે ખીલવા લાગ્યું હતું. અનુક્રમે પૂર્વેપાર્શ્વે ત દુષ્કર્મનો સંચય વિનાશ પામતો હતો જેથી તેના સઘળા પાસા સીધાજ પડતા હતા.

સ્વાભાવિક છે કે કોઈ પ્રાણીનું ભાગ્ય જ્યારે ચઢીઆતું હોય છે ત્યારે વિરોધીઓના સંકટ આવવા માટે યોગેદો સઘળા પ્રયાસો નિરર્થક જાય છે. એટલુંજ નહિ બદલે તેના સઘળા પ્રયત્નો ઉલટા તે પ્રાણીને સુખના સાધનરૂપે પરિણમે છે અને પ્રયોજક તેજ સાધનદ્વારા સીધાજ છે. શાસ્ત્રદ્વારા આપણે જાણી શકીએ એમ છીએ કે વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવના દ્વારણ રણસંગ્રામમાં પ્રતિવાસુદેવે વાસુદેવ વિગેરે શત્રુ દળને સૂણું કરવા ખાતર અને પોતાના સંરક્ષણની ખાતર પ્રયોગેદો પોતાના દિવ્યશસ્ત્રો પોતાના પાપના ઉદયે અને વાસુદેવના ભાગ્યેદયે વાસુદેવને લેશમાત્ર ઇજા નહિ કરતાં તેને સ્વાધીન થાય છે અને તે શસ્ત્રો પ્રતિવાસુદેવનો વિદ્યાત કરે છે જેથી પ્રતિવાસુદેવે અનેકવિધ પ્રયત્નદ્વારા ઉપાર્જન કરેલું પોતાનું ત્રિખંડાધિપતિત્વ લીલામાત્રમાં વાસુદેવને સ્વાધિન થાય છે.

રાણી મહનવદલભાના પ્રસંગમાં પણ એવીજ ઘટના થઈ. બન્ને પુત્રોને તેમની માતાથી વિખુટા કરી, સોમદેવ સાર્થવાહ ગુન્ડાની શિક્ષા અપાવવા ખાતર રાજા પાસે બંદીવાન કરીને લઈ ગયો પરંતુ આપણે જોઈ ગયા કે તેથી સુંદર રાજાને પોતાના પુત્રોનો સમાગમ થયો. અને એને પરિણામે રાણી મહનવદલભાના સમાગમની પણ સંભાવના થઈ. હવે આપણે જોઈએ કે સભા વિસર્જન કરી રથવાડીના ળાનાથી નગર બહાર નિકળેલો રાજા શું કરે છે.

રાજાની રથવાડીનો પ્રવાસ માત્ર રાણીના સમાગમની ઉત્કંઠામાંજ હતો. અન્યચિત્તે થોડીજવાર નગરની બહાર અશ્વક્રીડા કરી તરતજ નગર તરફ પાછો ફર્યો અને પોતાનો અશ્વ જે જગ્યાએ સાર્થવાહનો સમુદાય પડાવ નાંખીને રહેલો

હતો તે ભણી મારી મુક્યો. થોડીજ વારમાં રાજ સાર્થવાહના સમુદાયમાં આવી પહોંચ્યો. આ અવસરે ભલે રાજ એકાકી હતો તો પણ તેનું રાજતેજ છાનું રહી શક્યું નહિ. તેનો વેષ અને આકૃતિ ઉપરથી સાર્થવાહના મનુષ્યોએ રાજને ઓળખ્યો અને તેનું સ્વાગત કર્યું. સાર્થવાહને પણ ખબર પડી જે મહારાજ સાહેબ આપોઆપ પોતેજ અને વળી એકલાજ અહિં પધાર્યા છે. સાર્થવાહ એકદમ ત્યાં દોડી આવ્યો અને બહુમાનપૂર્વક હર્ષના ઉદ્ગારો વ્યક્ત કર્યા. “સ્વામિનાથ ! મારા પ્રત્યે આપની કૃપા કોઈ અનન્ય છે, આપની પવિત્ર ચરણ-રજથી આજે મારું પટમૃદ પાવન થયું. આજે મારે ત્યાં સૌભાગ્યનો સર્થ ઉદય પામ્યો. કૃપાનાથ ! આ સુવર્ણમય ભદ્રાસન ઉપર આપ અસંકૃત થાઓ. ” ત્યારબાદ સાર્થવાહના મનુષ્યોએ તૈયાર કરેલા સુવર્ણમય ભદ્રાસન ઉપર સુંદર રાજ આરૂઢ થયો.

આપણે જાણીએ છીએ કે રાજ સાર્થવાહનો સમુદાય જોવા નહોતો આવ્યો, તેને નહોતી ભદ્રાસનની જરૂર કે નહોતી સાર્થવાહના માનની જરૂર. જોકે સાર્થવાહના પ્રેમોદ્ગાર કર્ણુદ્રારાએ રાજએ સાંભળ્યા પણ તેનું અંતઃકરણ તો કોઈ જુદુંજ વ્યાન ધરતું હતું. રાજએ પોતાની દૃષ્ટિ ચારે દિશાઓમાં ફેંકી છતાં હજી તે ધ્યેયની સફલતા થઈ નહિ. કાયિકકષ્ટ અને માનસિકચિંતાથી દિવસે દિવસે રાણીની સ્થિતિમાં પણ એટલો ગયો તકાવત થઈ ગયો હતો કે અદ્યપ મુદત પહેલાંનો સુપરિચિત મનુષ્ય પણ તેને મુશીબતે ઓળખી શકે. જો કે રાજ જે તંબુના ખુણામાં રાણી મદનલક્ષ્મી એડી હતી તેજ તંબુમાં એડો હતો પરંતુ રાજની દૃષ્ટિ હજી તેની ઉપર પડી નહતી. ‘અરે ! જેને મારે આટલો પ્રયત્ન કર્યો છતાં હજી તેનું દર્શન પણ ન થયું. શું મારી સઘળી ધારણાઓ અને પ્રયત્નો નિષ્ફલ જશે !’ આવા વિચારે રાજ એકદમ બહાવરો બની ગયો. પરંતુ એટલામાંજ પુત્ર ત્રિયોગથી મહા શોકસાગરમાં ડુબેલી દીનમુખી રાણી મદનવલ્લભા ઉપર રાજની

દૃષ્ટિ પડી. જેણે પોતાના અંગ પર મલીન અને અનેક સાંધા-વાળાં વસ્ત્રા ધારણ કર્યા હતાં, દુઃખને લીધે અંગ ઉપર પણ સ્થામતા અને કૃશતા છવાઈ રહી હતી, પતી વિયોગથી જેણે પોતાના શરીરનો જેણે સ્નાન વિગેરેથી સંસ્કાર પણ કર્યો ન હતો. નીરખી નીરખીને રાજાએ તેની સન્મુખ જોયું પણ કાંઈ પત્તા લાગ્યો નહિ. રાજા શંકાકુલ થયો, અરે ! આજ હશે કે કોઈ ખીજી. શું આ રાણી મદનવલ્લભા ન હોય ! પરસ્ત્રીસહોદરરાજા વિચારમાં પડી ગયો કે અન્ય કોઈ સ્ત્રી હોય અને જો હું તેને ખોલાવું તો આ દુનિયામાં મારી આખરૂ શી ! આ પ્રમાણે રાજાના હૃદયનું આંદોલન થવા લાગ્યું. આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે રાણીના શરીરમાં અને આકૃતિમાં એટલો બધો ફેરફાર પડી ગયો હતો કે ભાગ્યેજ રાજા તેને ઓળખી શકે. છેવટે ચક્રોર રાજાએ રાણીને ઓળખી અને તેના અંતરમાં દૃઢ નિશ્ચય થયો કે આ સ્ત્રી અન્ય કોઈ નહિ પણ મદનવલ્લભાજ છે.

સિંહાવલોકનથી પણ અન્ય પુરૂષ પ્રત્યે દૃષ્ટિ નહિ દેનારી રાણીને હજી ખબર નથી કે અહિંયા શું ચાલી રહ્યું છે. માત્ર તે તો એકજ વિચારમાં લીન થઈ હતી કે બંદીવાન તરીકે પકડાયેલા મારા પુત્રો ક્યાં હશે અને સાર્થવાડે રાજા આગળ તેના સંબંધી કેવી ફરીઆદ કરી હશે અને છેવટ તેનું શું પરિણામ આવ્યું ! રાણીને એ સંભાવના પણ ક્યાંથી હોય કે આ મારા પ્રાણપતિ અત્રે મારી તપાસને માટે આવ્યા છે, આથીજ કરીને રાજાની સન્મુખ જોવાને પોતાની દૃષ્ટિ સરખી પણ તેણે ઉંચી કરી નહિ. જો તેણે તેમ કર્યું હોત તો જરૂર આકૃતિદ્રારા ભાન થાત કે આ તો મારા સ્વામિનાથ છે, કારણકે આ અવસરે રાજાની સ્થિતિમાં રાજ તેજથી વ્યાપ્ત હોવાથી પ્રાચીન સ્થોતિ કરતાં વિશેષ તજ્જ-વત નહતો.

રાજાએ રાણીને ઓળખી, ઘણી લાંબી મુકતે પણ પોતાની પ્રાણુવલ્લભાના વિરહનો અંત આવ્યો, તેની આવી

દીનતાભરી દશા જોઈને રાજાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેની આકૃતિમાં અવનવો ફેરફાર થઈ આવ્યો. આ સ્થળે સાર્થ-વાહ અને તેનો સમુદાય ન હોત તો અવશ્ય રાજાનાં ચક્ષુમાંથી અશ્રુધારા ચાલી હોત. માત્ર લબ્બથીજ રાજા પોતાના હૃદય નો ઉભરો મુશીબતે રોકી શક્યો.

આ અવસરે નજીક રહેલો સાર્થવાહ પણ વિચારમાં પડી ગયો કે મહારાજા અહિંયાં શા હેતુથી આવ્યા હશે તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી. અત્યાર સુધી સાર્થવાહના તંબુમાં મૌનજ પથરાઈ રહ્યું હતું કેમકે હમ્મુ સુધી રાજા પોતે એકપણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વિનાજ પોતાનું કાર્ય કરતો હતો અને સઘળો સમુદાય પણ રાજા સન્મુખ દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી જોઈ રહ્યો હતો, પરંતુ હવે રાજાનું મૌન લાંબી મુદત ટકી શક્યું નહિ, તેના અંતઃકરણે તેને બોલવાની ફરજ પાડી.

તંબુના એક વિભાગમાં રહેલી રાણી મદનવદ્ધશાને ઉદ્દેશીને રાજાએ કહ્યું. “ હે દેવી મદને ! કેમ તું મને બોળજે છે કે ? રાજાના મુખારવિંદમાંથી ઝરતાં આ શીતલ અને મધુર વાક્યો રાણીના કર્ણપુટમાં પડ્યાં, જાણે કોઈએ પોતાના કાનમાં અમૃતરસનું ઝરણુંજ વહેવડાવ્યું હોય નહિ કે શું ! તેમ રાણીને થઈ આવ્યું. પરિચિત શબ્દ સાંભળતાની સાથે એકદમ ઝળકીને પોતાના નામનો ઉચ્ચાર કરનાર મહારાજા સન્મુખ પોતાની દૃષ્ટિ ફેંકી, પોતાના પ્રાણુવદ્ધભને બોળખ્યા. નેત્ર સ્થીર થઈ ગયાં. તેના દર્શનમાત્રથીજ તેના અંગમાં નવીન ચૈતન્ય પ્રગટ થયું. જેને માટે રાતદિવસ રાણી ઝંખના કરતી હતી તે પોતાના પ્રાણુપતીનો આમ એકાએક સમાગમ થવાથી તેના હર્ષની પરિસીમા રહી નહિ. આ અવસરે રાણીના હૃદયમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવ્યા.

“ અરે ! આ હું શું જોઈ રહી છું અને કોની સન્મુખ છું ! શું આ સાચુંજ છે ! ઇંદ્રજલ તો ન હોય ! નહિ નહિ સાચુંજ છે, આજ મારા પ્રાણુવદ્ધશા. અહો આજે

તો મારા સદ્ભાગ્યનો પ્રકાશ પ્રકાશી ઉઠયો. રાણી આ અવસરે પુત્રવિયોગનું સઘળું દુઃખ ભૂલી ગઈ. પોતાના સ્વામીનાથને ઓળખતાંની સાથેજ તેના નિર્મળ હૃદયને અનેક ભાવો સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. હર્ષ, ઉત્સુકતા, લજ્જા, જડતા અને વિતર્ક વિગેરે અનેક અધ્યવસાયોથી તેનું વિશાળ હૃદય પણ સંકીર્ણતાવાળું થયું. પોતાના બહાલા પ્રાણપતિના દર્શનમાત્રથી હૃદયસરોવરમાં હર્ષની ઉમીઓ ઉછળવા લાગી અને ત્યાંજ તેને મગવાની તીવ્ર ઉત્સુકતા થઈ. સાર્થવાહુ વિગેરે જનસમુદાય વચ્ચે સ્વામીને શી રીતે મળાય ! આથી કંઈક લજ્જા આવી અને જડની જેમ ત્યાંને ત્યાંજ સ્થીર થઈ ગઈ અને સ્વામીના સમાગમ માટે તીવ્ર ઉત્કંઠિત રાણી પતિના ચરણારવિદમાં ભ્રમરની માફક પોતાનાં નેત્ર સ્થાપન કરીને અનેક વિતર્કો કરવા મંડી.

આ સર્વ વિચિત્ર બનાવ જોઈ અને રાજાનાં વચનો સાંભળી સોમદેવ સાર્થવાહુ સમગ્ર ગયો કે આ સ્ત્રી અવશ્ય આ રાજાની રાણી છે; આથી તે એકદમ દિગ્ભૂલ બની ગયો, તેની મુખમુદ્રા નિસ્તેજ અને ભયથી વ્યાકુલ થઈ ગઈ, હૃદયમાં આઘાત થયો કે હવે રાજા મને શું કરશે, અનેક પ્રકારના વિચારોની શ્રેણી તેના મગજમાં સ્ફુરાયમાન થઈ. અરે ! મેં આ સદ્ગુણી સતીને સતાવી વિષપૂર્ણ ફાણીધર સર્પનુંજ આઘાતન કર્યું. ચિરસંચિત પાપકર્મ આજે ઉદયમાં આવ્યું. દુનીયામાં કહેવત છે કે—“ આખરે પાપનો ઘડો કૂટયા વગર રહેતોજ નથી ” મારી પણ એજ દશા થઈ. હવે તો સુખે કે દુઃખે ન છુટકે પાપનાં જીવલેણ કટુકંડો મારે અવશ્ય લોગવવાંજ પડશે. અરે ! મેં પાપીએ પાપ કરતાં પાછું પણ ન જોયું. હવે જ્યારે તેનો વિપાક લોગવવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે હૃદય ધ્રુજે છે, નેત્રો મીંચાઈ જાય છે, શરીર કંપે છે, અરે શું આવી અધમોધમ દશાનો મારે અનુભવ કરવો પડશે. આ રાજરમણી છે એમ હું ઓળખી ન શક્યો, તે તો દૂર રહો પણ આટલા લાંબા પરિ-

ચયથી તેની પોતાના શીયલવ્રતમાં અડગશ્રદ્ધા, માયાળુસ્વભાવ અને તે સિવાય બીજા પણ ઉચ્ચગુણોનો સાક્ષાત્કાર થયા છતાં પણ આ સ્ત્રીરત્નને શીલવતી તરિકે હું ઓળખી શક્યો નહિ અને મારી અધમ વૃત્તિથી પણ પાછો ન ફર્યો. હું મેંશા જેના ચરણકમલનું પ્રક્ષાલન કરવા લાયક સતીશીરોમણીને મેં અનેક ઠોકરો મારી, મારી પામર વૃત્તિને મેં પ્રગટ કરી. અહા ! નિર્દોષ રાણીને દુઃખ દેવામાં મેં લેશમાત્ર પણ પાછી પાની કરી નહિ, તેના પ્રત્યે બલાત્કાર કરવાની લાવના પણ કરી ચુક્યો છતાં પણ શુદ્ધ સુવર્ણ આખર સુધી ચળકતું જ રહ્યું. અરે મારી કેવી દૂર્દશા થશે, આ લવમાં કરેલા ઘોર અપરાધોનાં ફળો આ લવમાં અને બાકી રહેલા પરલવમાં અવશ્ય મારે ભોગવવાંજ પડશે. આજસુધીનું મારું સમગ્ર જીવન અનેક પ્રકારના અહિતમાર્ગમાં વ્યતીત થયું. આ પ્રમાણે હૃદયમાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરતો અને ભાવી લયથી કંપતો દેવીના ચરણમાં ઢળી પડ્યો અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

હે દેવી ! આપ સાચા દેવીસમાન શીરોધાર્ય છો, મારા એકલાને માટે નહિ પણ સમગ્ર જગતના પ્રાણીઓને માટે પણ આપ પૂજનીય વંદનીય અને નમનીય છો. ધન્ય છે ! આપના સતીત્વને, અને ધન્ય છે ! આપના ધૈર્યને, મારા જેવા અધમ પાપી પામરે આપને કદા આપવામાં લેશમાત્ર પણ બાકી રાખી નથી. હું બાણું છું કે ઉપાર્જન કરેલા મારા પાપના પુંજથી મને નરકગતીમાં પણ સ્થાન મળશે કે કેમ તેનો પણ સંશય છે, મારા પાપના ઉદયે મારી બુદ્ધિ વકેદિશાએજ પ્રયાણ કરી ગઈ. નિર્વિવેકિતાથી કાંઈ પણ સારાસાર તપાસી શક્યો નહિ અને અધમોધમ ધારણા સફલ કરવા દોરાયો. હે ! જગતની માતાતુલ્ય દેવી ! આપના ઉદાર અંતઃકરણમાં મારા અધમોધમ અપરાધોને સ્થાન ન આપતાં તે સઘળાને વિસારી આ દીન ચાચકને ક્ષમાનું દાન અર્પણ કરો.

આ પ્રમાણે સોમદેવ સાર્થવાહે નિર્મલ અંતઃકરણથી

પોતાના પાપનો પ્રગટપણે પશ્ચાત્તાપ કર્યો. અને ફરી પણ રાણી મદનવદ્ધલાને ચરણે પડી અભયનો યાચના કરી. મરણ ભય દુનિયામાં કોને મુંઝાવતો નથી ત્યાગી મહાધિઓ સિવાય સૌ કોઈની સ્થિતિ ત્યાં પલટાઈ જાય છે. અને એટલાજ માટે સર્વ લયોમાં મરણ ભયને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. મરણભયથી વિન્હ થયેલો સોમદેવનો આત્મા આ અવસરે ધૈર્ય ધારણ કરી શક્યો નહિ એટલે ફરી પણ મદનવદ્ધલા સમક્ષ નમ્રવદને આજીજી કરવા લાગ્યો કે—હે પવિત્ર સતી ! વિલંબ વિના મારા નિરાશામય જીવનને આપ પ્રકુલિત કરો, હવે અધિક આપની પાસે શું કહું ! ફરીથી આ સેવકને આવી અધમ સ્થિતિમાં કદી પણ નહિ જોઈ શકો. આજથીજ તે નિર્વિવેકિતા ચંડાલાણી અને જડ ઘાલીને જોડેલી તે પાશવિકવૃત્તિ દિગંતરમાં પલાયન કરી ગઈ છે. અત્યાર સુધી તેના પાસમાં સપડાઈ હું મારી વાસ્તવિક સ્થિતિને ભૂલી ગયો હતો, પણ હવે મારા વિવેકનેત્રો ખુલ્લા થઈ ગયાં અને વસ્તુસ્થિતિનું મને લાન થયું છે. દેવી ! હવે હું કદીયે નહિ ચુકું.

સુવર્ણસિંહાસન ઉપર અલંકૃત થયેલો રાજા, રાણી અને સાર્થવાહ વચ્ચે થયેલો સઘળો બનાવ જોઈ રહ્યો હતો અને દીનવદને સાર્થવાહે રાણી આગળ કરેલી ક્ષમાપ્રદાનની યાચના પણ સાંભળી રહ્યો હતો પરંતુ સાર્થવાહ તરફથી થયેલી રાણીની આવી દ્વંદ્વશા તેનાથી સહન થઈ શકી નહિ અને તેથી સોમદેવ ઉપર રાજા રોષાણુ લોચનવાળો થયો.

સ્વભાવતઃ પ્રેમી મનુષ્યનું અંતઃકરણ પોતાના પ્રેમીની દ્વંદ્વશા જોઈને દુઃખગ્રાસ બને છે, એટલુંજ નહિ પણ તેવી દ્વંદ્વશા કરનાર પ્રત્યે તેને અતિશય ક્રોધ આવી જાય છે અને પરિણામે કેટલીક વખતે તેની સાથે એવો નિરર્થક વૈરનો અનુબંધ થાય છે કે ભવાંતરમાં પણ તે ભુલાતો નથી, આવો વિચિત્ર બનાવ કેવળ અજ્ઞાનતાનેજ આભારી છે. વસ્તુતઃ ઉઠો વિચાર કરીએ તો તે દ્વંદ્વશાનો મૂલ ઉત્પાદક તે વ્યક્તિ નથી પરંતુ પૂર્વોપાર્જિત પોતાનું અશુભ કર્મજ છે. તે વ્યક્તિ

તો માત્ર વચમાં નિમિત્ત કારણજ છે પણ અનાદિ કાલની જડવાસનાથી સાચા શત્રુ તરફ લક્ષ નહિ જતાં નિરપરાધી ગુન્હેગાર બને છે અને એકનાબદલામાં બીજાને શિક્ષા મળે છે.

તત્ત્વચિંતક મહાત્માઓનું સાધ્યજિંદુ તો સાચા શત્રુઓ તરફજ હોય છે, બાહ્યથી દેખાતા શત્રુ પ્રત્યે તેઓની દૃષ્ટિ હોતીજ નથી. સાચા શત્રુ સુભટોની સાથેજ ઘોર રચુસં-ગ્રામ કરે છે અને સર્વ પરાક્રમ ફેરવી તેઓને એવા નિર્મા-લ્ય બનાવી દે છે કે તેઓ તેમની સન્મુખ દૃષ્ટિપાત પણ કરી શકતા નથી. શાસ્ત્રકારો પણ એજ ફરમાવે છે કે—જો તમારામાં સાચું પરાક્રમ હોય તો પ્રથમ વિવેકપૂર્વક તમારા બરા દુશ્મનોને શોધો અને નિડર થઈને તેની સામા ધસી, તેઓનો પરાજય કરી, જયવરમાલા અંગીકાર કરો, પરંતુ સાચા દુશ્મનને શોધી તેની સાથે યુદ્ધ કરનારા શુરવીરો કોઈ કોઈ જવલ્લેજ મળી આવે છે. તેઓનામાં રહેલી શુર-તાની સાચી કસોટી તેજ રણસંગ્રામમાં થાય છે, તે કસો-ટીમાં પસાર થયા પછીજ તેઓ સાચા શુરવીર કહી શકાય છે. પરંતુ મોહરાજના સામ્રાજ્ય નીચે રહેલા મોહાંધ પ્રાણીઓ મોહનીયકર્મની વિકળતાથી આ શુરતાને ઝીલી શકતા નથી.

વિવેકી છતાં પણ સુંદરરાજ આ અવસરે ભૂલ્યો; મોહદશાને લઈને પોતાની પ્રકૃતિને રોકી શક્યો નહિ અને સાર્થવાહ પ્રત્યે કઠોર સજ્જ કરવા પ્રયત્નવાન થયો, પણ વિવેકી રાણીએ આકૃતિદ્વારા રાજાનો આંતરિક અભિપ્રાય બાહ્ય પોતાનું અસાધારણ આદર્શ અગ્રકાંઠ્યું—પોતાના પ્રિય-તમને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—

‘સ્વામિનાથ ! આપ આમ એકાએક રોષાયમાન શા માટે થાઓ છો, આ સાર્થવાહ તો આપણો ખરેખરો ઉપકારી છે માટે તેના પ્રત્યે આપણે દુષ્ટ ભાવના કદી પણ નજ કરી શકીએ, કારણકે આપણી ઉપર આવી પડનાર રાજ્યાવસ્થાનો ત્યાગ, અટવીનું ઉલ્લંઘન, દારણુ દુઃખ, અસહ્ય-વિયોગ વિગેરે વિગેરે વિપત્તિઓ દૈવના દરબારમાં નિર્માણ

થયેલીજ હતી જેમાં કાંઈ પણ નવું થવુંજ ન હતું, પ્રત્યુત સાર્થવાહે તો અત્યાર સુધી માફ રક્ષણુ કર્યું અને દેશાંતરમાં જ્રમણ કરતો મને પણ અહિંઆ સાથે લેઈ આવ્યો અને આજે ચિરકાલથી વિયોગી આપણો બન્નેનો અણુચિત્યો સમાગમ થયો, ત્યારે આપણી આ સ્થિતિમાં સાર્થવાહ આપણો સાચો સહાયકજ નિવડયો માટે આપણે તેની ઉપર અપકાર કરવાની ભાવના સ્પર્શી પણ નજ રાખવી જોઈએ. ' આ પ્રમાણે દયાળુ રાણીએ કોપશામક પ્રશમર-સવાહી મધુર વચનોથી રાજાનો રોષ શમાવ્યો. સુસારાજ વસ્તુસ્થિતિનો બાણ હોઈ પોતાના હૃદયને વિકલ્પ કલ્પોલોથી વ્યાકુળ નહિ કરતાં સ્તિમિત ઉદ્ધીસમાન સ્થીર અને શાંત બનાવ્યું અને એ સ્થીરતા અને શાંતિના પ્રભાવે ભુકુટીનો ભંગ અને નેત્રમાં રહેલી રકતા ઉભયદોષ નિર્મૂલ વિનાશ પામ્યા ઔદાર્યવાન રાજા પ્રશમપરિણતીથી કટ્ટરવિરોધી સોમદેવ સાર્થવાહ પ્રત્યે પણ સ્નેહની દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યો.

ક્ષીરનીરતું પ્રથક્કરણ કરી ક્ષીરમાત્રગ્રાહી હંસસમાન વિવેકી રાણીએ સાર્થવાહે કરેલા ઘોર અપકારમાંથી પણ ઉપકાર તારવી કાઢી પ્રિયતમ સમક્ષ પ્રગટ કર્યો. રાજા પણ રાણીની આ ચતુરાઈથી અને અપકારી પ્રત્યે પણ ઉપકાર દૃષ્ટિથી શાંત બની ગયો અને તેના પ્રત્યેના નિઃસિમ સહભાવને લઈને તેણીનું વચન માન્ય કર્યું. પરિણામે ત્રુટતી સાર્થવાહની જીવનદોરી અખંડિત રહેવા પામી.

દુનિયામાં સર્વ કોઈ જાતુને જીવવું એજ વહાલું છે. વિષ્ણુમાં રહેલા એક ક્ષુદ્ર ક્રીડાથી માંડીને મહાન ઈંદ્ર સુધીના કોઈ પણ પ્રાણીને મરણ સંબંધી વાત પણ પ્રિય લાગતી નથી અને તેથીજ ઇહલોક વિગેરે સાત ભય પૈકી મરણભય એ મહોટામાં મહોટો ભય છે. સાર્થવાહ પણ આ ભયથી મુંઝાતો હતો પણ રાજાના અભય વચનથી તે પણ અંતરમાં આલ્હાદ પામ્યો પરંતુ લજ્જાથી નમ્ર-મુખેજ રહ્યો.

વાંચકો ! જે સોમદેવે પોતાના બહાલા પતિનો વિ-
યોગ કરાવ્યો અને શીયક્ષી બ્રંશ કરવા ખાતર અસહ્ય
યાતનાઓ ઉત્પન્ન કરી, છેવટે જેના અંતરમાં બલાત્કાર
સુધીનું અધમકાર્ય કરવાની ભાવના પણ થઈ આવી તે
સાર્થવાહ પ્રત્યે પણ ઉદાર રાણીએ પોતાની ઉત્તમતાજ
પ્રગટ કરી અને એ તો સ્પષ્ટજ છે કે ગુલાબવાટિકાને
સ્પર્શ કરીને આવતો સમીર અવશ્ય સુગંધીજ આપે. પો-
તાના કદા શત્રુ પ્રત્યે પણ રાણીએ સન્નિવ્રતની ગરજ સારી
અને હંમેશને માટે તેના અંતઃકરણમાં અને વાણીમાં પોતાનું
સ્મરણ અને યશોગાન મૂક્યું. સામાન્યતઃ દુનિયામાં ઉત્તમ
જનની સ્થિતિ ઘણી ઉમદા હોય છે. તેના વિશાળ હૃદય-
મંદીરમાં સમગ્ર સૃષ્ટિમંડળ સમાઈ શકે છે. કહ્યું પણ છે કે—

અયં નિજઃ પરો વેતિ, ગણના લઘુચેતસામ્ ।

ઉદારચરિતાનાં તુ, વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ॥

‘આ’ મારો અને ‘આ’ પર :આવી તુચ્છ ગણના
દુદ્રસત્વપ્રાણીઓના અંતરમાંજ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે, નિર્માલ્ય
અંતઃકરણ સિવાય આવી ભાવનાઓ કદી પણ ઉદ્ભવેજ
નહિ, ત્યારે ઉદાર ચારિત્રસંપન્ન પ્રાણીઓના નિર્મલ અંતઃ-
કરણમાં આખી દુનિયા મારી પોતાનીજ છે એવી ભાવના
સ્ફુરે છે અને તેના શ્રેયમાંજ પોતાનું શ્રેય માને છે, તેઓ-
ના નિર્મલ હૃદયપટપર સ્વાર્થાન્ધતાની છાયા સરખી પણ
પડતી નથી, માટેજ તેઓના સઘળા પ્રયત્નોમાં સર્વનું
કલ્યાણ સમાયેલું હોય છે.

રાણી મદનવદ્ધલાએ તો ઉત્તમ પ્રાણીઓના આ સામા-
ન્ય નિયમનું પણ ઉલ્લંઘન કરી પોતાની ઉત્તમતાની પરાકાષ્ટા
પ્રગટ કરી. ઘોર અપકારી પ્રત્યે પણ હૃદયના ઉમંગપૂર્વક
ઉપકાર કરવાની ભાવના થઈ. સ્વાભાવિક જાતિ પરત્વેજ
જેઓનામાં તુચ્છતાનો વાસ હોય તેમાં જ્યારે આવું ઔદાર્ય
દૃષ્ટિગોચર થાય તો તે જગતના પ્રાણીઓને આશ્ચર્યમગ્ન કરે
એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. દૈવે નિર્માણ કરેલો રાજા રાણીનો
ચિરકાલીન વિયોગ દૈવેયોગે આજે સમાપ્ત થયો.

સાર્થવાહના સમુદાયમાં બનેલા આ સગળા બનાવની હકીકત વાયુવેગે આખા શ્રીપુરનગરમાં ફેલાઈ ગઈ. રાજ-મહાલયોમાં રહેલા સામંતો મંત્રીશ્વરો વિગેરે અધિકારીમંડ-ળમાં પણ આ વાત પ્રચાર પામી. સઘળાઓ આ હકીકત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા અને ચિરકાલથી રાજની વિયોગી રાણીના દર્શનની ઉત્કંઠા ધરાવતા સાર્થવાહના સમુદાયમાં આવી પહોંચ્યા. આ બાબતે નગરશેઠ વિગેરે પ્રજાવર્ગનો મહોટો સમુદાય રાજ સમક્ષ આવી હાજર થયો. આ અવ-સરે મનુષ્યોના મહોટા સમુદાયથી નગર બહારનો વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ પણ અતિ સંકટામણવાળો થઈ ગયો અને સમગ્ર આકાશમંડળ પણ મનુષ્યોના બહુરૂપી કોલાહલમય શબ્દથી વ્યાપ્ત થયું. ત્યાં રહેલા સર્વ કોઈ મનુષ્ય માત્ર રાણીનાજ દર્શનની ઉત્કંઠા ધરાવતા ઉભા હતા. રાજ્યે પણ તેઓની અભિલાષા પૂર્ણ કરવાનો પ્રબંધ રચ્યો. તરતજ પોતાની પાસે રહેલા મંત્રીશ્વરને બોલાવી અવસરોચિત રાણીને યોગ્ય દિવ્ય વેષ, અલંકાર વિગેરે સામગ્રી લાવવાની આજ્ઞા કરી. મંત્રીશ્વરે પણ તેના માટે પોતાના માણસને શીઘ્ર વેગથી રાજદરબારમાં મોકલ્યો. તે પણ જલ્દીથી સ્વામીનું કાર્ય કરી પાછો ફર્યો અને મંત્રીશ્વરના હાથમાં દિવ્ય વેષ, અલંકાર વિગેરે અર્પણ કર્યો. રાજની ઇચ્છાનુસાર મંત્રીએ સખીઓ મારફત રાણીને સ્નાન વિલેપન વિગેરે કરાવી પાસે રહેલા દિવ્ય વસ્ત્રાલંકારો સખીઓને આપ્યા અને તેમણે રાણીના અંગ ઉપર યથાસ્થાને નિવેશ કરી તેની રમણીયતામાં વધારો કર્યો. ત્યારપછી છત્ર ચામર વિગેરે સર્વ રાજ્યચિન્હથી શો-ભિત રાજા રાણીની સાથે સજ્જ કરેલા હસ્તિસ્કંધ ઉપર આરૂઢ થયો અને દર્શનોત્કંઠિત મનુષ્યોની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ તૃપ્ત કરી. આ અવસરે જનસમુદાય વિશુદ્ધ હૃદયથી મુક્ત કંઠે ઉભયના પ્રેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

ત્યારબાદ નવપરિણિત વધુની જેમ સ્ત્રી વિગેરે સમુદાયથી પ્રસન્ન દૃષ્ટિએ જોવાતા આ પ્રેમી યુગલે વિવિધ પ્રકારના વાહન-

ત્રોના ગંભીર સ્વર અને કલકંઠ રમણીઓના માંગલિક મધુર ગીતપૂર્વક મહોત્સવવડે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને અનુક્રમે આખા શહેરમાં ફરી સર્વ સમુદાય સહિત સુંદરરાજ પોતાના ધવલમંદીરમાં આવી પહોંચ્યો.

પુણ્યશાલી રાજને પુણ્યના યોગે એકાએક રાણીનો સમાગમ થયો અને બન્ને પુત્રોનો સમાગમ તો પોતાના સ્વાધિનમાં જ હતો. જલ્દીથી સેનાપતિને જાણાવ્યો અને તે બન્ને સિપાઇઓને જાણાવી લાવવાની આજ્ઞા કરી. તરતજ તેણે તે બન્નેને ત્યાં હાજર કર્યા. તે બન્નેને જોઈને નેત્રમાંથી હૃષાશ્રુને વર્ષાવતા સુંદરરાજએ પોતાના બન્ને બહાલા પુત્રતું અતિશય સ્નેહપૂર્વક દૃઢ આલિંગન કર્યું અને તેઓના વિયોગથી ઝુરતી રાણી મદનવલ્લભાને બન્ને પુત્રોનો સમાગમ કરાવ્યો. કીર્તિપાલ અને મહીપાલે પણ હજી સુધી નહિ જોળખેલાં પોતાના માતાપિતાને જોળખ્યા અને તેથી તેઓ પણ અતિશય આદહાદ પામ્યા. આ સઘળો વિચિત્ર બનાવ જોઈ સર્વ રાજવર્ગ અને પ્રજાવર્ગ આશ્ચર્યથી દિગ્મૂઠ બની ગયો.

દુષ્કર્મના ઉદયે લાંબી મુદતથી ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં રખડતું આ કુટુંબ પુણ્યના ઉદયે આજે એકત્ર થયું. એક-એકને જોઈને સઘળાઓ પોતાના ચિત્ત પ્રસન્ન કરતાં હતાં અને અરસપરસ પોતપોતાના વૃત્તાંત સંબંધી પ્રશ્નોત્તર કરીને અપૂર્વ આનંદરસનો અનુભવ લેતાં હતાં. લાંબા કાળ પર્યંત તેઓએ જે દુઃસહ્ય સંકટો અનુભવ્યાં તેના કરતાં અસંખ્ય-ગુણું આ અવસરે તેઓને સુખ ઉત્પન્ન થયું કે જે માત્ર અનુભવ કરનાર તેઓનો આત્મા અગર કેવલજ્ઞાનીનો આત્મા જ બાળે.

વાંચકો ! શયનમંદીરમાં કુળદેવીએ દર્શાવેલો દુષ્કર્મનો વિષાક આખા કુટુંબે સમતાપૂર્વક સહન કરી વચમાં આવતાં વિઘ્નોને દૂર કરી નાંખ્યાં. આ વિઘ્નકંટકોને દૂર કરવામાં રાજ અને રાણીએ અસાધારણ પરાક્રમ ફેરવ્યું. પ્રાણાન્તે પણ પોતાના સદ્ગત્તનથી લેશ માત્ર પણ ચલાયમાન ન થયાં, તેમાં પણ સુંદરરાજએ જે પુરુષાર્થ ફેરવ્યું તેમાં તો તેણે

હૃદય કરી. ક્યાં તે કૌટુંબિક સ્ત્રી અને દેવરમાણીના વિષ-મિશ્રિત વિષમ વિષયકંટકના પ્રહાર અને ક્યાં તે સુંદર-રાજાની કદલીસ્તંભ સમાન કોમલદેહ ! પરંતુ સાત્વિકશિરો-માણી સુંદરરાજાએ તે અવસરે કેમલ દેહને માનસિક શક્તિદ્વારા એવી તો કઠીન વજ્રમય કરી દીધી કે જેના ઉપર તે તિક્ષ્ણ વિષયકંટકો લેશમાત્ર પણ અસર કરી શક્યા નહિ.

વાંચકો ! આ ઉપરથી આપણે જોયું કે પૂર્વ ભવમાં ઉપાર્જન કરેલા દુઃકર્મના ઉદયે સુંદરરાજાની સઘળી શોભા લુપ્ત પ્રાય થઈ ગઈ હતી અને પોતે તથા પોતાનું કુટુંબ વિષમ આપત્તિમાં ઘેરાઈ ગયું, પરંતુ સ્વભાવતઃ પ્રગટ થયેલા સત્યે અને વિશુદ્ધ હૃદયથી પાળેલા શીલવ્રતે એ વિષમ આપત્તિની ઘનઘટાને વિખેરી નાંખી સુખના દિવસો પ્રગટ કર્યા.

આ પ્રમાણે શ્રીપુરનગરમાંજ સુંદરરાજા પોતાની પ્રાણુ-પ્રિયા મદનવદ્ધલા અને બન્ને પુત્રો કીર્તિપાલ અને મહી-પાલની સાથે દેવલોકસમાન સુખમાં પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સુબુદ્ધિમંત્રીનો સંદેશ.

એક વિશાળ નગરની અંદર આવેલા રાજમહા-લયના ગવાક્ષમાં કોઈ એક ભવ્યાકૃતિવાળો મનુષ્ય આકાશ તરફ દૃષ્ટિ રાખી વિચારસાગરના ઉછળતા તરંગોમાં તણાઈ રહ્યો હતો. તેની મુખાકૃતિ બિલકુલ નિસ્તેજ જણાતી હતી. વારંવાર તેના મુખમાંથી વિચિત્ર પ્રકારના વ્યક્ત ઉદ્ગારો નિકળતા હતા. “હા ! હતાશ વિધિ ! તારી વક્ ગતિ કોઈથી કળી શકાતી નથી. * * * ત્રણો સમય વીતી ગયો છતાં પણ હજી તેનું ઉપકારી દર્શન, અગર તે કયે સ્થળે છે તે

સ્થાનની પણ લાગ મળી નહિ* * *તેમના વિના આમ શુન્યચિત્તે ક્યાં સુધી બેસી રહેવું* * *ભાવિ હિતખાતર આજ્ઞાપાંડન દોષરૂપ નથી.* * *પણ અરે મારાથી તેમના વચનનો અનાદર શી રીતે થાય.* * *એકાંત હિતવત્સલની આજ્ઞામાં કાંઈને કાંઈ નવું તત્ત્વ સમાયલુંજ હોય છે* * * શું ! એમાંજ એમણે અમારી અને પોતાની ભાવી સુખમય જીવનરેખા જોઈ હશે !* * *હા એમજ હોય તો ના નહિ. * જો કે વિશ્વસ્ત પ્રત્યે વિશ્વાસઘાતી મહા પાપી છે તો પણ હવે તો આ ચંચળ અંતઃકરણ ઘણું અધીરું બને છે * * * ગમે તેમ પણ અવશ્ય તેને શોધવા માટે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવોજ જોઈએ. ” તે વ્યક્તિના આ ઉપર જણાવેલા ત્રુટક વાક્યોના ઉચ્ચારથી સહજ એટલું અનુમાન થઈ શકે કે તેના અંતઃકરણમાં ઘણા કાલથી વિચોળી પોતાના નિકટ ઉપકારી મનુષ્યનું સ્મરણ હોવું જોઈએ અને તેને મેળવવા માટે શું પ્રયત્ન કરવો તે સંબંધી વિચારમાં પણ વારંવાર તેનું હૃદય લીન થતું હોવું જોઈએ.

ગવાક્ષમાં રહેલી આ વિચારક વ્યક્તિના અંતરમાં ઉદ્ભવતા આ વિચારો નૂતન નહોતા. ઘણી વખતે આજ વિચારો તેના હૃદયને સ્પર્શી ચુક્યા હતા પરંતુ વારંવાર તે વિચારોનું મનમાન્યું સમાધાન કરી સુશીખતે પણ પોતાના ચિત્તને શાંત પમાડતો હતો અને અન્ય કાર્યમાં વ્યગ્ર થતો હતો પણ દિવસે દિવસે તે વિચારોએ પોતાના અસ્તિત્વને એવું મજબુત બનાવ્યું કે સામાન્ય સમાધાનો તેની આગળ કશું કાર્ય કરી શક્યા નહિં. પરિણામે જ્યારે એકપણ સમાધાન તેની કસોટીએ ચડી શક્યું નહિં ત્યારે તે થાક્યો અને હૃદયની સાથે ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો કે ‘ગમે તેમ થાઓ પરંતુ કોઈપણ ઉપાયે અવશ્ય તેઓને શોધી કાઢવાજ જોઈએ.’

રાજમહાલયના ગવાક્ષમાં રહેલી આ એકજ વ્યક્તિ આવા વિચારો કરી રહી હતી એટલુંજ નહિ પણ નગરના પ્રત્યેક વિભાગમાં એજ વાતાવરણ ફેલાઈ રહ્યું હતું. કુવાકાંડે

પાણી ભરવા આવતી સ્ત્રીઓના મુખમાંથી પણ એજ વિચારને અનુસરનારા ઉદ્ગારો નિકળતા હતા. બબ્બરમાં કે ચોરા ઉપર, સામાન્ય ઝુંપડાઓમાં કે શેઠીઆઓની હવેલીમાં એજ વિચારોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું હતું. પરંતુ આ સર્વ વિચારોનું કેંદ્રસ્થાન ગવાક્ષમાં રહેલી વ્યક્તિજ હતી કારણકે આ વિચારોને અંગે શું અમલ કરવો વિગેરે કુલ સત્તા તેનાજ સ્વાધિનમાં હતી.

હૃદયમાં વાસ કરીને રહેલી તે ઉપકારી વ્યક્તિના ગુણોનું સ્મરણ થવાથી વારંવાર તેનું અંતઃકરણ રૂદન કરતું હતું. તેના અસહ્ય વિયોગથી તેની કુશાગ્ર સમાન તિક્ષ્ણ બુદ્ધિ પણ કુંઠિત થઈ જતી હતી. પોતાની પ્રબલ સત્તાને પણ તે તરણી સમાન માનતો હતો અને કુલ સત્તાને અંગે પ્રાપ્ત થયેલી વિપુલ ઋદ્ધિનું સુખ પણ તેને અતિ અનિષ્ટ લાગતું હતું. ટુંકાણમાં કહીએ તો કોઈપણ કાર્યમાં તેનું મન ખુંચતુંજ ન હતું, જો કે પોતાને માથે આવી પડેલી ફરજનો નિર્વાહ કર્યા વિના તો તેનો છુટકો જ ન હતો. તે કાર્ય તો અવશ્ય તેને કરવુંજ પડે તેમ હતું માત્ર તેમાં તેને રસ તો નહોતોજ આવતો. આ પ્રમાણે અનેક વાર તે વ્યક્તિ ઉપર્યુક્ત વિચારશ્રેણિમાં ગરકાવ થઈ જતી હતી અને તેને લઈને ઘણી વાર તે પોતાના કાર્યને વીસરી જઈ જડની જેમ સ્થીર થઈ જતો હતો. કેટલીક વખતે તો પોતાની પાસે કોણ ઉભું છે પોતે કયા સ્થાનમાં છે, તેનું પણ ભાન તેને રહેતું નહિ.

એક અવસરે ફરી પણ તે પુરૂષ તેજ વિચારોને મગજમાં ભમાડતો પોતાના આવાસમાં બેઠો હતો. ફરી પણ હૃદયને ચપગ દોલા ઉપર આરોહણ કરાવ્યું. ઘડીમાં હૃદય સાથે ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો કે બસ હવે તો સર્વત્ર સ્થળે તેમની ભાગ મેળવવા માટે હું મારા માણસોને મોકલીજ દઈશ કારણકે અત્યાર સુધી તેમની આજ્ઞાનુસાર રાહ જોઈ બેસી રહ્યો. પરિણામ શુન્ય જેવું જણાયું. વળી ઘડીમાં

વિચાર કરી ગયો કે અરે ! અનુલ્લંઘનીય તેમની આજ્ઞા મારાથી શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકાય ! રખે તેમાં તેઓનું અહિત સમાયું હોય તો. આ પ્રમાણે ઘણીવાર તેના વિચારોનું પરિવર્તન થવા લાગ્યું પણ છેવટે પ્રતિબંધકોનો વિચાર બાબુ પર મુકી સ્વસ્થ ચિત્તે નિષ્ણેય કર્યો. બસ હવે તો હમણાંને હમણાંજ સર્વ દિશા અને વિદિશાઓમાં સત્વર મારા માણસોને મોકલી ભાગ્યવાનની ભાળ મેળવું. આમ વિચાર કરી એકદમ તે પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠ્યો.

એટલામાંજ પોતાના આવાસની અંદર અંતરમાં આનંદની ઉર્મીઓ ઉત્પન્ન થવાથી બાહ્યથી હર્ષપૂર્ણ હૃદયવાળો કોઈ મનુષ્ય તેજ વ્યક્તિને શોધતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની મુખાકૃતિ ઉપરથી તેવો ભાસ થતો હતો કે તે મનુષ્ય કાંઈ શુભ સમાચાર કહેવાને માટે આવતોજ હોય નહિ કે શું ? આવાસમાં રહેલી વ્યક્તિએ આવનાર વ્યક્તિનું ઉચિત સન્માન કરી તેને યોગ્ય આસને બેસવાનું કહ્યું. શુભ સમાચાર લઈને આવેલા આ મનુષ્યે પોતે જાણેલા સઘળા સમાચાર તેને કહી સાંભળાવ્યા જેથી અત્યાર સુધી ચિંતાગ્રસ્ત અવસ્થામાં રહેલા તે ભાગ્યશાળીના મુખ પર એકદમ હર્ષની લાલી આવી ગઈ, આનંદના ઉભરાથી તેનું હૃદય ભરાઈ ગયું, તેની સઘળી ચિંતાઓ વિનાશ પામી અને ત્યાર પછી અરસપરસ બંને જણાઓ સાંભળેલા શુભ સમાચાર સંબંધી વિચારોની આપલે કરવા લાગ્યા.

વાંચકો ! આનંદરસની લહેરોમાં કીડા કરતા આ બંને ભાગ્યવાનને આજ આવાસમાં વાર્તાલાપ કરતા રહેવા દઈ આપણે જોઈએ કે શ્રીમાન સુંદરરાજાની અભિનવ રાજધાની શ્રીપુરનગરના રાજદરબારમાં શું બનાવ બની રહ્યો છે ?

એક અવસરે આપણી કથાનો નાયક સાત્વિકશિરોમણી સુંદરરાજ સલામતપના મધ્યભાગમાં રત્નજડિત સુવર્ણમય આસન ઉપર અલંકૃત થયો હતો. એક બાબુએ અનેક શુરવીર સામંત રાજાઓ પોતપોતાની યોગ્યતાને અનુસાર

ખીછાવેલા આસનો ઉપર બિરાજમાન થયા હતા ત્યારે ખીજા બાજુએ બુદ્ધિનિધાન વિચક્ષણ મંત્રીઓની શ્રેણી યોગ્યતા મુજબ આસન ઉપર બેસી ગઈ હતી, તે સિવાય અન્ય રાજવર્ગ તથા દેશાન્તરથી આવેલા અને નગરમાં વસતા અનેક વ્યવહારીઆઓ વિગેરે પ્રજાવર્ગનો મોટો સમુદાય દરબારમાં હાજર થયો હતો. આ પ્રમાણે મનુષ્યની મેદનીથી ભરપુર દબદબાભર્યો દરબાર સુદરરાજની શોભામાં વિશેષ વધારો કરતો હતો. દરબારમાં અનેક રાજકાર્યો સંબંધી બુદ્ધિશાળી વિદ્વાનવર્ગ પોતાની બુદ્ધિ અને વિદ્વતાને અનુસાર યોગ્ય સલાહ આપી વિશેષ પ્રકારે રાજની પ્રીતિ સંપાદન કરતા હતા.

આ અવસરે સભામંડપના દ્વારમાં એક માણસે પ્રવેશ કર્યો. રાજા વિગેરે સર્વ સભાની દૃષ્ટિ તેની તરફ વળી અને આવેલો માણસ શું કહે છે તે સાંભળવા સઘળાઓ તત્પર થયા. સભામંડપમાં આવેલો માણસ કચેરીનો દ્વારપાલજ હતો. તેણે રાજા સન્મુખ આવી પ્રણામ કરી નમ્રવદને વિજ્ઞાપિ કરી કે મહારાજાધિરાજ ! આ ભૂમિપર અલકાપુરી સમાન અખંડ ઋદ્ધિપૂર્ણ ધારાપુરનગરથી સંદેશો લઈને કોઈ સંદેશદારક હજુરની પરિષદ સમક્ષ આવવાની ઇચ્છા ધરાવે છે અને તે આપની આજ્ઞાની રાહ જોતો સભામંડપની બહારજ ઉભો છે. કૃપાનાથ ! આપની શી આજ્ઞા છે ? તેને આપની હજુરમાં મોકલું કે કેમ ?

“ધારાપુર” એ શબ્દ સાંભળતાંની સાથેજ રાજાની મુખાકૃતિમાં પ્રસન્નતા સ્ફુરાયમાન થઈ તેમજ હૃદય વિકસ્વર થયું. બેશક રાજા અતુલ કષ્ટને અંતે પ્રાપ્ત થયેલા આ રાજવૈભવના મુખમાં પોતાની રાજધાની, સુબુદ્ધિ પ્રમુખ પોતાના વિશ્વાસુ મંત્રીઓ, અન્ય રાજવર્ગ તેમજ પોતાના વિયોગથી સંતપ્ત અને પોતાના પ્રત્યે નિઃસિદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરનાર પ્રજાવર્ગને પણ ભૂલી ગયો હતો, જેથી ધારાપુર શબ્દ સાંભળતાંજ સુબુદ્ધિમંત્રી પ્રમુખ સર્વ રાજવર્ગ તેમજ પ્રજાવર્ગ

તેની દૃષ્ટિ આગળ તરી આવ્યો. સુંદરરાજ્યે એકદમ દ્વાર-પાલને આજ્ઞા કરી કે જલ્દીથી તે માણસને સભામંડપમાં મોકલ ! રાજની આજ્ઞા મળતાંજ નમસ્કાર કરી દ્વારપાલ સભામંડપની બહાર નીકળ્યો અને ધારાપુરથી આવેલા સંદેશહારકને સભામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તે પણ રાજની સન્મુખ આવ્યો અને ઘણા લાંબા કાળે સ્વામીનાં દર્શન થયાં તેથી તેને અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. પ્રકુલિત વદને નમસ્કાર કરી ધારાપુરથી લાવેલો પત્ર રાજના ચરણપંકજ સમક્ષ મુક્યો. સભામંડપમાં સઘળા સભાસદો લેખમાં લખેલી હકીકત બાણવાને તીવ્ર જ્ઞાસુ થયા. પોતાની અને જ્ઞાસુ સભાસદોની ઇચ્છા પાર પાડવા માટે સંદેશાવાંચનાર રાજનો વિદ્વાન અંગલેખક પણ રાજ તરફથી સંદેશો વાંચવા માટે આજ્ઞાની રાહ જોતો તેની સન્મુખ અનિમેષ દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યો હતો. રાજ્યે પ્રગટપણે તે લેખ વાંચી સંભળાવવા માટે અંગલેખકને આજ્ઞા કરી તેણે પણ નમન કરી સ્મિત વદને લેખ હાથમાં લીધો અને ઉઘાડીને સર્વ સભાસમક્ષ પ્રગટ શબ્દોથી વાંચવાનો પ્રારંભ કર્યો. આ અવસરે સર્વ જનતાનાં નેત્ર, અંતઃકરણ અને કર્ણ-યુગલ આ ત્રિપુટીએ એકજ સ્થળે પોતાની સ્થિરતા કરી હતી.

સ્વસ્તિ શ્રી શ્રીપુરનગરમધ્યે ક્ષત્રીયવંશવિભૂષણ; સોભા-ગ્યનિધિ, અસાધારણ પરાક્રમી, મહાપરાક્રમીશત્રુઓને પણ હંકાવનાર, ન્યાયધર્મવત્સલ, પ્રજાપાલક, ધીરોદાત્ત, પરનારી સહોદર, દિગ્ગન્થાઓના કર્ણને કીર્તિરૂપ કમલોથી અલંકૃત કરનાર, મહારાજાધિરાજ શ્રીમાન સુંદરપ્રભુના ચરણકમલમાં-

ધારાપુરનગરથી લી. આપનો આજ્ઞાકિત અનુચર સુ-ખુદ્ધિ બહુમાનપૂર્વક આપને નમસ્કાર કરીને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે-આપની અનુપમ કૃપાથી અમે અત્રે સુખશાંતિમાં છીએ, આપની સુખશાંતિના સમાચાર સેવકને કૃપા કરી દર્શાવશોજી.

વિશેષ વિજ્ઞપ્તિ જે આપના વિરહજ્વળે આપે ફરમાવેલી શિરસાવંઘ આપની પરમપવિત્ર આજ્ઞાનુસાર પ્રભુપાદપંકજની ગ્રેવાનો ઉત્કટ અભિલાષી આપનો સુખદ્વિસેવક આપના

વિપુલ રાજ્યને અનાયાધપણે તેવી ઉન્નત સ્થીતિમાં જાળવી શક્યો છે. આપની આજ્ઞાનું અખંડ પાલન કરવું એ મારી ફરજ છે અને તે ફરજને હું અદા કરી રહ્યો છું. આપ જેવા પ્રબલવત્સલ સ્વામીનો વિરહ છતાં પણ શ્રીપુરનગરનો જનસમુદાય આપના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરતો માત્ર આપના વિયોગજન્ય દુઃખને છોડીને રાજ્ય તરફથી કે પ્રજા તરફથી કોઈપણ પ્રકારના ઉપદ્રવવિના નિર્વિદ્ધે આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરી રહ્યો છે, તે સઘળો પ્રભાવ આપ પ્રબલવત્સલ મહારાજનોજ છે. આપના પ્રબળ પુણ્યોદયે એક પણ પ્રતિસ્પર્ધી રાજા કે એકપણ વિદ્વંસંતોષી અન્ય મનુષ્યનો ઉદય થયો નથી કે જે રાજનીતિમાં કે પ્રજાના સુખમાં વિદ્વનાંખી શકે આવા વિપુલ સુખમાં ઉછરતી પ્રજા માત્રએકજ દુઃખે કરી દુઃખી છે. એ દુઃખથી તેઓનું સઘળું સુખ દુઃખ-મિશ્રિત થઈ રહ્યું છે. કૃપાનાથ ! એ દુઃખ દૂર કરવાનો અભોધ ઉપાય આપને હસ્તગત છે, તે દુઃખ માત્ર આપનો ચિરકાલીન વિરહ છે. સ્વામીનાથ ! અમોને આપના પવિત્ર દેહની શીતલ છાયાનો આશ્રય આપો. આપના કર્ણરસાયન સુધામય મધુર આશાવચ્ચનોથી અમારા કર્ણયુગલને પવિત્ર કરો અને આપના મુકુટલ વદનચંદ્રની દિવ્ય પ્રભા સેવકોના નિમિલિત હૃદયમ્બુજને વિકસિત કરો ! આપને અધિક શું કહીએ. પ્રભુ ! આપના ચિરકાલ વિરહથી અતિશય વ્યથિત આપનો આ ચર્ણુરંજ સેવક, તથા રાજ્યના નિપુણ હિતચિંતક સામંત રાજાઓ, તથા નિમકહલાલ અધિકારીવર્ગ, તેમજ સમસ્ત પ્રજામંડળ, ચક્રોરપક્ષી જેમ ઉન્નલ અને શીતલ કિરણોથી વ્યાપ્ત ચંદ્રદર્શનની ઇચ્છા ધરાવે, ચક્રવાકી જેમ પ્રચંડ રશ્મિવાન સૂર્યદર્શનની અભિલાષા કરે, ચાતક-પક્ષી જેમ મેઘરાજાની રાહ જોયા કરે, કોકિલપક્ષી જેમ વસન્તઋતુની સમીક્ષા કરે, તેવીજ રીતે અતિઉત્કંઠિતહૃદયથી પ્રભુદર્શનની વાંછા કરે છે; માટે સ્વામિનાથ ! આપને વિશેષ શું કહીએ. આપ કૃપાલુએ અમારી ઉપર કૃપા કરવી

જોઈએ. અન્તિમ પ્રાર્થના એજ કે અમારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને શીઘ્રતાથી આપ આ ભૂમીને આપની પવિત્ર ચરણ-રજથી પુનિત કરો.

ધારાપુર { લિ. આપનો આજ્ઞાકિત અનુચર સુખુદ્ધિના
રાજમહાલય { સહસ્ત્રશઃ વંદન.

વાંચકો સમજી શકયા હશે કે અનેક વિચારમાં મશ-ગુલ, રાજમહાલયના ગવાક્ષમાં રહેલો ભવ્ય આકૃતિવાળો મનુષ્ય, શયનમંદિરમાં કુળદેવીએ કહેલાં વચનથી કષ્ટ સહન કરવા દેશાંતરમાં પ્રયાણ કરતી વખતે સુંદરરાજાએ રાજ્યની આબાદી સાંચવવા માટે યોગ્ય જાણી અખુટ દોલતવાળી રાજ્યની લગામ જેને અર્પણ કરી હતી અને પોતાની સ્થીતિને અંગે કોઈ પણ પ્રકારની સંભાળ નહિ લેવાને માટે જેને સખ્ત આજ્ઞા કરવામાં આવી હતી, તે મંત્રીશ્વર સુખુદ્ધિ પોતેજ હતો. રાજની આજ્ઞાને શિરસાવંધ માનનાર પ્રધાનને એજ ભય હતો કે રખે મારી ઉપર આજ્ઞા ભંગનો દોષ આવે અને એટલાજ ખાતર આટલા લાંબા વખત સુધી તેને શોધવા માટે કોઈ પણ પ્રકારની હીલચાલ કર્યા વિના વારંવાર અનેક વિકલ્પોથી વ્યામૂઢ થઈને પણ રાજાનો અસહ્ય વિયોગ તેને સહન કરવો પડ્યો હતો. તે અવસરે પોતાના આવાસમાં રહેલા મંત્રીની પાસે આવનાર માણસ પણ તેનો મિત્ર હતો. તેણે શ્રીપુરનગરની સઘળી હકીકત કોઈ મનુષ્યદ્વારા જાણી હતી અને તેથી ચિંતાતુર મંત્રીને આશ્વાસન આપવા તે શીઘ્ર વેગથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યારબાદ આપણે જોઈ ગયા કે તેની મારફત સઘળી હકીકત સાંભળી મંત્રીને નવું ચૈતન્ય આવ્યું. કેટલાક વખત સુધી તે બન્ને જણાઓએ સુંદરરાજાના સંબંધીજ કેટલોક વિચાર ચલાવી મંત્રી સુખુદ્ધિએ એક લેખ તૈયાર કર્યો અને કચેરીનો અવસર થતાં તે લેખ લઈ કચેરીમાં ગયો. સામંત રાજાઓ વિગેરે સર્વ સભાસભ્ય મંત્રીએ સુંદરરાજા સંબંધી પોતે જાણેલી સઘળી હકીકત

જાહેર કરી. આ વૃત્તાંત સાંભળતાં સર્વનાં ચિત્ત અતિશય પ્રસન્ન થયાં અને સર્વના મનમાં એમ થયું કે હવે અદ્ય સમયમાંજ આપણને સ્વામીનો સમાગમ પ્રાપ્ત થશે. ત્યાર પછી તૈયાર કરેલો લેખ સર્વની સમ્મતિથી સુંદરરાજ તરફ મોકલ્યો. સુંદરરાજની હકીકતના શુભ સમાચાર ધારાપુર નગરના પ્રત્યેક વિભાગમાં વાયુવેગે ફેલાઈ ગયા. જે નગર અત્યાર સુધી રાજચિંતાથી શોકાતુર અને નિસ્તેજ જણાતું હતું, તે નગર અદ્ય સમયમાં સ્વામીના માંગલિક સમાચાર સાંભળી હર્ષથી પુલકિત થએલ રાજભક્ત પ્રજાના હર્ષોદ્ગારથી વિકસ્વર થઈ ગયું. પ્રથમથી તે અત્યાર સુધી મંત્રી સુબુદ્ધિ રાજના સિંહાસન ઉપર સ્વામીનીજ પાહુકા સ્થાપન કરી રાજતુલ્ય તેની આજ્ઞાથીજ ધારાપુરનગરના રાજ્યનો નિર્વાહ કરતો હતો. આ પ્રમાણે વચમાં સુબુદ્ધિ મંત્રીની અને ધારાપુરનગરની હીલચાલના સમાચાર જાણી લઈ હવે ફરી આપણે જોઈએ કે શ્રીપુરનગરના સુંદરરાજના દરબારમાં શું બનાવ બને છે.

સુવિદ્વાન અંગલેખકે વાંચેલો ધારાપુરનગરનો સંદેશો સાંભળી સર્વ સભાસદો આશ્ચર્યદૃષ્ટિથી નિહાળવા લાગ્યા. અહો ભાગ્યવાન ! ધારાપુરનગરના સ્વામી પણ શું તમેજ છો ! અત્યાર સુધી તો આ સર્વ હકીકત અંધારામાંજ રહી. અહો ! આ સ્થિતિ છતાં શું ગાંભીર્ય ! શું હૃદયની વિશાળતા ! આ અવસરે સભામંડપમાં સર્વ કોઈ મનુષ્ય મુક્તકંઠે રાજની ગંભીરતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં અને સભાસદોના શબ્દોથી આખો સભામંડપ ગાજી ઉઠ્યો.

આ વખતે રાજ સુબુદ્ધિમંત્રીના સંદેશામાં લખેલી હકીકત સંબંધી વિચારમાંજ મશગુલ થયો હતો. સુબુદ્ધિનાં પ્રત્યેક વચનો તેના અંતઃકરણમાં રમણ કરતાં હતાં. અહા ! કેવો નિમકહુલાલ મંત્રી ! તેના નિર્મલ અંતઃકરણમાં પોતાના સ્વામીપ્રત્યે કેવું બહુમાન છે તે તેના હૃદયસ્પર્શી ગંભીર અર્થસૂચક વચનોજ કહી આપે છે. વાહ વાહ મંત્રી !

તને તો અનેકશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે કે અત્યાર સુધી પણ તેં મારી આજ્ઞાનું સંપૂર્ણપણે પાલન કર્યું, લેશમાત્ર પણ તેમાં તું ડગ્યો નહિ. હું ભૂલ્યો પણ તું ન ભૂલ્યો. મંત્રી ! આ હુનિયામાં તારા જેવા નિમકહલાલ પુરૂષરત્ન શોધ્યા મળવા મુશ્કેલ છે. વળી ધારાપુરનગરવાસી જનોની પણ મારા પ્રત્યે રહેલી અનન્ય ભક્તિનું પણ વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. આટલા લાંબા કાળે પણ તેઓના રાગીપણામાં અને ભક્તિ-વાતસલ્યમાં કિચિત્માત્ર પણ ન્યૂનતા જણાતી નથી.

મંત્રીના વચન અને કાર્યથી આનંદિત થએલો રાજા સર્વ સલાસમક્ષ પ્રગટ શબ્દોથી બોલ્યો કે આ સ્પષ્ટમંડળમાં સ્વામીના તેજ સાચા નિમકહલાલ સેવકો કહેવાય કે જેમાં સ્વામીના કાર્યને સિદ્ધ કરવાનું અખુટ બુદ્ધિબળ પ્રાપ્ત થયું હોય અર્થાત્ આહે તેવા વિષમ કાર્યની પણ ગુંચ ઉકેલી શકે તેવી તિક્ષ્ણ બુદ્ધિ ધરાવતા હોય. એટલું જ નહિ પણ વળી જેઓ તે કાર્યને સિદ્ધ કરવા ખાતર અથાગ પ્રયત્ન આરંભી તેને પાર પાડે અને કાર્યને સફળ કરે, આ ઉભય શક્તિની સાથે દરેક અવસરે જેઓનું હૃદય સ્વામિની ભક્તિ અને બહુમાનથી ભરપુરજ હોય, આ ગુણ-ત્રયીની વિદ્યમાનતામાંજ સાચું સેવકત્વ છુપાયેલું છે. જેઓનામાં ગુણત્રિપુટીનો વાસ નથી એટલે કે-નથી તો સ્વામી પ્રત્યે હૃદ્દિકે ભક્તિ કે બહુમાન, નથી તો વિઘ્નવિહારક તેવી તિક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને નથી તેવી કાર્યસાધક શક્તિ. આ ત્રિ-પુટીના અભાવે તેઓનામાં સાચી સેવા સમાયેલી નથી તેઓ રાજના નિમકહલાલ નોકરો નહિ પણ કલત્રો (સ્ત્રીઓ) જ સમજવા, આમ કહીને મંત્રીના ગુણથી આ-કર્ષાયેલા રાજાએ પ્રગટ શબ્દોથી મંત્રીની સ્તુતિ કરી અને ત્યારબાદ રાજાએ સલાસમક્ષ પોતાની મૂલ રાજધાની ધારા-પુરમાં જવાની પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

ધારાપુરનગર જવાની પોતાની આંતરિક ઈચ્છાને વ્યક્ત કરતા સુંદરરાજના શબ્દોએ સલામંડપમાં ભારે કોલાહલ

મચાવી મુકયો. પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થયેલ ગુણવાન સ્વામીનો એકાએક વિયોગ થાય એ કોઈને પણ ઇષ્ટ ન હોય. રાજના ઉદ્ગારથી ભવિષ્યમાં થનારા વિરહની દુઃખમય છાયા ચારે બાજુએ ફરી વળી. સવગાઓનાં પ્રકુલિત મુખપંકજ નિસ્તેજ થયાં. સ્વાભાવિક છે કે જે રાજાએ અદ્ય સમયમાં પોતાના આદર્શચારિત્રથી સમગ્ર પ્રજાને પોતાના તરફ આકર્ષી, તે રાજાનો વિયોગ થાય તો પ્રજાનું હૃદય અવશ્ય દુઃખાયા વિના નજ રહે. શ્રીપુરનગરના સર્વ પ્રદેશમાં ધારાપુરનગરના સંદેશા સંબંધી અને પૃથ્વીપતિના ભાવી વિરહની હકીકત વાયુની માફક ફેલાઈ ગઈ જેથી ઘણા વર્ગ ઉદાસ જેવોજ જણાતો હતો અને પોતાની બુદ્ધિને અનુસાર ભિન્નભિન્ન પ્રકારના વિચાર અને ઉચ્ચાર કરી રહ્યો હતો. એક બાજુએ મધ્યમ બુદ્ધિવાળા કેટલાક મનુષ્યો અરસપરસ વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા કે આપણા સુભાગ્ય-યોગે મળેલા સ્વામી, જેની છત્રછાયામાં રહી આપણે શાંતિનો અનુભવ કરી રહ્યા છીએ તે શું આપણા સર્વની વિનંતિનો અનાદર કરી એકાએક તરછોડીને ચાલ્યા જશે ? કદીજ નહિ. આપણે સર્વ મળીને તેમની સમક્ષ અરજ ગુજરીશું. જ્યારે એક તરફ આ સ્થિતિ વર્તતી હતી ત્યારે બીજી તરફ કેટલાક વિચારક બુદ્ધિવાન મનુષ્યો એવો વિચાર કરી રહ્યા હતા કે—જ્યારે આપણને તો તાજેતરમાંજ સુસ્વામીનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયેલો છે છતાં પણ તેના વિયોગની વાતથી આજે આપણે બધા કેવા કંપીએ છીએ તો જેઓએ ઘણા લાંબા સમય પર્યંત સ્વામીના સમાગમમાં રહી સુખનો અનુભવ કરેલો તેઓને તેનો વિયોગ કેવો દુઃખકર હશે તે તો આપણી કલ્પનાની પણ બાહ્ય છે, માટે તેઓના સંતપ્ત આત્માને શાંતિ મળે તેમાં આપણે પણ હર્ષ પામવા જેવુંજ છે. મહારાજ સાહેબને જ્યારે ધારાપુર જવાની તીવ્રઈછાજ છે તો આપણે તેની ઇચ્છામાં અને ધારાપુરનગરના પ્રજાવર્ગની શાંતિમાં વિધન નહિ નાં-

ખતાં મહારાજને એજ વિજ્ઞાપિ કરવાની કે—‘સ્વામિનાથ! જો કે આપનો વિયોગ એ અમોને અતિશય દુઃખકર નિવડશે, છતાં પણ અમો આપની ઇચ્છાને શેકી શકતા નથી, આપની જો એજ અભિલાષા હોય તો ભલે તે ઇચ્છાને આપ અનુસરો, માત્ર અમો આપને એટલીજ અરજ કરીએ છીએ કે, ફરીથી આ ભૂમિને આપ શીઘ્રવેગે પવિત્ર કરી અમારા વ્યથિત અંતઃકરણને શાંત કરશો. આપના ઉદાર હૃદયમાં ઉભય પ્રજાને માટે એક સરખુંજ સ્થાન હોય. ધારાપુરની પ્રજા પણ આપનીજ પ્રજા અને શ્રીપુરનગરની પણ આપનીજ પ્રજા. ઉભય પ્રત્યે આપની દૃષ્ટિ તો સમાનજ હોય.’ આ પ્રમાણે ભિન્નભિન્ન વિચારકો ભિન્ન-ભિન્ન દિશામાં પોતાની વિચારમાળા વિસ્તારી રહ્યા હતા.

વિચક્ષણ રાજ પોતાના પ્રત્યે પ્રજાનું આવું આકર્ષણ થયેલું છે તે જાણતોજ હતો અને તે આકર્ષણ સહેજે તેને સ્તંભિત કરે એ સંભવિત છે. જો મંત્રી મુખ્યદ્વિના પત્રથી રાજના અંતઃકરણનું તેવું આકર્ષણ ન થયું હોત તો અવશ્ય રાજને પોતાના વિચારો બદલવા પડત પણ તેના સહગુણોથી પ્રેરાયેલો રાજ પોતાના વિચારને મક્કમપણે વળગી રહ્યો અને આત્મસાક્ષીએ ધારાપુર જવાનો ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો.

મુંદરરાજએ પોતાના પ્રયાણના આગલા દિવસે એક ગંભીર સભા ભરી કે જે સભામાં શ્રીપુરનગરમાં વસતા શહેરીઓમાંથી ભાગ્યેજ કોઈક વ્યક્તિની ગેરહાજરી હોય. દરબાર સંપૂર્ણ ભરાયાબાદ મુંદરરાજએ સુધારસવાહી મધુર વચનોદ્વારા ધારાપુરનગર જવાની પોતાની ઇચ્છા ફરીથી પણ વ્યક્ત કરી અને ત્યાં જવાનાં સઘળાં કારણો સમય-સૂચક રાજએ એવી રીતે વચનોદ્વારા દર્શાવ્યા કે—મહારાજને ધારાપુર જતા અટકાવવા માટે વિચાર કરતી સ્વામિભક્ત પ્રજા પોતાના વિચારો વચનદ્વારા પ્રકાશિત કરી શકી નહિ. થોડા વખત પહેલાં જેઓ બોલતા હતા કે અમો આજે સભામાં જઈને મહારાજને આમ કહીશું

તેમ કહીશું, તેઓના હૃદયપર પણ સુંદરતાનાં વચનોએ એવી વિજળીક અસર કરી કે રાજસન્મુખ બોલવું તો દૂર રહો બદ્ધે તેઓ પોતાનું માથું ધુણાવવા લાગ્યા. શું મહારાજાની વચન પદ્ધતિ ! શું મધુરતા ! શું આદેય વાક્યતા ! શું સામાને સમજાવવાની ચતુરાર્થ ! તેઓને પણ એમજ લાગ્યું કે મહારાજાને અવશ્ય ગયા વિના ચાલી શકે એમજ નથી. રાજા ચારેબાજુએ સભાનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો તે એટલાજ માટે કે મારા વાક્યોની સભા ઉપર શી અસર થઈ છે. છેવટે પોતાની ઇચ્છા ફલવતી થઈ એમ જાણી યથાયોગ્ય રીતે સુચવવા યોગ્ય સૂચનાઓ સૂચવવાને પ્રારંભ કર્યો.

પ્રથમ રાજાએ પોતાના રાજ્યવર્ગને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું કે, હે સામંતનૃપતિઓ અને મંત્રીશ્વરો ! જો કે મારા જવાથી તમારું અંતઃકરણ ગ્લાનિ પામે છે તે હું સારી પેઠે સમજું છું, તમારી મારા પ્રત્યે પૂર્ણ ભક્તિ છે, તમોને છોડીને મારે જવું પડે છે તે મને પણ ઈષ્ટ નથી, પણ નિરૂપાય છું. મંત્રીશ્વરો ! હવે મારે તમોને છેવટમાં એટલું જ જણાવવાનું બાકી છે કે અત્યાર સુધી આ રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં તમોએ જે સહાયતા આપી છે અને રાજ્ય પ્રત્યે જેવી વફાદારી બજાવી છે તેજ પ્રમાણે સહાયતા આપી વફાદારીથી કાર્ય કરશો. આજ પર્યંત મારા પ્રત્યે તમોએ જેવી વર્તણૂંક રાખી તેજ પ્રમાણે આ કીર્તિપાલની સાથે પણ રાખશો. રાજ્યમાં કોઈ પણ જાતની ન્યૂનતા યા અડચણ માલૂમ પડે તો સત્વર તેમને જણાવી તે ન્યૂનતા યા અડચણ દૂર કરવી. કોઈ અવસરે કારણ પામીને અગર કારણ વિના પણ કીર્તિપાલથી તમારા પ્રત્યે તેવું અનિષ્ટ વર્તન થાય તો તેને તે અવસરે ખામોશ રાખી, સહન કરી રાજ્યની જેમ ઉન્નતિ થાય અને પ્રજાને શાંતિ મળે તે પ્રમાણે કરવું.

આ પ્રમાણે મંત્રી અને સામંતોને યોગ્ય સલાહ આપી સર્વની સંમતિથી સભાસમક્ષ રાજાએ શ્રીપુરનગરની રાજ્યધુરા પોતાના યુવરાજ પુત્ર કીર્તિપાલને અર્પણ કરી. આ

અવસરે શોકમગ્ન સભા પણ રાજના આ વિવેક ભર્યા કાર્યથી સંતોષ પામી અને હર્ષનો જયધ્વનિ કરવા લાગી.

ત્યારબાદ રાજ્યે નગરવાસી જનોને પણ શાંતિના વચનોથી આશ્વાસન આપ્યું અને જણાવ્યું કે મારી ગેર-હાજરીમાં મારા પુત્ર કીર્તિપાલને હું અહીંઆંજ મુકી જઈ છું અને તે મારા કરતાં પણ તમારી સારી સંભાળ લેશે. તમે પણ તેમના પ્રત્યે ખુબમાનની દૃષ્ટિએ જોશો. વિયોગ-સૂચક મહારાજના આ શબ્દોથી સર્વ સભાના નેત્રમાં ઝળ-ઝળીઆં આવી ગયાં, જે કે મહારાજનો વિયોગ એ તો કષ્ટદાયી હતોજ પરંતુ તેમના સુપુત્ર સ્વામીના સંયોગે તે કષ્ટ તેવું દુઃખદાયી નહિ થશે, આ વિચારથી તેઓ સંતોષ પામવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પોતાના પુત્રને પણ રાજ્યે રાજ્યપાલન સંબંધી યોગ્ય સલાહ આપી.

આ પ્રમાણે પોતાનો મંત્રીવર્ગ, સામંતો, અન્ય અધિકારીવર્ગ તેમજ પ્રજાવર્ગ વિગેરેને રાજ્યયોગ્ય વ્યવસ્થા જાળવવાનું જણાવી અને પોતાના સ્થાનપર કીર્તિપાલને સ્થાપન કરી મહાન આદરપૂર્વક સર્વ સમુદાયને પુછી તેમને સંતોષિત કરી પોતાના પુત્ર મહિપાલ અને રાણી મદનવલ્લભા અને અનેક દાસદાસીના સમુદાય સહિત રાજ્યે પ્રયાણની તૈયારી કરી. બીજે દિવસેજ પ્રાતઃકાલમાં પ્રયાણનું મુહૂર્ત હતું. તે અવસરે નગરની સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીઓએ મંગલ કર્ત્ય અને કુલવૃદ્ધાઓએ રાજને શુભ આશીર્વાદથી વધાવ્યા. ત્યારબાદ રાજ્યે પોતાના પુત્ર પ્રમુખ સર્વ સમુદાયને શાંતિના વચનોથી ફરી આશ્વાસન આપ્યું. આ અવસરે મહારાજના વિયોગથી સર્વજનસમૂહના નેત્રમાંથી અશ્રુ-ધારાનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. રાજની આજ્ઞાથી સર્વ સમુદાય સ્થીર થયો અને ઘણે દૂર દ્રષ્ટિ પહોંચી ત્યાં સુધી પી-પાસુનેત્રને દર્શનામૃતનું પાન કરાવી સર્વ સમૂહ નગર તરફ પાછો ફર્યો અને મુંદરરાજ શીઘ્રવેગે અનવચ્છિન્ન પ્રયાણથી ધારાપુરનગર તરફ વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

રાજધાની પ્રવેશ.

માન સુંદરનરેશની આજ્ઞાથી ધારાપુરનગરની રાજ્યધુરા હસ્તમાં ધારણ કરી ન્યાયપૂર્વક રાજ્યતંત્ર ચલાવનાર મંત્રી સુખુદ્ધિ હંમેશના રિવાજ મુજબ સુવર્ણમય સિંહાસન ઉપર સ્વામીની પાદુકા સ્થાપન કરી સભામંડપના મધ્ય ભાગમાં સિંહાસનની પાસેના આસન ઉપર અલંકૃત થયો હતો, આબુખાબુ સામંત રાજાઓ અને અન્ય મંત્રીઓ વિગેરે પણ પોતાને યોગ્ય આસન ઉપર બિરાજમાન થયા હતા. બે દિવસ થયાં આ રાજસભામાં નહિ જેવું રાજ્ય-કાર્ય ચાલતું હતું માત્ર શ્રીપુરનગરે મોકલેલ સંદેશહારકનીજ રાહ જોવાતી હતી. વિચારો અને ઉચ્ચારો પણ તેનેજ લગતા થતા હતા. આને પણ મંત્રી સુખુદ્ધિ વિગેરે સર્વે એજ વિચારમાં પડ્યા હતા કે હજી સુધી પણ સંદેશહારક કેમ ન આવી પહોંચ્યો! તેની ગતિ પ્રમાણે જવા આવવાના દિવસો પૂર્ણ થઈ ગયા અને આજે તો તે અવશ્ય આવવોજ જોઈએ, નહિ તો જાણવું કે શ્રીપુરનગરથી આવતાં માર્ગમાં અગર શ્રીપુરમાંજ તેને કોઈ કારણસર રોકાણ થયું હોવું જોઈએ. ‘તુળ્લે તુળ્લ મતિર્મિત્રા’ સંદેશહારકને આટલી ઢીલ થવામાં સભામાં રહેલા કોઈ મનુષ્ય કાંઈ કલ્પના કરે તો કોઈ કાંઈ કરે, કારણકે મગજે મગજે મતિની સિન્નતા હોય છે. આ પ્રમાણે સિન્ન સિન્ન કલ્પના કરી સભાસદોએ સભામંડપને ગળવી મુક્યો હતો, એટલામાંજ પ્રતિહારે મંડપના દ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો અને મંત્રીને નમસ્કાર કરી નિવેદન કર્યું કે—સ્વામિનાથ! આપે આપણા મહારાજ સાહેબ ઉપર સંદેશો લખી સંદેશહારકને શ્રીપુરનગર તરફ રવાના કર્યો હતો, તે માણસ અત્રે આવી પહોંચ્યો છે અને હજી-

રમાં આવવાની રજા માંગે છે. ફરમાવો આપની શી આજ્ઞા છે? તરતજ મંત્રીએ દ્વારપાલને હુકમ કર્યો કે તેને જલ્દીથી અત્રે મોકલ, અમો તેનીજ રાહ જોઈને બેઠા છીએ. દ્વારપાલ શીઘ્ર વેગે બહાર ગયો અને સંદેશહારકને સભામાં મોકલ્યો. થોડા વખત પહેલાં સભામાં જે ઘોંઘાટ થઈ રહ્યો હતો તે સઘળો શાંત થઈ ગયો અને સર્વ સભા એકચિત્તથી સંદેશહારકના શબ્દ સાંભળવા તત્પર થઈ. તેણે મંત્રીની સમક્ષ શ્રીપુરનગરમાં બનેલી સઘળી હકીકત અથથી ઇતિપર્યંત નિવેદન કરી અને તેમાં તેણે છેવટે જણાવ્યું કે આપણા લાગ્યો-દયે થોડાજ વખતમાં આપણા પૃથ્વીપતિ આ નગરીને પાવન કરશે. સંદેશહારકના મુખમાંથી નીકળતા આ શબ્દોએ આખી સભાને આનંદરસમાં ગરકાવ કરી. તેજ અવસરે મુખુદ્ધિ-મંત્રીશ્વરે પણ સભા વિસર્જન કરી. તરતજ ‘શ્રીપુરનગરથી નીકળી આપણા મહારાજ અત્રે પધારે છે’ એવા શુભ સમાચાર ઉત્કંઠિત પ્રજાના ધન સુધી પહોંચી ગયા. નગરનો કોઈપણ ભાગ એવો ન રહેવા પામ્યો કે જ્યાં તે શુભ સમાચાર ન પહોંચ્યા હોય. રાજભક્ત પ્રજાએ તેજ દિવસથી મહારાજના આવાગમન નિમિત્તે શહેર શણગારવાનો પ્રારંભ કરી દીધો, ચારે બાજુએ વિચિત્ર પ્રકારની શોભા કરવાનાં સાધનો એકત્ર થવા લાગ્યાં, કોઈ ઠેકાણે વિવિધ પ્રકારનાં આકર્ષક ચિત્રો કાઢવા માટે ચિત્રકારો કામે લાગી ગયા, મહોટાં મકાનો અને દુકાનોને રંગરોગાન થવા લાગ્યા, સરીયામ રસ્તા ઉપર અને હવેલીઓના પ્રવેશદ્વાર આગળ માંગલિકસૂચક વિવિધ પ્રકારનાં તોરણોની રચના થવા લાગી અને ઠોર ઠોર વિશાળ અને આકર્ષક મંડપો બંધાવા લાગ્યા, ટુંકાણમાં કહીએ તો આખું ધારાપુરનગર સુંદર રચનાથી ધારાપુરની પ્રજાએ થોડાજ વખતમાં ઈંદ્રપુરી સમાન બનાવી દીધું અને લોકો મહારાજના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા.

મુખુદ્ધિમંત્રી પણ મહારાજના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યો હતો એટલામાંજ ઉદ્યાનપાલકે આવી સ્વામીના આગ-

મનની વધામણી આપી. તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ મંત્રીએ સાંઝે ધનામ આપ્યું. પ્રભુઆગમનના શુભસમાચાર નગરમાં સર્વેત્ર ફેલાઈ ગયા. સર્વે પ્રજા અતિશય આનંદ પામી, સર્વેત્ર હર્ષભેર પૃથ્વીપતિનાં દર્શનની તૈયારી થવા લાગી. સ્વાભાવિક છે કે રાજા અને પ્રજા ઉભયને આજે આનંદનોજ અવસર હોય, કેમકે પ્રજાપ્રત્યે પોતાની સંતતિતુલ્ય અંતઃકરણવાળા રાજાને પણ આજે ઘણા લાંબા કાળે પ્રજાનાં દર્શન થવાં છે અને સ્વામીદર્શનની ઉત્કંઠિત પ્રજાને તો પોતાના શિરછત્ર સ્વામિનાં આજે દર્શન થશે એ આનંદ ખેઠાજ છે. ઉભય પક્ષમાં આ આનંદની પરિસીમા પિતા અને સંતતિ તરિકેના પ્રેમસંગઠનનેજ આભારી છે. જ્યાં તે સ્થિતિ નથી ત્યાં તે આનંદનો અવકાશ નથી. જે રાજાને કોઈપણ પ્રકારે પોતાનો પ્રજાનો કેમ ભરાય એજ લાલસા લાગી રહી હોય. જેને પોતાની પ્રજાના સુખદુઃખની સાથે કાંઈ લાગતુંવળગતુંજ ન હોય અને તેને લઈને ગુન્હેગારને ઓળખવાની દરકાર પણ જેનામાં ન હોય અને પોતાના એશઆરામમાં ન્યાયઅન્યાયની વિવેચક છુદ્ધ પણ સદાને માટે જેનાથી વેગળીજ હોય, તે ભડે કહેવાતો રાજા હોય પણ સાચો પ્રજાનો નાથ થવાને માટે લેશમાત્ર પણ તેનામાં લાયકાત નથી હોતી અને તેથીજ કરીને અયોગ્ય પાત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલો અધિકાર પરિણામે આખી દુનિયાને દુઃખન બનાવે છે. દુનિયામાં પણ કહેવાય છે કે “ સિંહણુનું દૂધ સુવર્ણના પાત્રમાંજ ટકી શકે છે, અન્યપાત્રમાં નાંખવામાં આવ્યું હોય તો દૂધ અને પાત્ર ઉભયનો ધ્વંસ થાય છે,” ત્યારે સાચું પૃથ્વીનાથ-પણું જનતાની યોગક્ષેમકારીમાંજ સમાયલું હોય છે. જ્યાં હૃદયની વિશાળતા છે, જેનામાં સન્મુખ રહેલી વ્યક્તિના અંતઃકરણને પારખવાની તેમજ ન્યાય અન્યાયને ઓળખવાની શક્તિ સંપાદન થયેલી છે, પ્રજાને દુઃખી બોધ જેનું અંતઃકરણ દયાર્દ્ર બને છે એટલુંજ નહિ પણ તેના સંકટને દૂર કરવામાં અથાગ પ્રયત્ન સેવતાં પોતાના શરીરને અને ધનને

તરણાતુલ્ય માને છે, પ્રજાને સુખી અને ધનાઢ્ય જોઈ જેનું અંતઃકરણ હમેશાં પ્રસન્ન થાય છે, તેજ સાચો પ્રજાનો નાથ હોઈ શકે છે અને તેના અંતઃકરણમાં પ્રજા પ્રત્યે પુત્ર વાત્સલ્ય હોય છે એમ સમજવું, આથીજ કરીને દેશાંતરમાં ગયેલા તે રાજાઓને પણ પોતાની પ્રજાને ભેટવાની આતુરતા હોય છેજ. જ્યાં રાજની આ ઉદારતા હોય ત્યાં પ્રજાનું તેમના પ્રત્યે કેવું આકર્ષણ હોય તે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી, પ્રજા તેને પોતાના જીવનદાતા અને રક્ષક પિતાતુલ્યજ ગણે છે, તેના પ્રત્યે તેઓને હૃદયમાં બહુમાન જાગૃત થાય છે.

સુંદરરાજાને તેના સહસ્રાગ્રે તેવી ઉત્તમ સ્થીતિનો અવલંબન કરનાર બનાવ્યો હતો. જેથી રાજા અને પ્રજા ઉભયના હૃદયમાં સ્વચ્છતાજ હતી. ધારાપુરનગરની પ્રજા 'રિક્તપાણિર્ન પश्येच्च राजानं दैवतं गुरुम्' (રાજા દેવ અને ગુરુનું દર્શન ખાલી હાથે ન હોય) એ ઉક્તિને અનુસાર હાર્દિકભક્તિથી વિવિધ પ્રકારનાં અમુલ્ય ભેટણા હાથમાં ધારણ કરી મંત્રીપ્રમુખ રાજવર્ગની સાથે મહામહોત્સવપૂર્વક સુંદરરાજાનાં દર્શન નિમિત્તે ઉદ્યાનમાં જવા લાગી. રાજાના સમાગમથી ઉદ્ધાસ પામતું ઉદ્યાન દર્શન નિમિત્તે આવતા મનુષ્યસમુદયથી વિશેષ પ્રકારે મુશોભિત થયું. સુબુદ્ધિમંત્રીએ જતાંની સાથે રાજાના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું. ઘણા દીર્ઘ સમયે સ્વામીનાં દર્શનથી અને સમાગમથી તેના નેત્રમાંથી અશ્રુપ્રવાહ ચાલુ થયો. સુંદરરાજાના હૃદયની પણ તે અવસરે અવર્ણનીય સ્થીતિ થઈ પડી. એકદમ ચરણમાં ઢળી પડેલા મંત્રીને પોતાના બન્ને હાથથી ભેટો કરી તેને ભેટી પડ્યો અને સર્વ સમક્ષ તેનું બહુમાન કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે રાજાએ સર્વનું ઉચિત સન્માન કર્યું. સૂર્યાસ્તસમય સુધી આજ ક્રિયા ચાલુ રહી. અનેક મનુષ્યોના ગમનાગમનથી વિસ્તીર્ણ રાજમાર્ગ પણ અતિશય સંકિર્ણતાવાળો થઈ ગયો હતો. સૂર્યાસ્ત થયો અને અંધકારનું સામ્રાજ્ય ચારે બાજુએ ફેલાવા લાગ્યું. બીજેજ દિવસે પ્રાતઃકાલમાં

રાજાનો નગરપ્રવેશ હોવાથી ઉદ્યાનમાં રહેલા બાકીનાં મનુષ્યો પણ પીપાસુ નેત્રને તૃપ્ત કરી પોતાના સ્થાને જવા પાછા ફરી ચૂક્યા હતા. શબ્દમય ઉદ્યાન ફરીને શાંત થયું, રાજા મંત્રી વિગેરે પણ શય્યામાં સૂતા અને સઘળાઓ નિદ્રાધીન થયા.

પ્રાતઃકાલનો સમય થયો, સુર્યવિમાન પોતાની શીઘ્ર ગતિએ સર્વત્ર તેજસ્વી કિરણોને ફેંકતું પૂર્વદિશાએ આવી પહોંચ્યું. આ અવસરે ધારાપુરમાં મહાન મહોત્સવ વર્તી રહ્યો હતો. નગરના મનુષ્યો તો ક્યારનાયે જાગૃત થઈ પ્રાતઃકાલ સંજમ્ની કાર્ય કરવા મંડી પડ્યા હતા, ઘેર ઘેર મહોત્સવોનો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો, નોખતોનો ગડગડાટ અને મધુર સ્વરવાળી સરણાઈ, પ્રભાતી, ભેરવી વિગેરે રાગોથી લોકોનાં હૃદયને રંજીત કરી રહી હતી. સર્વ સમુદાય પોતાના કાર્યને આટોપી સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભુષિત થતો હતો અને કેટલાકો સજ્જ થઈને નગરના દરવાજા તરફ જવા નીકળી ચૂક્યા હતા. રાજવર્ગ પણ પોતપોતાનાં વાહનોને સજ્જ કરી સ્વામી માટે તૈયારી કરી રહ્યા હતા. નગરમાં રાજાના પ્રવેશ-મહોત્સવની સ્વારી આવવાના સંરિયામ રસ્તા ઉપર બન્ને બાજુએ પ્રેક્ષકો માટે મહોટા મંડપો અને વિશાળ માંચડાઓ બાંધી દેવામાં આવ્યા હતા, જેમાં અત્યારથી સ્થાન માટે કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. સુંદરરાજાના દર્શનની પીપાસુ ઉચ્ચ કુલની ચંદ્રમુખી સૌભાગ્યવંતી ગૃહિણીઓ ઉંચા ધવલમંદીરના ગવાક્ષોમાં બેસી મહારાજાની રાહ જોઈ રહી હતી.

ગઈ કાલની જેમ આજે પણ સર્વ રાજવર્ગ અને નગરશેઠ વિગેરે પ્રજાવર્ગ મહારાજાને લેવા માટે ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો હતો. શુભમુહૂર્તે પ્રધાનની પ્રેરણાથી રાજા સજ્જ થઈ હસ્તિસ્કંધ ઉપર આરૂઠ થયો. વિવિધ પ્રકારના વાજાત્રેના ગંભીર અને મધુર ઘોષપૂર્વક ચારે પ્રકારના સૈન્યયુક્ત મહારાજાની સ્વારી નગરના દરવાજા તરફ વિદાય થઈ. સઘળો માર્ગ મનુષ્યોના સમુહથી ભરચક ભરાઈ ગયો હતો, લેશમાત્ર પણ જગ્યા ખાલી જોવામાં આવતી નહતી. અનુક્રમે મહારાજાની સ્વારી નગરના વિશાળ રાજ-

માર્ગ ઉપર આવી પહોંચી, કોઈ સ્થળે અખંડ અને ઉન્નત અક્ષતની વૃષ્ટિ તો કોઈ સ્થળે સુગંધી પુષ્પવૃષ્ટિ અને કોઈ જગ્યાએ ઉન્નત મુક્તાક્ષની વૃષ્ટિ, આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના બહુમાનપૂર્વક રાજા રાજમાર્ગે ગમન કરી રહ્યો હતો.

અનુક્રમે માર્ગમાં વિવિધ પ્રકારના આશિર્વાદને ગ્રહણ કરતો સુંદરભૂપાળ સ્વારીસહિત રાજદરબારમાં આવી પહોંચ્યો અને હસ્તિસ્કંધથી નીચે ઉતરી જય જયના ગંભીરધ્વનિ સાથે રત્નજડિત સુવર્ણમય સિંહાસન ઉપર અલંકૃત થયો. પોતાના અભાવમાં રાજ્યતંત્રની લગભગ યોગ્ય માર્ગે વહન કરવામાં સહાયક પોતાના સઘળા અમલદારોની મુલાકાત લીધી અને તેના કાર્યની પ્રશંસા કરી નગરશેઠ વિગેરે પ્રજાવર્ગનું પણ સારી રીતે સન્માન કર્યું. ત્યાર પછી મનુષ્યોનો સમુદાય સુંદરરાજાના નામનો જયધ્વનિ આકાશમાં ગર્જવતો પોતાના સ્થાને જવા લાગ્યો. રાજા પણ અન્યકાર્ય નિમિત્તે સભામાંથી ઉઠ્યો અને સભા વિસર્જન થઈ. કોઈ એક વખતે યોગ્ય અવસર પામીને સામંતોએ અને પ્રધાનોએ મળીને રાજાએ તેમના વિયોગ પછી થયેલા સઘળા બનાવોની હકિકત નિવેદન કરી અને રાજ્યની સઘળી પરિસ્થિતિનો ઇતિહાસ પણ જણાવ્યો, જેમાં દર્શાવેલા સુબુદ્ધિમંત્રીએ બજાવેલા અનુપમ કાર્યથી રાજા અતિશય આદર પામ્યો અને પ્રશંસા કરી. મંડળમાં રહેલા સુબુદ્ધિમંત્રીએ તો પોતાની લઘુતાજ દર્શાવી અને મહારાજાને જણાવ્યું કે મહારાજા! તે સર્વ આપની પુણ્યપ્રકૃતિનોજ પ્રભાવ છે. આ પ્રમાણે સામંતો, મંત્રીશ્વરો અને અન્યરાજવર્ગ રાજાની સાથે વિનોદપૂર્વક પોતાનો કાલ નિર્ગમન કરતા પૂર્વની માફક સ્વામીની સેવા કરવા લાગ્યા.

દૂર રહ્યા છતાં પણ જેના પ્રત્યે નિર્દોષ બહુમાન અને હાર્દિક અવિહત પ્રીતિ હોય તથા સુબુદ્ધિમંત્રીના પત્રમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે જેના દર્શનની ઉત્કંઠા ધરાવતી હોય તે પ્રજા ઘણા લાંબા સમયે સ્વામીના સમાગમથી કેવી આનંદમગ્ન થતી હશે તેતેનો આત્મા અગર અતિશય જ્ઞાનીજ બાણે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સદ્ગુરુ સમાગમ.

કે અવસરે રાજ સભામંડપમાં દરબાર ભરી-
ને બેઠો હતો, મંત્રીઓ અને સામંતો પણ
યોગ્ય આસન ઉપર ગોઠવાઈ ગયા હતા અને
સઘળી સભા શાંત થઈને બેઠી હતી, તે અ-
વસરમાં ઉદ્યાનપાલકે આવી પ્રસન્નવદને મહા-

રાજને વધામણી આપી કે—

મહારાજ ! જંગમ તીર્થસ્વરૂપ પ્રશાંતાત્મા કૃપારસ-
સમુદ્ર સાક્ષાત્મૂર્તિમંત વૈરાગ્ય હોય નહિ તેવા પવિત્ર
મહાત્મા પોતાના શિષ્યસમુદાય સહિત સમગ્ર વિશ્વ ઉપર
ઉપકાર કરતા, અને પોતાના પવિત્ર ગરજોથી આ પૃથ્વી-
તલને પાવન કરતા, આપના પવિત્ર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે.
ઉદ્યાનપાલકના મુખથી ચારિત્રપાત્ર જ્ઞાનવંત મુનિનું આગમન
સાંભળી રાજ મંત્રી વિગેરે સસા અતિશય આદ્વાદ પામી.
સભાજનોના પ્રસન્ન વદનમાંથી એજ શબ્દોના ઉદ્ગારો
નીકળ્યા કે અહો આજે તો વિનાવાદળની અમૃત સમાન
જલધરની વૃષ્ટિ થઈ. અહો ! જ્યાં સામાન્ય ક્ષુદ્રુપ વૃક્ષો
અભાવ હોય તેવા મરૂધરમાં આજે એકાએક સુરદ્રુમની
પ્રાપ્તિ ! અરે આંગણમાંજ મુક્તાફલની વૃષ્ટિ ! સભામંડપમાં
આ અવસરે આખી સભા અવ્યક્ત કોલાહલથી ગાળી ઉઠી.
સર્વના મુખપર હર્ષની છાયા છવાઈ રહી હતી. સર્વ દિશા-
એથી એજ ઉદ્ગારો સંભળાતા હતા કે અહો ! આજે તો
પવિત્ર મહર્ષિના મુખકમલમાંથી ઝરતી અમૃતમય મધુરી
દેશના શ્રવણ કરી અમારા કર્ણયુગલ અને સંતપ્ત અંતઃ-
કરણને શાંત કરીશું, આજે અનુપમ સુખનો અનુભવ કરીશું
વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન ઉદ્ગારોથી રાજસભા થોડા વખત સુધી
શબ્દમય બની રહી.

ઉપર્યુક્ત વધામણી આપી પ્રસન્ન થયેલા સ્વામી પાસેથી અખુટ દ્રવ્ય મેળવી ઉદ્યાનપાલક પોતાના સ્થાન પ્રત્યે પાછો ફર્યો. તત્કાલ સુંદરરાજાએ પણ સભાનું કામકાજ ખીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખી ગુરુવંદન નિમિત્તે જવા સાફ સભા વિસર્જન કરી. તે રાજાની ઇચ્છાને અનુસાર ઇંગિત અને આકારણ વિચક્ષણ મંત્રીએ પટહવાદક મારફત જ્ઞાની ગુરુનું ઉદ્યાનમાં આગમન અને તેમના દર્શન નિમિત્તે ચતુરંગ સૈન્ય અને મહાન વિભૂતિપૂર્વક મહારાજાનું ગમન, આ ઉભય હકીકત નગરના દરેક વિભાગમાં જણાવી દીધી. અદ્ય સમયમાં અનેક મનુષ્યો સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઈ દરબારગઢ તરફ આવવા લાગ્યા. સુંદરભૂપાલ પણ રાજચિહ્નથી સુશોભિત મંત્રિ-પ્રમુખ રાજવર્ગની સાથે તૈયાર થયો અને ચતુરંગ સૈન્યથી પરિવરિત સામંતરાજાઓ તેમજ અન્ય મનુષ્યોની સાથે ભિન્ન ભિન્ન વાજાના ગંભીર અને કર્ણપ્રિય નિનાદની સાથે ગુરુવંદન માટે નીકળ્યો. અનુક્રમે ભાવજ્યોતિથી ઉદ્યોતિત અને સાક્ષાત્પુણ્યરાશિથી પવિત્ર ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો. દૂરથીજ વાહન ઉપરથી નીચે ઉતરી સર્વ રાજચિહ્નને ત્યાગ કરી શુભભાવપૂર્વક ગુરુમહારાજને વંદના કરી. ગુરુમહારાજાએ પણ ધર્મલાભની શુભઆશિષ દીધી. ત્યાર પછી રાજા પોતાના સર્વ પરિવાર સહિત ગુરુમહારાજાની સન્મુખ ઉચિત સ્થાને ધર્મશ્રવણ કરવા માટે બેઠો. ભવોદ્ધિતારક જ્ઞાની ગુરુભગવંતે ભગ્ય પ્રાણીઓના હિતની ખાતર સંસારના ત્રિવિધ કલેશવિનાશીની ધર્મદેશનાનો પ્રારંભ કર્યો.

“ હે ભગ્ય પ્રાણીઓ ! અનંત દુઃખ-રાશિથી ભરપુર આ સંસારમહાકર્ણુવમાં અનાદિ કાલથી અનંતાનંત જીવો પર્યટન કરે છે, જેમાંના અનંતા પ્રાણીઓ અદ્યાપિ પર્યટ માત્ર એકજ ઇદ્રિય ધારણ કરી તેની તેજ અવસ્થામાં વિવિધ પ્રકારનાં કષ્ટો અનુભવી રહ્યા છે, જેને શાસ્ત્રપરિભાષાએ અનાદિનિગોદના જીવો કહેવામાં આવે છે, ત્યારે અનંતા

પ્રાણીઓ એવા છે કે જે જીવો તે નિગોદમાંથી અનુક્રમે ઉચ્ચ ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચતમ દશા પામ્યા છે. ઉચ્ચતમ દશા પામેલા જીવોને સિદ્ધ કહેવામાં આવે છે કે જેઓ આકે કર્મનો વિલય કરી અવ્યાબાધ સુખમાં નિમગ્ન છે. બાકીના જીવોમાં કેટલાક જીવો એકેન્દ્રિય કેટલાક બેદન્દ્રિયમાં કેટલાક તેદન્દ્રિયમાં કેટલાક ચૈરેન્દ્રિયમાં તે તે જાતિમાં પણ અવાંતર વિવિધ આકારમાં રહી અનેક પ્રકારની દુઃસહ યાતનાઓ સહન કરે છે. કેટલાક પુણ્યના પરિણમે સાંગો-પાંગ પંચેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરે છે. તે પંચેન્દ્રિયપણું પણ ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવતા. આ ચાર વિભાગમાં સર્વ કરતાં નિકૃષ્ટ દશા નારકીમાં રહેલી છે, જ્યાં જિનેશ્વરદેવના જન્મ વિગેરે કલ્યાણકો-સંબંધી ક્ષણભર અવસર છોડીને એકાંતે દુઃખ રહેલું છે, જ્યાં પરમાધામીઓકૃત વિવિધ પ્રકારની કદર્થના રહેલી છે, તે સિવાય ક્ષેત્રવેદના, સ્વાભાવિક તે ક્ષેત્ર પણ તે જીવોને અતિશય પરિતાપ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજ પરસ્પર ઉદ્દીરિત વેદના-શત્રુતાનું રમરણ થવાથી એક બીજા પ્રત્યે વૈરભાવના પ્રાદુર્ભાવ પામે છે અને પરસ્પર વૈક્રિયલબ્ધિદ્વારા શસ્ત્રાદિ વિકૃત્વી પોતાનાં કાર્યોદ્વારા પોતેજ વિડંબના પામે છે. આ નારકીના જીવોને એવા પ્રકારનું દુઃખ રહેલું છે કે જેનું શ્રવણ પણ હૃદયને કંપાવે એવું છે. તિર્યચ દશામાં પણ વધ બંધન પરતંત્રતા વિગેરે અનેક કષ્ટદાયી સ્થિતિનો અનુભવ કરવો પડે છે. દેવભવમાં જો કે તેવા પ્રકારનાં પૌદ્ગલિક સુખની પ્રાપ્તિ રહેલી છે ત્થાપુણ્યનાં ફળોના ઉપલોગ સિવાય પ્રકૃષ્ટ પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાની દશા તે દેવભવમાં પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. અક્ષય્ય સુખદાતા ધર્મસાધનનો આધાર માત્ર મનુષ્યજીવન ઉપરજ નિર્ભર છે. ધર્મમાંપ્રકૃષ્ટ સહાયક જે મનુષ્યજીવંગી, તેને પ્રાણીઓ ઉપર દર્શાવેલા વિવિધ પ્રકારની કદર્થનાઓ સહન કરતાં કાંઈક કાંઈક પુણ્ય-નો સંચય થતાં થતાં પ્રકૃષ્ટ પુણ્યના ઉદયે કોઈક અવસરે

પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માને તેવી ઉન્નત દશામાં મુકવાની જરૂર પડે છે. વિશુદ્ધ ભાવનાઓ હૃદયમાં પ્રાદુર્ભાવ થાય ત્યારેજ તે જીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પૂર્વમહર્ષિઓ દર્શાવે છે કે મનુષ્યજીવન સંબંધી આયુઃ-કર્મના બંધ વખતે તે આત્મામાં સ્વાભાવિક કષાયની મંદ-

અન્ય પ્રત્યે દાન આપવાની રૂચિ, મધ્યમ ગુણો વિગેરે કાર્યાનુકુલ પ્રશસ્ત સામગ્રીનો અવશ્ય આવિર્ભાવ થયેલો હોવોજ જોઈએ, તોજ તે આત્મા મનુષ્યભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ કરી શકે છે. વાસ્તવિક અને પ્રકૃષ્ટ ધર્મઆરાધનનું મુખ્ય ક્ષેત્ર હોય તો તે મનુષ્યજીવનજ છે. ઉપર દર્શાવેલી અન્યગતિના જીવો તેવા પ્રકારે વિશિષ્ટ ધર્મનું પાલન ન કરી શકે કે જે ધર્મનું પાલન મનુષ્યાવસ્થામાં થઈ શકે છે. ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને અંગે ઉપયોગમાં આવતી કેટલીક સામગ્રીઓ અન્યગતિઓમાં અસાધ્ય જણાતી હોય તે સામગ્રી મનુષ્યજીવનમાં સાધ્ય હોઈ શકે છે. અન્યજીવન પરતંત્રતાની મજબુત બેડી હોઈ સ્વયંકાર્યમાં અનેક પ્રકારે કાર્યવિધ્વંસક પ્રતિબંધકો ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે મનુષ્યજીવન સ્વતંત્ર રીતે મનોવાંછિત કાર્યને અનુકુળ થઈ તેને સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરી શકે છે. આ મનુષ્યજીવન અતિશય કષ્ટસાધ્ય છે, પુણ્યવંતા પ્રાણીઓ પોતાના પુણ્યના પરિબળેજ ઉત્તમ માનવજીવન પ્રાપ્ત કરી શકે છે જેની દુષ્પ્રાપ્યતાદર્શક અનેક નિદર્શનો આપણા પૂર્વજોએ સિદ્ધાંતમાં વર્ણવ્યા છે. જેમ મરદેશમાં રૂક્ષભૂમી અને વૃષ્ટિના અભાવે સામાન્ય કૃષ્ણદ્રુપ વૃક્ષો ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના પણ ઓછી હોય ત્યાં કદંપવૃક્ષની દુર્લભ્યતા માટે શું કહેવું ? એટલે કે મરૂભૂમિમાં જેમ કદંપવૃક્ષ દુર્લભ્ય છે તેવીજ રીતે આ ભવસમુદ્રમાં મનુષ્યભવ પ્રાણીને અતિ દુર્લભ્ય છે. મનુષ્યજીવન આવી અણમૂલી છતાં તેનીજ માત્ર પ્રાપ્તિમાં સાધ્યની પરિસમાપ્તિ નથી પરંતુ તેની સહચરિત સાનુકુળ સામગ્રી કે જેની દુર્લભતા શાસ્ત્રોમાં તેવાજ પ્રકારે વર્ણવી છે. કહેવાની

મતલબ કે કષ્ટસાધ્ય મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો અનાર્થ દેશ, અધમ જાતિ, નીચ કુલ વિગેરે પ્રતિકુળ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય તો તે પ્રાણી પોતાના અમુદ્ય મનુષ્યજીવનને અવકેશીવૃક્ષની માફક નિરર્થક ગુમાવી બેસે છે, માટે દુર્લભ મનુષ્યાવસ્થાની પ્રાપ્તિ સાથે આર્થ દેશ, વિશિષ્ટજાતિ ઉત્તમ કુલ, સન્મતિ અને સંતસમાગમ વિગેરે સન્માર્ગપ્રવર્તક સામગ્રીનો સફલાવ હોવો જોઈએ તો જ તે જીવો પોતાની ઇચ્છિત ધારણા સફળ કરી શકે, કેમકે ‘સામગ્રિ વૈ કાર્યજનિકા’ કાર્યાનુકુળ સામગ્રીઓ એકત્ર થવાથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, સામગ્રીવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ હોઈ શકતી નથી.

અનેક જીવો મનુષ્યજીવન પામ્યા છતાં સર્વ મનુષ્યો અક્ષય્યસુખના ભોક્તા થયા નથી તેનું કારણ તેને અનુકુળ સામગ્રીઓનો અભાવ. કેટલાક મનુષ્યો એવા દેખવામાં આવે છે કે જેઓના હૃદયપટ પર ઉપર દર્શાવેલી આર્થ દેશ વિગેરે સામગ્રીઓના અભાવે મિથ્યાત્વજનીના ઘોર અંધકારનાં ઘનપડલો એટલાં બધાં વળી ગયાં છે કે જ્યાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાંતના તેજસ્વી ભાનુનો સત્ય પ્રકાશ પડી શકતો નથી. અનાર્થ દેશ, મ્લેચ્છ જાતિ, અધમ કુલ વિગેરે પ્રતિકુલ સંયોગોથી તેઓ તાત્વિક વસ્તુસ્થિતિને ન ઓળખી શકે એ સ્વાભાવિક છે અને તેથી જ તેઓ પુણ્યસંપાદક પવિત્ર ધર્મારાધનથી વંચિત રહી અભિનવ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યા સિવાય પૂર્વપુણ્યનો ક્ષય કરી ભવાંતરમાં ચાલ્યા જાય છે, જેઓને માટે આ મનુષ્યભવ લેશ પણ ફળદાયી બની શકતો નથી. કોઈ કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણીઓને જ સર્વ સામગ્રીસહિત મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત થાય છે કે જે જીવન વિશિષ્ટ ધર્મનું આરાધન કરાવી કલ્પવૃક્ષની માફક મધુર અને મનોરંજક ફળને આપનારું થાય છે.

સર્વ સાનુકુળ સામગ્રીઓનો સફલાવ છતાં પણ તે પવિત્ર ધર્મનું આરાધન સર્વ મનુષ્યોના ભાગ્યમાં નથી હોઈ શકતું. જો કે મનુષ્યજીવનની સાચી સફળતા માર્ગના આરા-

ધનમાંજ રહેલી છે પરંતુ માર્ગની પ્રાપ્તિ, તેનું જ્ઞાન અને આરાધન ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક પુણ્યોદયે સુપ્રાપ્ત્ય છે. માર્ગની આરાધના પણ સમ્યક્ત્વને આધારે રહેલી છે. જ્યાંસુધી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી આચરણ કરેલા સઘળાં ધર્માનુષ્ઠાનો તુષ્ણાંડનતુલ્ય નિષ્ફળ છે. જેમ પ્રતિષ્ઠાન કાષ્ટ વિના ચાહે તેવું મજબુત વહાણ મહાર્ણવથી સ્વપરતરણતારણ ક્રિયામાં અસમર્થ નિવડે છે. કાર્યકુશળ સુર કર્ણુધાર પણ તેને ચલાવી શકતો નથી, ચાહે તેવી ઉંચી ઇમારત ચણવામાં આવી હોય છતાં જો તેનો પાયો તેના પ્રમાણમાં ઉંડો અને મજબુત ન હોય તો તે મહેલ લાંબી મુદત ટકી શકતો નથી. મજબુત મૂળ વિના ફાલેલું સુશોભિત વૃક્ષ પણ અદ્ય સમયમાં હતપ્રહત થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે સમ્યક્ત્વસ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠાનકાષ્ટ, પાયો અને મૂળવિના વહાણ મહેલ અને વૃક્ષસમાન ધર્માનુષ્ઠાનો ટકી શકતાં નથી. સમકલ્પસહિત અદ્ય માત્ર ધર્માનુષ્ઠાન જે ફળ સંપાદન કરવા સમર્થ થાય છે, તે ફળ અધિક ધર્માનુષ્ઠાનથી પણ સમ્યક્ત્વના અભાવે મળી શકતું નથી. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મસ્વરૂપ તત્ત્વત્રયીના શ્રદ્ધાનસ્વરૂપ સમ્યક્ત્વ ભવ્ય પ્રાણીઓનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. અભવ્ય પ્રાણીઓ કે જેઓ કદીપણ મોક્ષસુખના અધિકારી બની શકવાનાજ નથી તેઓને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ હોઈ શકતી નથી. ભવ્ય પ્રાણી જે ચારિત્રનું પાલન કરી મોક્ષસુખ મેળવી શકે તેવું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાલન કરનાર અભવ્ય, માત્ર તે ચારિત્રથી અધિકમાં અધિક નવમઞ્જૈવેયક પર્યંતનું સુખ મેળવી શકે. અભવ્યત્વસહચરિત મિથ્યાત્વ અનાદિ અનંત કાળ પર્યંત રહેવાનુંજ છે, અર્થાત્ ભવ્ય જીવોનેજ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ હોય છે. રાગદ્વેષ વિગેરે નિઃશેષ દોષ રહિત અને સર્વ ગુણસંપન્ન સુરાસુરસેવિત પરમપૂજ્ય વીતરાગ પ્રભુને વિષે જે પ્રભુત્વ બુદ્ધિ, બાહ્ય અભ્યંતર પરિશુદ્ધ મુક્ત, ધીરવીર ગંભીર ધર્મોપદેશક સ્વપરોપકારક સંવેગરસપૂર્ણ શાસ્ત્રસંપન્ન ગુરૂમાં ગુરૂત્વબુદ્ધિ,

કરામલકવત ત્રિકાલદર્શી પ્રભુપ્રદર્શિત અર્હિસા વિગેરે ધર્મા-
નુષાનો પ્રત્યે ધર્મત્વબુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવી તેનું નામ સમ્યક્ત્વ.
મહાનુભાવો ! દુર્લભ મનુષ્યજીવન, આર્ય દેશ, ઉત્તમ જાતિ,
વિમલમતિ, સદ્ગુરુનો સમાગમ વિગેરે શુભ સામગ્રીઓ
પામીને આલોક અને પરલોકસંબંધી સર્વ સંપત્તિના કૃણ
રૂપ સમ્યક્ત્વ પામવાની અવશ્ય જરૂર છે. દુનિયામાં પ્રાણી-
ઓને વિપુલ રાજ્યઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ નથી. ચક્રવર્તી
દેવેન્દ્ર ૧૬ની પણ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અનુપમ ભોગોનો ઉપ-
ભોગ પણ સુલભ છે, પરંતુ સર્વ કલેશ વિનાશક શાસ્વત સુખ-
દાયી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અતિશય દુર્લભ છે છતાં પણ અનંતા
ભાગ્યવાનો મિથ્યાત્વાદિમોહનીય વિગેરે કર્મના બંધનો ત્રોડી
ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિ પામી લોક શિખરનં કૂરસી શાશ્વત
સુખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે અને અનંતાઓ ભવિષ્યમાં
કરશે અને વર્તમાન કાળે પણ કરે છે. જે પ્રાણીઓ આવી
અચિત્ત ચિંતામણિસમાન મનુષ્યભવ વિગેરે અનુકુળ સા-
મગ્રીઓ પામીને જિનેશ્વરદેવનું ત્રિકાલાભાધિત પરમ પવિત્ર
શાસન પામીને પણ સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહે છે એટલે
વસ્તુને વસ્તુસ્થિતિએ ઓળખતા નથી, ઓળખવાને માટે
પ્રયત્ન પણ કરતા નથી, તે બિચારા પુણ્યદ્વારાએ મેળવેલી
અનુપમ સામગ્રીઓને નિરર્થક ગુમાવી દે છે; માટે ભવ્ય
પ્રાણીઓ ! આધિવ્યાધિઉપાધિમય સંસારના ત્રિવિધ તાપનો
જે તમોને ભય લાગતો હોય, અતુલ કષ્ટો દેખી જે તમારૂં
અંતર ભય પામતું હોય, તે દુઃખોને દૂર કરવાની તીવ્ર
જીજ્ઞાસા ઉદ્ભવ પામતી હોય, મોક્ષનું અનુપમ સુખ સંપ્રાપ્ત
કરવા ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા થતી હોય, તો વિનાવિલંબે ત્વરિત
ગતિથી સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો ઉપાર્જન કરવા માટે ઉદ્ભસિત
વીર્યે પ્રયત્ન કરો. ”

ગુરૂમહારાજના ચંદ્રસમાન સૌમ્ય વદનમાંથી અમૃત-
રસના ઝરણા સમાન ઝરતી પ્રશમરસવાહી મધુરી દેશના
શ્રવણ કરતાં રાજના રોમાંચ વિકસ્વર થયાં. આખી જીંદગી-

પર્યંત કદીપણ નહિ અનુભવેલો અપૂર્વ આનંદ આ અવસરે પ્રાપ્ત થયો અને ગુરૂમહારાજને દેશનામાં દર્શાવેલા ધર્મસાધન પ્રત્યે તેની રૂચી થઈ. અદ્યાપિપર્યંત રાજ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિથી તદ્દન અનભિજ્ઞ હતો કારણ કે તેને તેવા પ્રકારના સદ્ગુરૂનો સમાગમ નહોતો થયો, જેથી યોગ્ય જીવદળ છતાં પણ તેનામાં તેવા મુંદરઘાટ થવા નહોતા પામ્યા. રાજ જે ક્ષંધ શુભપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતો હતો તે કાંઈ તથાપ્રકારની ધાર્મિક બુદ્ધિએ નહિ પણ સ્વભાવતઃ પોતાના સંસ્કારી સંદ્ગુણોને લઈનેજ પ્રવર્તતો હતો.

દેશના સમાપ્ત થયા બાદ મુંદરરાજને હર્ષપૂર્ણ વદને હાથ જોડીને ગુરૂમહારાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી. એકાંત હિતમાર્ગદર્શક અને અજ્ઞાનતિમિરના વિનાશક હે દિવાકર પ્રભુ ! આપની જ્ઞાનજ્યોતિના ઝળહળતા પ્રકાશથી મારા અંતરમાં રહેલા અજ્ઞાનાંધકારનાં ઘનપટલો આજે વિનાશ પામ્યાં, આપની કૃપાથી આજેજ હું માર્ગ જોઈ શક્યો, નિખિડ અંધકારમય અવટમાં અથડાતા મને આપે જ્ઞાનદોરીના અવલંબનથી બહાર ખેંચી કાઢ્યો. હે ઉપકારી ! જગજગતુના એકાંત હિતવત્સલ પ્રભુ ! આપે મારી ઉપર તો અનર્જલ ઉપકાર કર્યો, આપના આ ઉપકારનો બદલો આ ભવમાં તો શું પણ ભવાંતરમાં પણ મારાથી એકાંતે આપની સેવા કર્યે વળી શકે કે કેમ તે પણ સંશયસ્પદ છે. મહારાજ ! આપ નિઃસ્વાર્થ ઉપગારીએ પ્રશમરસવાહી નિરૂપમ દેશના શ્રવણ કરાવી મારા જેવા પાષાણનું કઠોર હૃદય નવપદ્મવિત કર્યું. કૃપાનિધિ ! હવે મારી આપના પ્રત્યે એક પ્રાર્થના છે. આપે મને ધર્મનો માર્ગ દેખાડી મારી ઉપર જેવી રીતે ઉપકાર કર્યો તેવીજ રીતે આ અભ્યર્થનાનો પણ સ્વીકાર કરી મારી ઉપર કૃપાળુ થશો. હે જ્ઞાની ગુરૂ મહારાજ ! આપના સિવાય મારા અંતરના શલ્યશસ્ત્રનો કોણ ઉદ્ધાર કરશે આ પ્રમાણે કહી મુંદરરાજને ગુરૂમહારાજને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે— મહારાજ ! ભવાંતરમાં મેં એવું શું અશુભ કર્મ ઉપાર્જન

કર્તુ કે જેના પ્રભાવે મારા સુખી જીવનમાં અનેક વિષમ કંટકો આવી નડ્યા? સાતિશય જ્ઞાની ગુરુએ જ્ઞાનદ્વારા રાજાનો પૂર્વભવ જાણી રાજાને કહ્યું હે પૃથ્વીપતિ! આ સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતા પ્રાણીઓને સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ પોતે ઉપાર્જન કરેલા શુભાશુભ કર્મનેજ આભારી છે, એ તો સર્વ કોઈને વિદિતજ છે, ચાહે અનંતબલી તીર્થંકર હોય અગર પરાક્રમહીન સામાન્ય પ્રાણી હોય સર્વ કોઈને તે કર્મ છોડતું નથી. ભાગ્યવાન! પૂર્વભવમાં અજ્ઞાનતાના પ્રભાવે કહો કે મોહપારતંત્ર્યે કહો, વિવેકશુન્ય થવાથી તું યોગ્યાયોગ્યને વિચારી શક્યો નહિ, જેના પ્રભાવે આ કટુક ફળો તેં અનુભવ્યાં, સાંભળ તે તારો પૂર્વભવ. આ પ્રમાણે કહી ગુરુ-મહારાજએ રાજા વિગેરે પરિવ્રજ સમક્ષ તેના પૂર્વભવ સંબંધી ચરિત્ર કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ધર્મ પ્રાપ્તિ અને સ્વર્ગ ગમન.

વિધ પ્રકારની ઋદ્ધિથી પરિપૂર્ણ અને વિશાળ ચંપા નામની નગરીમાં શંખ નામનો એક ધનાઢય શેઠ વસતો હતો. તેને સ્વધર્માનુચારિણી અને શીલાલંકારથી સુશોભિત શ્રીનામની પત્નિ હતી. ધાર્મિક કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલાં આ બન્નેને બાહ્યાવસ્થાથીજ ધર્મનો રાગ અનુપમ હતો, તેમના સંસ્કારી માળાપોએ ઉછરતા કુમળા છોડમાંજ ઉત્તમ સંસ્કારો સ્થાપન કર્યા હતા, જેના પરિણામે વયવૃદ્ધિની સાથે ધર્મરંગ પણ દિનપરદિન અતિશય વૃદ્ધિજ પામતો હતો. અનુક્રમે ગૃહસ્થાવસ્થામાં જોડાયા પછી પણ તે ધર્મરંગ યોગ મજાકના જેવોજ રહેવા પામ્યો હતો. હંમેશાં નિત્ય નિયમાનુસાર બન્ને જણા પોતાનો ઘણો કાલ ધાર્મિક ક્રિયામાં વ્યતીત કરતાં હતાં, ભવ્ય જિનાલયમાં પ્રભુપૂજનનો અપૂર્વ

લાભ તેઓ બન્ને સાથે લેતાં હતાં. દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા ઉભય પૂજામાં કેટલીક વખતે તેઓ તક્ષીન બની અનેક કર્મની નિર્જરા કરતાં હતાં, આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ ક્રિયાનુષ્ઠાનમાં સમયનો વ્યય કરતાં અનુક્રમે ભર યુવાવસ્થામાં આવી પહોંચ્યા.

દૈવયોગે કહો કે કર્મની વિચિત્ર ગતિએ કહો, અવસ્થાએ પોતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યું, જેથી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉભયનો મતિનો વિષયાસ થયો, દિનપરદિન ધમાનુષ્ઠાનમાં શિથિલતા પ્રાપ્ત થવા લાગી, છેવટે ધર્મને છેક વિસરી ગયાં અરે એટલુંજ નહિ પરંતુ ધર્મસાધન પ્રત્યે અરૂચિ ઉત્પન્ન થઈ.

મદોન્મત્ત હસ્તિસમાન અનર્થકારિણી યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયે છતે સ્વાભાવિક પ્રાણીઓમાં વિષયવાંછાની લોભુપતાથી નિર્વિવેકિતા ચંડાલણીનો પ્રવેશ થયા વિના રહી શકતો નથી, ધર્માધિવાસિત હૃદયવાળા કોઈ ભાગ્યવાનોજ તેનાથી વંચિત રહી શકે છે. મદોન્મત્ત યુવાવસ્થા એ ગુણરૂપી નવપલ્લવિત વનને જડમુળથી બાળીને ભસ્મ કરનાર દેહિધ્યમાન દાવાનળ સમાન છે અને ઉલ્લસેલો તે દાવાનળ ગુણરૂપ ઇંધન બગી રહ્યા પછીજ શાંત થાય છે. દુનિયામાં ભાગ્યવાન તો તેજ કે જેઓ પ્રથમથીજ તેને શમ શિતલજલ સીચી શાંત કરે છે. નિર્ધન, નિર્જલ, કુરૂપ અને મૂર્ખ વગેરે મનુષ્યોને પણ જ્યારે આ યુવાવસ્થા વિકાર કર્યા વિના રહેતી નથી તો પછી વિદ્યા, રૂપ, બલ, ઐશ્વર્ય વિગેરેથી ઉદ્ધત થયેલા પ્રાણીઓને માટે તો શુંજ કહેવું?

પત્નિસહિત શાંખશેઠ યુવાવસ્થાના તોરમાં સઘળું વીસરી ગયો, ધર્મને ભૂલી ગયો, પરિણામે ધર્મપ્રત્યેના અનાદરથી તે દંપતીએ નિખિડ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. અનુક્રમે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે હે ભાગ્યશાળી સુંદરભૂપાલ ! તે શાંખશેઠ કાળધર્મ પામી તું પોતે થયો અને પૂર્વભવની તારી તે શ્રી નામની પત્ની તે રાણી મદનવદ્ધલા થઈ. પ્રથમાવસ્થામાં તમે બન્ને જણાંએ વિશુદ્ધ હૃદયથી ધર્મનું આરાધન કર્યું હતું જેના પ્રભાવે તમોએ વિપુલ રાજ્યઋદ્ધિનું સુખ અનુભવ્યું પણ

પાછળથી ઉપાર્જન કરેલા નિખિડ દુષ્કર્મના ઉદયે અસહ્ય સંકટો અનુભવ્યાં, વિષમ સંકટમાં પણ તમે બન્ને જણાએ સ્વાભાવિક થયેલી પોતાની નિર્મલ બુદ્ધિથી નિર્મલ શીલનું પાલન કર્યું, જેના પ્રભાવે આજ ભવમાં ફરી પણ તમો રાજવૈભવ પામ્યા.

આ પ્રમાણે ગુરૂમહારાજના મુખથી પોતાના પૂર્વભવ-સંબંધી વૃતાંત શ્રવણ કરી રાજા અને રાણીનો આત્મા સં-વેગરંગથી રંગાઈ ગયો. તેઓને પોતાના પાપનો અતિશય પશ્ચાતાપ થયો અને વારંવાર તે અધમ કૃત્યોની નિંદા કરતા ફરી કઠીપણ એ દશા પ્રાપ્ત ન થાય તે માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખતા ગુરૂમહારાજએ દર્શાવેલા ધર્મકૃત્યોમાં ઉદ્યુક્ત થયા. શક્યતુનાર ગુરૂસમક્ષ સમ્યક્ત્વમૂલ આણવતો એટલે શ્રાવક-ધર્મ અંગીકાર કર્યો. પોતાના નગરમાં અને પોતાના દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે પોતાના સમ્યક્ત્વને નિર્મલ કરવા ખાતર અને બીજાઓમાં સમ્યક્ત્વ વિગેરે અનુપમ ગુણો ઉત્પન્ન કરવા ખાતર ગગનની સાથે વાતો કરતાજ હોય નહિ તેવા અતિશય ઉંચાં ભવ્ય જિનમંદિરો બંધાવ્યાં, અનેક જિનર્મિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ પ્રમાણે ભાગ્યશાળી રાજા પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મીનો ઉત્તમ પાત્રોમાં સફળ થઈ ફરી લક્ષ્મીને પણ કૃતાર્થ કરવા લાગ્યો. પ્રભુપૂજામાં રક્ત રાજા અને રાણી હંમેશાં પોતાના નગરમાં બંધાવેલા ઉન્નત ચૈત્યોમાં વિધિ અને હૃદયના બહુમાનપૂર્વક મહાન ઋદ્ધિએ કરીને દ્રવ્ય અને ભાવપૂજામાં લીન થતાં હતાં.

દુનિયામાં કહેવત છે કે પારસમણિના સંસર્ગથી લોહું પણ સુવર્ણ થાય છે, કહેવાની મતલબ કે દુનિયા જેને નીચ ધાતુ તારકે ઓળખે છે એવું લોહું પણ સુસંસર્ગના પ્રતાપે સુવર્ણતાનો આશ્રય કરે છે, તેવીજ રીતે પ્રચંડ પાપી બહુલકર્મી અને તેને લઈને એકાન્તે પાપનીજ વાસનાથી શ્યામ હૃદયવાળા મનુષ્યો પણ ઉત્તમ ગુરૂ વિગેરેના સુસંસર્ગથી ધીમે ધીમે સર્વ પાપવાસનાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સુવર્ણ અગર સ્ફટિકસમાન અંતઃકરણવાળા થઈ જાય છે, યાવત્ અનુક્રમે લોકો-તર યાનપાત્ર પ્રાપ્ત કરી ભીષણ ભવસાગરના કિનારે પણ પહોંચી

જાય છે તો પછી સ્વચ્છ સ્ફટિકસમાન નિર્મલ હૃદયવાળા સુંદરરાજા અને રાણી મદનવદલભાને માટે તો કહેવું જ શું ? તે દંપત્રીના નિર્મલ હૃદયરૂપ શુદ્ધ ભૂમિકા ઉપર મુનિની વચનવૃષ્ટિની અસર પુષ્કરાવર્ત મેઘ સમાન થઈ જેમ તે મેઘ પોતાના સામર્થ્યથી ભૂમીમાં એવો રસકસ પોષે છે કે અનેક વર્ષો સુધી વૃષ્ટિ વિના પણ તે ભૂમિમાંથી ધાન્ય વિગેરેની નિષ્પત્તિ થાય છે, તેમ આ મુનિની દેશનાવૃષ્ટિએ એવી રીતે ધર્મ વરસાડ્યો કે આ ભવમાં તો શું પણ હમણાંજ આપણે જોઈશું કે ભવાંતરમાં પણ તેમને સુખ, સુખ અને સુખનીજ પ્રાપ્તિ થઈ.

તેઓના વિશુદ્ધ હૃદયમાં મૈત્રી આદિ ભાવના વિગેર તાત્ત્વિક ધર્મની નિર્મલ વાસનાઓ જાગૃત થઈ. દુઃખી પ્રાણીને દેખીને તેઓનું અંતઃકરણ દયાર્દ્ર બનતું હતું અને તેઓનાં દુઃખ દૂર કરવા ખાતર કટિબદ્ધ રહેતાં હતાં. આવી રીતે નાના કે મોટા, વૃદ્ધ કે યુવાન, સ્વજન કે ઇતર, શત્રુ કે મિત્ર, દરેક પ્રાણી પ્રત્યે નિર્મળદયાથી અધિવાસિત, ચાહે તેવા કટોકટીના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના સત્યવ્રતને સંપૂર્ણ તથા સાચવનાર, પરદ્રવ્યને ધૂળના ઢેકાં અગર પથ્થરના ઢેકા સમાન માનનાર, પરમ સંતોષી તથા પરોપકારપરાયણતાની ધુસરીને ધારણ કરનાર સુંદરરાજા પોતાની પ્રણયિની રાણી મદનવદલભાની સાથે ગુરૂસમક્ષ અંગીકાર કરેલાં શ્રાવકના વ્રતોને નિરતિચારપણે પાલન કરી રહ્યા હતા. ભવાંતરમાં કરેલી ધર્મની વિરાધનાના વિષમ આપાયને જ્ઞાની ગુરૂદ્વારા જાણેલ હોવાથી આ અવસરે તેઓ ચૂકે એમ નહોતા. અવશિષ્ટ જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી તેઓ ધાર્મિક ભાવનાઓથી ભાવિતજ રહ્યા. અનુક્રમે અંગીકાર કરેલા વ્રતોની ભાવના કરતા પ્રશસ્ત અધ્યવસાયપૂર્વક બંને જણ પોતપોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે સ્વર્ગીય આનંદ ભોગવવા સ્વર્ગે સિધાવ્યા-દેવલોકમાં મહાવલુતિવાળા દેવ થયા.